

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Святослав Юсов

ІСТОРИК
ВОЛОДИМИР ГОЛОБУЦЬКИЙ
(1903–1993):
ЖИТТЯ, НАУКОВА І ПЕДАГОГІЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ

КИЇВ
2011

УДК «В. Голобуцький» «1903/1993 рр.»

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор *О.І. Гуржій*
доктор історичних наук, професор *О.С. Рубльов*

Відповідальний редактор:

доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України,
професор *В.М. Даниленко*

Затверджено до друку Вченою Радою Інституту історії України НАН України
(Протокол № 6 від 16 червня 2011 р.)

Юсов С. Історик Володимир Голобуцький (1903–1993): життя, наукова і педагогічна діяльність. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2011. – 336 с.

У монографії на основі переважно архівних та усних джерел, а також опублікованих документів і матеріалів відтворено біографію відомого українського радянського історика, фахівця з проблематики козаччини та соціально-економічної історії України Володимира Голобуцького (1903–1993 рр.). Докладно висвітлено наукову і педагогічну діяльність вченого у виш та академічних установах СРСР, зокрема в Казанському університеті, Інституті історії АН УРСР (нині – Інституті історії України НАН України) і Київському інституті народного господарства; простежено формування його наукової школи; з'ясовано вплив соціокультурного оточення і факторів, екстремальних та нормативних повсякденних чинників на інтелектуальну біографію історика. На конкретному матеріалі (з життя В. Голобуцького) подальший розвиток отримала проблема формування механізмів радянської ідентичності; виявлено низку біографічних стратегій, до яких вдавалася особа з «класово-ворожим» соціальним походженням, аби вижити в умовах тоталітарних реалій та здобути відносно високе соціальне становище. Досліджено історію створення й стилю охарактеризовано основні монографії В. Голобуцького. Роботу завершує хронологічний покажчик опублікованих праць історика.

Монографія розрахована передусім на науковців та викладачів вищих навчальних закладів.

**Збір частини матеріалу для монографії здійснено як реалізація гранту
Канадського інституту українознавчих студій (КІУС)
при Альбертському університеті**

ISBN 978-966-02-6178-5

© С. Юсов, 2011

© Інститут історії України НАН України, 2011

ВОЛОДИМИР ГОЛОБУЦЬКИЙ

*Присвячується
пам'яті найріднішої людини,
найближчого друга,
однодумця і соратника,
улюбленої дружини
Наталії Юсової (Скибинської)*

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	8
Передмова	11
Вступ	15
Розділ I. СТАНОВЛЕННЯ В. ГОЛОБУЦЬКОГО ЯК ПЕДАГОГА І ВЧЕНОГО. РОБОТА У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РРФСР	36
1.1. Родина і формування особистості. Початок трудової діяльності і шлях до внз (1903–1926 рр.)	36
1.2. Здобуття вищої освіти. Навчання в аспірантурі та кристалізація наукових зацікавлень (1926–1937 рр.)	52
1.3. Педагогічна і наукова діяльність у внз Росії (1937–1947 рр.) ...	66
Розділ II. НАУКОВА І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. ГОЛОБУЦЬКОГО В УКРАЇНІ	112
2.1. Робота у внз УРСР (доба сумісництва: 1947–1960 рр.)	112
2.2. Наукова діяльність вченого в Інституті історії АН УРСР (1949–1961 рр.)	139
2.3. На посаді завідувача кафедри історії народного господарства в КІНГ (1961–1971 рр.)	176
2.4. Другий академічний етап (1972–1984 рр.) і останні роки життя історика	205
Розділ III. НАУКОВА СПАДЩИНА ВЧЕНОГО: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ПРАЦЬ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА	249
3.1. Трилогія з історії українського козацтва	249
3.2. Дослідження з дипломатичної історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.	254
3.3. «Економічна історія Української РСР»	271
Висновки	290
Хронологічний показник праць В. Голобуцького	301
Іменний показник	328

Перелік умовних скорочень:

АН – Академія наук

АРАН – Архів Російської Академії наук

ВАК – Вища атестаційна комісія

внз – вищий навчальний заклад

ВИ – Вопросы истории

ВРРК НБЛ КазГУ – Отдел рукописи и редкой книги Научной библиотеки им. М.И. Лобачевского Казанского госуниверситета им. В.И. Ульянова-Ленина

ВРРК НБЛ КазДУ – Відділ рукопису і рідкісної книги Наукової бібліотеки ім. М.І. Лобачевського Казанського держуніверситету ім. В.І. Ульянова-Леніна

ВСН – Відділення суспільних наук

ДАК – Державний архів міста Києва

ГАКК – Государственный архив Краснодарского края

ДАКК – Державний архів Краснодарського краю

ГАРО – Государственный архив Ростовской области

ДАРО – Державний архів Ростовської області

ДАЧО – Державний архів Чернігівської області

ед. хр. – единица хранения

ИЗ – Исторические записки

ІВУ – Імператорський Варшавський університет

ІУ – Інститут історії України НАН України

ІУ – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

к. – картон

КазДУ – Казанський державний університет ім. В.І. Ульянова-Леніна

КВО – Київський військовий округ

КВШ – Комітет у справах вищої школи

КИНХ – Київський інститут народного господарства

КИНГ – Київський інститут народного господарства ім. Д.С. Коротченка
КДУ – Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка
КДПІ – Київський державний педагогічний інститут ім. М. Горького
КНЕУ – Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана
КрДПІ – Краснодарський державний педагогічний інститут
КФЕІ – Київський фінансово-економічний інститут
КубДПІ – Кубанський державний педагогічний інститут
ЛДУ – Ленінградський державний університет ім. О.С. Пушкіна
ЛДПІ – Ленінградський державний педагогічний інститут ім. О.І. Герцена
МДУ – Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова
МВО – Міністерство вищої освіти
МВССО – Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти
МКІН – Міжнародний конгрес історичних наук
МІНГ – Московський інститут народного господарства ім. Г.В. Плеханова
МФЕІ – Московський фінансово-економічний інститут
НА – Науковий архів
НАНУ – Національна академія наук України
НАРА – Національний архів Республіки Адігея
НАРТ – Національний архів Республіки Татарстан
НИОР РГБ – Научно-исследовательский отдел Рукописи Российской государственной библиотеки
НДВР РДБ – Науково-дослідний відділ Рукопису Російської державної бібліотеки
НДР – Німецька Демократична республіка
НМРТ – Національний музей Республіки Татарстан
ОВНО – Обласний відділ народної освіти
ОДУ – Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова
од. зб. – одиниця збереження
ОФЕІ – Одеський фінансово-економічний інститут
ПКДУ – Північно-Кавказький державний університет (м. Ростов-на-Дону)
ПНР – Польська Народна республіка
РВР – Редакційно-видавнича рада
РЕГУ – Радянська енциклопедія історії України
РСІ – Робітничо-селянська інспекція

СРБ ЗНБ РГУ – Сектор ретроспективной библиографии Зональной научной библиотеки Ростовского государственного университета
СРБ ЗНБ РДУ – Сектор ретроспективної бібліографії Зональної наукової бібліотеки Ростовського державного університету
СЭ – Советская энциклопедия
ЧДУ – Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича
ЧНУ – Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
ЧССР – Чехословацька соціалістична республіка
ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦГА Спб – Центральный государственный архив г. Санкт-Петербурга
ЦДА СПб – Центральний державний архів м. Санкт-Петербургу
ЦДІАУК – Центральний державний архів України у м. Києві
УІЖ – Український історичний журнал
УСЭ – Украинская советская энциклопедия
УСЭС – Украинский советский энциклопедический словарь
УРЕ – Українська радянська енциклопедія
УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник

Передмова автора

Перше ознайомлення автора пропонованої монографії з творчістю Володимира Голобуцького відбулося в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. (тобто, ще за життя вченого) в період навчання на історичному факультеті Чернівецького держуніверситету, де, зокрема, викладав тоді один з найкращих представників наукової і педагогічної школи видатного українського історика-козакознавця професор Павло Михайлина (автор, передусім, вдячний йому за розлоге інтерв'ю про свого вчителя, надане, щойно в 2009 р.). Проте, нагода і реальні можливості (як дослідницькі, так і матеріальні) зайнятися студіюванням не лише наукової спадщини вченого, але і його життям випали під час моєї роботи автора в Інституті історії України НАН України. Біографії істориків як дослідницьке поле відкрилось для мене під час опрацювання відповідних матеріалів в якості відповідального секретаря серії «Українські історики». Цей науковий проект здійснювався (і продовжує здійснюватися) під керівництвом мого наукового наставника і завідувача відділу в ІУ, член-кореспондента НАН України Віктора Даниленка, якому автор зобов'язаний своїм науковим становленням і зростанням, а, відтак, і цією монографією.

Безпосереднім поштовхом до написання першої авторської студії, присвяченої постаті і науковій творчості Володимира Голобуцького, стало неофіційне завдання зі складання бібліографії з нагоди 100-річчя від дня його народження. Ініціатором створення такої бібліографії став тоді директор Інституту українського козацтва при ІУ Тарас Чухліб, а, отже, саме йому належить першість бути «винуватцем» мого занурення в глибини життя й творчості історика-козакознавця. Робота над бібліографією органічно трансформувалась в роботу над біобібліографією. Пошуки додаткових джерел для уточнення позицій в бібліографічних покажчиках, а також необхідність перевірки наявної

в літературі і архівах біографічної інформації надали формальний привід для знайомства з молодшим сином вченого – Петром Голобуцьким (1938–2010), який був розпорядником батьківського архіву. Перше інтерв'ю, взяте в нього в 2005 р. (всього їх було кілька протягом 2005–2007 рр.), посилило зацікавлення особистістю Володимира Голобуцького і тоді ж, власне, народився задум цього дослідження (спочатку як кандидатської дисертації, відтак – монографії). Петрові Голобуцькому автор складає щирю подяку не лише за наданий матеріал з батьківського архіву та значний пласт усної інформації, але і за слушні поради й моральну підтримку при написанні даної праці. Вічна йому пам'ять!

Корисними були зауваження професора Ірини Колесник, які вона висловила на стадії вироблення план-проспекту дослідження. Автор щиро вдячний за різнобічну підтримку на всіх дослідницьких етапах професорові Олександрю Гуржію, який, окрім рецензування, важливих порад і редакторських правок, ще написав власні спогади про Володимира Голобуцького. За надані усні інформації висловлюю подяку родичам, колегам і друзям вченого, зокрема – академікам НАН України Ярославу Ісаєвичу (1936–2010) і Ярославу Пеленському, професорові Іону Винокуру (1930–2006) та ін. Цінними були зауваження (вони частково враховані при написанні монографії) до кандидатської дисертації опонентів – професора Олексія Путра і старшого наукового співробітника ІУ Оксани Юркової.

Автор висловлює щирю подяку за різного роду допомогу багатьом співробітникам рідного інституту, зокрема, кандидатам історичних наук, історіографам Олексію Ясю і Світлані Блашук, а, особливо, колегам по відділу історії України другої половини ХХ ст. – докторам історичних наук Сергію Білоконю та Петрові Бондарчуку; кандидатам історичних наук – Віктору Крупині, Олені Ковальчук, Наталії Лаас, Олегу Рабенчуку, Мирославі Смольницький, Наталії Хоменко, Василю Швидкому, Любові Шепель, Оксані Янковській; співробітникам відділу – Оксані Булгаковій, Ірині Безлюдній та Наталії Васильєвій. На всіх етапах підготовки дослідження вони морально заохочували автора, надавали змістовні поради, конструктивні зауваження, водночас – жорстко критикували, що, пішло, як думаємо, на користь як авторові, так і рукопису. Окрему подяку висловлюю кандидату філологічних наук, історикові і бібліографові Галині Герасимовій, яка уважно відредагувала первісний варіант даної книги.

Так склалася доля В. Голобуцького, що йому довелось більшу половину життя переїжджати з місця на місце, тому, не дивно, що матеріали про його життя розпорошені в архівах і рукописних відділах бібліотек різних міст України і Росії. Хотілось би подякувати за допомогу в пошуках і підборі матеріалів, колегам-історикам, а також архівним і бібліотечним працівникам Києва, Чернігова, Чернівців, Москви, Санкт-Петербургу, Казані, Краснодару, Ростову-на-Дону, Майкопу.

Мені приємно також висловити щиро подяку стипендіальній комісії Канадського інституту українських студій Альбертського університету за фінансову допомогу, надану у вигляді дослідної дотації з Меморіального фонду ім. Петра Чорного Канадським інститутом українознавчих студій.

Як вже видно з цієї передмови, чимало колег, які так чи інакше допомагали в підготовці цієї праці відійшли у вічність. Проте, найбільша втрата, яку зазнав автор (як людина і як дослідник), це – втрата улюбленої дружини – Наталії Юсової (1972–2008), походженням з буковинських родів Бамбуряків і Скибинських. Її, незамінні чесноти – енергійність, комунікабельність, наполегливість і працьовитість – головні прискорюючі чинники в процесі збору матеріалу як в фондах різних архівів (особливо – російських), так і в інтерв'юванні. Без її допомоги така, зокрема, географічно масштабна робота була б для автора не можлива. Тут недолугими будуть любі слова про вдячність, як і спроби калькуляції її внеску. То була органічна творча єдність, коли не рахують, хто що зробив. Вічна тобі пам'ять, Наталія!

Звісно, що дослідження не могло бути реалізованим без сприяння дирекції Інституту історії України НАН України ІУ, у стінах якого воно виконувалось. Приємно, що дана монографія подана до друку у рік святкування 75-річчя академічного закладу, враховуючи і те, що Володимир Голобуцький значну частину свого наукового життя присвятив діяльності в ньому. Перший період роботи історика в інституті (1949–1961 рр.) припав на роки його творчого злету, коли він опублікував чи підготував більшість своїх фундаментальних праць. В Інституті історії АН УРСР вчений проявив себе не лише як продуктивний науковець, але й вправний адміністратор, організатор науки, фахівець з підготовки наукових кадрів через аспірантуру тощо. Більшість часу він пропрацював у відділі історії феодалізму, був його завідувачем,

а у 1970-ті – на початку 1980-х – старшим науковим співробітником-консультантом.

* * *

Наприкінці зазначимо, що з метою наукової апробації власної кандидатської дисертації та даної монографії автор опублікував у період з 2006 р. по поточний рік понад 20 робіт про життя, творчість, наукову і педагогічну діяльність вченого, зокрема, уклав бібліографію його праць. Утім, ці роботи сукупно відтворюють лише приблизно половину основного тексту монографії. Фундаментом останньої звичайно ж є текст дисертації. Однак він зазнав відчутних якісних змін по всіх розділах. В цілому базовий текст дослідження набагато зріс у обсязі. До монографії додано хронологічний покажчик праць історика та іменний покажчик. У зв'язку з поліграфічними обмеженнями довелося відмовитися від додатків у вигляді світлин, епістолярію, різних документів і матеріалів, котрі мали ілюструвати різні періоди і сфери життя вченого, його наукову і педагогічну діяльність. Однак, не відкидаємо надію опублікувати зазначене в майбутньому.

ВСТУП

Однією з пріоритетних складових історичних досліджень в сучасній Україні є персонологічна тематика, адже через життєписи співвітчизників повніше розкривається історія народу і країни загалом. Звідси зрозуміла тенденція в історіописанні до постійного розширення діапазону досліджуваних персоналій, залучення до наукового обігу все нових і нових постатей. З іншого боку, у світовій історичній науці також спостерігається тенденція до перенесення дослідницького інтересу на людину «за межами кола перших осіб історичної драми»¹, тобто – на фігури «другого плану» чи «другого ряду». Дослідники звертають увагу, що ці фігури, зокрема, з числа науковців, формують цілісний інтелектуальний простір у відповідному суспільстві.

У зв'язку з цим особливу актуальність має висвітлення біографій учених-істориків, які одночасно є і педагогами – викладачами вищої школи. Вони є і продуцентами, і поширювачами історичних знань, формувачами світогляду тощо. Професори вnz відіграють неабияку роль як у розповсюдженні і засвоєнні історичних знань, так і в процесі загального розвитку історичної думки². До таких професорів, наукова діяльність яких гармонійно і взаємо-підсилено поєднувалася з викладанням у вnz, належав і відомий український радянський історик, доктор історичних наук, фахівець з проблематики козаччини та соціально-економічної історії України, професор Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.).

У кращій, на нашу думку, з ювілейних статей, присвячених 100-літтю від дня народження вченого, була подана коротка, але ємка характеристика його постаті, з якою не можна не погодитися (варто підкреслити, що один з авторів статті – учень вченого, доктор історичних наук, професор П. Михайлина): «Енциклопедичність знань, широта поглядів, багатогранність духовності, надзвичайна чесність

і життєстійкість визначили велику гуманістичну місію його творчості, породили неповторність таланту як вченого, що прагнув об'єктивно досліджувати минуле свого народу»³. Додамо також, що В. Голобуцький був природженим педагогом-наставником і поширювачем історичних знань, завдяки, насамперед, своєму таланту блискучого лектора.

В. Голобуцький жив і працював у складних (іноді, вочевидь жахливих) суспільно-історичних умовах тоталітарної доби. Сама його біографія і праці – свідчення вимушеного компромісу, на який він йшов, щоби мати можливість вивчати і викладати українську історію. Зовні здавалось, що вчений був одним з представників вихованої у комуністичному дусі радянської наукової інтелігенції, але джерела усної інформації свідчать, що це була здебільшого соціальна мімікрія українського патріота. В ті часи такі науковці, як В. Голобуцький, постійно знаходилися під «дамоклевим мечем» можливих звинувачень в націоналізмі, «неправильному» соціальному походженні тощо. Справжню наукову інтелігенцію, як свідчить сам історик, було поставлено перед вибором: «бути знищеною чи «вчитись» у партійних функціонерів теорії класової боротьби при аналізі історичних подій...»⁴. Тому, у своїй науковій і педагогічній діяльності, творчості В. Голобуцький майже не виходив за рамки офіційно прийнятих суспільно-політичних нормативів, хоча в періоди лібералізації тоталітарного режиму тяжів до виявів українськості.

При роботі над відтворенням біографії В. Голобуцького автор зіштовхнувся з проблемою, яку не вдалося вирішити належним чином. Справа в тому, що життєпис певної особистості завжди буде не повноцінним, якщо в дослідженні не будуть розкриті його риси характеру, моральні якості і чесноти, реконструйовано індивідуальний світ, власне – психологічний портрет⁵. Зрозуміло, що такий предмет дослідження дозволяє, як слушно відзначає один з українських теоретиків біографістики Д. Стус, ««олюднити» (суб'єктувати) сухі об'єктиви», вдихнути «нове життя в непомильні та позбавлені ознак індивідуальної боротьби і самотворення постаті діячів української культури»⁶.

В даній монографії автор намагався прямо чи опосередковано відтворити психологічний портрет В. Голобуцького. На жаль, брак відповідних джерел не дозволив реалізувати це завдання в повній мірі⁷. Щоденники вчений схоже не вів (принаймні нам про це не відомо). Опубліковані в радянський час у формі есе його власні мемуари мали

специфічне завдання – показати професійний шлях радянського історика, до того ж – вони зазнали цензурного втручання. Спогадів про В. Голобуцького не багато, вони дуже лаконічні й майже не торкаються теми в психологічному ракурсі. Певною мірою в розкритті психологічного портрету вченого прислужився віднайдений епістолярій, проте, його листів до колег або рідних залишилось обмаль (як в домашньому архіві, так і тих, що були віднайдені у фондах різних архівів). До того ж ці листи, як і наявні листи до нього виявилися мало інформативними в зазначеному аспекті. Джерела усної інформації також виявилися далеко не достатніми для повноцінного розкриття психологічного портрету В. Голобуцького. Навіть коли б всіх згаданих джерел було б чимало і вони були б досить інформативні, все ж, як слушно резюмує Н. Яковенко, ««дешифрування» конкретних епізодів та іміджів, які на себе в тих або тих ситуаціях приміряє герой, залишається непростю справою. Адже дійсні мотиви можуть суттєво розбігатися з тими, котрі він собі приписує чи в певних життєвих колізіях змушений декларувати»⁸.

Зауважимо також, що при реконструкції психологічного портрету перед сумлінним (напевно, варто таким бути) біографом постають очевидні етичні перепони, котрі істотно обмежують згаданий дослідницький простір: певні нюанси при відтворенні психо-образу особистості необхідно окреслювати з максимальною делікатністю, беручи, до певної міри, за взірць євангельську заповідь – «не судіть та не судимі будете» чи древньо-латинську максиму – «про мертвих або добре або нічого»; пам'ятаючи також і про те, що «порсання» у психологічній «білізні» може уразити почуття ще живих близьких та рідних померлої людини.

З огляду на вищезначене, в монографії фокус нашої дослідницької уваги сконцентровано здебільшого на **науковій і педагогічній** діяльності вченого.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють роки життя та діяльності вченого (1903–1993 рр.). Проте особлива увага приділена періоду з середини 1930-х по 1970-ті рр. включно, в який найбільш активно проходила наукова і педагогічна діяльність В. Голобуцького.

* * *

Загально прийнято розпочинати дослідження з огляду стану наукової розробки теми. Однак, в нашому випадку вважаємо не

доцільним робити детальний огляд. Зауважимо лише, що життєпис вченого і, зокрема, його наукова і педагогічна діяльність привернули увагу істориків України і Росії, починаючи з початку 1990-х рр. Варто зазначити, що всі узагальнюючі спеціальні наукові розвідки, по-перше, базуються на одному джерелі – автобіографічному есе самого В. Голобуцького, а, по-друге – є фрагментарними. Системного і повного вивчення наукової і педагогічної діяльності історика з залученням більш-менш повного комплексу джерел досі не було.

Слід вказати, що якимось виступаючи на одній із нарад сам В. Голобуцький вказав, що історіографічні вступи мають писатися за бажанням авторів⁹. Утім, відсилаємо зацікавленого читача до відповідного підрозділу нашої кандидатської дисертації, де розглядається історіографія з теми¹⁰.

Якщо вести мову стосовно стану вивчення наукової творчості В. Голобуцького, то зауважимо наступне. Більшість наукових праць, присвячених даній проблематиці є рецензіями, які, по-перше, не претендують на вичерпний аналіз праць вченого, а, по-друге, несуть на собі специфічно-схоластичну печатку пануючої радянської ідеології. Спеціальні ж історіографічні студії в основному присвячені розкриттю тематики Національно-визвольної війни середини XVII ст. у його творчості. Жодна з історіографічних праць не торкається історії створення основних монографій історика. Втім, підкреслимо, що відповідний розділ нашої монографії також не претендує на всеосяжність і ґрунтовний фаховий аналіз наукової спадщини вченого, оскільки, це, все ж, має бути справою спеціалістів з історії козацтва і економічної історії України.

* * *

Вивчення стану наукової розробки теми показало очевидну недостатність історіографічного комплексу для скільки-небудь задовільного її відтворення. В зв'язку з цим наратив монографії сконструйовано в основному на першоджерелах, у переважній більшості не задіяних у науковому обігу. Для вирішення поставлених завдань був залучений широкий комплекс писемних і усних джерел.

Важливим (і перспективним у подальшій розробці теми) джерелом для реконструкції біографії історика є усні різнобічні матеріали, надані родичами, колегами та друзями В. Голобуцького. Ці матеріали «усної історії» становлять окремий пласт джерельної інформації, що

суттєво доповнює письмові джерела, особливо в частині змалювання повсякденних сторін життя вченого, його психологічного портрету (як про це вже йшлося вище). Найбільшу інформацію, що в цілому розкриває життєвий шлях В. Голобуцького, надали інтерв'ю, проведені у 2005–2007 рр. автором і Н. Юсовою з молодшим сином історика – П. Голобуцьким. Встановити окремі факти родинного життя вченого допомогло інтерв'ю з його єдиною донькою від першого шлюбу З. Тишиною (рік інтерв'ю – 2006). Деякі факти для відтворення краснодарського періоду життя історика і про його взаємини з М. Покровським надало інтерв'ювання сина останнього – В. Покровського. Відомий український діаспорний історик Я. Пеленський в інтерв'ю з автором поділився спогадами про своє спілкування з В. Голобуцьким на XI-му МКІН у Стокгольмі. Додаткові деталі про наукову і педагогічну діяльність вченого надали інтерв'ю з його учнем, відомим українським археологом І. Винокуром, академіком Я. Ісаєвичем, істориком В. Романцовим тощо.

Під час пошуку джерел, необхідних для розв'язання поставлених завдань, було опрацьовано фонди 18 архівних установ і рукописних відділів наукових бібліотек України (I) і Російської Федерації (II), також і 4-х приватних архівів (III), а, саме:

I. 1) Центральний державний архів громадських об'єднань України; 2) Державний архів Чернігівської області; 3) Державний архів м. Києва; 4) Науковий архів Інституту історії України НАН України; 5) Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 6) Архів Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана; 7) Архів Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

II. 1) Центральний державний архів м. Санкт-Петербурга; 2) Національний архів Республіки Адигея; 3) Національний архів Республіки Татарстан; 4) Державний архів Краснодарського краю; 5) Державний архів Ростовської області; 6) Архів Російської академії наук; 7) Науково-дослідний відділ Рукопису Російської державної бібліотеки; 8) Відділ рукопису і рідкісної книги Наукової бібліотеки ім. М.І. Лобачевського Казанського держуніверситету ім. В.І. Ульянова-Леніна; 9) Сектор ретроспективної бібліографії Зональної наукової бібліотеки Ростовського держуніверситету; 10) Національний музей Республіки Татарстан; 11) Архів Казанського держуніверситету ім. В.І. Ульянова.

Ш. 1) Приватний архів П. Голобуцького; 2) Приватний архів Я. Ісаєвича; 3) Приватний архів В. Покровського; 4) Приватний архів В. Ратушняка.

Нижче стисло охарактеризуємо матеріали фондів зазначених архівів. Зауважимо, насамперед, що особового фонду В. Голобуцького не існує в жодному з державних архівів, але його перспективною основою могли би стати матеріали приватного архіву П. Голобуцького. По різних архівосховищах удалося віднайти 9 особових справ історика¹¹, заведених на нього у відповідні періоди його біографії відділами кадрів установ, де він працював або навчався. Деякі документи з цих справ (автобіографії, анкети тощо) містять інформацію, що відображає життєвий шлях вченого на певний відтінок часу і яка повторюється в подібних документах хронологічно пізніших справ, але вже з додаванням нових відомостей. Інші ж документи (накази, заяви, довідки тощо) ілюструють поточні зміни в діяльності історика. За видами документів всі особові справи аналогічні.

Першим розглянемо приватний архів П. Голобуцького, оскільки він містить документи і матеріали, що освітлюють біографію вченого в цілому. В цьому архіві зберігається низка документів, котрі є підтвердженням змін у науковій і педагогічній кар'єрі вченого (атестати, посвідчення, довідки від різних установ тощо). Серед рукописів, що збереглися в архіві, найважливішими є неопубліковані белетризовані мемуари історика під назвою «З минувшини. Оповідання мого сучасника», що написані українською мовою. Вони писалися вченим, як припускаємо, на початку 1960-х рр., коли в умовах «відлиги» з'явилася надія на їх опублікування. Названі спогади являють собою цикл оповідань, в яких з великою літературною майстерністю автор розповідає бувальщини зі свого власного життя і життя рідних та знайомих йому людей часів його дитинства, юності, а також молодих років (період, що включає часовий проміжок від десятих до тридцятих років ХХ ст.). В одному з цих оповідань, де йдеться про навчання В. Голобуцького в КубДПІ (1925/1926 навч. рік), він зазначає, що все це (тобто – певні деталі в оповіданні) він пригадує і сорок років потому, тобто – десь на 1965 р. Ця обставина (разом з фактом публікації фрагментів спогадів на сторінках провідного історичного часопису СРСР «Вопросов истории» 1966 р.) і вказує на приблизний час написання згаданих мемуарів.

Зберігся в зазначеному приватному архіві деякий епістолярій (в основному листи до В. Голобуцького), на жаль, кількісно не вельми багатий. Це, скажімо, останній (передсмертний) лист від академіка Е. Тарле; лист від емігрантського російського колеги М. Андреева; декілька листів від історика медицини і краєзнавця, друга В. Голобуцького – В. Отамановського; телеграми від Б. Грекова та М. Покровського; листи від колег з Німеччини (німецькою мовою) і Польщі (українською мовою) та ін. Однак, такий авторитетний і комунікабельний історик мусив мати (і мав!) епістолярні зв'язки з ширшим колом колег, хоча би з І. Крип'якевичем і В. Мавродіним, але листи від них чомусь не збереглися. Підтвердженням того, що в архіві мусили б зберегтися листи від І. Крип'якевича є інвентарний опис архіву академіка, в якому вказано на наявність понад 60 листів від В. Голобуцького¹². Однією з припустимих причин того факту, що більшість потенційного епістолярію не збереглося, очевидно є те, що вчений боявся скомпрометувати своїх колег, якщо їхні листи потраплять до відповідних державних органів, а тому він їх знищував.

При характеристиці писемних джерел з інших архівних установ чи відділів рукопису наукових бібліотек варто розподілити їх згідно місця збереження. Такий підхід відображує як географію їх розповсюдження, так і основні етапи життя і діяльності вченого. Отже, будемо дотримуватися при розгляді архівних фондів в основному хронологічного порядку відповідно до етапів біографії В. Голобуцького.

При зазначеному підході найранішими будуть документи з Чернігова. Матеріали справ з 4-х фондів ДАЧО допомагають висвітлити ранній період життя і діяльності В. Голобуцького в Чернігівській губернії (1919–1924 рр.), зокрема, роботу в с. Мутин, навчання в м. Глухові, загальне соціокультурне середовище в с. Безуглівка. На прохання краснодарського вченого-бібліографа А. Слуцького співробітники НАРА (м. Майкоп) розшукали кілька документів, де фігурує прізвище В. Голобуцького або ті, що безпосереднього його стосуються (зокрема – власноручна заява). Це документи, що мають стосунок до роботи майбутнього історика в Адигеї в 1925–1926 рр.

Навчання у внз Краснодара та Ростова-на-Дону (1926–1930 рр.) відображує, зокрема, єдина особова справа студента. Вона збережена лише в ДАРО; вочевидь, її переслали під час переводу з КубДПІ в ПКДУ (Ростов-на-Дону). Серед звичайних для особової справи документів (наказів, характеристик, автобіографій, анкет, довідок тощо)

є документи з переліками навчальних предметів, котрі вивчав і складав історик. В картотечі імен співробітників Ростовського університету СРБ ЗНБ РДУ відклалися біографічні матеріали про професорів і викладачів внз, які в 1927–1930 рр. викладали В. Голобуцькому в Ростові-на-Дону.

Інформацію про навчання історика в лєнінградській аспірантурі (1934–1937 рр.), тогочасні біографічні відомості, хід підготовки до захисту кандидатської дисертації і сам захист містить особова справа дисертанта, що зберігається в ЦДА СПб. Аналогічні відомості містить ще одна особова справа з цього ж архіву, але на цей раз вони стосуються захисту докторської дисертації (1947 р.). В ній, зокрема, є тези виступу В. Голобуцького і відгуки на його дисертацію опонентів.

Єдиними віднайденими документами у ДАКК (м. Краснодар), що мають пряме відношення до В. Голобуцького, являються документи так званої особової справи дослідника, датованої груднем 1949 р. Тут відкладена анкета, заповнена рукою історика, документ під назвою «Схема роботи В. О. Голобуцького на тему: «Чорноморське козацтво. Нарис соціальної історії» та посвідчення для відрядження, видане Інститутом історії України АН УРСР. Відсутність значної кількості документів на період до 1944 р., пояснюється об'єктивними причинами – під час Великої Вітчизняної війни надзвичайно сильно постраждали архівні фонди Краснодарського краю, була евакуйована лише частина документів¹³.

Утім, у фондах ДАКК містяться особова справа колеги вченого – М. Покровського та спогади Г. Чучмая – місцевого архівного працівника. Хронологічно ці справи відтворюють події другої половини 1930-х та кінця 1940-х рр., котрі мають стосунок до біографії В. Голобуцького. У сімейному архіві В. Покровського в альбомі «Михайло Володимирович Покровський. 1897–1959 рр.» наявний фрагмент відзиву українського історика на докторську дисертацію М. Покровського та інші матеріали.

Значні пласти джерельної інформації казанських архівів надали можливість висвітлити наукову і педагогічну діяльність вченого в Казані (1943–1947 рр.). Велика кількість справ опрацьована в НАРТі. Окрім особової справи, тут зберігаються документи, що відображають роботу історико-філологічного факультету і кафедри історії народів СРСР (що її очолював В. Голобуцький). Це накази, протоколи і стенограми засідань, навчальні і науково-дослідні плани й звіти

факультету і кафедри тощо. У ВРРК НБЛ КазДУ зберігаються фонди вчених, що працювали в Казані. Зокрема, це фонди українського колеги вченого – В. Отамановського, та учня В. Голобуцького, майбутнього відомого історика Г. Вульфсона. Додаткова інформація про діяльність університету в зазначений період зберігається у фондах НМРТ і в Архіві КазДУ.

В двох особових фондах (ф.1547 і ф.693) АРАН (м. Москва) віднайдено листи В. Голобуцького до академіків В. Пічети і М. Тихомирова. З першим український історик листувався у 1944–1947 рр., а з другим в 1948–1959 рр. (згідно з датуванням першого та останнього листів у відповідних збірках). Епістолярій є важливим джерелом для з'ясування окремих поглядів вченого, взаємин з колегами, встановлення деяких фактів наукової діяльності, повсякденного життя та рис його характеру.

З ЦДАГО України до монографії залучено декілька справ, документи з яких в цілому стосуються роботи вченого в Чернівецькому університеті (1947–1949 рр.). Цього ж періоду життя історика стосуються різні документи (автобіографія, накази, заяви, характеристики тощо) з його особової справи, що зберігається в архіві ЧНУ ім. Ю. Федьковича.

Найбільшу кількість справ (понад 100) залучено з НА ІУ НАНУ. Це пояснюється як їх збереженістю, так і значним часовим відтинком праці вченого в Інституті історії АН УРСР (1947/49–1961 рр.). В них містяться різнобічні документи про наукову діяльність В. Голобуцького в цьому закладі: накази й розпорядження по інституту; щорічні і перспективні науково-дослідні плани та звіти інституту; протоколи і стенограми засідань вченої ради та відділів; щорічні і перспективні плани та звіти відділів; рецензії вченого і відгуки на його праці тощо. Важливість згаданих джерел зростає з огляду на те, що в опублікованому автобіографічному есе (1966 р.) історик практично нічого не розповідає про власну діяльність в Інституті історії, якому присвятив найбільш плідний період свого життя. В зазначеному архіві містяться також дві особових справи вченого, оскільки він працював в інституті два рази з великою перервою між ними: спочатку в 1950-х рр., а потім – у 1970-х рр.

До першого періоду роботи вченого в Інституті історії належать також ще дві справи – з львівського НА ІУ та московського НДВР РДБ. В першій з них міститься рецензія В. Голобуцького на працю

І. Крип'якевича «Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.» та супутній документ (датуються 1952 р.). В другій справі – із особового фонду російського історика М. Рубінштейна в НДВР РДБ – зберігаються листи від українського колеги, датовані 1953–1957 рр. Останні відображають наукові контакти істориків, зокрема, пов'язані з підготовкою В. Голобуцьким монографії, присвяченої дипломатичній історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст.

У фондах ДАК зберігаються документи, що відображають наукову і педагогічну діяльність вченого в двох київських вчз – КДПІ та КФЕІ/КІНГ (1950–1971 рр.): планування, річні звіти, протоколи засідань кафедр, стенограми лекцій, тощо. Зауважимо, що робота В. Голобуцького в Київському інституті народного господарства («Наргоспі») відображена в декількох десятках справ. В цьому архіві міститься ще одна з особових справ історика, заведена на нього в Київському педінституті. Особова ж справа з КФЕІ/КІНГ знаходиться в архіві КНЕУ.

Ілюстрацією до наукової діяльності вченого в останні періоди життя (1970-ті – початок 1990-х рр.) слугують листи з приватних архівів академіка Я. Ісаєвича та краснодарського історика В. Ратушняка.

Окрім архівних документів, з числа писемних джерел до монографії залучено також і низку опублікованих матеріалів (документальних, мемуарних, епістолярних та ін.). Найбільший пласт опублікованих джерел відклався у документальних збірниках, присвячених історії Інституту історії України НАН України (2 збірника). Це 8 документів (витяги з протоколів засідань вченої ради та ін.)¹⁴ і один матеріал мемуарного характеру (фрагмент статті І. Лисяка-Рудницького¹⁵), що відображають наукову діяльність вченого в Інституті історії в перший академічний період. Серед них, зокрема, вміщено такий цікавий документ як звіт вченого про своє відрядження до Польщі в 1957 р. на конференцію польських істориків, під час якої обговорювався макет II-го тому «Історії Польщі».

Два документи вміщено в I-му томі збірника на пошану Ф. Шевченка¹⁶. В першому з них йдеться про участь В. Голобуцького в обговореннях доповіді (1951 р.) і монографії Ф. Шевченка (1960 р). Ще один документ – фрагмент офіційного листа В. Голобуцького до П. Тронька про історичне значення Запорозької Січі та необхідність увічнення сторінок історії українського козацтва – вміщено в одному з краєзнавчих збірників¹⁷.

Серед опублікованих джерел мемуарного характеру, насамперед, слід виділити автобіографічне есе вченого, опубліковане в 1966 р. Воно є дуже цінним для реконструкції його біографії, оскільки тут подається найбільш повна й достовірна інформація про життя, наукову та педагогічну діяльність історика, починаючи з дитинства і до середини 1960-х рр. Однак спогади носять фрагментарний характер і їх виклад хронологічно сягає тільки середини 1960-х рр.¹⁸. Тут майже не йдеться про діяльність вченого в Інституті історії.

Про роботу В. Голобуцького в Казанському університеті дещо згадують його тамтешні учні Г. Вульфсон і М. Муньков¹⁹. В зазначеному збірнику, присвяченому пам'яті Ф. Шевченка, вміщено ряд спогадів його колег (О. Апанович, Я. Дзири і Я. Ісаєвича) про нього, в яких згадується й В. Голобуцький у зв'язку з обговоренням монографії Ф. Шевченка в 1960 р.²⁰. Згадується також вчений і в опублікованих щоденниках Ф. Шевченка²¹. Стисло характеризує В. Голобуцького І. Лисяк-Рудницький в своїх нотатках про конгрес істориків у Стокгольмі 1960 р.²². Спеціальні спогади про В. Голобуцького написав О. Гуржій²³.

Опубліковані епістолярні джерела представлені двома виданнями: листування з колегами одеського історика А. Бачинського і листування І. Крип'якевича з Ф. Шевченком²⁴. Якщо в останньому В. Голобуцький принагідно згадується в листах Ф. Шевченка (другої половини 1950-х – початку 1960-х рр.), то в першому вміщено декілька листів обох істориків – одного до другого (1960-х рр.).

Серед інших опублікованих джерел певну роль відіграли документи, що стосуються культурного будівництва у Краснодарському краї періоду 1920-х рр., соціально-культурного розвитку Краснодару в 1937–1941 рр.²⁵ тощо.

Загалом, вивчення та залучення значного комплексу архівних, усних і опублікованих джерел надало змогу комплексно вирішити поставлені дослідницькі завдання, більш-менш адекватно відтворити життя, наукову і педагогічну діяльність В. Голобуцького.

* * *

Як підсумовують дослідники, сучасна наукова біографія певного вченого поєднує сукупність фактів особистісного, професійного, ситуаційного і бібліографічного характеру²⁶. Відповідно, її розподіляють на такі типи: біографію особи (відомості про час і місце

народження, освіти, сімейне коріння й впливи, риси характеру і особисте життя); професійну біографію (позиції вченого в академічній системі, його професійна діяльність і відносини всередині наукового співтовариства); бібліографічна біографія (аналіз творів автора, історії їх створення, джерельної бази, техніки і методології дослідження, понятійного апарату і міждисциплінарних зв'язків); ситуаційну біографію, або біографію середовища (події і умови соціально-економічного/(культурного) і політичного життя суспільства і епохи, в яких жив і працював учений)²⁷.

Всі вищезазначені типи наукової біографії входять до дослідницького простору нашої монографії, хоча не кожний з них в достатній мірі репрезентовано. Це пов'язано як із завданнями й обмеженістю обсягу книги, так і з наявністю відповідних джерел. Отже, у монографії зроблена спроба створення наукової біографії В. Голобуцького. Тому, в цілому, методологічною основою роботи є сукупність біографічних або персоніальних підходів, яку називають «**новою біографічною (персоніальною) історією**». Як вказує одна з провідних російських методологів-історіографів Л. Репіна, персоніальна історія передбачає не просте відтворення перипетій долі індивідуума, а дослідження його безперервного руху по своєму життєвому шляху «і в його багатоманітних інтеракціях у змінному соціально-інтелектуальному просторі»²⁸ або ж, додамо, в соціально-культурному просторі²⁹. Дійсно, в монографії автор намагався вписати фрагменти біографії вченого у контекст змінних соціокультурних ситуацій історії відповідного хронологічного періоду, що перетворює опис життя в історію³⁰.

Особливу увагу в роботі приділено також аспектам і етапам інтелектуальної біографії історика, що наглядно відображають, зокрема, укладені автором періодизації як основних віх життя і діяльності, так і творчості В. Голобуцького. Зазначені періодизації, передусім, унаочнюють інтелектуальну генеалогію історика³¹. В біографічних розділах монографії розкрито віхи інтелектуальної біографії вченого, впливи на останню соціокультурних і повсякденних чинників (тут спостерігається висвітлення біографії особи в поєднанні з професійною і ситуаційною біографією). В останньому ж розділі, зокрема, йдеться про історію створення основних монографій В. Голобуцького (що належить до типу бібліографічної біографії). Всі ці аспекти розкриваються в площині **методології інтелектуальної історії**.

Вказані методологічні площини зв'язує так званий **біографічний підхід**, що передбачає нерозривність зв'язку між життям і творчістю особистості³². Він дозволив дослідити життєвий шлях історика, його походження, родинні та суспільні зв'язки, вплив соціокультурного середовища і факторів на формування особистості вченого, ідейних, релігійних та інших переконань, професійної діяльності тощо.

Відповідне поєднання, згідно з принципами « **нової біографічної історії**», біографії вченого з історичним соціокультурним фоном і обставинами дозволяє розкрити мотиви і безпосередні прояви його діяльності. Це актуалізує застосування **мікроісторичного підходу**, який розкриває індивідуальне в історіописанні і може виступати (як вказують О. Удод і А. Шевченко) методологічним орієнтиром під час проведення дослідження³³. Утім, мікроісторична проблематика в роботі цим не вичерпується. Насправді, в дослідженні також йдеться про минуле російських і українських вчнз, зокрема, Казанського, Краснодарського, Ростовського, Чернівецького університетів. Найбільшою новизною відрізняється висвітлення мікроісторії відповідного періоду Інституту історії АН УРСР і Київського «Наргоспу». Всі ці та інші (наприклад, ще історія відповідних наукових і педагогічних співтовариств) мікроісторії пов'язані, зрозуміло, з науковою і педагогічною діяльністю В. Голобуцького, а зв'язок з новою біографічною історією тут такий: біографія особи в поєднанні з професійною біографією.

В дослідженні також застосовано методології **історії повсякденності** і «**усної історії**», які тісно пов'язані з мікроісторією. Методи першої з них вжито при вивченні впливу і ролі чинників повсякденного життя на інтелектуальну біографію В. Голобуцького. В свою чергу, інформація, надана «усною історією», суттєво розширює джерельну базу для відтворення повсякденного життя історика.

Досліджуючи повсякденне життя і його впливи на інтелектуальну біографію В. Голобуцького, автор звернув увагу не лише на нормативні реалії **історії повсякденності**, але і на екстремальні (війна, голод, хвороби, холод)³⁴. Це дозволило, зокрема, унаочнити потенційні інтелектуальні можливості історика. Тут знову ж таки досліджуються в поєднанні всі типи біографій: особи, професійної, ситуаційної і бібліографічної.

Найбільш яскравий приклад з поєднання в роботі біографії особи і ситуаційної біографії є виявлення принаймні трьох біографічних стратегій, до яких вдавалася особа з «класово-ворожим» соціальним

походженням, аби вижити в умовах тоталітарних реалій та здобути відносно високе соціальне становище. Це такі стратегії, як: часта зміна місць проживання; втаємничення свого соціального походження; творення віх і рис радянської ідентичності.

З методів «усної історії» було використано інтерв'ювання рідних, колег вченого та інших осіб. Зазначений метод дав змогу створити нові блоки інформації, суттєво збагатити джерельну базу дослідження.

* * *

До методичного інструментарію належить і розроблена автором періодизація життя і діяльності В.Голобуцького. В ній враховано елементи всіх типів наукової біографії. Періодизація також послужила орієнтиром для структурування біографічних розділів роботи.

У вітчизняних дослідженнях прийнято групувати біографію певного вченого згідно хронологічно-подієвого принципу – розбивати на певні часові відрізки основні періоди й етапи життя і діяльності. Оскільки, подібна періодизація належить у методичній площині до інструментарію дослідника, а тому залежить від завдань, що їх перед собою він ставить та від повноти конкретного дослідного матеріалу, необхідного для висвітлення того чи іншого періоду (етапу). Зазвичай, періодизація основних етапів біографії певного вченого є доволі штучною. Іноді окремі вибрані періоди тісно переплітаються один з одним, деякі буденні чи інтелектуальні явища й процеси не обмежуються жорстко детермінованим часом, накладаються один на одного, мають властивість продовжуватись перманентно або дискретно поновлюватися тощо. Якщо все ж таки вирізняти в житті і діяльності якогось науковця головні періоди й етапи, то слід дуже обережно узгоджувати критерії відбору – як зовнішнього характеру, так і внутрішнього.

Один з найбільш зручних і переконливих критеріїв є зовнішній, можна сказати, виробничий критерій соціокультурного значення – критерій виділення основних етапів життя і/або наукової діяльності відповідно за змінами місць роботи (іноді – навчання). Ці переміни часто-густо виступають в поєднанні зі змінами в місцепроживанні. Згідно цього критерію, дійсно, в житті і науковій діяльності певної особи можуть відбуватися кардинальні пертурбації: найважливіші кар'єрні зміни, переорієнтація наукового пошуку, зміни географічного

характеру (переїзди на нове місце роботи з певного регіону в інший) тощо, котрі вагомо впливають на життєвий і творчий шлях вченого, роблять цей шлях на певних хронологічних відтинках неповторним, знаковим і феноменальним. Утім, слід мати на увазі, що на вказані міграції, в свою чергу, діють різні об'єктивні та суб'єктивні чинники, іноді глобального характеру (як-то – війни, революції, епідемії тощо).

Виходячи з вище означеного, покладемо до фундаменту схеми періодизації основних етапів у житті, науковій і педагогічній діяльності В. Голобуцького названий виробничо/(навчальний) критерій в поєднанні з його географічною складовою, усвідомлюючи, однак, його обмеженість і штучність.

Отже, будемо мати наступні етапи:

1. 1903–1926 рр.

Народження, дитинство, початкова і середня освіта, перший досвід роботи в радянських установах, що відбувалося на теренах Чернігівської губернії, зацікавлення історією козаччини, зайняття самоосвітою, енергійна культпросвітницька й ідеологічна (комсомольсько-радянська) робота в с. Безуглівка під Ніжином; культпросвітна й ідеологічна робота серед адигів в аулі Пчегатлукай, зацікавлення історією Північного Кавказу.

2. 1926–1934 рр.

Здобуття вищої освіти (навчання в Кубанському педінституті та Північно-Кавказькому університеті), перше долучення до роботи в архівосховищах, становлення історичного світогляду; викладацька робота в середніх навчальних закладах м. Грозного.

3. 1934–1937 рр.

Навчання в аспірантурі ЛДПІ, викладацька робота у внз Ленінграда, кристалізація наукових уподобань, підготовка кандидатської дисертації, створення сім'ї.

4. 1937–1942 рр.

Переїзд з сім'єю до Краснодару, викладацька робота в КрДПІ на посаді доцента кафедри історії народів СРСР, захист кандидатської дисертації, плідна пошукова робота в Краснодарському крайовому архівосховищі, вихід в світ перших наукових праць; повернення до ЛДПІ на посаду доцента, життя і робота в блокадному Ленінграді, контузія.

5. 1942–1947 рр.

Евакуація з блокадного Ленінграду до Кіровської обл., згодом – до Татарської АРСР, робота вчителем у с. Аксубаєво, перехід на роботу завкафедрою історії народів СРСР в Казанський держуніверситет, підготовка і захист докторської дисертації, народження доньки.

6. 1947–1949 рр.

Переїзд з сім'єю до Чернівців (завкафедрою, декан, професор ЧДУ), часткове сумісництво в Інституті історії України АН УРСР, отримання звання професора, вихід перших наукових праць у фахових союзних часописах.

7. 1949–1961 рр.

Переїзд з сім'єю до Києва, плідна наукова робота в Інституті історії АН УРСР на посадах с. н. с. та завідуючого різних відділів, викладацька діяльність на посаді професора у виш Києва; пік наукової творчості вченого – вихід основних наукових праць, участь в міжнародних наукових форумах.

8. 1961–1971 рр.

Перехід на роботу до КІНГУ на посаду завкафедрою історії народного господарства, переорієнтація наукового пошуку на проблеми суто економічної історії України; участь в підготовці різних енциклопедичних видань, підготовка і видання популярних творів; вихід на пенсію.

9. 1972–1984 рр.

Повернення до АН УРСР, робота с. н. с.-консультантом в Інституті історії України та Інституті економіки АН УРСР; підготовка і вихід економічних монографій і підручників за авторством або редакцією вченого, авторська і редакторська робота над україномовною і російськомовною багатотомною академічною «Історією Української РСР» та вихід в світ її томів, продовження енциклопедичної роботи; відзначення Державною премією УРСР в галузі науки і техніки.

10. 1984–1993 рр.

Останній етап життя; вихід II-го та III-го (в 2-х книгах) томів «Історії народного господарства Української РСР» за редакцією історика, останні наукові публікації в фахових часописах і енциклопедичних виданнях, підготовка перевидань монографії «Запорізьке козацтво» й книги «Гомін, гомін по діброві», написання науково-популярної книги про гайдамаків, робота над книгою спогадів; смерть вченого.

Таким чином, життя і діяльність В. Голобуцького умовно розподіляються на 10 етапів, які часово не рівні між собою, але мають виразні характерні особливості, котрі визначають певний етап і роблять їх кардинально неповторними.

Проте, окрім зазначених етапів, у біографії вченого нами виділено два великих, хронологічно майже рівнозначних періодів. Кожний з цих періодів складається з п'яти етапів. Перший період (1903–1947 рр.) – це молоді роки, проведені в Чернігівській губернії (формування особистості, початок трудової діяльності тощо) та навчання і робота історика у вnz РРФСР, становлення як педагога і вченого. Другий період (1947–1993 рр.) – це наукова і педагогічна діяльність В. Голобуцького у вnz і академічних інститутах УРСР, що припадає на його зрілі роки. Остання велика періодизація відповідає двом структурним розділам монографії. Зауважимо, що відтинок життєдіяльності В. Голобуцького з 1947 р. по 1960 р. важко піддається періодизації по критеріях місця роботи, оскільки в ці роки він паралельно або ж поперемінно працював в Інституті історії АН УРСР, в ЧДУ і кількох столичних вnz. Іноді його основною роботою була робота в академічному закладі, іноді в одному з вnz. Тому цей відтинок досліджується нами в двох окремих підрозділах, один з яких присвячено розкриттю діяльності вченого в Інституті історії, а другий – роботі в різних вnz.

Примітки до вступу:

¹ *Репина Л.П.* Биографический подход в интеллектуальной истории // Человек второго плана в истории: Сб. статей. – Ростов-на-Дону: РГУ, 2006. – С. 104.

² *Шмидт С.О.* Некоторые вопросы источниковедения историографии // Проблемы истории общественной мысли в историографии. К 75-летию акад. М.В. Нечкиной / Редкол.: акад. Л.В. Черепнин (отв. ред.), М.А. Алпатов и др. – М.: Наука, 1976. – С. 270–271.

³ *Михайлина П., Федорук А.* Видатний український історик ХХ століття (до 100-річчя від дня народження В.О. Голобуцького) // Буковинський журнал. – 2005. – № 1. – С. 77.

⁴ *Голобуцький В.О.* Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – С. 67.

⁵ Див., напр.: *Павличко С.Д.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. – К.: Вид-во Соломії Павличко

«Основи», 2000. – 328 с.; *Ващенко В.В.* Неврастенія: непрочитані історії (Реконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського). – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2002. – 408 с.; *Світленко С., Лимар А.* Генеза індивідуального світу М. Т. Симонова (Номиса) як об'єкт біографічного дослідження // Спеціальні історичні дослідження: питання теорії та методики. Зб. наук. праць: У двох частинах / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2006. – Число 13. – Частина 1. – С. 282–292; *Яковенко Н.* Вступ до історії. – К.: Критика, 2007. – С. 250 тощо.

⁶ *Стус Д.* Біографія: суб'єктивізація об'єкта // Київська старовина. – 2002. – № 2. – С. 40.

⁷ Пор.: *Яковенко Н.* Вступ до історії. – С. 250.

⁸ Там само.

⁹ *З стенограми засідань секції історії Республіканської наради працівників суспільних наук УССР від 29–30 травня 1958 р.* // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали / Упоряд.: О.С. Рубльов. – К.: ПУ НАНУ, 2007. – С. 103–104.

¹⁰ *Юсов С.Л.* Наукова і педагогічна діяльність Володимира Голобуцького. – Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київ: – ПУ НАНУ, 2010. – С. 12–24. (Дисертація зберігається в бібліотеці ПУ НАНУ).

¹¹ ГАРО. – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – 33 лл.; ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – 33 лл.; Там само. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – 64 лл.; НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – 99 лл.; Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – 74 арк.; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – 62 арк.; Там само. – Од. зб. 1327. – 32 арк.; ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – 23 арк.; Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – 76 арк.

¹² *Архів Івана Крип'якевича: Інвентарний опис* / Упор. Я. Федорук. – Київ-Львів: Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського, 2005. – С. XXV, 4, 6, 12, 77, 116, 117, 132, 134, 163, 174.

¹³ Більш докладно див.: *Государственная архивная служба Краснодарского края.* К 85-летию создания. / Сост.: И.Ю. Бондарь, А.М. Беляев. – Краснодар, 2005. – С. 217–238.

¹⁴ *З передової статті журналу «Вопросы истории» – «За глибоке наукове вивчення історії українського народу». 1955 р.* // У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936 – 1956 рр.). Збірник документів і матеріалів: У 2-х частинах / Упоряд.: Р.Я. Пиріг (керівник), Т.Т. Гриценко та ін. – К.: ПУ НАНУ, 1996. – Ч. II (1944–1956 рр.). – С. 181; *З протоколу №14 засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР – про висунення кандидатур для участі у виборах членів-кореспондентів АН УРСР.. 20 липня 1956 р.* // Там само. – С. 215–216;

3 протоколу №17 засідання Вченої ради Інституту історії – про передову статтю журналу «Вопросы истории» (1955 р., №7) «За глибоке наукове вивчення історії українського народу» і завдання Інституту історії АН УРСР. 19 жовтня 1955 р. // Там само. – С. 193; 3 протоколу №19 засідання Ученої ради Інституту історії АН УРСР – про висування І.П. Крип'якевича кандидатом для обрання у дійсні члени АН УРСР. 15 грудня 1956 // Там само. – С. 219–220; Витяг з протоколу №11 засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР від 29 червня 1957 р. – звіт про відрядження до Польщі проф. В.О. Голобуцького // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали. – С. 49–53; 3 стенограми засідань секції історії Республіканської наради працівників суспільних наук УССР від 29–30 травня 1958 р. // Там само – С. 103-104; Зауваження Інституту історії України АН УССР щодо висновків комісії Парткому АН УССР про діяльність установи за наслідками ревізії у квітні – червні 1962 р. 14 липня 1962 р. // Там само. – С. 153; Постанова Президії АН УССР щодо вирішення кадрових питань по Інституту історії АН УССР. 21 березня 1958 р. // Там само. – С. 83–84.

¹⁵ Зі статті І. Лисяка-Рудницького «Довкола Міжнародного історичного конгресу у Відні» – розмова з директором Інституту історії України АН УССР проф. К.К. Дубиною // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали. – К.: ПУ НАНУ, 2007. – С. 219–220.

¹⁶ Із протоколу №9 засідання Вченої ради Інституту історії України АН УРСР, присвяченого обговоренню доповіді Ф.П. Шевченка «Праця товариша Сталіна «Марксизм и вопросы языкознания» та завдання історичної науки» [Київ, 10 червня 1951 р.] // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. Вип. 10: «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Ф.П. Шевченка / Відп. ред. Г. Боряк. – Том 1. Джерела. – К.: Держкомітет архівів України, 2004. – С. 503, 505–506; Витяг з протоколу № 12 розширеного засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР з обговорення книги Ф.П. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» [Київ, 8, 0, 3, 14 червня 1960 р.] // Там само. – С. 542.

¹⁷ 3 листа доктора історичних наук професора В.О. Голобуцького заступнику Голови Ради Міністрів України П.Т. Троньку про історичне значення Запорізької Січі та необхідність увічнення сторінок історії українського козацтва / Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х – 80-х років ХХ ст. Збірник документів та матеріалів. – К.: Рідний край, 1997. – С. 27–32.

¹⁸ Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. – 1966. – № 3. – С. 115–123.

¹⁹ Вульфсон Г.Н., Муньков Н.П. Страницы памяти (историко-филологический факультет в годы Великой Отечественной войны) // Во имя Отчизны.

Казанский университет в годы Великой Отечественной войны. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. – С. 61; Мустафина Г.М. «В отношении меня он действительный друг». (Из дневников Н.П. Мунькова) // Уроки Вульфсона / Под ред. Е.А. Вышленковой, А.Н. Бикташевой. – Казань: Казанский Государственный Университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2003. – С. 29–30.

²⁰ Апанович О. Федір Павлович Шевченко. Историк, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина // Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. – С. 34–35; Дзира Я. Десятиріччя творчого спілкування // Там само. – С. 151; Ісасвич Я. Федір Павлович: спогади й роздуми // Там само. – С. 178.

²¹ [Шевченко Ф.П.] Щоденникові нотатки // Там само – С. 625, 628, 631.

²² Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х т.т./ Центр досліджень історії ім. П. Яцека Канадського інституту українознавчих студій Альбертського університету. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 428.

²³ Гуржій О. Дещо з спогадів про В.О. Голобуцького та роздумів над аспектами соціально-економічної історії України XVII–XVIII ст. у його працях // Юсов С. Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – К.: ІУ НАНУ, 2006 – Додаток Б. – С. 150–156; Його ж. Порини. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. – 2008. – С. 144–149.

²⁴ Листування // Анатолій Дюмидович Бачинський (1933–1995). До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали) / Упор.: Бачинська О.А. та ін. – Одеса: Сміл, 2008. – С. 184–189, 194; Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2001. – [Вип.1]: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 504, 507, 510, 520, 523, 531, 538.

²⁵ Культурное строительство Адыгеи (1922–1937 гг.). Сб. док. и мат. Сост.: Н.Ф. Ковальская, А.О. Ходетлев, Л.А. Подгамчук. / Под. ред. А.О. Хоретлева. – Майкоп: Адыгейское книжное изд-во, 1958. – 380 с.; Культурное строительство на Кубани (1918–1941 гг.). Сб. док. / Науч. ред., д.и.н. И.Я. Куценко. – Краснодар: Краснодарское книжное изд-во, 1978. – 192 с.; Краснодарский край в 1937–1941 гг.: Документы и материалы. / Сост: Беляев А.М., Бондар И.Ю., Токарев В.Е. – Краснодар: Эдви, 1997. –1120 с.

²⁶ Ретина Л.П. Биографический подход в интеллектуальной истории. – С. 101.

²⁷ Нейман А.М. Биографии в истории экономической мысли и опыт интеллектуальной биографии Дж. М. Кейнса // История через личность: историческая биография сегодня / Под ред. Л.П. Ретиной. – М., 2005 – С. 323–333.

²⁸ Ретина Л.П. Биографический подход в интеллектуальной истории. – С. 101.

²⁹ Соловьев Э.Ю. Биографический анализ как вид историко-философского исследования. Статья вторая // Вопросы философии. – 1981. – № 9. – С. 138.

³⁰ Див., напр.: Репина Л.П., Зверева В.В., Парамонова М.Ю. История исторического знания: Пособие для вузов. – М.: Дрофа, 2004. – С. 267–268.

³¹ Колесник І.І. Федір Шевченко: інтелектуальна генеалогія українського радянського історика // УІЖ. – 2005. – №2. – С. 178–179.

³² Репина Л.П. Биографический подход в интеллектуальной истории. – С. 104.

³³ Удод О.А., Шевченко А.Ю. Микола Неонович Петровський (1894–1951): життя і творчий шлях історика. – К.: «Генеза», 2005. – С. 20.

³⁴ Колястук О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. – Харків: Курсор, 2008. – С. 54.

Розділ I

Становлення педагога і вченого.

Робота у вищих навчальних зкладах РРФСР

1.1. Родина і формування особистості. Початок трудової діяльності і «боротьба за виз». (1903–1926 рр.)

Володимир Олексійович Голобуцький народився 15 (28) липня 1903 р. в с. Великий Бір Суразького повіту Чернігівської губернії (тепер – Брянська область Російської Федерації) в родині православного пароха¹. Вочевидь, що майбутній історик названий був на честь Святого рівноапостольного князя Володимира Великого, святкування пам'яті якого за церковним календарем припадає саме на цей день.

Батько Володимира – Олексій Трохимович Голобуцький походив із українського ієрейського, раніше шляхетського роду. Як вважає П. Голобуцький (молодший син історика), їхнє родове прізвище пішло від села Голобутів під Стриєм (Львівщина). Перша писемна згадка про Голобутів (згодом – Голобутовських) як прізвище датується 1411 р. В документах XVIII–XIX ст. написання прізвища фіксується в зрусіфікованій формі як Галабутські чи Галабудські. На Чернігівщині Голобуцькі з'явились приблизно в середині XIX ст. Тут в с. Піски дід майбутнього історика – Трохим Макарович заснував школу, яку закінчили три його сини – Олексій, Олександр, Василь та Іван (який помер ще до революції).

Олексій Трохимович, як і два його брати – Олександр і Василь, подальшу освіту здобув в єпархіальному духовному училищі (згодом – Новгород-Сіверському, де згодом навчався і його син Володимир). Надалі названі три брати вступили до Чернігівської семінарії, яку

закінчив і відразу став священником лише батько історика. Один з братів (Василь) став священником в роки Великої Вітчизняної війни в с. Каліта на Київщині, а Олександр був церковним художником і дячком Михайлівської церкви в с. Брусилів неподалік Чернігова. Як свідчить П. Голобуцький всі брати володіли чудовими голосами, співали як церковні, так і народні пісні. Олександр диригував народним хором, що їздив (до революції) з концертами по Лівобережній Україні².

Поряд із служінням парохом, О. Голобуцький також викладав у школах та займався громадською діяльністю. Так, зокрема, в с. Мостищі він з'їніцював побудову лікарні та школи, організував пожежну артіль, кредитове товариство, товариство тверезості (яке очолював) тощо. Мати історика – Євгенія Іванівна (дівоче прізвище – Іванова) походила з російських дворянських родів Іванових і Степових³. Вона була донькою рано померлого офіцера гвардійського Охтирського гусарського полку І. Іванова, закінчила Другу жіночу гімназію в Санкт-Петербурзі (наразі, не відомо – маріїнську чи приватну). В столиці дівчина виховувалась у родині свого дядька – контролера Миколаївської залізниці, тасного радника С. Халютіна, брат якого П. Халютін був тульським губернатором. Євгенія Іванівна також разом з чоловіком вчителювала за покликанням.

У с. Великий Бір родина проживала недовгий час, як і в інших населених пунктах Чернігівської губернії (зокрема в Монастирищі), очевидно, у зв'язку з церковно-службовими переміщеннями О. Голобуцького. З 1913 р. і до початку 1930-х рр. родина Голобуцьких проживала в с. Мутині Кролевецького повіту названої губернії, де в околицях знаходилися землі поміщиків Іванових. Тут о. Олексій служив парохом Миколаївського храму. Окрім Володимира подружжя Голобуцьких народило ще двох синів: старшого Ігоря і молодшого за Володимира – Олексія⁴.

Народившись в досить освіченій родині майбутній історик отримав непогану домашню освіту і належне виховання, до якого долучилася і його бабка-поміщиця (мати Євгенії Іванівни), як це можна зрозуміти з неопублікованих белетризованих спогадів В. Голобуцького⁵.

Слід зазначити, що соціальне походження В. Голобуцького більшу частину його життя тяжіло як «дамоклів меч» над науковою і педагогічною кар'єрою історика. Воно певною мірою вплинуло на життєві колізії зі здобуттям вищої освіти, а також визначило його

довготривалий (порівняно) шлях у науку. Тому в своїх численних анкетах і автобіографіях він, зважаючи на час, або взагалі не згадував про священство батька⁶, або підкреслював випадковість його сану, вказуючи, що, нібито, від початку той був учителем⁷ або селянином⁸, а вже в радянський час – звичайно ж робочим/селянином⁹. Вірогідно, вперше В. Голобуцький зізнався в тому, що він син священника, коли заповняв необхідні анкети для прийому його в кандидати в члени ВКП(б) – наприкінці 1940-х рр.¹⁰ Більш конкретну інформацію історик подає в особистому формулярі для відділу кадрів, датованому 1951 р. і в тогочасній автобіографії. Тут він вказує, що батько спочатку був учителем, пізніше – священником, селянином, робітником. У сані він перебував до 1924 р., в наступний період був селянином-середняком, а з 1931 р. працював робітником¹¹. У 1960 р. у розпалі хрущовських гонінь на Церкву, ніби навмисно, В. Голобуцький зазначає в анкеті, що батько був таки священником¹².

Про матір В. Голобуцький взагалі ніколи не згадував, лише, говорячи про соціальне походження обох батьків, писав, що вони – з селян¹³. Зрозуміло, що походження з родини «соціально ворожих елементів» у випадку оприлюднення цієї інформації в тоталітарних умовах мало поставити хрест на кар'єрі, а при певних несприятливих обставинах навіть і на житті вченого¹⁴.

Утім, повернемося до раннього етапу його біографії. Початкову освіту Володя здобував у церковно-парафіальній школі, куди його віддали у 1910 р. – (у белетризованих спогадах вчений розповідає про своє в ній навчання)¹⁵. В таких школах навчали головним чином писати, читати, рахувати та основам Закону Божого. Хоча цей тип шкіл вважався однокласним, проте термін навчання складав, як правило, три роки¹⁶. Тому В. Голобуцький цілком вірно називає класи не стільки класами, скільки групами¹⁷. Він також вказує, що навчання було саме трьохрічним¹⁸. На навчання приймалися діти з 6 років виключно православного віросповідання (В. Голобуцький поступив, коли йому було 7). В оповіданні про навчання у цій школі В. Голобуцький змальовує певну шаблонність церковних молитов у своєму класі й дещо саркастично характеризує церковнослужителів, які перевіряли школу.

По закінченні церковно-парафіальної школи хлопця було віддано на навчання до традиційного закладу неповної середньої освіти, що її здобували діти походженням з православного кліру – так званої бурси. В даному випадку – це було Новгород-Сіверське духовне училище, де

В. Голобуцький вчився (і проживав) у 1913–1918 рр.¹⁹, приїжджаючи до батьків у с. Мутин лише на вакації. З тих же причин, про які йшлося вище, історик також ніколи не згадував про бурсу в своїх анкетах, автобіографіях та споминах. Цей заклад він називав то середнім навчальним закладом²⁰, то якимось «вище-початковим» училищем²¹, а іноді, навіть, гімназією. Лише старший син історика Ігор Володимирович вперше оприлюднив інформацію про навчання батька саме в названому училищі²².

Незважаючи на те, що Новгород-Сіверський був порівняно невеликим містечком (понад 15 тис. мешканців у 1914 р.), тут тоді був музично-драматичний театр (заснований чоловіком Марко Вовчок О. Марковичем), два кінотеатри, земська бібліотека-читальня²³. Отже, тут, окрім навчання в училищі, хлопчик міг задовольняти як свою тягу до знань, так і культурні запити. Можемо припустити, що, зокрема, відвідування вистав у місцевому театрі мало той наслідок, що в с. Безугловка і аулі Пчегатлукай, де В. Голобуцький працював на просвітянській ниві, він засновував самодіяльні театри.

Внаслідок військових дій під час Громадянської війни духовне училище було в кінці 1918 р. закрито²⁴ і юнак його не докінчив. Куди б пішов вчитися В. Голобуцький після закінчення бурси, якби не соціальні катаклізми – чи в духовну семінарію й академію, чи в світський вчз, як це зробив його старший колега і земляк М. Петровський (теж походженням зі священницької родини) після закінчення Чернігівської духовної семінарії²⁵ – це питання риторичне. В будь-якому випадку, ворожа Церкві політика нової влади вибору для В. Голобуцького не залишила. Втім, ставлення майбутнього історика до питань віри потребує окремого розгляду, оскільки надає можливість до певної міри відобразити формування важливої частини його світогляду.

Як можемо припустити, В. Голобуцький із максималізмом, котрий притаманний юності, сприйняв нове радикальне вчення більшовиків, у тому числі його складову – атеїзм, за нову релігію, що прийшла на зміну «замшілій» старій вірі, що в ній В. Голобуцький, як і багато з його покоління, обезнадіявся. Для цього розчарування, в свою чергу, були свої підстави. Вочевидь, що негативне ставлення до релігії у нього склалося ще під час навчання в духовному училищі, адже відомо, що багато вихованців бурс і семінарій ставали палкими безбожниками внаслідок тих духовно-моральних негараздів (зокрема –

лицемірства і подвійної моралі), що панували в подібних закладах імперії, як серед викладацького складу, так і серед учнів²⁶.

На жаль, у своїх белетризованих мемуарах історик майже нічого не говорить про роки перебування в духовному училищі, оскільки вони писалися з метою опублікування в умовах радянського тоталітаризму, а тому, історик намагався обходити питання, пов'язані з набуттям ним середньої освіти, зокрема, не конкретизуючи статус навчального закладу, де він отримував неповну середню освіту. Втім, у ряді нарисів-бувальщин з цих мемуарів В. Голобуцький певним чином свідчить про справжній стан з релігійністю своїх родичів, земляків та людей з інших місцевостей в роки, що припали на його дитинство. Нариси ілюструють поступове накопичення В. Голобуцьким (власне – героєм нарисів) критичної маси антицерковних поглядів. Лицемірство в питаннях віри і/або утилітарне до неї ставлення серед дорослих і духівництва, аргументи розчарованих у вірі людей не сприяли утвердженню релігійності у майбутнього історика та поступово формували в нього антицерковні або навіть атеїстичні переконання²⁷.

Варто, зупинитися на розгляді деяких прикладів з цих оповідань.

Так, в оповіданні «Ярок» В. Голобуцький з гумором розповідає про перипетії суперечки своїх родичів з сусідами за право власності на ярк, куди скидали всілякий непотріб. У суді свідки сторін («непідкупні послухи», як їх іронічно називає В. Голобуцький) «побожно ставали перед аналоєм, на котрому лежали хрест і євангелія, і заприсягали кожен на користь свого патрона», хоча, зрозуміло, що це було лицемірство. В новелі «Чернець» бабуся Володі згадує як її син (дядя В. Голобуцького) наробив шкоди у храмі, за що настоятель – отець Афанасій – грозив їй церковним покаранням, але змінив свій гнів на милість, коли йому «дали годованого підсвинка на Різдво». Це свідчить про безпринципність у питаннях церковної дисципліни, а також «сребролюбіє» самого священника.

У цій же мініатюрі, власне йдеться про перебування Володі з дядьком в гостях у диякона одного із сусідніх монастирів – отця Стефана, який був колись їхнім односельчанином на ім'я Андрій. Бабуся характеризує його як побожну, святу людину. Втім, вона знала і про різні негативні чутки за нього, однак вважала, що який би там Андрій не був, «а все ж таки земляк, до того ж в ангельському образі, значить, треба вшанувати». Про справжнє життя в монастирі, далеко не духовне, йде далі виклад в оповіданні.

Особливо яскраво монастирське середовище розкривається В. Голобуцьким на прикладі долі одного з послушників монастиря, колишнього «москаля» (тобто, солдата) Івана, який через сімейно-соціальні причини вибрав «духовний» шлях. Володя перед початком розмови з молодим послушником наївно думав про нього: «Переді мною чоловік великого духу. Хіба легко покинути батька і матір, усю рідню і навіки замкнутися в монастирі, щоб молитися Богу. Так чинити може тільки незвичайна людина...». В ході бесіди з Іваном виявилися справжні причини послушництва того в монастирі. В. Голобуцький передає слова матері послушника, яка порадила сину йти до монастиря, адже там – «... даровий хліб, прогудуєшся». На сумнів Івана про те, як його приймуть до монастиря без «вкладу», мати відповіла йому, що вклад мусять давати лише ті, хто хоче стати «справжнім ченцем», інакше кажучи – ті, хто «не хоче працювати». Отже, робота в монастирі відкривала Івану можливість безбідного існування, а взірць у вигляді кар'єри отця Стефана надавав послушнику надію і перспективу на подальше покращення свого становища. Іван свідчив Володі, що подібні йому послушники майже не моляться, іноді курять і п'ють, а також бігають у «слобідку до дівчат». У фінальній сцені оповідання, коли під скрипку зп'янілий отець Стефан з палаючими вогнем очима «закружився в танці», послушник захоплено дивиться на свого «старця». Вражаючі приклади знущання над вірою простих людей з боку псевдо-«старців» наводяться в оповіданні «На прощі»; реалії Першої Світової війни ще більше призводять до відходу частини суспільства від віри в Бога, як це показано в оповіданні «На канікули» тощо.

Шалена антицерковна пропаганда, що її розв'язали більшовики майже відразу після приходу до влади, в поєднанні з облудливою соціальною демагогією – прийняли характерну форму інформаційної війни проти Церкви і релігії. Представники Православної Церкви в умовах відсутності державної підтримки і захисту не мали можливості ефективно протистояти цьому енергійному і системному маніпулюванню свідомістю мас. Останні, у своїй більшості, не були на ті часи глибоко і щиро віруючими, а тому їм досить легко було нав'язати нові стереотипи світоглядної поведінки, тим більше, що вони були до цього підготовлені тими соціальними і духовними негараздами, що накопичилися перед революцією в церковних сферах.

Наввні джерела не дають інформації для аналізу того, чи зустрічав майбутній історик справді духовних віруючих людей, подвижників Церкви. Очевидно, якщо його батько не покидав священницького сану до 1924 р., коли це було вже небезпечно, то слід думати: Олексій Голобуцький був широ віруючою людиною, однак в силу тих чи інших обставин не зміг передати свою віру сину.

Соціальне походження В. Голобуцького однак не завадило йому активно включитися до будівництва нової влади. Остання мусила відшукувати елементарно грамотних людей для роботи в своїх установах і, іноді її представники не дуже прискіпливо перевіряли соціальне походження своїх працівників. У січні 1919 р. майбутній козакознавець стає, як свідчать анкети вченого, співробітником двох волосних радянських установ – військкомату та відділу народної освіти («волнаробраз», як тоді скорочували російською останній) в с. Мутин²⁸. Проте, документи з фондів ДАЧО показують, що у відділі народної освіти В. Голобуцький почав працювати не раніше грудня 1919 р., оскільки мутинський «волнаробраз» було створено саме цього місяця²⁹. Інші документи свідчать, що деякі працівники названих радянських установ практикували сумісництво у військоматах і «волнаробразах»³⁰. Очевидно, що таким сумісником був і В. Голобуцький.

У військоматі він працював до 1921 р. на правах військово-зобов'язаного Червоної армії³¹. Цікаво, що при наступі Білої армії в 1919 р. юнака хотіли мобілізувати до її лав, але він зумів сховатися³². Небезпечна пригода сталася з ним і коли с. Мутін зайняли в черговий раз більшовики: у військоматі було знайдено мобілізаційні бланки УНР і Володимира (та його брата Ігоря) мали за це розстріляти як петлюрівців. Утім, батькам удалося розв'язати цю ситуацію³³.

Іншим прикметним фактом з його тодішнього життя є той, що він в 1919 р. якийсь час працював секретарем мутинського ревкому³⁴. З цих всіх фактів можна зробити висновок, що В. Голобуцький все ж таки лояльно відносився до нової влади. Пізніше, на питання анкети в 1926 р. юнак зазначав, що підтримує компартію, оскільки вона є «...захисниця революційними мірами диктатури пролетаріату і біднішого селянства у побудові соціалістичного суспільства», а стосовно радянської влади вказав, що вважає її «справжньою виразницею інтересів трудівників»³⁵. Чи були ці переконання ширими, а чи удаваними, важко щось стверджувати.

У мутинському волосному відділі народної освіти працювало всього двоє людей – В. Голобуцький (займав посаду діловода) і завідувач. Припускаємо, що просвітня робота подобалася юнакові, оскільки він у 1920 р. склав детальний і цікавий звіт про роботу відділу і про ситуацію з просвітою у волості. Згідно звіту, у їхньому відомстві знаходилося 9 шкіл, кілька бібліотек, хат-читалень, драмкружків, 2 народних будинки і 1 клуб. Тут, зокрема, зазначається, що настрої молоді стосовно більшовицької просвіти були «індиферентними»³⁶.

У вільний час, будучи молодим радянським працівником, В. Голобуцький посилено займався самоосвітою, з-поміж іншого – історичною, читав книжки та періодику (підшивки минулих літ). Як згадує вчений, зацікавлення історією українського козацтва виникло в нього ще під час навчання у духовному училищі під впливом творів М. Гоголя³⁷. Отже, перше ідейне спрямування в руслі майбутніх наукових зацікавлень справив великий вітчизняний письменник (і, розуміється, викладач російської літератури в училищі). Пізніше, десь приблизно в революційні роки, ця ідейна направленість отримала підсилення з причини знайомства з поезією іншого видатного українця – Т. Шевченка³⁸. В майбутньому В. Голобуцький зазначав, що його хвилювало співставлення власних уявлень, які ґрунтувалися на його наукових дослідях, про запорожців і чорноморців з уявленнями Т. Шевченка³⁹. Вкажемо, що в творчості обох літераторів (М. Гоголя й Т. Шевченка) було доволі елементів, що стосуються соціального контексту історії козаччини. Так, повість «Тарас Бульба» містить багато фольклорної інформації про соціальний лад на Запоріжжі. На такий факт пізніше звернув увагу В. Голобуцького його науковий керівник в аспірантурі – визначний радянський медієвіст академік АН СРСР Б. Греков⁴⁰.

На початку 1920-х рр. керівництво наркомосу вирішило, що діяльність «волнаробразів» не доцільна, а краще їхні функції виконають спеціальні інструктори⁴¹, якими здебільшого ставали завідувачами хатами-читальнями. Таким завідувачем і став через кілька років В. Голобуцький, який замінив адміністративно-посередницьку роботу на більш конкретно-просвітню. Однак перед тим він зайнявся підняттям своєї освіти у формальному плані, адже його фактична попередня домашня і духовна освіта в принципі була достатньо високою порівняно з більшістю тих дітей селян і робітників, хто в ті роки йшов вчитися у внз. Очевидно, що юнак мріяв поступити до вищої

школи, тож спочатку він зумів добитися направлення на навчання на двохрічні курси для дорослих при педінституті в м. Глухові, куди він потрапив у серпні 1921 р. і навчався до червня 1923 р. З переліку предметів зрозуміло, що там здобували досить елементарну освіту і навчання потрібно було В. Голобуцькому заради свідоцтва, яке давало йому формальне право на вступ до внз⁴².

Проте, у 1922 р. більшовики запровадили більш суворі й жорсткі політичні вимоги стосовно пролетаризації внз. Система набору до останніх, як відзначає О. Рожков, «була сконструйована таким чином, що вступ туди здійснювався здебільшого через організації, в кожній з яких знаходилися «очі й вуха» ДПУ»⁴³. Цікаво, що вже в анкеті 1921 р. для подання на глухівські курси В. Голобуцький прибів до стратегії маскуванню, втаємничивши своє соціальне походження, вказавши, що він із службовців⁴⁴. В тих умовах, як слушно відмічає О. Рябченко, «особисту історію потрібно було пристосовувати до вимог нової державної ідеології, а свої біографічні дані потрібно було розмістити так, щоб потаємне не стало явним». Від цього залежала не тільки можливість отримання освіти, але і життя людини⁴⁵. Тому, як згадував С. Голіцин, молоді люди без зайвих сумнівів відповідали: «батько – службовець, мати домогосподарка»⁴⁶.

Для отримання відрядження до внз необхідно було заповнити опитувальний лист, подаючи докладні відомості про своє походження і політичні симпатії, матеріальне положення сім'ї тощо. Очевидно тому В. Голобуцький не намагався поступити до внз, а по закінченні курсів рік перебивався випадковими підробітками, в основному даючи приватні уроки⁴⁷. Втім, син історика – П. Голобуцький – стверджує, що батько все ж таки пробував (безуспішно) вступити до Київського університету [432, с. 8].

У 1924 р. місцева влада огульно звинуватила його батька – О. Голобуцького, парафіяльного священика в с. Мутин – у викраденні церковної книги і запроторила на рік до тюрми, після виходу з якої о. Олексій вже не зміг повернутися до ієрейського служіння, і був вимушений зайнятися виключно селянською працею, отримавши, за іронією долі, наділ з колишніх земель поміщиків Іванових⁴⁸. Ці обставини, вочевидь, підштовхнули В. Голобуцького до більшого прикладання зусиль з засекречування свого соціального походження задля того, щоб мати можливість, відтак, поступити до внз. Одним із елементарних засібів стратегії соціального маскуванню – був засіб

перманентної міграції, тобто – здійснювати переїзди з місця на місце. Цей засіб дозволяв звести до мінімуму шанси викриття з боку родичів, знайомих тощо⁴⁹. Втім, найкращою стратегією, (яка була ефективнішою у поєднанні з першою), все ж таки було творення потрібних віх «радянської» біографії або ж конструювання зміненої соціальної ідентичності⁵⁰, до котрої юнак (як і багато його сучасників «із соціально ворожих елементів») вже прибігав декілька років свого дорослого життя (з 1919 р.). Отже, потрібно було продовжувати працювати на значимих ділянках комуністичного будівництва з одночасною зміною місця проживання. Однією з таких ділянок була робота завідувача хати-читальні.

Справа у тому, що, виходячи зі своїх ідеологічних установок, більшовики в роботі на селі рекомендували партійним комітетам на місцях зосереджувати увагу на господарсько-організаційній та культурно-просвітній сферах. В останньому випадку, згідно з вказівками В. Леніна, пропонувалося створити на селі матеріальну базу культури – розширити мережу хат-читалень та зробити їх центрами духовного життя⁵¹. І, дійсно, головним видом просвітньої установи в селі ставала хата-читальня. У зв'язку з цим XIII з'їзд РКП(б) постановив: «Опорним пунктом, центром всієї політпросвітроваги в селі останні партійні з'їзди визнавали волосну хату-читальню... Жодна культробота в селі не повинна вестися без ув'язки з роботою хати-читальні...»⁵². У ті часи посада завідувача хатою-читальнею відкривала широкі можливості для агітації й пропаганди соціалістичних цінностей та радянського способу життя шляхом заохочення селян до читання радянських газет й іншої літератури. Втім, як показує питальник з діяльності хат-читалень Чернігівської губернії, цей заклад відрізнявся різноаспектними видами просвітницьких робіт⁵³. Як відзначає І. Куценко, основними формами роботи т. зв. «ізбачів» (та їх підопічних з селян) являлося читання в слух книг і періодики, співбесіди, лекції, доповіді. Значне розповсюдження мали політичні, атеїстичні, сільськогосподарські, театральні та інші гуртки. У хатах-читальнях селяни отримували поради і довідки з різних питань суспільного й господарського життя⁵⁴.

У жовтні 1924 р. В. Голобуцький зумів добитися від відділу народної освіти Ніжинського округу призначення на завідування хатою-читальнею в с. Безуглівка (неподалік від м. Ніжин; село колись належало до Ніжинського козацького полку, було «вільним військовим селом»⁵⁵). Юнак вступив тут до лав комсомолу і відразу ж очолив

місцеву первинну організацію, а з часом увійшов до складу районного комітету⁵⁶. І, дійсно, як вказує І. Куценко, через скрутне становище з кадрами, а здебільшого – і повну їх відсутність, завідувачами хат-читалень зазвичай ставали секретарі партійних або комсомольських осередків⁵⁷ (проте, в нашому випадку було навпаки).

У споминах В. Голобуцький вказує, що він з наснагою поринув у суспільну роботу і увійшов до місцевого активу, ядро якого складав комітет незаможних селян (комнезам)⁵⁸. В історії села згадується, що саме в 1924 р. комнезам відновив свою роботу, а очолила його дуже активна людина А. Левенко (згодом директор Чернігівського державного музею). Найбільш «кипча творча революційна робота» комнезаму відбувалась якраз в 1924–1925 рр., коли в Безуглівці працював В. Голобуцький. Ця робота, як зазначають автори неопублікованого нарису з історії села, проходила «в запеклій боротьбі з куркулями», під час якої, А. Левенка навіть було тяжко поранено⁵⁹.

Комнезам вів велику роботу з перебудови сільського життя в дусі ідей і програми Комуністичної партії. І, як уже відзначалося, не останнє місце в цьому процесі відігравала хата-читальня як певна культурно-просвітня інституція. Через деякий час після приїзду нового завідувача, хата-читальня була розташована в колишньому попівському будинку. Судячи з контексту спогадів В. Голобуцького (слід мати на увазі цензурні правки редакторів), він з ентузіазмом зайнявся атеїстичною пропагандою, вів дискусії з сектантами, читав наукові лекції щодо походження світу й людини. Керівник хати-читальні зініціював створення самодіяльного театру в селі. Колишній «реакційний» попівський будинок в новій іпостасі – хати-читальні, став символом всього «прогресивного», що, як відзначає В. Голобуцький, несла радянська влада⁶⁰. Зауважимо: якщо виключити нав'язування атеїзму й інші пропагандистські крайнощі, то «ізбачі», багато в чому виконували роль просвітителів, але звичайно, в кожному конкретному випадку все залежало від здібностей і можностей певної людини.

Робота надавала можливостей В. Голобуцькому продовжувати свої заняття самоосвітою. На майбутнього історика напевно мали справити найбільше враження (для вироблення наступних професійних преференцій) – читання «Енеїди» І. Котляревського та підшивок часопису «Киевская старина». На сторінках відомого українознавчого часопису, зазвичай, публікувалося багато робіт з різних галузей козакознавства (історії, етнографії, географії, фольклору тощо). Знаменита ж

«Енеїда» в гумористичній формі й за допомогою евфемізмів відтворює історію запорізького козацтва після зруйнування Січі⁶¹.

У 1924 р. по всім комнезамам був розісланий обіжник, де регламентувався порядок перевірок всіх, хто мав намір поступати до вnz і отримати «відрядження», з метою «усунення небажаного елемента, який може пролізти при командировці незаможних селян у вnz»⁶². Отже, справа з отриманням «путівки» для В. Голобуцького ускладнювалась. Однак, він зумів набути авторитет серед місцевого активу, оскільки йому вдалося роздобути від А. Левенка надзвичайно важливу довідку про походження з сільської бідноти, без якої вступ до вnz, запланований ним, був би неможливим⁶³. Очевидно, що довідка була по-суті – фальшива, але, думаємо в цьому випадку, юнак обійшовся від виставляння енної кількості пляшок самогону «сільським вождям» та інших хабарів, як це робила значна частина його сучасників походженням із «соціально-ворожої» молоді⁶⁴.

Проте, необхідно було отримати «відрядження», а для цього знову бажано було змінити місце проживання і з довідкою про походження з бідних селян (яка могла завжди бути виявленою фальшивою в Україні⁶⁵) поновити «боротьбу за вnz» у більш віддаленому місці від рідних пенатів, ніж Безуглівка. Так майбутній історик їде на Північний Кавказ.

Хоча В. Голобуцький вказує у своїх споминах (підкреслимо – написаних і опублікованих станом на 1960-ті рр.), що на Північний Кавказ він потрапив, захоплений романтикою, нам, через призму викладеного вище, видається правомірним допустити таке: юнак просто продовжив діяти згідно обраної ним вимушеної стратегії соціальної поведінки (при цьому, зовсім не відкидаємо й романтичного компоненту, настільки властивого молодим захопленим натурам).

На Кавказі В. Голобуцький знайшов роботу в цивілізаційній «глибинці» – адигейському аулі, куди, взагалі-то, ніхто особливо й «не поспішав», незважаючи на характерне для тих років безробіття – позаяк робота серед іншомовного, мусульманського – а значить і «культурно іншого» населення вимагала надзвичайно великого ентузіазму (в іронічному і буквальному сенсі). Враховуючи свій попередній досвід, молодий політпросвітпрацівник⁶⁶ влаштувався на аналогічну посаду завідувача хатою-читальнею в аулі Пчегатлукай

Тахтумукаєвського району Адигейської автономної області, змінивши якогось Давлета Ачмізова⁶⁷.

Поміж те, в цей час у Північно-Кавказькому краї місцева влада з напрочуд великим старанням віднеслася до реалізації рішень партійних з'їздів в області стосовно створення розгалуженої мережі хат-читалень, оскільки «єдиною організаційною формою проведення культуроботи в селах і аулах являлась хата-читальня...»⁶⁸. Темпи розвитку системи культурно-просвітніх закладів у цьому краї були навіть вищі, а ніж у цілому по СРСР⁶⁹. У рік приїзду В. Голобуцького на Кавказ (1925) в автономних областях Північно-Кавказького краю було вже 66 хат-читалень, а в наступному, коли майбутній історик навчався в Кубанському держпедінституті (КубДПП) – 174⁷⁰. Вважаємо за доцільне навести цифри, які стосуються власне Адигей: на 1924–1925 рр. функціонувало 26 хат-читалень і 18 пересувних бібліотек, а в 1925–1926 рр. – відповідно – 40 і 48⁷¹. Сам же аул Пчегатлукай⁷², розташований в межах двох десятків кілометрів від Краснодара, являв собою доволі розвинутий населений пункт⁷³, де в минулому діяла школа першого ступеню, а в ті роки, що нас цікавлять, на 65 учнів припадало аж 2 педагоги⁷⁴.

Крайком РКП(б) роботі хат-читалень надавав великого значення. Якоюсь мірою, ці розсадники радянської культури та пропаганди ставали кузнями партійних і радянських кадрів. Вважалося, що перед призначенням на відповідальну посаду, комуніста, який прибув у село, доречно використати як «ізбача»⁷⁵. Саме на хаті-читальні «як на опорному пункті» базувалася перебудова роботи в адигейських аулах, згідно з радянських ідеологем⁷⁶.

Не дивлячись на те, що якраз у цьому, 1925 р., перша Північно-кавказька нарада політпросвітів вимагала ліквідувати сумісництво завідувачів хат-читалень⁷⁷, В. Голобуцький, як і в с. Безуглівці очолив в аулі первинну комсомольську організацію⁷⁸, що стала, як зазначає вчений у спогадах, активним провідником політики Компартії. Включився В. Голобуцький і в атеїстичну роботу, а також і тут створив театр. Прикметний такий факт: як інформують уже в наші дні місцеві старожили, хата-читальня знаходилася в приміщенні, що належало до комплексу будівель місцевої мечеті⁷⁹ (а в с. Безуглівка – в колишньому попівському будинку).

На новому місці В. Голобуцький, незважаючи на подібність роботи, поринув у новий для себе світ, адже, навіть розмовляти

з місцевими жителями йому доводилося через перекладача. Місцеві етнографічні особливості й яскраві впливи минулого на тодішнє повсякдення підштовхували В. Голобуцького до вивчення історії краю. Певну інформацію він отримував з розмов із старійшинами, зокрема, багато довідався про перипетії Кавказької війни у краї, про різноманітні зіткнення горців з чорноморськими / кубанськими козаками та ін. Завідувач хатою-читальнею мав хороші можливості продовжувати свої власні заняття самоосвітою – читав книги природничого й гуманітарного циклу, з-поміж іншого – з історії, філософії, державного права, естетики, фізики, математики, біології і т. п.⁸⁰

У опублікованих мемуарах В. Голобуцький пригадує, що більш за все його приваблювали соціальні науки, опанувати які на професійному рівні міг допомогти лише вчз. Утім, як показують віднайдені документи з головного адигейського архівосховища, В. Голобуцький запланував вступати на факультет радянського права Московського держуніверситету (МДУ)⁸¹, тобто, на противагу тому, що вчений зазначає у спогадах, він хотів стати правником. Хоча державне право (як і інші юридичні дисципліни взагалі) можна віднести до соціальних наук, проте у спогадах вчений уточнює свої пріоритети: «Я бажав вивчати історію, політичну економію і філософію»⁸². Чому ж вчений не згадує у споминах, що хотів поступати в МДУ і стати юристом? Очевидно тому, що тоді йому прийшлося б пояснювати чому ж він це не зробив. А не зробив він це, як припускаємо, з такої причини: йому пояснили, чи він сам зрозумів, що поступаючи в провідний вчз держави та ще й на таку спеціальність, як радянське право, він може не пройти більш суворіших перевірок щодо соціального походження. Навіть тут, в Адигеї, В. Голобуцький для того, щоб отримати «відрядження» до вчз спочатку проходив відбірну комісію, а потім ще й атестаційну⁸³.

Отже, вся названа вище комсомольська й політпросвітрова була вкрай необхідна В. Голобуцькому передусім аби отримати «відрядження» для вступу до вчз. Для того, щоб отримати таке «відрядження», потрібно було бути активістом, мати «правильне» соціальне походження й, окрім всього, ще забезпечитися з боку авторитетних поручителів⁸⁴. Як уже говорилося, місцева влада надавала великого значення роботі хат-читалень. Тому цілком успішна діяльність В. Голобуцького на посаді «ізбача» не могла бути непоміченою керівництвом автономної області⁸⁵. Ініціативний та енергійний організатор політосвітрова в аулі Пчегатлукай очолив у 1926 р. за

сумісництвом і обліково-статистичний сектор Адигейського обкому ВЛКСМ⁸⁶.

Таким чином, маючи наміри вступити до внз, В. Голобуцький активно проявив себе в політпросвітній і комсомольській діяльності, а тому заслужено домігся підтримки авторитетних поручителів. Він отримав «путівку в життя»⁸⁷ від політпросвіту Адигейського обласного відділу народної освіти (ОВНО), оскільки у відомчому підпорядкуванні цих структур знаходилися хати-читальні⁸⁸ і, окрім того, «відрядження» до внз дав йому й місцевий обком комсомолу⁸⁹. Зазначимо, що в інформаційній довідці атестаційної комісії Адигейського ОВНО, В. Голобуцький згадується серед «відряджених» до внз як син селянина⁹⁰, що, саме на той момент було правдою. Утім, соціальне походження залишалось його головною проблемою.

Регулюючи «класову чистоту» студентів, більшовики вимагали командувати до внз політично благонадійних. Таке право і відповідні квоти як раз і мали названі радянські та комсомольські органи Адигейської автономної області⁹¹. У той рік (1925), коли В. Голобуцький розпочав працювати в аулі Пчегатлукай, вакансії, наприклад, для «відряджуваних» до внз від комсомольських органів у РРФСР складала 15 % від загального числа вступників⁹². Однак, у 1926 р., коли В. Голобуцький хотів вступити до МДУ, але, все ж таки, вступив до КубДПП, в порядку експерименту більшість квот було відмінено і бажаючі стати студентами повинні були складати вступні іспити на умовах вільної конкуренції⁹³. Це призвело до того, що, скажімо, кількість абітурієнтів, вступників до внз і робфаків Кубані виросла в 1926 р. у порівнянні з попереднім роком майже в два рази і склала три-чотири тисячі осіб, – а це в шість-вісім разів перевищувало кількість місць в навчальних закладах⁹⁴.

При цьому тимчасова відміна більшості квот ще не відміняла платності освіти для студентів «непролетарського» походження. На середину 1920-х рр. оплата складала від 100 до 200 крб. на рік⁹⁵. Для того, щоб не сплачувати за навчання і на додаток ще й отримувати державну стипендію, яка, утім, на той час складала 10 крб. в на місяць, що було вдвічі менше необхідного мінімуму для прожиття студента⁹⁶, все ж необхідно було мати відповідну «путівку» і, очевидно, прихоувати, як у випадку з В. Голобуцьким, своє соціальне походження.

У анкеті ж, заповненій В. Голобуцьким перед вступом до КубДПП в 1926 р. (міститься в особистій справі студента, що зберігається

в ДАРО) вказано, що його сімейний стан навіть не лише «холостий», а ще й «одинокий», а це можна трактувати таким чином, що в нього немає родичів або ж він з ними не підтримував контактів. Також у анкети вказано, що він з 15 років став жити самостійно; стосовно ж батьків, то про них в цих записах взагалі не згадується⁹⁷. Подібні дані в ті часи сповіщали і інші молоді люди аби уникнути прямої відповіді про зв'язок з «соціально-ворожими» родичами. Наприклад писали на кшталт: «батькі – службовці, померли» або «зв'язку з батьком не маю»⁹⁸.

Питання анкети будувалися таким чином, щоби молода людина доводила радянську ідентичність⁹⁹. На практиці, як вірно зауважує дослідник даної проблематики О. Рожков, нерідко ставалося так, що абітурієнт повинен був «дистанціюватися від свого справжнього походження, приховувати чи приписувати собі важливі віхи біографії для ідентичності «радянська людина»»¹⁰⁰. Відповідно поступив і В. Голобуцький. Утім, багато з його сучасників, що мали подібні проблеми, діяли більш радикально: вони просто зрікалися своїх батьків. Дещо гіперболічним чином подібну ситуацію відтворює у своїй художній повісті (але, як припускаємо, оснований на реальних фактах) сучасник В. Голобуцького В. Трушков, який подає цікавий текст «відречення», що його і наводимо¹⁰¹:

«Я, Всеволод Светозаров, сын священника, будучи еще отроком, уже сугубо возмущался деяниями своего отца. Я убеждал его денно и ночью, снять с себя духовный сан, но он не внял моему гласу. Теперь мне стало ясно, что не вернуть его на путь истины. Тем паче, что он, предвидя скорую кончину свою, устремил все помыслы и упования на загробную жизнь. И мое святотатство и речения атеистические не достигают цели. И вот я, сын о. Светозарова, больше не сын. Преданный анафеме, я покидаю родительский кров и твердою стезею пойду к лучезарному лону коммунизма, где нет печалей и вздыханий. В чем и подписуюсь, В. Светозаров»¹⁰².

Секретарь приймальної комісії внз, що займався перевіркою, відразу зрозумів, що це «липа», але деякий час гадав: хто автор «відречення» – батько чи син, схилиючись до авторства батька-священника. З думкою секретаря (не забуваємо: це персонаж художньої повісті!) погоджується (відповідно до своїх дослідницьких завдань) і російський історик О. Рожков, який вважає, що батько-священик усвідомив, що «його духовний сан механічно визначає його сина до табуваної

категорії кандидатів до внз, добровільно йде на гріх в ім'я спасіння свого нащадка»¹⁰³. Напевно, що дане «відречення» можливо трактувати й інакше: текст «відречення» є безперечно знущальним стосовно до радянських реалій, а тому, батько-священик навряд чи мав не обережність таким чином підставити сина, якщо тільки він не був упевнений в абсолютному невігластві й наївності представників відповідних органів, що здійснювали перевірку. Психологічно, це скоріше схоже на вчинок дещо зухвалого абітурієнта, який пересвідчився в тому, що радянські працівники у своїй більшості невігласи, а отже їх можна скільки завгодно дурити. Це, можливо, пояснює, чому пройшла «на ура» і анкета, заповнена В. Голобуцьким.

Варто наголосити, що історик ніколи *буквально* не відмовлявся від власних батьків. Навпаки, він не побоявся завдати собі проблем і врятував їх, а також і двох братів (Ігоря і Олексія) на початку 1930-х рр., коли їм загрожували репресії під час колективізації і в подальшому – упродовж всього життя підтримував з ними тісний зв'язок. Тому, цілком очевидно, що замовчування інформації стосовно справжнього соціального обличчя батьків було з боку В. Голобуцького вимушеним кроком, що мав на меті не створювати собі зайвих проблем при процесі отримання вищої освіти, настільки необхідної для подальшої кар'єри викладача й ученого, до чого він прагнув з молодих років¹⁰⁴. Мотивація подібних дій, повторимо, була властива і значній частині його сучасників.

Таким чином, майбутній учений зумів потрапити до вищого навчального закладу, хоча не до того і не на ту спеціальність, що він бажав. При цьому йому допомогло те, що він вдало приховував компрометуючі, звичайно – з точки зору більшовиків, дані власної біографії, а з іншого боку – отримав «відрядження» до внз, яке йому довелося заслужити енергійною роботою на комсомольській і політпросвітній «лініях» (згадаємо ще і роботу у військоматі та ревкомі). Отже, «боротьба за внз» на першому етапі була В. Голобуцьким виграна.

1.2. Здобуття вищої освіти. Навчання в аспірантурі і кристалізація наукових зацікавлень.

У серпні 1926 р. розпочався другий етап біографії В. Голобуцького, пов'язаний зі здобуттям істориком вищої освіти. Довідки і «відрядження» (так звані – «шпаргали») різних організацій дійсно

стали для нього (як і для багатьох його сучасників) «путівкою в життя», оскільки відкривали йому шлях до вертикальної соціальної мобілізації, до кар'єри радянського спеціаліста, як це називає О. Рожков¹⁰⁵. В. Голобуцький став студентом природничого відділення КубДПІ в м. Краснодарі, оскільки в цьому вчз не було першого курсу соціально-економічного відділення¹⁰⁶, що на нього бажав би вступити майбутній історик, аби задовольнити власне прагнення досягнути соціальні науки.

В інституті він навчався лише один рік. Проте Кубанський (згодом – Краснодарський) педінститут і місцеве крайове архівосховище стали знаковими в науковій кар'єрі історика. Тут він вперше ознайомився з документальною історією Чорноморського козачого війська, яка стала в майбутньому темою його докторської дисертації, адже упродовж навчального року за сприяння студента-старшокурсника Я. Раєнка працював у краснодарському архівосховищі¹⁰⁷. Відзначимо, що Я. Раєнко був на той час завідувачем Архівного бюро Адигеє-Черкеської автономної області (ймовірно, що цей кубанський українець і познайомився з В. Голобуцьким ще в Майкопі – столиці названої області) й розшукував в архіві матеріали з історії місцевого революційного руху. У той же час Я. Раєнко цікавився історією заселення Адигеї і, цілком можливо, що В. Голобуцький, залучений ним до архівної роботи, ознайомився зі справами Чорноморського козачого війська. Краснодарський дослідник В. Ратушняк стверджує наступне: В. Голобуцький першим відгукнувся на заклик Я. Раєнка, звернений до студентів, працювати з ним в архіві і став активним помічником кубанського історика-ентузіаста¹⁰⁸. З пізнішої університетської анкети В. Голобуцького відомо, що в КубДПІ він вів також і певну суспільну роботу серед студентства, але яку саме він не уточнює¹⁰⁹.

Серед предметів, які він вивчав (і склав) в інституті, були педагогічні, економічні, природничі і, навіть, історичні, зокрема – політична економія, історія класової боротьби XIX–XX ст. тощо¹¹⁰. В. Голобуцький отримував державну стипендію, яка складала тоді 20 крб., тобто наближалася до прожиткового мінімуму¹¹¹.

Як вірно зауважує О. Рябченко, робітничо-селянське походження не завжди допомагало закінчити вчз. Під час чисток, переєстрацій, соціально-академічних перевірок – «пролетарські» студенти легко ставали «соціально-ворожими елементами»¹¹². У перші місяці навчання В. Голобуцького в педінституті з боку наркомату робітничо-селянської

інспекції було «спущено» завдання на крайову комісію: вивчити систему й динаміку комплектності внз, причому особливу увагу приділялось третьому пункту – «з точки зору соціального складу» за останні три роки¹¹³. Таку перевірку планувалося здійснити силами соціально-культурної групи крайової робітничо-селянської інспекції та подати звітні матеріали до 15 листопада 1927 р.¹¹⁴ Як бачимо, весь наступний навчальний рік у внз краю, в тому числі й КубДП, очікувався напруженим: студентам та викладачам потрібно було пройти цикл чергових серйозних перевірок з цілком ймовірними чистками. Показовими стосовно розкриття специфіки роботи робітничо-селянської інспекції являються анкети, розроблені її співробітниками. У них чільне місце нарівні з партійністю і партійним стажем посідало соціальне походження. Скажімо, навіть такі біографічні відомості, як рік народження, національність, професія та практичний стаж, перехід на посади й навіть сімейне становище цікавили радянські органи лише після відповіді на питання пункту про соціальне походження¹¹⁵.

У зв'язку з різноманітними обставинами (В. Ратушняк стверджує, що саме знайомство зі справжніми історичними документами та з методикою їхнього опрацювання, остаточно визначило вибір В. Голобуцького на користь переводу до того внз, де вивчалася історія¹¹⁶) майбутній історик продовжив навчання і закінчив університет в тодішньому крайовому центрі Північного Кавказу – м. Ростові-на-Дону¹¹⁷.

Північно-Кавказький держуніверситет постав з Імператорського Варшавського університету, евакуйованого в 1915 р. у Ростов (з 1917 по 1925 р. він називався Донським). Разом з останнім внз переїхала до Ростова і частина професорсько-викладацького складу, яка продовжила на новому місці попередні наукові і педагогічні традиції. Університет мав солідну матеріально-технічну базу. Його викладачі-науковці проводили ґрунтовні наукові дослідження у різних галузях, виїздили на стажування за кордон, брали участь в наукових експедиціях тощо. Внз мав чималу наукову бібліотеку (станом на 1928 р. – понад 450 тис. екземплярів книг), випишував зарубіжну наукову періодику тощо¹¹⁸.

Отже, у вересні 1927 р. В. Голобуцький перевівся з II-го курсу КубДП на II-й курс соціально-економічного відділення педагогічного факультету ПКДУ¹¹⁹, яке згодом було реорганізовано в історико-економічне. Можливо, це не була чергова вимушена втеча від перевірок

щодо соціального походження, оскільки В. Голобуцький заручився клопотаннями від профкому і парткомітету інституту¹²⁰. Як зазначає вчений у спогадах, навчання в цьому вчз стало значним етапом в його формуванні як історика¹²¹; воно закріпило захопленість В. Голобуцького історією народного господарства. Тут він мав можливість отримати фундаментальну підготовку з соціально-економічної історії і з методики її викладання, що дало свої наслідки в його подальшій науковій і педагогічній діяльності, зокрема в КІНГ. Слід вказати, що сильну базу для підготовки студентів у галузі соціально-економічної історії заклали значний спеціаліст у цій області, професор, член-кореспондент Всесоюзної АН П. Лященко, який викладав у Донському держуніверситеті до 1926 р. Вчений, відомий багатьма працями з історії економіки, зокрема, трьохтомною «Историей народного хозяйства СССР», полишив після свого переїзду до Москви певну наукову школу серед викладачів місцевого вчз¹²².

У період навчання в ПКДУ почалося формування соціологічного стилю наукового мислення, притаманного майбутньому вченому. Сам В. Голобуцький свідчить у спогадах, що тоді він посилено займався соціологією, брав активну участь в студентському філософському гуртку¹²³. Загальновідомо, що мода на соціологію в ті роки була дуже поширена й так звані марксистські історики (М. Покровський, М. Рожков та ін.) фактично в своїх курсах підміняли власне історію соціологією.

Значний вплив на професійне і світоглядне формування В. Голобуцького справили, як він сам вказує, професори І. Козловський, М. Любович, С. Лозинський та доценти О. Чаадаєва, Б. Гофман, О. Єфімов, В. Писарєв та ін. Вони викладали, як правило, не лише на педфаці, але і інших факультетах. Деякі з них викладали ще в ІВУ на історико-філологічному факультеті. Відмітимо, що професора І. Козловський і М. Любович були вихідцями з України.

Особливо вагому роль у підготовці В. Голобуцького як історика зіграв професор І. Козловський (про що свідчить сам В. Голобуцький). Випускник історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира, він у попередні роки, окрім ІВУ (професор цього вчз з 1909 р.) викладав у Харківському і Київському університетах, в Ніжинському історико-філологічному інституті тощо. І. Козловський був членом Київського історичного товариства Нестора-літописця та інших наукових товариств, брав участь у роботі трьох всеросійських

археологічних з'їздів, що відбулися до революції. Вчений присвятив основні свої монографії історії просвітництва в Росії XVII ст. З 1927 р. він керував кабінетом російської історії внз. Професор читав такі курси: Росія в добу кріпосного господарства, історіографія і джерелознавство, історія давньоруської літератури. Втім, основною спеціалізацією вченого було джерелознавство. У рік закінчення В. Голобуцьким університету І. Козловський був звільнений із внз в результаті «чисток» за релігійні переконання¹²⁴.

Під час навчання в університеті В. Голобуцький під керівництвом професора І. Козловського долучився до краєзнавчої роботи. Зазначимо, що при університеті діяло крайове товариство історії, археології і етнографії (ним керував на середину 1920-х р. І. Козловський), яке найбільш інтенсивно працювало якраз в роки навчання тут В. Голобуцького¹²⁵. Утім, молодий історик приймав діяльну участь не в ньому, а в студентському товаристві краєзнавства, де певний час очолював історико-культурну секцію¹²⁶. Акцентуємо увагу на тому, що в сферу краєзнавства входило вивчення, в даному випадку, регіонів колишніх козацьких військ.

В. Голобуцький наголошує, що під керівництвом І. Козловського він навчився комплексу необхідних для історика-фахівця практичних знань і навичок, як-то: основам палеографії, здійснювати елементарні археологічні розкопки, удосконалив свої навички архівної роботи та привчився розробляти наукові теми на основі архівних джерел. Зауважимо, що курс історіографії і джерелознавства І. Козловському студенти складали аж із 6-ї спроби, настільки були високі вимоги у професора¹²⁷. Цікаво, що професор, ще під час роботи в ІВУ був науковим керівником магістерської дисертації Б. Грекова¹²⁸, який, в свою чергу, став науковим керівником кандидатської дисертації В. Голобуцького.

З інших названих В. Голобуцьким викладачів охарактеризуємо ще трьох. Так, професор М. Любич, також випускник історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира, з 1882 р. викладав у ІВУ, де, зокрема, організував і очолив товариство історії, філології і права, яке діяло до революції. Професор досліджував історію Реформації і Контрреформації в Польщі. У ПКДУ він читав низку курсів з всесвітньої історії, згодом керував кабінетом історії Заходу, а з 1927 р. викладав такі семінарії, як доба промислового капіталізму на Заході та доба фінансового капіталізму і імперіалізму на

Заході. М. Любович з 1924 р. був членом-кореспондентом Вsesоюзної АН¹²⁹. Професор С. Лозинський закінчив історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету, а згодом – Вищу школу соціальних наук у Парижі. Він працював в університетах Берліна, Брюсселя і Парижа, викладав у вnz Петрограда; досліджував питання французької революції 1848 р., єврейської етнографії, історії культури. З 1927 р. С. Лозинський очолював кабінет історії культури і читав такі курси, як історія культури, історія класової боротьби тощо¹³⁰. Доцент В. Писарев, який з 1927 р. був деканом педагогічного факультету, закінчив ІВУ перед евакуацією в 1915 р. і працював у рідному вnz на кафедрі російської історії. В роки навчання В. Голобуцького доцент керував кабінетом методики суспільних наук і читав такі курси і семінари, як: Росія в період промислового капіталізму, методика суспільствознавства, розвиток капіталізму в Росії, методика педагогічної роботи з суспільствознавства тощо¹³¹.

Із залікової книжки і свідоцтва про закінчення ПКДУ відомо, які дисципліни вивчав і складав В. Голобуцький. Це, зокрема, такі теоретичні курси, як: історія культури, історія Росії в період кріпосного господарства, історія Росії в добу промислового капіталізму, історія Росії в ХХ ст., доба феодалізму і торгового капіталізму на Заході, історія західної Європи і Америки в добу промислового капіталізму, економічна політика СРСР, економічна географія СРСР, основи державного і господарського права СРСР тощо. Серед практичних занять назвемо такі: практика з системи народної освіти, семінарії – з історії Росії доби промислового капіталізму, з філософії марксизму тощо. Окрім цього майбутній історик вивчав різні педагогічні і спеціальні методичні предмети¹³². З їх переліку, зважаючи на високий рівень професорсько-викладацького складу і на добросовісність щодо навчання майбутнього історика, можна зробити висновок: В. Голобуцький отримав різносторонню фахову історично-економічну вищу освіту.

Нескінченні перевірки і «чистки» продовжувалися протягом всіх років навчання В. Голобуцького і в ПКДУ. Так, в плані науково-навчальної частини університету на 1929/30 нч. р. фігурувало таке завдання (серед основних): «Систематичне очищення студентства від сторонніх елементів, що приховали при вступі в ПКДУ своє соціальне і політичне минуле...»¹³³. Однак, В. Голобуцькому вдавалося не потрапити в «сито» перевірок. Про це свідчить, зокрема те, що він не платив за навчання¹³⁴, а отже підпадав під категорію соціально-

лояльного елемента і мав отримувати стипендію як неімущий¹³⁵. Зазначимо, що стипендія у цьому внз тоді складала 22 крб. (станом на 1927/28 нч. р.), а в наступному році вже 30 крб.¹³⁶. Прожитковий мінімум для студентів-одинаків тоді складав 35 крб. 50 коп. (дані по УСРР)¹³⁷. Для неімущих студентів у внз існували безплатні обіди, каса взаємодопомоги, а для членів профспілки видавали субсидії на гуртожиток і трамвайні квитки¹³⁸. Можна погодитись з В. Прилуцьким у тому, що влада перетворила «розподіл матеріальної допомоги студентам у важливий важіль у проведенні політики пролетаризації вищої школи, підготовці у вузах слухняної, відданої йому інтелігенції»¹³⁹.

Як стверджують дослідники, у студентському середовищі набула поширення тенденція якомога скоріше розпочати сімейне життя. Вільний не легалізований шлюб набув широкого розповсюдження¹⁴⁰. Десь в ці роки у Ростові В. Голобуцький взяв подібний шлюб з місцевою дівчиною, від якого в нього народилася донька Зоя¹⁴¹. Можливо тому, паралельно з навчальним процесом він розпочав і власну викладацьку діяльність, аби прогодувати сім'ю. Уже в грудні 1927 р. він очолив курси з підготовки до внз при університеті, а згодом став ще викладачем робітфаку¹⁴². Останній, до речі, відіграв значну роль у пролетаризації університету¹⁴³. Утім, ще в 1927 р., коли В. Голобуцький перевівся до ПКДУ, його ректор звітував: університет «став цілком радянським»¹⁴⁴.

На зазначеній викладацькій роботі майбутній історик зміг більш системно виявити і закріпити свої нахили до лекторської і педагогічної роботи, що проявилися в нього ще під час роботи завідувачем хатчиталень у с. Безуглівка та аулі Пчегатлукай. По закінченні університету в березні 1930 р. його викладацька робота органічно продовжилася в середніх навчальних закладах м. Грозний, куди він потрапив за путівкою молодого спеціаліста. Тут історик викладав у школі підвищеного типу для дорослих, в крайовому робітфаци, в технікумі дошкільного виховання, який він навіть очолював¹⁴⁵. Згодом він став заступником директора з навчальної частини міжгалузевого комбінату робочої освіти. Активний і працелюбний молодий педагог був відзначений керівництвом – нагороджений грамотою ударника та двічі премійований грошима¹⁴⁶.

Ймовірно, що восени 1930 р., коли історик працевлаштувався в м. Грозний, він перевіз туди з с. Мути своїх батьків і братів з метою врятувати їх від репресій під час колективізації. Сини історика

помилково стверджують, що ця подія сталася в 1928 р.¹⁴⁷, але ж В. Голобуцький ще навчався тоді в Ростові-на-Дону, а тому не міг цього зробити. В м. Грозному батьки придбали в борг невеличкий будиночок у терської козачки й надовго залишилися в цьому місті.

Педагогічна робота в основному проходила ввечері, тому у В. Голобуцького залишалася певна частина дня для продовження занять самоосвітою – він, насамперед, студіював історичні твори¹⁴⁸. Заглиблення в історичну науку призводило до відповідного тяжіння до наукової роботи, яке можна було повноцінно реалізувати класичним шляхом, тобто вступом до аспірантури. Тридцятирічний історик кардинально міняє своє вже усталене життя і їде в Ленінград – вступати до аспірантури.

Третій етап у житті історика, що розпочався у вересні 1934 р., коли В. Голобуцький став аспірантом при кафедрі історії СРСР Ленінградського держпедінституту ім. О.І. Герцена (ЛДПІ), відіграв вирішальну роль у кристалізації наукових пріоритетів історика і у процесі становлення його як науковця, а також призвів до суттєвих змін у його особистому житті. Зазначимо, що в кінці цього року в Ленінграді було вбито першого секретаря обкому С. Кірова, що послужило приводом для Й. Сталіна розпочати репресії. Якщо враховувати соціальне походження В. Голобуцького, то він, очевидно, знову потенційно перебував у небезпеці. Втім, якраз Ленінград для українського історика в тодішніх умовах являв найбільш надійне місце схову і можливості працювати по спеціальності, як вірно відмічає П. Голобуцький¹⁴⁹. Адже в Україні (у випадку, якби історик вирішив би тоді повернутися на Батьківщину) в ті роки йшло масове знищення національно-свідомої інтелігенції.

Отримавши вищу освіту в навчальних закладах міст, що були розташовані в козацьких регіонах, В. Голобуцький не міг не захопитися вивченням історії цього соціального феномену (козацтва). В одній з перших розмов зі своїм науковим керівником Б. Грековим (відомим фахівцем з питань історії Київської Русі, згодом – академіком АН СРСР і директором Інституту історії АН СРСР) з боку В. Голобуцького було озвучено прагнення займатися історією українського козацтва. Це бажання було підтримано маститим вченим, який звирівся учневі в тому, що й сам мріяв займатися зазначеною проблематикою, але не судилося¹⁵⁰. Мрії авторитетного російського історика не видаватимуться дивними, якщо пригадати, що він був родом з гоголівських

країв – народився в м. Миргороді¹⁵¹. До того ж, як вважають сучасні російські історики В. Брачов і А. Дворниченко, предки Б. Грекова були козаками¹⁵².

Дуже важливою в аспекті вибору як загальної тематики майбутніх досліджень В. Голобуцького, так і їхнього методологічного спрямування, була й інша розмова з Б. Грековим. Під час неї В. Голобуцький зізнався, що його улюблені художні твори – «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Гайдамаки» Т. Шевченка, «Енеїда» І. Котляревського та «Тихий Дон» М. Шолохова, тобто – художня класика козакознавства. Потім Б. Греков став детально аналізувати повість «Тарас Бульба» й на її прикладі зумів зацікавити В. Голобуцького проблематикою соціального ладу на Запоріжжі¹⁵³. Саме Б. Греков звернув увагу на те, що, згідно з канвою оповіді М. Гоголя (в основу якої лягли фольклорні матеріали), на Запоріжжі вже у першій половині XVII ст. існували хутори, де використовувалася наймана праця¹⁵⁴. В своїх опублікованих спогадах В. Голобуцький підкреслює важливість зазначеного спостереження академіка, яке, власне, й надихнуло українського історика глибше вивчити це питання.

В. Голобуцький у власному мемуарному есе вказує, що в розмові з Б. Грековим з приводу вибору теми дисертації він запропонував для погодження своєму науковому керівнику тему, присвячену Визвольній війні 1648–1654 рр. В. Голобуцький не уточнює назву теми, а висловлюється загальною: «спершу думаю зайнятися Визвольною війною 1648–1654 рр.»¹⁵⁵. З таким вибором аспіранта Б. Греков погодився. Однак, як зазначає В. Голобуцький, ця тема його зацікавила у зв'язку з основним вибраним ним пріоритетом майбутніх наукових пошуків – соціально-економічною історією козацтва. Сам В. Голобуцький пояснює вибір теми тим, що Визвольна війна призвела до «масового покозачення народу в Україні»¹⁵⁶, тобто – цікавих соціальних колізій. В іншому місці спогадів В. Голобуцький чітко дає зрозуміти: під час навчання в аспірантурі його найбільше цікавила історія соціальних інститутів запорізького козацтва¹⁵⁷.

Отже, зародження провідної концепції В. Голобуцького стосовно генезису буржуазних відносин у середовищі українського козацтва (що її ідею підказав Б. Греков) треба відносити десь на осінь 1934 р. (вірогідний час перших розмов з Б. Грековим). Концепція В. Голобуцького знайшла свій розвиток у багатьох його працях, передусім, у монографічній трилогії з історії українського козацтва (виникнення

задуму щодо її створення, за свідченням самого історика, також припадає на тридцять роки¹⁵⁸).

Все ж таки, з'ясування нюансів дипломатичних зносин Б. Хмельницького з московським урядом – це зовсім не та тема, котра наближала б В. Голобуцького до бажаного студіювання соціальної історії запорізького козацтва. Проте, треба враховувати зміну політичної ситуації в СРСР (утвердження тоталітаризму сталінського зразка, посилення боротьби з «місцевими націоналізмами», руйнацію української національної історичної науки, реанімацію ідеології російського націонал-патріотизму тощо), слід погодитися з твердженням В. Горака, що такі теми (присвячені історії запорізького козацтва), які «мали явний перегук із національно-визвольними змаганнями українців у ХХ ст., аж ніяк не заохочувались тодішньою наукою»¹⁵⁹ (радше – ідеологією). Проте, **заохочувався їх перегляд** і тут сучасний історіограф не правий, коли далі зазначає: В. Голобуцький «у сумнозвісній 30-ті рр. взявся за дослідження аж ніяк не популярної історичної проблематики»¹⁶⁰. По-перше, проблематика кандидатської дисертації вченого якраз в цей час і набувала популярності в радянській історичній науці¹⁶¹. Дещо пізніше, коли вже В. Голобуцький завершив написання дисертації, тематика приєднання України до Росії стає особливо актуальною у зв'язку з появою в серпні 1937 р. сталінської теорії «про найменше зло». По-друге, нова ідеологічна ситуація вимагала саме перегляду «націоналістичних положень» історичної школи М. Грушевського, особливо в частині, що стосувалася кола питань, пов'язаних з україно-російськими взаємовідносинами середини XVII ст. і, зокрема Переяславською радою 1654 р. Як свідчать матеріали (тези дисертації та відзиви опонентів) особистої справи В. Голобуцького, заведеної у Ленінградському педінституті ім. О. Герцена у зв'язку з захистом ним кандидатської дисертації, дослідник саме і переглядає погляди М. Грушевського стосовно дипломатичних нюансів взаємин Чигирини і Москви в період з 1648 р. – до 1651 р. Тому, не дивлячись на свої наукові зацікавлення, В. Голобуцький разом з Б. Грековим, напевне, вимушені були змінити ракурс дослідження у відповідності до запитів нової кон'юнктури.

Інші тогочасні радянські історики, які займалися дослідженням історії україно-російських взаємин середини XVII ст., приступили до написання своїх праць в дусі доктрини «найменшого зла» після виходу постанови урядового журі (серпень 1937 р.), де ця доктрина і була

декларована. Так, саме тоді М. Петровський¹⁶² розпочав свою роботу над докторською дисертацією, а А. Барабой – над кандидатською¹⁶³. Проте В. Голобуцький вже закінчив написання дисертації, котра співвідносилася з названою доктриною, ще до оприлюднення останньої.

Отже, В. Голобуцький одним з перших (якщо не першим) розпочав перегляд до цих пір пануючих в історичній науці й освіті положень шкіл М. Грушевського і М. Покровського стосовно україно-російських взаємин середини XVII ст. Для визначення його першості слід навести хронологію, пов'язану з завершенням і захистом дисертації. На травень 1937 р., як зрозуміло з відгуку (позитивного) наукового керівника, В. Голобуцький завершив написання дисертації¹⁶⁴, тобто – достроково, оскільки термін навчання в аспірантурі закінчувався в серпні 1937 р. На липень того ж року дисертація вже була розглянута одним із опонентів (В. Мавродіном), який датував свій відгук 19 липня¹⁶⁵. Успішний захист дисертації відбувся на історичному факультеті Ленінградського педінституту ім. О. Герцена 15 січня 1938 р.¹⁶⁶, а підтвердження постанови ради факультету про присудження ступеню кандидата історичних наук В. Голобуцькому було зроблено на засіданні Вченої ради вказаного інституту 2 березня 1938 р.¹⁶⁷ Нагадаємо, що постанова урядового журі, де були декларовані тези про «найменше зло», вийшла в серпні 1937 р., а реальний перегляд істориками україно-російської історії середини XVII ст. розпочався в кінці 1937 – на початку 1938 рр.¹⁶⁸

Головним підтвердженням того, що В. Голобуцький під керівництвом Б. Грекова випередив у часі вимоги, поставлені партійним керівництвом перед історичною наукою, є згаданий відгук на дисертацію другого опонента – В. Мавродіна. Відгук, як зазначалося, датований 19 липня 1937 р., тобто хронологічно раніше, ніж постанова урядового журі. В. Мавродін свідчить, що тема дисертації В. Голобуцького актуальна саме тому, що в ній правильно поставлено, між іншим питання «про тяжіння України до Москви і про допомогу Москви Україні»¹⁶⁹. А «це питання – продовжує В. Мавродін – викривлено українською націоналістичною історіографією, і робота В. Голобуцького – **перший крок у напрям**у (виділено – С. Ю.)»¹⁷⁰. Ленінградський історик має на увазі напрям перегляду положень «української націоналістичної історіографії».

Перший опонент В. Голобуцького – професор В. Бернадський – також висловився стосовно суті дисертації українського історика:

«Боротьба проти великодержавно-шовіністичних настроїв і націоналістичної концепції Грушевського – важлива справа для правильного вирішення питання про відносини Росії та України»¹⁷¹. В. Бернадський до позитивів дисертації відносить, те, що В. Голобуцький на основі залучення опублікованих джерел (акти з АЮЗР) дав «якісний» аналіз дипломатичним відносинам московського уряду й уряду Б. Хмельницького та відновив весь хід цих стосунків з 1648 по 1651 рр. Це допомагає В. Голобуцькому «небезуспішно полемізувати з Грушевським»¹⁷². На жаль, відгук першого опонента не датований, але припускаємо, що він розглядав той самий варіант дисертаційного дослідження, що й В. Мавродін, оскільки протиріч в оцінці напрямку перегляду положень М. Грушевського не відмічається.

У тезах дисертації, поданих на захист, В. Голобуцький констатує в руслі «подиху» нової ідеологічної парадигми, що «поряд з економічним тяжінням України до Росії, була і політична спільність історичного минулого, близькість мови, культури, побуту, релігії»¹⁷³. Критикуючи «українську буржуазно-націоналістичну історіографію», В. Голобуцький відзначає: вона не розглядала «фактори економічного і політичного тяжіння України до Москви»¹⁷⁴. Звідси постає те, що в історіографії «виключено вірне розуміння двох важливих питань: боротьба проти Польщі (прогресивне значення) і значення орієнтації Б. Хмельницького на Москву, котра призвела до союзу з Росією та укріпленню політичної автономії України, що мало позитивне значення в процесі боротьби українського народу за незалежність»¹⁷⁵. Отже, В. Голобуцький оцінює союз України з Росією позитивно, як того вимагала партійна формула «найменшого зла». Навіть якщо історик в тезах захисної промови упровадив нові оцінки згідно з ідеологічними директивами, все одне, судячи з відгуку В. Мавродіна, вони відображалися вже в початковому варіанті тексту дисертації, який був готовий щонайменше на липень 1937 р. Зауважимо, що теза В. Голобуцького про боротьбу українського народу за незалежність мала, вживаючи вислів В. Горака, явний перегук з національно-визвольними змаганнями українців у ХХ ст. і це, дійсно, не дуже заохочувалось тодішньою ідеологією, але, саме на той період, – і категорично не заборонялося. Негласно офіційна заборона на висвітлення таких речей наступила наприкінці Великої Вітчизняної війни.

Вартим уваги є побажання В. Бернадського про те, що в майбутньому потрібно довести історію дипломатичних відносин до 1654 р.,

бо, інакше, «вона обірвана «на півслові»»¹⁷⁶. Це побажання свого першого опонента В. Голобуцький реально врахував у монографії, готовій станом на 1953 р.: український історик довів виклад матеріалу до 1654 р.¹⁷⁷

З теми кандидатської дисертації В. Голобуцький опублікував у перший період своєї наукової творчості лише одну наукову статтю, присвячену дипломатичним відносинам Чигирини й Москви в 1648 р.¹⁷⁸ Основою розвідки слугували документи, зібрані в III-му томі збірника «Акты Южной и Западной России». Якою ж науковою літературою користувався автор зі змісту статті не зрозуміло, оскільки не має жодного посилання, окрім покликів на вказаний том документів. Результатом аналізу документів, проведеним істориком, стало обґрунтування того, що (по-перше) на першому етапі Визвольної війни московський уряд придивлявся до «соціальної природи руху на Україні», не безпідставно побоюючись його антифеодального спрямування. Занепокоєння Москви викликало також і те, що українці перебували в тісному союзі з кримськими татарами. По-друге, В. Голобуцький показує, що Б. Хмельницький в 1648 р. намагався заспокоїти подібні сумніви росіян стосовно цілей повстання, з метою переконати царський уряд вступити у війну проти Речі Посполитої¹⁷⁹. Цікаво, що науковець два рази вживає слово «возз'єднання» у контексті, що його можна трактувати як возз'єднання земель Русі, політику якого проводила Московська держава¹⁸⁰. Відмітимо, у зв'язку з цим, що в 1939–1941 рр., цей знаковий термін досить активно впроваджувався в історіописанні, причому – саме у значенні відповідної оцінки Переяславського акту 1654 р.¹⁸¹

Маючи на увазі як дисертацію, так і її фрагмент – вказану студію, дніпропетровський історіограф Ю. Назаренко називає В. Голобуцького серед тих науковців, хто «на основі марксистсько-ленінського аналізу конкретних подій Визвольної війни 1648 – 1654 рр.» поклав «початок дійсно науковому рішенню її проблематики»¹⁸², тобто – з сучасної точки зору – ревізії положень школи М. Грушевського. Слід зазначити, що радше це був не «марксистсько-ленінський аналіз» (про який у працях В. Голобуцького навіть не згадувалось), а певне відродження традиційних положень російської історіографії з внесенням коректив у дусі формули «найменшого зла».

Одночасно з навчанням в аспірантурі і підготовкою дисертації молодий науковець почав працювати викладачем у школі для дорослих,

а з січня 1935 р. – ще і на кафедрі народів СРСР історичного факультету (заочний сектор) ЛДП¹⁸³, оскільки потрібно було утримувати сім'ю та й, врешті, як природжений педагог він вже не міг жити без улюбленої викладацької роботи.

Що стосується сім'ї, то тут в Ленінграді 1935 р. історик удруге (на цей раз із дотриманням офіційних вимог) одружився і в тому ж році народився перший його син – Ігор. Дружина Галина Олександрівна Мазовка (1916–2000 рр.) народилася в Петрограді і була донькою інженера-містобудівельника (відновлював, зокрема, ланцюговий міст у Києві), випускника Петербурзького політехнічного інституту Олександра Кузьмича Мазовки (білорусько-польського походження) і вчительки школи при Путилівському заводі (за національністю – фінки)¹⁸⁴. Молода сім'я проживала в кімнаті гуртожитку ЛДП, що знаходився за містом. Слід зауважити, що з попередньою своєю дружиною, як і донькою, вчений все життя підтримував зв'язки, усіляко допомагаючи їм. Особливо ж тісно колишня ростовська родина В. Голобуцького спілкувалася з батьками і братами історика, що залишилися жити на Північному Кавказі¹⁸⁵.

Навчаючись в аспірантурі ЛДП історик, «показав себе цілеспрямованою і працездатною людиною, яка любить науку», як свідчив пізніше В. Мавродін¹⁸⁶. В аспірантурі викладали і передавали свій досвід науково-дослідної роботи визначні фахівці, зокрема, Б. Греков, В. Струве, Є. Тарле та ін. Особливо, окрім Б. Грекова, В. Голобуцький віділяє спеціаліста в галузі нової історії західних країн і російської історії академіка Є. Тарле, який незадовго перед цим був повернений із заслання. Знаменитий вчений викладав у ЛДУ і ЛДП (зокрема, в аспірантурі)¹⁸⁷. Стосунки учитель-учень переросли в справжню дружбу. Пізніше обидва вчені листувалися між собою. Лекторський стиль Є. Тарле (яскравість форми і іронічність¹⁸⁸) напевно був засвоєний В. Голобуцьким. Дуже корисними були також лекції Б. Грекова, під час яких той навчав аспірантів на конкретних прикладах складному механізму наукового дослідження. Високо оцінює В. Голобуцький семінари з «Руської правди», які проводив її блискучий знавець М. Лавров. Завдяки цьому вченому аспіранти були закохані в давньоруські писемні пам'ятники¹⁸⁹. Ця обставина, припускаємо, мала своїм наслідком уміння зацікавити студентів вже самим В. Голобуцьким під час його лекцій з давньоруської історії у різних внз РРФСР і УРСР.

У ЛДПІ В. Голобуцький познайомився з В. Мавродіним, який також викладав у двох названих вчз. В. Мавродін став опонентом кандидатської, а згодом і докторської дисертації українського історика. З 1930-х рр. вони підтримували тісні особистісні і наукові контакти, котрі суттєво відображалися на перебігу історіографічного процесу в СРСР і були доленосними для багатьох українських істориків. Зауважимо, що дружбі між істориками сприяли ширі почуття В. Мавродіна до України. Як свідчив син ленінградського історика Валентин Володимирович: «Все життя він дуже любив Україну, але не як предмет дослідження; любив як етнос, який йому дуже близький... Це був стан души і тяжіння до України»¹⁹⁰.

Отже, роки навчання в аспірантурі значно поглибили знання В. Голобуцького отримані у вчз. Фактично молодий науковець отримав другу, вже спеціальну історичну вищу освіту. В цей період історик зав'язав дружні контакти з рядом провідних вчених СРСР, що мало свої наслідки в його подальшій науковій і педагогічній діяльності.

1.3. Педагогічна і наукова діяльність у вчз Росії (1937–1947 рр.).

На період роботи історика в вчз РРФСР припадає два етапи його життєвого шляху, знову пов'язані зі зміною місць проживання і роботи. По закінченні аспірантури (це був перший рік «великого терору») В. Голобуцький прагнув домогтися розподілу в м. Одесу¹⁹¹, де знаходився архів Запорозького Коша, свого часу зібраний А. Скальковським, оскільки мав на меті продовжити власне дослідження з історії запорозького козацтва, проте отримав призначення на роботу в Краснодарський держпедінститут (КрДПІ)¹⁹². Утім, це також було прийнятним для подальшої наукової роботи В. Голобуцького. В опублікованих спогадах історик навіть зауважує, що рішення повернутися до Краснодара було давно обмірковано. Під впливом розмов з Б. Грековим, В. Голобуцький мав намір займатися історією соціальних інститутів запорозького козацтва, але, через бідність джерел з XVIII і XVII ст., слід було звернутися до пізнішого періоду. Цей період, коли вказані інститути перебували в розвинутому стані, якраз й увібрив в себе історію чорноморського козацтва, а значний комплекс джерел з його історії знаходився саме в Краснодарі¹⁹³. Матеріали Архіву чорноморського козацтва (інакше – Військового архіву), що знаходився тут, дозволяли простудіювати історію соціальних інститутів також і за-

порозького козацтва, причому в їх розвиненому стані. У даному випадку В. Голобуцький здебільшого вдавався до ретроспективного методу. Темою ж докторської дисертації вчений вибрав соціальну історію чорноморців. До розробки цієї теми він приступив в 1938 р.¹⁹⁴

Так розпочався четвертий етап (1937–1942 рр.) у його біографії. 1937 р. для Краснодару виявився знаменним тим, що це місто 13 серпня стало адміністративним і культурним центром новоутвореного Краснодарського краю¹⁹⁵. У столиці кубанського козацтва історик провів майже чотири роки, упродовж яких він мав можливість скрупульозно опрацювати різноманітні джерела Військового архіву. Окрім крайового архівосховища, вчений працював ще й з фондами Крайового історико-краєзнавчого музею¹⁹⁶. Він також виїжджав для розшуку архівних матеріалів по темі до різних міст регіону, зокрема – до Ставрополя й Орджонікідзе¹⁹⁷. Зауважимо, що в Краснодарі В. Голобуцький з сім'єю проживав у гуртожитку педінституту. Як пригадує син М. Покровського – Володимир Михайлович Покровський – помешкання для сім'ї В. Голобуцького дісталася не найкраще, а радше, навіть погане¹⁹⁸. Тут у Краснодарі, в історика народився другий син – Петро¹⁹⁹.

В. Покровському, тоді ще маленькому хлопчикові, історик запам'ятався як людина, яка надзвичайно страждала через поганий зір і бідуння його сім'ї в плані повсякденного побуту. Незугарному житловому становищу маються й об'єктивні пояснення – адже і без цього незначний квартирний фонд на 1937 р. довелося розподілити серед заново створюваної адміністративної інфраструктури краю²⁰⁰. На 1938–1939 рр. зафіксовано декілька постанов Бюро Краснодарського крайкому про стан розподілу житлової площі в місті, де відзначені факти вкрай негативного комплектування черги, спекуляції квартирами і т. п.²⁰¹ Будиночок, в якому В. Голобуцькому виділили помешкання, знаходився у внутрішньому дворі щільної забудови, і як пригадує молодший син українського історика П. Голобуцький, подібні краснодарські дворики називали «шанхайчиками»²⁰².

У ті роки в СРСР (а на Півдні Росії – особливо) великою проблемою була нестача чи повна відсутність навчальних посібників для студентів і взагалі наукової літератури²⁰³. Зі звітної доповіді секретаря КК ВКП(б) Л. Газова довідуємося, що «у всіх внз Краснодару погано налагоджена справа з підручниками і в особливості в педагогічному інституті, де з ряду дисциплін абсолютно немає підручників...»²⁰⁴. У зв'язку з цим, найважливішого значення набувала

розробка викладачами лекційних курсів зі своїх предметів і, власне кажучи, уміння передати слухачам власні знання. Як стверджує В. Ратушняк, В. Голобуцький розробив і почав читати лекції з історії СРСР²⁰⁵.

По мірі опрацювання архівних матеріалів В. Голобуцький апробував їх у студентській аудиторії. Подібно до видатного російського історика О. Преснякова, В. Голобуцький теж міг стверджувати, що його докторська дисертація склалася «не стільки в умовах кабінетної роботи, скільки в аудиторії, в живому спілкуванні з молодшим поколінням істориків» і в його свідомості дисертація являє собою «передусім публічний звіт про характер і напрямок його університетського викладання»²⁰⁶ (у випадку з В. Голобуцьким – інститутського викладання). Дійсно, вчений у своїх спогадах свідчить, що під час семінарів він зумів перетворити студентську аудиторію в єдиний творчий колектив, який допомагав своєму науковому керівникові практично й теоретично, водночас переймаючи його досвід науково-дослідної роботи²⁰⁷, зокрема архівної.

Для дослідницької роботи В. Голобуцького неабияке значення мала укомплектованість науковою літературою бібліотеки КрДПІ, а вона була досить непоганою. Почала вона формуватися з 1920 р., а в середині 1930-х рр. вже налічувала 270 тис. томів, включаючи багатий архівний відділ; в наявності був значний відділ книг з філософії, історії, кавказознавства та ін. Після ліквідації низки навчальних закладів на початку 1930-х рр. їх бібліотечні фонди також були розподілені до бібліотеки КрДПІ²⁰⁸. В першу чергу слід назвати Північно-Кавказький український науково-дослідний інститут ім. М. Скрипника, який на той час був зліквідований у зв'язку зі згоранням політики «українізації» на Кубані²⁰⁹. Окрім того, надійшло 18 тис. книг від педагогічного робітфаку і 8 тис. – від Інституту іноземних мов. До бібліотеки КрДПІ також надійшла література виняткової наукової цінності, скажімо, 300 книг (видання XVI–XVIII ст.) із зібрання Межигірського Спасо-Преображенського монастиря (знаходився свого часу під Києвом і був приходом та притулком для запорізького козацтва)²¹⁰.

Можливість публікації на шпальтах історичної періодики в 1930-ті рр., а особливо для молодого автора, була пов'язана зі значними складнощами. До того ж, тоді не існувало спеціальних вимог на рахунок публікації певної кількості попередніх захистів кваліфікаційної роботи наукових праць. Названа обставина, безсумнівно, не

стимулювала зусиль стосовно подолання існуючих труднощів, пов'язаних з цим процесом. Утім, перші результати евристичних пошуків в архівосховищах В. Голобуцькому все таки вдалося опублікувати, але в популярному за формою вигляді – в місцевій газеті «Комсомолец»²¹¹. Чотири статті у названій газеті вийшли весною-літом 1941 р. і стали першими публікаціями (й, до речі, останніми – до захисту дисертації в 1947 р.) з теми докторської дисертації. Важливо відзначити, що в цих чотирьох статтях В. Голобуцького вперше пролунав ряд його основних тез концепції про ранній розвиток буржуазних відносин на територіях козацьких військ (запорозького і його епігона – чорноморського).

Працюючи в Краснодарі, В. Голобуцький захистив кандидатську дисертацію, як вже йшлося. Від декана історичного факультету КрДПІ Івашенка (ініціали нам не відомі) й завідувача (либонь – виконуючого обов'язки) кафедри історії народів СРСР М. Покровського до каліфікаційної комісії ЛДПІ надійшла позитивна характеристика на В. Голобуцького (від 5 січня 1938 р.)²¹². У жовтні 1938 р.²¹³ вчений був затверджений ВАК КВШ СРСР у званні доцента²¹⁴. Як свідчить П. Голобуцький, батькові пропонували після захисту залишитися в ЛДПІ, але він продовжив наукову і педагогічну роботу в Краснодарі²¹⁵.

Молодий енергійний доцент, за офіційною версією – походженням із сільської бідноти, який набув вищу освіту за радянських умов і зарекомендував себе (свого часу) як активний комсомольський лідер, враховуючи недостатність кадрів професійних викладачів істориків, вихованих у радянському дусі²¹⁶ (наголосимо: наскільки В. Голобуцький дійсно перейнявся «радянським духом» наявні джерела не повідомляють; вірогідно, це була здебільшого соціальна мімікрія «класово-ворожого елемента»), через рік роботи в педінституті був призначений виконуючим обов'язки завідувача кафедри історії народів СРСР²¹⁷. Величезне значення мало те, що В. Голобуцький захистив дисертацію, адже більшість викладачів Півдня Росії тоді взагалі не мала вчених ступенів²¹⁸. У рік початку роботи історика в КрДПІ (згідно з даними дослідника проблематики В. Кононенка) на весь інститут був тільки один кандидат наук²¹⁹.

Згадаємо також, що історик почав працювати на істфаці в роки «великого терору»²²⁰ (утім, репресії проти викладачів та студентів були й раніше²²¹). Декан Івашенко, який підписав 1 січня 1938 р. характеристику на В. Голобуцького, був, за спогадами тодішнього студента І. Мількова, репресований. Попередній декан А. Лутченко

залишив істфак восени 1937 р.²²². Не дивно, що за таких умов, виконуючий обов'язки доцента²²³ М. Покровський очолив кафедру історії народів СРСР (перед тим, як його змінив В. Голобуцький).

У фрагменті своїх спогадів, що вкраплені в історіографічний розділ україномовного видання монографії «Запорізьке козацтво», В. Голобуцький наводить прикметний епізод з репресованим Грушевським (не називаючи його ініціалів), якого місцевий колега назвав «племінником» великого історика і на посаду якого на кафедрі нібито призначили випускника ленінградської аспірантури. З цим Грушевським, знову ж таки, нібито зустрічався В. Голобуцький взимку 1937/38 рр. у місцевому архіві, куди «племінника» приводили у супроводі конвоїра для роботи з «запорізькими матеріалами» з якими працював і В. Голобуцький. Дещо пізніше вченому сказали, що цей Грушевський розстріляний (тобто – в 1938 р.)²²⁴.

З'ясовуючи цей епізод краснодарського періоду в житті В. Голобуцького, вдалося встановити (що не вдалося П. Голобуцькому)²²⁵, що йдеться про Сергія Григоровича Грушевського – хрещеника і (якщо вже говорити про родинні зв'язки) чотириюрідного племінника М. Грушевського²²⁶. С. Грушевський дійсно з 1931 р. проживав з сім'єю в Краснодарі, очолював кафедру історії України у згаданому Північно-Кавказькому українському науково-дослідному інституті. На початку 1933 р. він був заарештований у справі «самостійницької контрреволюційної повстанської» організації «Союзу Кубані і України», отримав десятирічний термін ув'язнення в таборах суворого режиму, але через деякий час (чи то наприкінці 1933 р., чи то в 1934 р.) його тимчасово звільнили і він мав можливість працювати за фахом у Ростові-на-Дону²²⁷.

Як стверджує краснодарський краєзнавець В. Чумаченко, С. Грушевський, поряд з іншим, дійсно займався передісторією кубанського козацтва²²⁸, тобто мусив вивчати ті ж фонди Військового архіву, що і В. Голобуцький. Проте у 1934 р. чи дещо пізніше, хресник М. Грушевського був відправлений в Соловецький табір, звідки (як стверджують дослідники його життя) більше не повертався, а в листопаді 1937 р. був розстріляний в урочищі Сандормах (Карелія) разом з іншими представниками української інтелігенції²²⁹.

Очевидно, що В. Голобуцький щось наплутав або його ввели в оману. Теоретично він міг зустрічатися з С. Грушевським у період 1933–1934 рр. (можливо на початку 1935 р.), однак слід прийняти до

уваги, що молодий історик до осені 1934 р. працював у м. Грозному викладачем і дослідницькою роботою тоді не займався (а отже потреби для роботи в Краснодарському архівосховищі у нього не було), а з осені 1934 р. навчався в аспірантурі ЛДП і, одночасно, працював на заочному секторі інституту. Вкрай малоймовірно, що він приїздив для роботи в Краснодарський архів, оскільки його тема дисертації не передбачала роботу з архівними джерелами, а, тим більше, стосувалася іншої проблематики. Скоріше можливо допустити, що В. Голобуцький зустрічався з С. Грушевським в Ростові-на-Дону, оскільки тут проживала перша дружина і маленька донька В. Голобуцького, з якими він підтримував, як вже зазначалося, добрі стосунки і навідував їх²³⁰. В останньому випадку історик міг приїздити в Ростов як з Ленінграду, так і з Грозного, тобто, в хронологічному діапазоні з осені (процес у справі «Союзу Кубані і України» відбувся у серпні 1933 р.²³¹) 1933 р. до 1935 р. включно. Напевно, що враховуючи п'ятдесятирічний період, що пройшов з часу ймовірних подій, а також поважний вік вченого, коли він готував україномовний варіант монографії «Запорізьке козацтво», у його спогадах відбулася зрозуміла накладка подій і обставин²³².

Варто наголосити, що, як слушно відмічає П. Голобуцький «на місці цього страждальця» (тобто – С. Грушевського) цілком реально міг опинитися В. Голобуцький, але його «приналежність до столичного російського вузу в цей час служила охоронною грамотою»²³³.

З теплим почуттям В. Голобуцький згадував як своїх студентів, так і колег-викладачів по співпраці у пединституті. У власних спогадах історик особливо виокремлює М. Покровського, який замінив його на посаді завідувача кафедри (а перед тим – В. Голобуцький перемінив М. Покровського). М. Покровський, який був старший за віком від В. Голобуцького на шість років, уже вважався відомим й авторитетним вченим – археологом й істориком, був автором (на відміну від В. Голобуцького) декількох наукових праць²³⁴. Однак на той час краснодарський історик не захистив ще кандидатську дисертацію і за формальними причинами пріоритет щодо зайняття посади завідувача був на стороні В. Голобуцького. Утім, як свідчить В. Голобуцький, Михайло Володимирович був «людиною благородної душі» і «належав до розряду тих натур, для котрих не було більшого задоволення, ніж допомагати іншим»²³⁵.

Як знавець місцевого архіву М. Покровський надав В. Голобуцькому неоцінімі послуги та поради щодо розшуків архівних

матеріалів; допомагав читати нерозбірливі рукописи. Варто відзначити, що В. Голобуцький тоді вперше розпочав систематичну роботу в архівах, оскільки раніше працював в основному з виданими джерелами. Допомога М. Покровського виявилася важливою ще й тим, що описів справ архіву Чорноморського козачого війська не існувало, справи були вкрай переплутані²³⁶, а місцевий історик добре орієнтувався в цьому хаосі архівних тек. М. Покровський тоді працював над плановою темою «Колоніальна політика самодержавства на Кавказі в першій половині XIX століття»²³⁷. Вчені уклали своєрідну кооперацію: все цікаве про чорноморців М. Покровський, який сидів за столом напроти В. Голобуцького, передавав колезі, а той, у свою чергу, ділився всім віднайденим по темі краснодарського історика²³⁸.

Спогади В. Голобуцького про спільну роботу з М. Покровським перед війною у краснодарському архіві підтверджує й місцевий архівіст Г. Чучмай, який на той час працював там старшим науковим співробітником. Обидва вчених, що завжди сиділи поруч, на все життя запам'яталися архівісту²³⁹.

Викладання в КрДПІ безсумнівно удосконалило лекторську майстерність В. Голобуцького і, очевидно, що й на цьому терені існувала можливість повчитися все у того ж М. Покровського, який (за численними свідченнями його учнів і колег) володів даром, подібним до мистецького хисту, – передавати історичні знання слухачам в усному мовленні²⁴⁰. Відзначимо ще і той факт, що кандидатську дисертацію «До історії взаємовідносин російського царату і адигейських феодалів в першій половині XIX століття» М. Покровський захистив 1940 р. в стінах ЛДПІ²⁴¹, як і свого часу В. Голобуцький. Якщо згадати, що останній з названих дослідників там працював і навчався в аспірантурі (1934–1937 рр.), а також з 1940 р. знову займав посаду доцента, то цілком виправдано припустити наступне: «зісватав» захищатися в ЛДПІ краснодарського історика саме В. Голобуцький. Слід відмітити також й те, що погляди вчених на соціальну історію чорноморського козацтва у багатьох моментах співпадали. Обидва історики в своїх працях відзначали широке використання найманої праці в господарствах заможних козаків та найом козачої сіроми замість себе на військову службу. Утім, на відміну від українського історика, М. Покровський акцентував увагу на напівкабальному характері подібного найму і на позаекономічному примусові рядового козацтва, яке полягало в адміністративно-начальницькому свавіллі²⁴².

Відзначимо, що згодом, український історик високо оцінював науковий рівень дослідницьких праць М. Покровського²⁴³, зокрема, в своєму відгуку на його докторську дисертацію, назвав це дослідження «капітальною працею» і «видатним фактом у нашій історіографії», побудованим «на величезному й абсолютно новому архівному матеріалі», а важливі теоретичні узагальнення і висновки надають їй «виключну цінність»²⁴⁴.

Трьохрічний термін відпрацювання за призначенням молодого спеціаліста скінчився в 1940 р. і історик був взятий на роботу до ЛДПІ, але, оскільки матеріали Військового архіву та інших північнокавказьких архівів ще не були достатньо опрацьовані, то В. Голобуцький взяв річну відпустку в названому інституті і залишився в Краснодарі²⁴⁵.

З початком Великої Вітчизняної війни В. Голобуцький повернувся до Ленінграда і з вересня (вірогідно) зайняв посаду доцента кафедри історії народів СРСР в ЛДПІ. В умовах прифронтового міста (а тим паче – з початком блокади) він навряд чи мав можливість продовжувати наукову роботу, втім логічно припустити, що його розробки з обраної тематики мусили знайти своє місце в навчальному процесі. Вчений пережив всі тягари життя блокадного міста: німецькі артобстріли та повітряні нальоти, голод і холод тощо. Так, як свідчить П. Голобуцький, зокрема, голод, якого батько уник в Україні, «заскочив його в блокадному Ленінграді». Ось як він передає спогади батька про той період: «Жахливі картини вмираючого міста, смерть багатьох колег по Педагогічному інституту ім. О.І. Герцена, апокаліптичні враження, винесені ним після відвідування студентського гуртожитку, в котрому навесні майже не було живих мешканців, а тіла примерзлих до ліжок трупів треба було виносити для поховання, – все це нібито наздогнало його, повертаючи до трагедії українського голодомору, який не можна було списати на військовий стан та іноземних ворогів...»²⁴⁶.

В особистому листку по обліку кадрів від 27 січня 1949 р. В. Голобуцький вказує: під час одного з артилерійських обстрілів Ленінграда він отримав контузію (в голову й спину)²⁴⁷. Це поранення та загальні умови життя в блокадному місті й стали причиною ослаблення організму В. Голобуцького, через що він тоді (чи пізніше – вже в евакуації) захворів на малярію. Ці та/чи інші причини (за таємним наказом вищих інстанцій науковців, які мали кандидатський ступень і двох дітей, мали евакуювати)²⁴⁸ послужили підставою для евакуації. Історик розповідав близьким, що не пам'ятає як добрався до пункту

прийому на виїзд, а прийшов до тяти вже в ліжку в одному з приміщень палацу Розумовських (де знаходився педінститут). Цікаво, що поряд з ним – на сусідньому ліжку – лежав відомий український бібліограф, літературознавець і колекціонер Ю. Меженко²⁴⁹.

У спогадах В. Голобуцький згадує, що коли його – важко хворого – у лютому 1942 р. евакуювали з блокадного міста, йому якимось чином вдалося вивезти з собою чемодан з архівними виписками, хоча все інше він вимушений був покинути²⁵⁰. Його вивезли «дорогою життя» (через Ладозьке озеро).

Так розпочався п'ятий етап (1942–1947 рр.) у житті історика. Спочатку вченого евакуювали в Кіровську область (в лютому 1942 р.), де вже з березня він розпочав викладання в школі залізничників на станції Мураши²⁵¹. З травня 1942 р. В. Голобуцький опинився в Татарській АРСР, де став працювати викладачем педучилища та курсів з підготовки вчителів у с. Аксубаєво Аксубаєвського району зазначеної автономії²⁵². Інші воєнні й два повоєнні роки вчений провів у Казані. Необхідно відзначити, що вибір Казані був не випадковим, адже тут від початку війни перебувала його родина – дружина Галина Іванівна з двома малолітніми синами Ігорем і Петром. Вони знаходилися там під опікою тестя – заступника начальника військово-промислового тресту, що займався будівельними роботами (у Казані цей трест споруджував аеродром). Принагідно зазначимо, що в останній рік життя у Казані (1947) у подружжя Голобуцьких народилася третя дитина – донька Ніна²⁵³.

Спершу сім'я з'єдналася разом в с. Аксубаєво, але коли В. Голобуцький отримав запрошення на роботу в Казанський державний університет ім. В. Ульянова-Леніна (КазДУ), то вони повернулися до Казані. Там вчений зміг поєднати свою дослідницьку роботу з викладанням у вищій школі. В столиці Татарії він очолив нещодавно утворену на історико-філологічному факультеті Казанського університету кафедру історії народів СРСР²⁵⁴. У багатій на книжкові фонди університетській бібліотеці В. Голобуцький поновив роботу над докторською дисертацією²⁵⁵.

Спочатку він і його родина проживали разом із сім'єю тестя на вулиці Червона позиція, а десь восени 1944 р. отримали службову квартиру в цокольному напівпідвальному приміщенні центрального корпусу на вулиці Чернишевського, 18. Як згадує П. Голобуцький, у ті роки були дуже суворі зими, але їхнє університетське помешкання,

досить велике за площею і високою стелею (до 4-х метрів), було напрочуд теплим, адже за стіною знаходилася університетська кочегарка. Утім, суттєвою вадою службової квартири було те, що до неї потрапляло дуже мало світла з вулиці (а В. Голобуцький страждав на сильну короткозорість).

Отже, з червня 1943 р. В. Голобуцький починає працювати виконуючим обов'язки завідувача кафедри історії СРСР історико-філологічного факультету названого університету²⁵⁶, а певний час він був і деканом²⁵⁷. Зазначимо, що вчений був єдиним істориком – кандидатом наук на факультеті серед доцентів²⁵⁸.

У перші роки війни в Казані знаходилася в евакуації частина інститутів АН СРСР, зокрема Інститут історії. Вчені інституту продовжували займатися тут науковою діяльністю, викладали в КазДУ. Серед академічних істориків в останньому працювали й колишні викладачі В. Голобуцького по аспірантурі ЛДІП – академіки Б. Греков і Є. Тарле. Вони, як і філологи, значно активізували науково-дослідну роботу на історико-філологічному факультеті, заклали основи для подальшого розвитку гуманітарних наук в КазДУ. Лекції академічних учених довгі роки слугували взірцем науковості і педагогічного рівня для казанських істориків²⁵⁹. Чи зустрічався зі своїми лєнінградськими вчителями в Казані В. Голобуцький достеменно не відомо, оскільки реевакуація інститутів АН СРСР відбулася вже 1943 р.²⁶⁰

У своїх споминах В. Голобуцький високо оцінює фаховий рівень колективу університету. На той час уже досить досвідчений педагог і здібний лектор В. Голобуцький посів гідне місце в університетському колективі, де, за його свідченням, збереглися чудові традиції дореволюційної вищої школи (В. Голобуцький, звичайно, з ідеологічних мотивів пише в опублікованих спогадах лише про «чудові традиції», не закінчуючи думку, що вони йдуть із дореволюційних часів). Із контексту викладу історика можна припустити, що, зокрема, згадані традиції полягали в тому, що багато вчених вчлени мали різноманітні наукові зацікавлення, котрі не замикалися на одній галузі науки, і прагнули до співдружності з представниками інших спеціальностей. Так, наприклад, як згадує В. Голобуцький, відомий математик, член-кореспондент АН СРСР професор М. Чеботарьов дуже цікавився історією Київської Русі, особливо проблемою походження давньоруської писемності. Він консультувався з істориками із цього приводу.

З ініціативи М. Чеботарьова саме В. Голобуцький прочитав для колег з інших факультетів декілька лекцій із питань історії Київської Русі та інших проблем історії СРСР, що вважалися актуальними на той час²⁶¹. Зауважимо, що актуалізації історії Київської Русі в ці роки сприяла велика увага громадськості до боротьби за визволення України і її столиці Києва, який був столицею й давньоруської держави. На теми історії та культури Київської Русі у воєнні роки вийшло багато наукових і науково-популярних праць радянських істориків. Так, скажімо, одна з них – монографія «Образование Древнерусского государства» ленінградського історика В. Мавродіна (друга В. Голобуцького) – була присвячена воїнам Червоної армії, які (на час написання монографії) воювали за звільнення «давнього Києва», і яких він порівнював із богатирями «землі Руської»²⁶².

Зрозуміло, що В. Голобуцький мав бути широко обізнаним із новітніми радянськими дослідженнями, у тому числі й з історії давньоруської мови та літератури, адже, в іншому випадку, він не зміг би зацікавити ерудованих колег із інших факультетів. Утім, що стосується історії Київської Русі, то вчителями В. Голобуцького в аспірантурі були визнані фахівці з цих питань – академік Б. Греков, професор М. Лавров, доцент (на той час) В. Мавродін та ін.

Про те, що В. Голобуцький не лише був заглиблений у специфічні проблеми козакознавства, а й цікавився широким колом наукових питань, певною мірою свідчить також і його листування з істориком-слов'янознавцем (зокрема і дослідником історії України) В. Пічетою. Так, у листі В. Голобуцького від 1 серпня 1944 р. йдеться про те, що йому конче потрібна нова праця В. Пічети з історії Польщі. Слід відзначити, що для підготовки докторської дисертації В. Голобуцького гострої необхідності в новій праці В. Пічети не було. Зауважимо, що В. Пічета лише готував велике тритомне дослідження «Історія Польщі», яке так і не вийшло у світ²⁶³. У 1947 р. був опублікований тільки автореферат В. Пічети на 2-й том²⁶⁴. Отже, інформація про те, що історик-слов'янознавець підготував «Історію Польщі», досягла Казані й В. Голобуцький уже намагався здобути книгу.

Із листа до В. Пічети від 23 жовтня 1945 р. дізнаємося про те, що В. Голобуцький цікавився й етногенетичною проблематикою²⁶⁵. У листі йдеться про монографію радянського славіста академіка АН СРСР М. Державіна «Происхождение русского народа – великорусского, украинского, белорусского»²⁶⁶ (вийшла у світ наприкінці 1944 р. або на

початку 1945 р.) і рецензію на неї В. Пічети²⁶⁷. На В. Голобуцького монографія справила «дуже гнітюче враження», як і, власне, доповідь академіка «взимку 1940 р.», що її випадково довелося прослухати козакознавцеві²⁶⁸, під час відрядження до Москви. Доповідь академіка, про яку згадує в листі В. Голобуцький, була виголошена на вечірньому засіданні березневої 1940 р. сесії Відділення історії й філософії АН СРСР і мала подібну до монографії назву – «Походження великоруського, українського та білоруського народів»²⁶⁹. Якраз доповідь М. Державіна й склала основу його монографії. Відзначимо лише, що предками «руського народу», згідно з М. Державіним (і М. Марром), були киммерійці, скіфи, сармати, що ніби то стояли на доіндо-європейській, «яфетичній» стадії розвитку²⁷⁰.

Очевидно, що В. Голобуцький, як і В. Пічета, не сприймав цього псевдонаукового вчення, чим і пояснюється «гнітюче враження» українського історика. Розглянутий епізод указує на те, що й В. Голобуцький належав до числа тих добросесних науковців-гуманітаріїв, хто в роки панування «марризму» (заради справедливості уточнемо – вульгарного) чинив йому прихований опір. Що, зрештою, і призвело до ідейної перемоги. Епістолярний обмін думками між В. Голобуцьким і В. Пічею із цього приводу свідчить про певні опозиційні настрої серед науковців стосовно нав'язаного компартійним керівництвом марризму як «єдино вірного» вчення про глото- та етногенез. Безумовно, ця солідарна настроєвість підкріплювала в них відчуття правдивості своєї позиції в боротьбі за наукову істину, і водночас була ще одним елементом формування антимарристського інтелектуального простору. Зауважимо, що етногенетична проблематика була присутня серед наукових зацікавлень співробітників кафедри історії народів СРСР КазДУ²⁷¹.

Під час війни у Казані знаходилося чимало евакуйованих із України або тих українців, які знаходилися тут із різних причин і раніше (внаслідок репресій, наприклад). Серед останніх слід назвати В. Отамановського – «доброго знайомого», як його атестує В. Голобуцький в одному з листів до В. Пічети²⁷², а насправді – друга й колегу, як свідчать листи В. Отамановського. Уродженець Києва, він навчався у Київському і Віденському університетах; був політичним діячем, учасником бою під Крутами, ученим-краєзнавцем, дослідником історії українських середньовічних міст та історії медицини, поліглотом і ерудитом. В. Отамановський був репресований у справі СВУ й після

п'яти років ув'язнення в таборах суворого режиму відбував заслання в Казані, а згодом, із 1936 р., мешкав у столиці Татарської АРСР²⁷³. Із кінця 1930-х рр., та, імовірно, десь до 1945 р. він працював у бібліотеці КазДУ, де й познайомився з В. Голобуцьким і товаришував з ним до своєї смерті на початку 1960-х рр.

До казанського періоду життя обох вчених відносяться такі факти їх співробітництва. На прохання В. Голобуцького В. Отамановський забрав у В. Пічети в Москві один з екземплярів докторської дисертації історика-козакознавця й відвіз принагідно до Ленінградського університету в 1946 р.²⁷⁴, а в наступному році дізнався у ВАК СРСР про терміни її затвердження²⁷⁵. Відрядження В. Отамановського до Москви і Ленінграда пояснювалися тим, що він захищав у 1946 р. в МДУ кандидатську дисертацію «Вінниця як тип українського міста Південного Правобережжя XIV–XVIII ст. Еволюція правового стану на фоні соціально-економічного розвитку Побужжя XIII–XVII ст.»²⁷⁶, а з Ленінграда були його опоненти і відгук провідної організації. Як бачимо, В. Отамановський, як і В. Голобуцький, досліджував соціально-економічну проблематику історії України. Його докторська дисертація, присвячена розвитку міст Правобережної України XVII–XVIII ст., також розкривала соціально-економічні питання²⁷⁷. Вочевидь, що спілкування колег-фахівців було вельми плідним і корисним для них обох. Важливим в їх спілкуванні є також те, що В. Отамановський, безпосередній учасник визвольних змагань, вплинув на світогляд свого колеги у площині закріплення суттєвих складових українського патріотизму²⁷⁸.

Серед безпосередніх колег В. Голобуцького по факультету слід назвати його декана, відомого літературознавця-славіста, професора О. Вознесенського²⁷⁹ та знаного спеціаліста з історії Франції В. Адо. Український історик, зокрема, відвідував лекції обох, а потім аналізував їхні стенограми у порядку взаємодопомоги²⁸⁰. І декан, і В. Адо були високої думки щодо В. Голобуцького і підтримували його²⁸¹. Сама ж кафедра (як і факультет у цілому), яку очолював В. Голобуцький, всі ці роки потерпала від браку і «текучки» кадрів²⁸², що звісно перешкоджало налагодженню ефективного навчального процесу (зокрема, не читалися факультативні курси). Після війни ситуація не змінювалася на краще. У звіті за 1945/46 н.р. завідувач кафедри зазначав, що вона потребувала професорів і доцентів: працювало усього три штатних співробітника, інші ж – сумісники²⁸³.

Не зважаючи на труднощі з кадрами, В. Голобуцький спромігся забезпечити «нормальну постановку лекційних курсів і семінарських занять». З метою покращення якості викладання він докладно знайомився з проспектами лекційних курсів і планами семінарських занять, практикував відвідування лекцій працівників кафедри з наступним їх докладним розглядом²⁸⁴ (зазначимо, що В. Голобуцький відвідував лекції колег й з інших факультетів, зокрема – правників²⁸⁵). У штаті разом з завідувачем працювали тоді старший викладач В. Пономарьов і асистент Г. Вульфсон (обидва готували кандидатські дисертації). Серед викладачів-сумісників варто назвати І. Іоненка, який навчався на історичному факультеті ЛДПІ в ті роки, коли там викладав (шоправда на заочному секторі) і був аспірантом В. Голобуцький. Прикметно, що в обох науковців був спільний вчитель – В. Мавродін. В 1945–1947 рр. І. Іоненко по основній роботі працював деканом історичного факультету Казанського педінституту²⁸⁶.

Педагогічне навантаження В. Голобуцького по роках було різним, а в середньому близько 500 год.²⁸⁷ (основне навантаження – читання загального курсу історії СРСР). Подібно до КрДПІ і в Казанському університеті історик напевно мав ділитися результатами своєї наукової роботи зі студентами. Прикметно, що вже в перший навчальний рік (1943/1944) В. Голобуцький прочитав на четвертому (тоді – випускному) курсі історичного відділення факультету сорокагодинний лекційний спецкурс з історії України (плюс п'ять годин семінарських занять)²⁸⁸. Згодом цей спецкурс читався ним на третьому курсі²⁸⁹. Ініціатива в читанні лекцій з історії України безумовна належала В. Голобуцькому, оскільки інші викладачі факультету жодного стосунку до українського історіописання не мали.

Значення читання викладачами лекційних курсів підвищувалося у зв'язку з катастрофічною нестачею підручників на історико-філологічному факультеті²⁹⁰. Зі скупої інформації, що міститься в спогадах істориків, які закінчили університет в 1944 р., довідуємося: В. Голобуцький прочитав названий вище спецкурс «блискуче»²⁹¹. Відомий казанський історик, учень В. Голобуцького, професор Г. Вульфсон (помер в 2002 р.)²⁹², який в той час навчався на історико-філологічному факультеті, особливо виділяє з цього спецкурсу лекції з історії Запорозької Січі, як найбільш «яскраві»²⁹³. Зрозуміло, що для студентства та ще й у роки війни, найбільш «яскравими» мушили виглядати сторінки передусім воєнної історії козацтва, однак,

враховуючи лекторський хист В. Голобуцького, він цілком міг «блискуче» (саме так його лекторський рівень характеризують в інших спогадах Г. Вульфсон і М. Муньков) та «яскраво» викласти матеріал з соціально-економічної історії як запорізького козацтва, так і його «епігонів» (зокрема – чорноморського козацтва). До цього слід додати, що для дослідника зазвичай іманентно ближчим є той матеріал, який він сам віднайшов і опрацював, а відтак цей матеріал у вигляді лекцій апріорі найкраще подається для студентів.

Завдяки практиці взаємо-відвідування лекцій з їх стенографуванням і подальшим аналізом, деякі лекції В. Голобуцького було застенографовано. Відгук про одну з таких лекцій вченого – «Великий Новгород у період феодальної роздробленості XIII–XV ст.», що ілюструє його лекторський стиль, зробили його колеги. Викладач-сумісник І. Іоненко, зокрема, вказав, що в даній лекції «багато вдалих стислих наукових характеристик», вона викладена «легкою, простою, доступною мовою», а тому добре засвоюється²⁹⁴. Інший викладач В. Пономарьов відзначив «науково побудований і методично цілісний виклад основних моментів цього тематичного питання»²⁹⁵.

Подібно до КрДПІ, також і в Казанському університеті студенти мали можливість навчатися у В. Голобуцького основам науково-дослідницької роботи. Більш розгорнуто методи науково-дослідної роботи передавалися вченим на заняттях студентського наукового гуртка²⁹⁶. Він консультував членів гуртка, проводив співбесіди, аналізував перші наукові праці студентів тощо²⁹⁷. На відміну від Краснодару казанські студенти В. Голобуцького не залучалися ним до безпосередньої роботи в архівосховищі, а тим паче – до роботи з провідної тематики досліджень історика (вочевидь тому, що вченому не було потреби працювати в казанських архівах зі своєї дослідницької тематики)²⁹⁸. На засіданнях кафедри і для студентів вчений читав різного роду методичні доповіді²⁹⁹.

Ще з 1943 р. В. Голобуцький пробував організувати кабінет історії СРСР як лабораторію дослідницької роботи для студентів³⁰⁰. Утім, через недостатнє фінансування кабінет (він одночасно був і аудиторією), хоча і працював (з 1945 р.), але знаходився в стадії організації і після війни³⁰¹. Вчений, пропонував керівництву різні варіанти покращення роботи кабінету: комплектувати його історичними журналами³⁰²; зосередити в ньому найкращу історичну літературу, карти, атласи та інш.; відкрити при кабінеті відділи рукописів

і старої книги (багато експонатів зберігалися в бібліотеці КазДУ), а також і новітньої бібліографії тощо. За мрією В. Голобуцького, кафедра історії народів СРСР повинна була б стати об'єднаним центром в галузі історії СРСР у Казані, а кабінет – науковим центром і осередком пропаганди історичних знань в місті і автономній республіці³⁰³.

На відміну від попередніх вчн у КазДУ В. Голобуцький вже керував науково-дослідною роботою аспірантів³⁰⁴ (офіційні консультації проводилися вченим регулярно – кожної суботи³⁰⁵). Напевно він з ними ділився не тільки загальними теоретичними і практичними знаннями дослідної роботи, але й своїми концепціями і гіпотезами. Зауважимо, що всіх казанських аспірантів (точніше – аспіранток) вчений не довів до захисту, оскільки переїхав в Україну. Аспіранток було спочатку троє – Н. Ібрагімова, Р. Гусева і Г. Елерт³⁰⁶ (згодом додалася В. Смирнова³⁰⁷). Перша з них займалася вивченням кризи російських дворянських маєтків у першій половині XIX ст. Аспірантка Г. Елерт народилася на Північному Кавказі у м. Нальчик, навчалася в ЛДУ, пережила блокаду і була евакуйована в Казань, де закінчила історико-філологічний факультет і працювала завідуючою кабінетом історії СРСР³⁰⁸. Вона готувала дисертацію на тему з історії козацтва під назвою «Походження Волзько-Донського козацтва. XIV–XVI ст.»³⁰⁹.

Р. Гусева, яка писала дипломну роботу під керівництвом В. Голобуцького в КазДУ³¹⁰, за кандидатську обрала тему з місцевого краєзнавства³¹¹; згодом вона навчалася в аспірантурі у М. Покровського і захистила дисертацію в Краснодарі. Цікаво, що в єдиній із збережених телеграм М. Покровського до В. Голобуцького, мовиться про те, що Р. Гусева взяла відпустку (в 1949 р.) для того, щоб допомогти в роботі В. Голобуцькому, коли він приїде для архівних розшуків до Краснодара³¹². Це, зокрема, є одним із свідчень збереження любові і поваги до свого викладача і наукового керівника (тобто – В. Голобуцького) з боку його учнів і в ті часи, коли вони проживали в різних містах і республіках.

Окрім названого професора Г. Вульфсона учнями В. Голобуцького були відомі згодом казанські історики М. Муньков³¹³ і М. Софронів³¹⁴. М. Муньков в своїх щоденниках тепло згадує свого завідуючого кафедрою. Так, у квітні 1945 р. на факультетському засіданні В. Голобуцький енергійно підтримав досить дискусійну доповідь М. Мунькова «В.М. Флоринський про німців і слов'ян», двічі

виступивши на захист положень доповіді³¹⁵. М. Софронов вів листування з В. Голобуцьким і згадує про нього в споминах, про КазДУ в роки війни.

Серед інших навантажень вченого в КазДУ зазначимо такі. За посадою він брав участь у роботі вченої ради університету³¹⁶, вів і контролював агітаційну роботу зі студентами, займався різного роду суспільною працею. На нього міськкомом ВКП(б) було покладено читання лекцій в університеті марксизму-ленінізму. За дорученням обкому він консультував слухачів заочного відділення Вищої партійної школи, інспектував рівень викладання історії СРСР у технічному інституті, читав публічні лекції тощо³¹⁷. Окрім того історик читав лекції для генералів і офіцерів місцевого гарнізону і Казанського військового округу загалом, за що мав подяку від керівництва останнього³¹⁸. Лекторську майстерність В. Голобуцький мав нагоду продемонструвати й під час популяризаторських виступів в частинах радянської армії на території Татарської АРСР. Ця робота була оцінена військовим і партійним керівництвом як внесок у перемогу й 1945 р. вчений був нагороджений медаллю «За перемогу над фашистською Німеччиною». А за роботу в блокадному Ленінграді його було нагороджено медаллю «За оборону Ленінграда» (теж 1945 р.)³¹⁹. Цікаво, що першу з медалей вручав В. Голобуцькому викладач-сумісник його кафедри, а одночасно і представник Казанського військового округу, старший лейтенант А. Сапега³²⁰.

Важливою для удосконалення методично-педагогічної майстерності В. Голобуцького була його участь у роботі всесоюзних нарад завідувачів кафедрами суспільних наук, що її скликав щорічно Комітет зі справ вищої школи при РНК СРСР (КВШ). Відомо, що на першій з них у серпні 1944 р. вчений працював у секції історії СРСР, де займався питаннями переробки навчальних програм і методики викладання³²¹. В наступному році, окрім наради проводилися і місячні курси при КВШ для керівників кафедр³²². Після повернення з таких відряджень В. Голобуцький докладно інформував співробітників кафедри про основні питання і проблеми, що розглядалися на нарадах³²³. (Цікаво, що під час відрядження у січні-лютому 1947 р. на одну з таких нарад історик захистив докторську дисертацію³²⁴).

Під час роботи в Казанському університеті історик взяв участь у кількох наукових конференціях, що відбувалися, передусім, у стінах цього навчального закладу³²⁵. На одній з перших конференцій (квітень

1944 р.) він виголосив доповідь на тему «Значення Запорізької Січі у визвольній боротьбі українського народу»³²⁶. Остання конференція КазДУ, що в ній брав участь В. Голобуцький (він був також одним з її організаторів) була присвячена 800-річчю заснування Москви³²⁷. Доповідь вченого була опублікована в місцевій газеті татарською мовою³²⁸.

Зрозуміло, що вчений намагався оприлюднити результати своїх наукових досліджень. В усякому разі, принаймні на двох таких наукових форумах він (судячи з назв доповідей) вчинив саме таким чином³²⁹. В. Голобуцький відшукував й інші можливості апробації своїх положень з теми докторської дисертації. Так, на засіданнях кафедри він виголошував доповіді з соціально-економічної історії козацтва: «Колонізація Кубані Чорноморськими козаками», «Проблема соціальної еволюції Запорізької Січі в II-й половині XVIII ст.», «Чорноморське козацтво в XVIII ст.» тощо³³⁰.

У звітах з науково-дослідної роботи В. Голобуцький наголошував на актуальності свої теми. В зв'язку з цим він згадував нараду істориків СРСР, скликану в серпні 1945 р. ЦК ВКП(б) і КВШ, в якій він брав участь. Вчений зазначає, що на нараді спеціально була підкреслена актуальність досліджень в галузі соціальної історії періоду феодалізму³³¹. Тому В. Голобуцький намагається вплинути на керівництво університету у справі видання його статей (як, власне, й інших членів керованої ним кафедри).

Оскільки в ті роки можливість для істориків з провінції опублікуватися у фахових виданнях була вкрай низькою, В. Голобуцький настійливо вимагав від керівництва університету знайти можливість для видання «Учених записок» (інша їхня назва – «Праці кафедри») кафедри історії народів СРСР (чи історико-філологічного факультету) або включення статей співробітників кафедри до чергового випуску «Учених записок» університету³³². Проте, як зазначається у звіті університету за 1946 р., серйозним гальмом для розвитку наукової діяльності була слабка типографська база внз, що виключало видання збірників³³³.

На той момент у В. Голобуцького не вийшло ще жодної статті з тематики докторської дисертації (якщо не рахувати чотири до воєнних газетні публікації), що були б надруковані в наукових збірниках чи часописах. Починаючи з 1944 р., він готує до друку одна за одною кілька статей: «Запорозька сірома» (інший варіант назви – «Соціальна

роль запорозької сіроми в XVIII ст.», «Із історії класової боротьби на Кубані в кінці XVIII ст.» (інший, уточнений варіант назви цієї статті – «Повстання чорноморських козаків 1797 р.» – свідчить про те, що вона ймовірно була тотожна за змістом його газетній статті, котра була опублікована останньою в 1941 р.³³⁴), «Утікачі та кріпосні на Кубані в дореформений період»³³⁵. Слід сказати, що статтю «Запорозька сірома» історик ще в 1944 р. подав до Інституту історії АН СРСР з метою опублікування в одному з академічних видань³³⁶. Стаття вийшла вже після захисту дисертації в 1948 р. під іншою назвою³³⁷. Що стосується «Учених записок» Казанського університету (збірник кафедри чи факультету так і не змогли видати), то одну з підготовлених В. Голобуцьким статей в період 1944–1946 рр. знайшли за можливе опублікувати лише у 1954 р.³³⁸

Для більш цілісного змалювання наукової і педагогічної діяльності вченого в КазДУ варто зупинитися на розгляді деяких екстраординарних чинників повсякденності, що суттєво впливали на зазначену діяльність. А вона відбувалася у вкрай важких умовах. Передусім зазначимо, що через брак опалення історико-філологічний факультет протягом усіх воєнних років не мав достатньої кількості приміщень, що суттєво впливало на навчальний процес³³⁹. Через зимові холоди викладачі в аудиторіях читали лекції у верхньому одязі, шапках і рукавицях, писати було важко адже в чорнильницях замерзали чорнила³⁴⁰. П. Голобуцький згадує, що морози тоді сягали -50°C ! Часто через морози зникало електроосвітлення³⁴¹. Також і матеріально-побутове обслуговування викладачів було вкрай не задовільним (особливо забезпечення харчуванням)³⁴².

Однак, найбільш заважали В. Голобуцькому хвороби. В 1944 р. історик дуже довго хворів³⁴³, навіть просив надати йому для лікування довготривалу відпустку³⁴⁴. Десь в цей час він отримав другу групу інвалідності³⁴⁵. На сторінках кореспонденції 1944–1945 рр. до В. Пічети В. Голобуцький постійно нарікав на виснажливі напади малярії. Так, згідно з першим листом (червень 1944 р.) науковець сподівався завершити дисертацію до осені поточного року («якщо дозволить здоров'я»³⁴⁶). А в повідомленні від 27 січня 1945 р. він планував завершити роботу навесні, але лише в тому разі, «якщо до кінця не замучить малярія»³⁴⁷. Зрештою, про «драматичні умови» (зокрема, пов'язані з хворобою), в яких писалася дисертація, ідеться в листі від 21 грудня 1945 р.³⁴⁸ Підтвердження тому, що умови, в яких готував

дисертацію В.Голобуцький, були «виключно важкими», знаходимо й в одному з листів історика до іншого російського вченого – М. Тихомирова³⁴⁹.

Знання цих обставин допомагає усвідомити, за яких «драматичних воістину» (за словами В. Голобуцького) умов працював учений. До цього додамо слабкий зір, що вкупі з недостатнім освітленням помешкання суттєво впливав на ефективність праці вченого.

Серед побутових факторів соціокультурного характеру відзначаємо ще й дефіцит та незадовільну якість письмового паперу. Архівні матеріали, відкладені у фондах багатьох учених, свідчать, що у воєнні роки історики писали свої праці на папері дуже низького гатунку, котрого ще й було обмаль³⁵⁰. Так, у Казанському університеті студенти занотовували лекції на старих плакатах³⁵¹. У першому листі до В. Пічети В. Голобуцький пояснював ситуацію із затримкою написання своєї першої наукової статті для «великої преси» (тобто такої, що повинна бути опублікована в союзному академічному фаховому часопису) під попередньою назвою «Запорізька сірома», окрім малярії, тією обставиною, що йому бракувало паперу³⁵². Навіть виготовлення мінімальної кількості машинописних копій докторської дисертації, украй необхідних для розсилки у кваліфікаційну комісію із захисту та провідну організацію, науковим опонентам і науковому консультантові, як виявляється з листів В. Голобуцького, через нестачу паперу становило велику проблему³⁵³. Він мав разом тільки три копії дисертації, із них лише одну, котру більш-менш можна було читати й що її спочатку опрацьовував Б. Греков (його науковий консультант), а потім цей примірник одержав В. Пічета³⁵⁴. Згодом В. Голобуцький просив В. Пічету знову передати цю копію в Ленінград, де він і мав захищатися, оскільки бракувало третього примірника³⁵⁵. Тож брак паперу та його погана якість суттєво затримували захист дисертації, адже потрібен був час для її прочитання всіма причетними до захисту особами, а вони опановували ці три примірники по черзі (так, екземпляр, котрий читав В. Пічета, знаходився в нього приблизно з грудня 1945 р. по вересень 1946 р.).

Таким чином, дисертація, готова вже в травні 1945 р., не в останню чергу з названих вище причин була призначена до захисту лише на 29 жовтня 1946 р.³⁵⁶ До ЛДУ, де вчений мав намір захищатися, він подав дисертацію влітку 1945 р.³⁵⁷ Іншою причиною затягування захисту, як довідуємося з листа до В. Пічети, були тривалі пошуки

опонентів³⁵⁸. Утім, у жовтні 1946 р. В. Голобуцький не захистився, оскільки не вдалося зібрати кворуму. Усі формальності були дотримані лише за три місяці (28 січня 1947 р.)³⁵⁹.

Незадовго до захисту дисертації, 9 січня 1947 р., відбулася конференція викладачів і студентів історико-філологічного факультету Казанського університету, де вчений виступив з доповіддю, назва якої подібна до формулювання назви його докторської дисертації («Соціальна історія чорноморського козацтва»)³⁶⁰. Є підстави вважати, що історик виголосив доповідь, спираючись на тези, підготовлені для виступу на захисті докторської дисертації. В архівній справі, де йдеться про названу конференцію, дійсно зберігаються тези наукової промови, що ідентичні тезам, виголошеним на захисті³⁶¹. Очевидно, що виступ на конференції від 9 січня був попередньою апробацією основних положень дисертації. Про це, власне, певною мірою, свідчить і сам В. Голобуцький в інформаційному огляді, опублікованому на сторінках журналу «Вопросы истории», де йшлося про роботу керованої ним кафедри³⁶².

Отже, 28 січня 1947 р. вчений захистив докторську дисертацію на тему «Чорноморське козацтво (нариси соціальної історії)». Захист відбувся під час засідання вченої ради історичного факультету ЛДУ, яку очолював декан В. Мавродін³⁶³. Офіційними опонентами були доктори історичних наук, професори М. Клочков, В. Мавродін, А. Предтеченський³⁶⁴. Один із них – В. Мавродін – був опонентом В. Голобуцького й під час захисту кандидатської дисертації³⁶⁵. Саме В. Мавродін був ініціатором докторського захисту В. Голобуцького на історичному факультеті ЛДУ³⁶⁶. Ленінградський історик, як університетський учений, завідувач кафедри історії СРСР, не обмежувався лише проблемами давньоруської історії, а був дослідником широкого кола питань з історії народів СРСР, вивчав історію селянських війн у Росії, в тому числі – повстання О. Пугачова³⁶⁷, що мало стосунок і до наукових зацікавлень В. Голобуцького, зокрема тих, які розглядалися в дисертації. Перший опонент М. Клочков, учень М. Дьяконова та Є. Шмурла, до революції (з 1914 р.) викладав у Харківському університеті, а в 1920-х рр. – у Кубанському пединституті³⁶⁸. За свідченням В. Голобуцького, М. Клочков був «особисто знайомий із характером архівних фондів Чорноморського війська (він кілька років працював у Кубанському архіві в Краснодарі)³⁶⁹ і спеціалізувався на історії Росії XVIII–XIX ст. (період історії чорноморського козацтва).

Професор А. Предтеченський також був фахівцем із російської історії другої половини XVIII–XIX ст.³⁷⁰

Захист кваліфікаційної роботи на ступень доктора історичних наук став авторитетною апробацією концепції вченого про ранній розвиток буржуазних відносин на південних околицях Російської імперії. У тезах, проголошених під час захисту, В. Голобуцький відзначав, що в дисертації він ставив за мету виявити характерні риси соціальної еволюції Чорноморського козацького війська з початку його заснування. Сутність концепції вченого така: ядром міцного сільськогосподарського виробництва у так званій «Новій Запорізькій Січі» (її історія була відправним моментом для дослідження чорноморського козацтва) був козачий хутір (зимівник), де працювали наймані працівники; до кінця існування Нової Січі визначилися характерні ознаки капіталістичного укладу; розвиток цього укладу органічно продовжився й у Чорноморському козацькому війську, де ще до реформ 1860-х рр. наймана праця запанувала у рільництві, скотарстві й рибальстві.³⁷¹

Розкриваючи питання про соціальну диференціацію у середовищі запорізького і чорноморського козацтва, дисертант вживав термінологію, що була, можливо, не зовсім адекватна історичним реаліям. Так, козацьку «сірому» він називав «пролетаріатом», а до різних верств заможного козацтва застосовував такі терміни як-то – «фермери», «ранчери», «лорди» тощо.³⁷² Припускаємо, що таким чином В. Голобуцький хотів провокативним чином привернути увагу опонентів до своєї гіпотези.

Отже, В. Голобуцький на сторінках дисертації, як видно із тез і відгуків опонентів³⁷³, виклав порівняно нову концепцію соціально-економічної історії Нової Січі та Чорноморського війська. На конкретному регіональному матеріалі ілюструвалися (за висловом одного з опонентів) тези В. Леніна про те, що на «Півдні Росії» процес розвитку капіталізму йшов швидше, ніж в інших регіонах, а також – про визрівання буржуазних відносин у феодальній системі, починаючи з середини XVII ст. У повоєнній радянській історіографії якраз і розпочалися дослідження, котрі на конкретних прикладах мушили підкріплювати й розвивати зазначені положення В. Леніна. Докторська дисертація В. Голобуцького була одним із перших фундаментальних досліджень у цьому напрямі. Однак, уповні зрозуміло, що В. Голобуцький не ставив собі за головну мету саме проілюструвати тези

В. Леніна. Такою мусила бути в тогочасних умовах риторична актуалізація теми, щоби вона була дисертабельною і могла бути захищеною. Втім, також цілком очевидно, що концепція українського історика в головному не суперечила положенням вождя³⁷⁴.

У зв'язку з докторською дисертацією В. Голобуцького важливе й достеменно нез'ясоване значення має сюжет, пов'язаний зі зниклими матеріалами з архіву Чорноморського козацького війська. У листі до В. Пічети від 27 січня 1945 р. В. Голобуцький повідомляє: за чотири роки роботи в Краснодарі (1937–1941 рр.) він переконався в тому, що матеріали з названого архіву згоріли³⁷⁵. Із контексту не зовсім зрозуміло – про які саме матеріали йдеться: чи про ті, що дозволили б відтворити історію Задунайської Січі, чи дотичні історії чорноморського козацтва загалом. На самому захисті дисертації цієї теми торкнувся В. Мавродін, наголосивши як на позитиві дисертації, що в ній збереглася джерельна інформація, котра зараз уже недоступна, тому що «фашисти все розорили», а потяг В. Голобуцького до широкого цитування або детального переказу джерел «врятував для нас документи, які загинули»³⁷⁶. У листі ж до В. Пічети В. Голобуцький відзначав, що якісь матеріали згоріли ще давно – до того, як учений почав працювати перед війною в Краснодарському архівосховищі. Однак дослідник історії козацьких військ на півдні України та за Дунаєм А. Бачинський підтверджує: дійсно, під час окупації Краснодар місцеве архівосховище постраждало. Працюючи на межі 1950-х – 1960-х рр. в Краснодарському крайовому держархіві над темою, присвяченою історії Усть-Дунайського Буджацького війська, одеський історик дізнався, що, наприклад чотири справи обсягом 468 аркушів з архіву Чорноморського козацького війська загинули під час війни. Із контексту повідомлення А. Бачинського зрозуміло, що ці справи стосуються історії усть-дунайців. Але, очевидно, що загинули й інші теки, котрі містили матеріали щодо історії Нової Січі, Задунайської Січі та чорноморського козацтва. А. Бачинський зазначає, що частина джерельних матеріалів, оригінали яких загинули, задіяна В. Голобуцьким у статті «Социальные отношения в Задунайской Сечи» (1949 р.)³⁷⁷. Можна припустити, що й у докторській дисертації, і в монографії «Черноморское казачество» також збереглися матеріали, які, імовірно, загинули під час окупації Краснодар. Отже, В. Мавродін не помилявся, коли робив наведену вище заяву.

Для підготовки монографії, а також для врахування зауважень

опонентів на докторському захисті В. Голобуцький мав намір відвідати Краснодар для роботи в місцевому архіві. У планах керованої ним кафедри станом на другий семестр 1946/47 нч. р. фіксується згадка про заплановане В. Голобуцьким наукове відрядження у «кавказькі архіви»³⁷⁸. Поїздка намічалася на травень-червень, а її метою було «попереднє обстеження фондів» архівів Краснодара й Ростова³⁷⁹. Проте це відрядження не здійснилося, згідно з версією самого В. Голобуцького через його нездужання³⁸⁰. Ймовірно, у зв'язку з переговорами з керівництвом МВО СРСР про переведення В. Голобуцького до Чернівецького університету (а згодом – і у зв'язку з самим переїздом вченого в Чернівці), планована поїздка також не відбулася³⁸¹.

Підготувавши до захисту дисертацію, В. Голобуцький з 1946 р. приступив до вивчення нової науково-дослідної теми на місцевому матеріалі в рамках кафедральної проблематики «Соціально-економічний розвиток Волзько-Камського краю в ХІХ–ХХ ст.»³⁸². Його нова тема була присвячена досить цікавим соціально-релігійним аспектам – «Розколи і сектантство як форма соціального протесту селянства», а в запланованій монографії основне місце приділялося досліднику історії розколу в Поволзькому краї А. Щапову³⁸³ (вона мала бути закінчена в 1950 р.). Перша стаття з цієї теми мала називатися «А.П. Щапов як історик»³⁸⁴. Утім, припускаємо, що вчений не мав серйозних намірів заглиблюватися у вивчення названої теми, оскільки вже віддавна запланував свій переїзд до України.

Робота в Казанському університеті в усіх відношеннях влаштувала В. Голобуцького³⁸⁵. Його наукова і педагогічна діяльність, у свою чергу, задовольняла і високо оцінювалася керівництвом факультету і університету³⁸⁶. Слід відзначити те, що керована ним кафедра вважалася серед передових на факультеті в галузі науково-дослідної роботи³⁸⁷. У характеристиці датованій січнем 1947 р. і підписаній ректором і секретарем партбюро КазДУ, високо оцінюється робота В. Голобуцького у цьому внз. Вчений, зокрема, зарекомендував себе як здібний лектор, який користується авторитетом у наукових працівників і студентів. У характеристиці згадується, що історик мав подяки від університету «за активне ведення науково-дослідної, педагогічної і суспільної роботи»³⁸⁸.

Проте вчений мріяв жити і працювати в Україні, що, насамперед, було пов'язано з напрямками його наукових зацікавлень. Ще в грудні 1943 р. він запланував відрядження до Москви, мотивуючи його,

зокрема тим, що йому необхідні консультації Б. Грекова і М. Петровського³⁸⁹. Останній тоді керував зведеним Інститутом історії і археології України АН УРСР, котрий знаходився після реєвакуації з Уфи – в Москві (з літа 1943 р. по березень 1944 р.)³⁹⁰. Відрядження було надано В. Голобуцькому у лютому-березні 1944 р., а потім продовжено до 1 квітня³⁹¹. Очевидно, що за цей час він зумів зустрітися з М. Петровським, який, враховуючи брак кадрів у ввіреному йому інституті, запросив на роботу до цього закладу «казанського» історика³⁹². Проте, історія з переїздом В. Голобуцького в Україну затягнулася більше ніж на три роки.

Наступний раз вчений просить про відрядження до Києва (для консультацій з професором М. Петровським) у серпні 1944 р. Таке відрядження йому було надано, і В. Голобуцький знаходився у Києві з 24 серпня по 15 вересня 1944 р. (напевно вперше після початку 1920-х рр., коли він намірявся поступити до Київського університету), де працював у бібліотеці АН УРСР і консультувався з професором М. Петровським (як зазначається у рапорті до ректора КазДУ)³⁹³. Вірогідно, у цю поїздку він зумів домовитися з керівними особами КВШ про своє переведення у внз УРСР, оскільки 23 листопада 1944 р. ректору КазДУ було відправлено розпорядження від зазначеної установи з пропозицією відрядити В. Голобуцького для роботи в Чернівецький держуніверситет (ЧДУ)³⁹⁴.

Втім, гостра нестача спеціалістів у КазДУ зумовила ректора К. Ситнікова категорично не погодитися з розпорядженням КВШ. Прикметно, що перед цим В. Голобуцького було призначено заступником декана з наукової роботи історико-філологічного факультету КазДУ³⁹⁵. В листі-відповіді до КВШ К. Ситніков зазначив, зокрема, таке: завідувач кафедру історії народів СРСР В. Голобуцький «є єдиним кваліфікованим працівником на цій кафедрі. Відкликання Голобуцького із Казанського університету тотожно тимчасовому закриттю кафедри...і, відповідно тимчасовому зриву підготовки спеціалістів»³⁹⁶. Комітет був вимушений погодитися з аргументацією ректора і відмінив у січні 1945 р. своє розпорядження³⁹⁷.

В травні 1947 р. В. Голобуцький виїхав до Москви у заплановане відрядження³⁹⁸. Очевидно, що у цю поїздку він зумів домогтися остаточного вирішення свого переведу до УРСР. Наказом заміністра МВО СРСР А. Топчієва його перевели до України й з початку літа (як згадує В. Голобуцький) 1947 р. він уже працює в Чернівецькому

університеті³⁹⁹ і за сумісництвом в ПУ АН УРСР. Проте, для того щоб його відрахували з КазДУ необхідний був особливий беззастережний наказ з міністерства (від 29 липня), який, втім, було виконано лише через місяць⁴⁰⁰. Отже, в 1947 р. В. Голобуцький знову, як в 1934 р. (коли він поступив до аспірантури), кардинально міняє своє життя і переїжджає в омрієну Україну.

* * *

Отже, початкове формування особистості В. Голобуцького відбувалося в порівняно заможній і освіченій родині. Особливості цьому формуванню надавало те, що батько був священиком, а мати – дворянка. Втім, соціальне походження історика більшу частину його життя тяжіло як «дамоклів меч» над науковою і педагогічною кар'єрою історика. Воно певною мірою вплинуло на життєві колізії зі здобуттям вищої освіти, а також визначило його довготривалий (порівняно) шлях у науку. Дотичність В. Голобуцького до церковного середовища (а точніше – до його негараздів) у дитинстві та юності вплинули на формування його світоглядних уявлень як антирелігійних.

Навчання в КубДП і ПКДУ стало значним етапом у формуванні В. Голобуцького як історика, закріпило захопленість історією народного господарства і історією козаччини. В ті роки почалося формування соціологічного стилю наукового мислення, притаманного вченому. Тут він мав можливість отримати різносторонню фундаментальну підготовку з соціально-економічної історії і з методики її викладання. На професійне формування педагога і науковця під час навчання в зазначеному внз справили професора І. Козловський, М. Любович, С. Лозинський та ін.

Кристалізація професійних уподобань молодого науковця, а саме з історії козацтва, – відбулася в роки навчання в аспірантурі та педагогічної роботи в Ленінграді в 1934–1937 рр. Вирішальну роль у закріпленні наукових пріоритетів В. Голобуцького відіграв його науковий керівник Б. Греков. Навчання в аспірантурі і праця на заочному секторі ЛДП завдяки викладачам і колегам (Є. Тарле, В. Струве, М. Лавров, В. Мавродін та ін.) стали для молодого історика школою лекторської майстерності і науково-дослідницької роботи, а накопичені в цей час знання відкрили йому перспективи наукової творчості.

Під час роботи у внз РРСФР відбулося подальше формування і зростання професійних навичок і знань історика як педагога і науковця.

Вже в Краснодарі (1937–1941 рр.) він, одночасно з завідуванням і викладанням на кафедрі історії народів СРСР КрДПІ, впритул зайнявся архівними пошуками, що наддали йому матеріал як для реконструкції соціальної історії Чорноморського козачого війська, так і з історії інших козачих військ. У КрДПІ В. Голобуцький розпочав передання свого досвіду науково-дослідної роботи, зокрема архівної, молодшому поколінню істориків. Тут він продовжив шліфування методики лекційної майстерності, навчаючись цьому у місцевих колег. Передусім, вагому роль у зростанні історика як педагога і лектора відіграв краснодарський науковець М. Покровський. Повернувшись на роботу до Ленінграда, В. Голобуцький приступив до написання другої кваліфікаційної роботи – на здобуття докторського ступеню. Проте, війна надовго затримала завершення дисертації істориком. У результаті перебування його в блокадному місті погіршився стан здоров'я вченого (голод, контузія, малярія тощо), що мало свої довготривалі наслідки.

У Казані, де опинився вчений під час евакуації, він продовжив поєднання своєї дослідницької роботи з викладанням у вищій школі. Він знову став завідувачем кафедри, що розширювало обсяги його праці, оскільки на додачу до наукової і викладацької діяльності, йому доводилося займатися адміністративно-організаційною, з чим він успішно справлявся. Слід відзначити, що в Казані вчений читав спецкурс з історії України, що було його ініціативою і свідченням українського патріотизму.

Фаховий рівень колективу і традиції КазДУ були достатньо високими, щоби посприяти підвищенню професійно-педагогічного рівня В. Голобуцького. Соціально-культурне оточення в цілому в Казані сприяло зростанню історика як науковця і педагога. На В. Голобуцького очевидно мали інтелектуально-культурний вплив О. Вознесенський, В. Адо, В. Отамановський, М. Чеботарьов та інші казанські колеги. Тут вчений удосконалив свій педагогічний хист та лекторську майстерність, а також методику викладання своїх предметів. В КазДУ починають формуватися підвалини наукової школи для університетських послідовників вченого, але внаслідок від'їзду в Україну цей процес не мав вагомих наслідків. Під час роботи в Казанському університеті історик починає брати участь у наукових конференціях, як місцевих, так і союзного рівню. Збагаченню педагогічного досвіду вченого сприяли, зокрема, всесоюзні наради істориків, у яких він постійно брав участь. На конференціях КазДУ він передусім апробував

положення своєї докторської дисертації. Що стосується останньої, то не дивлячись на тяжкі й драматичні умови воєнного часу, В. Голобуцький зумів опрацювати краснодарські архівні матеріали та її підготував. Врешті-решт, вчений успішно її захистив у 1947 р. у Ленінграді, де широко оприлюднив тези своєї концепції розвитку капіталістичних відносин на околицях Російської імперії.

Наукова і педагогічна діяльність В. Голобуцького в Казані відбувалась у доволі несприятливих умовах. Обставини, котрі ускладнювали його наукову і педагогічну діяльність, стали, зокрема, фактором затримки написання докторської дисертації, і є промовистою ілюстрацією значення й ролі чинників надзвичайного характеру в історіографічному процесі, їхнього впливу на інтелектуальну біографію історика.

Примітки до I-го розділу:

¹ ДАК. – Ф.Р-346. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – арк. 1–2; Білокінь С. Голобуцький Володимир Олексійович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – К.: ПУ НАНУ, 1998. – Вип. 1. – С. 59.

² Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. (Доля історика в лабетах тоталітарної системи) // Голобуцький В.О. Чорноморське козацтво. – Дніпропетровськ: Січ, 2008. – С. 6–7.

³ Голобуцький І. Шлях, освячений працею // Слово просвіти. – 2003. – Ч. 41. – С. 11; Див., також: Куррія І. Він прагнув об'єктивно вивчати історію // Освіта України. – 2003. – 22 липня. – С. 9.

⁴ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 8.05.2007 р у м. Києві від Петра Володимировича Голобуцького (1938–2010.), к. філософ. наук, молодшого сина В.О. Голобуцького; Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 7.

⁵ Приватний архів П.В. Голобуцького. – В. Голобуцький «3 минувши. Оповідання мого сучасника». Присвячується молоді. – К., 1988. – Машинопис з правками. – 225 с.

⁶ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 1327. – Арк. 3.

⁷ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 4, 6; Там само. – Од. зб. 1327. – Арк. 3, 4.

⁸ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4; Там само. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 10, 13.

⁹ Там само. – Ед. хр. 2143. – Л. 13; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 4, 38; Там само. – Од. зб. 1327. – Арк. 4.

¹⁰ ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – Арк. 2.

¹¹ НА ПУ НАНУ. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 138, 139.

¹² Там само. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 36.

¹³ Там само. – Арк. 4.

¹⁴ Це наше спостереження підтверджується, зокрема, свідченнями його рідних і друзів, див.: *Голобуцький П.В.* Передмова: Вчений і книга. – С. 7; Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від Павла Васильовича Михайлини (1923 р.н.), історика, д.і.н., професора.

¹⁵ *В.О. Голобуцький.* Наша школа // Юсов С. Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – К.: ПУ НАНУ, 2006 – Додаток А-1. – С. 135–138.

¹⁶ *Борисенко В.Й.* Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60-90-х рр. ХІХ ст. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 26.

¹⁷ Див.: *Юсов С.* Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – С. 135. Див., також спогади К. Стецюк: *Гуржій О., Юсов С.* Стецюк Катерина Ісаківна (1905 – 2002 рр.): Біобібліографія. – К.: ПУ НАНУ, 2006. – С. 92.

¹⁸ Див.: *Юсов С.* Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – С. 137.

¹⁹ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 38.

²⁰ Див., напр.: *Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний // История СССР. – 1966. – № 3. – С. 115; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 38; Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 139.

²¹ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4.

²² *Голобуцький І.* Шлях, освячений працею. – С. 11.

²³ *Гірман Ю.І., Хоткевич Л.В.* Новгород-Сіверський // Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах / [Голред. кол.: Тронько П.Т. (гол.), Бажан М. та ін.]. Том: Чернігівська область. – К.: УРЕ, 1972. – С. 473–475.

²⁴ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 8.05.2007 р у м. Києві від П.В. Голобуцького.

²⁵ *Удод О.А., Шевченко А.Ю.* Микола Неонович Петровський (1894–1951): життя і творчий шлях історика. – К.: «Генеза», 2005. – С. 32.

²⁶ Див., напр.: *Помяловский Н.Г.* Очерки бурсы / Вступ. стаття И.Т. Крука. – К.: Радянська школа, 1982. – 182 с.

²⁷ *Юсов С.Л.* Социальная среда как источник формирования антицерковного мировоззрения у детей священнослужителей (начало XX в.): на примере историка В.А. Голобуцкого // Проблемы славяноведения. Сб. науч. ст. и мат-лов. – Брянск: ООО «Ладомир», 2008. – Вып. 10. – С. 97–105.

²⁸ ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 10.

- ²⁹ ДАЧО. – Ф. р-593. – Оп. 1. – Од. зб.87. – Арк.95
- ³⁰ Там само. – Арк.35.
- ³¹ ГАРО. – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 19.
- ³² Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 8.05.2007 р у м. Києві від П.В. Голобуцького.
- ³³ *Голобуцький П.В.* Передмова: Вчений і книга. – С. 8.
- ³⁴ ГАРО. – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 18(об.).
- ³⁵ Там же.
- ³⁶ ДАЧО. – Ф. р-593. – Оп. 1. – Од. зб.87. – Арк. 95–95(зв.).
- ³⁷ *Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 115–116.
- ³⁸ Там же. – С. 116.
- ³⁹ А РАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 3(об.).
- ⁴⁰ *Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 123.
- ⁴¹ ДАЧО. – Ф. р-593. – Оп. 1. – Од. зб.34. – Арк. 11–11(зв.).
- ⁴² Там само. – Ф. р-942. – Оп. 1. – Од. зб.5157. – Арк.2.
- ⁴³ *Рожков А. Ю.* В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920-х годов: В 2-х т. – Краснодар: ОИПЦ «Перспективі образования», 2002. – Т. 1. – С. 222.
- ⁴⁴ ДАЧО. – Ф. р-942. – Оп. 1. – Од. зб.5157. – Арк.3–3(зв.); див.: *О. Рябченко.* Конструювання пролетарської ідентичності // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колектив. монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицький: В 2 ч. – К.: ІУ НАНУ, 2010. – Ч. 2. – С. 108–110.
- ⁴⁵ *О. Рябченко.* Конструювання пролетарської ідентичності. – С. 109.
- ⁴⁶ *С. Голицин.* Записки уцелевшего. – М., 2006. – С. 420. Цит. за: *О. Рябченко.* Конструювання пролетарської ідентичності. – С. 109.
- ⁴⁷ НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 138 (зв.).
- ⁴⁸ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 8.05.2007 р у м. Києві від П.В. Голобуцького.
- ⁴⁹ Пор.: *О. Рябченко.* Конструювання пролетарської ідентичності. – С. 112.
- ⁵⁰ Там само. – С. 108.
- ⁵¹ Див., напр.: *Матейкий В.А.* Художественная культура. Власть. Большевики. (на материалах Дона и Северного Кавказа). 1917–1941 гг.: Монография. – Ростов / н / Д.: РГУ, 1994. – С. 77.
- ⁵² Цит. за: *Куценко И.Я.* Революция и культура. Очерк истории борьбы партийной организации Северного Кавказа за осуществление культурной революции 1918–1932 гг. – Краснодар: Краснодарское книжное изд-во, 1973. – С. 114.
- ⁵³ ДАЧО. – Ф. р-942. – Оп. 1. – Од. зб.4776. – 47 арк.
- ⁵⁴ *Куценко И.Я.* Революция и культура. – С. 116.

⁵⁵ *Безугловка* // История городов и сел Украинской ССР. В 26 томах / [Главред. кол.: Тронько П.Т. (пред.), Артеменко И.И. и др.]. Том: Черниговская область. – К.: УСЭ, 1983. – С. 468.

⁵⁶ Приватний архів П.В. Голобуцького. – Документ № 3. Характеристика члена Л. К. С. М. У. В. Голобуцького В. А. от 13 июня 1925 г. Бюро Райкома Л. К. С. М. У. Нежинского района. – Арк. 1.

⁵⁷ *Куценко И.Я.* Революция и культура. – С. 115.

⁵⁸ *Голобуцкий В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 117; ДАЧО. – Ф. 8826. – Оп. 1. – Од. зб.52. – Арк. 36–37, 70.

⁵⁹ ДАЧО. – Ф. 8826. – Оп. 1. – Од. зб.52. – Арк. 17, 84.

⁶⁰ *Голобуцкий В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 117.

⁶¹ *Стеблін-Камінський С. П.* Спогади про Котляревського // *Иван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях.* – К., 1969. – С. 100. Див., також: *Рябінін-Скляревський О.* Запорозька козаччина і І. П. Котляревський // *Україна.* – 1926. – Кн. 2-3. – С. 159–163; *Бачинський А. Д.* Січ Задунайська. 1775–1828. Історико-документальний нарис. – Одеса: МП „Гермес”, 1994. – С. 43–44.

⁶² ДАЧО. – Ф. р-183. – Оп. 1. – Од. зб.166. – Арк. 22.

⁶³ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 5.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

⁶⁴ Пор.: *О. Рябченко.* Конструювання пролетарської ідентичності. – С. 111.

⁶⁵ Пор.: Там само. – С. 110–111.

⁶⁶ Так він сам себе називає в анкеті, заповненій перед вступом до внз. – Див.: ГАРО. – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 19.

⁶⁷ НАРА. – Ф. Р-21. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 18; Там же. – Ед. хр. 95 – Л. 24.

⁶⁸ *Культурное строительство Адыгеи (1922–1937 гг.)* / Сб. док. и мат. / [Сост.: Н.Ф. Ковальская, А.О. Ходетлев, Л.А. Подгамчук; под. ред. А.О. Хоретлева]. – Майкоп: Адыгейское книжное изд-во, 1958. – С. 98.

⁶⁹ *Матецкий В.А.* Художественная культура. – С. 78.

⁷⁰ *Куценко И.Я.* Революция и культура. – С. 115.

⁷¹ *Культурное строительство Адыгеи (1922–1937 гг.)*. – С. 115.

⁷² Згідно з офіційними відомостями, датою заснування аула Пчегатлукай вважається 1856 р. – Див.: *Основные административно-территориальные преобразования на Кубани (1793–1985 гг.)* / Сост.: А. С. Азаренкова и др. – Краснодар: Краснодарское книжное изд-во, 1986. – С. 265.

Однак при в'їзді в цей аул на таблиці, вершину якої увінчають мусульманська символіка – зображення півмісяця, – наявний напис стосовно заснування населеного пункту, і вказано рік – 1721 р.

⁷³ Згідно зі спогадами місцевого вчителя з 40-річним стажем роботи, до будівництва водосховища на р. Кубань, територіально аул був удвічі-тричі

більшим. Культурні традиції в а. Пчегатлукай і нині продовжують зберігатися: у школі є музей, самі жителі активно долучаються до збереження історичної пам'яті про пережиті події. Див.: Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 18.03.2007 р. від мешканців аула Пчегатлукай Республіки Адигея.

⁷⁴ Куценко И.Я. Революция и культура. – С. 106.

⁷⁵ Там же. – С. 115.

⁷⁶ Культурное строительство Адыгеи (1922–1937 гг.). – С. 99.

⁷⁷ Куценко И.Я. Революция и культура. – С. 115.

⁷⁸ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4; Приватний архів П.В. Голобуцького. – Документ № 27/35. Справка, выданная т. Голобуцкому В.А. директором Межотраслевого комбината рабочего образования Городского района г. Грозный. 7 октября 1932 г. – Арк. 1.

⁷⁹ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 18.03.2007 р. від мешканців аула Пчегатлукай Республіки Адигея.

⁸⁰ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 119–120.

⁸¹ НАРА. – Ф. Р-21. – Оп. 1. – Ед. хр. 50. – Л. 40, 41, 73.

⁸² Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 120.

⁸³ НАРА. – Ф. Р-21. – Оп. 1. – Ед. хр. 50. – Л. 40, 41.

⁸⁴ Див., напр.: Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920-х годов. – С. 220.

⁸⁵ Див., напр.: НАРА. – Ф. Р-21. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 129.

⁸⁶ Приватний архів П.В. Голобуцького. – Документ № 27/35. – Л. 1.

⁸⁷ Саме так класифікує «відрядження» кубанський дослідник цього питання О. Ю. Рожков. – Див.: Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920-х годов. – С. 220.

⁸⁸ ГАРО. – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 19.

⁸⁹ Там же. – Л. 18.

⁹⁰ НАРА. – Ф. Р-21. – Оп. 1. – Ед. хр. 50. – Л. 73.

⁹¹ Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920-х годов. – С. 219.

⁹² Там же. – С. 215.

⁹³ Там же. – С. 216.

⁹⁴ Там же. – С. 227.

⁹⁵ Див.: Рожков А. Студент как зеркало Октябрьской революции // Родина. – 1999. – № 3. – С. 72–73.

⁹⁶ Там же. – С. 72.

⁹⁷ Див.: ГАРО. – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 19–19 (об.).

⁹⁸ О. Рябченко. Конструювання пролетарської ідентичності. – С. 110.

⁹⁹ Там само. – С. 109.

¹⁰⁰ Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920-х годов. – С. 222.

¹⁰¹У зв'язку з тим, що подібне відречення має пряме відношення до нашої теми, наводимо цитату без скорочень і російською мовою, оскільки в тексті наявні церковно-слов'янізми, котрі і створюють неповторний авторський саркастичний стиль.

¹⁰²*Трушков В.* Борьба за вуз // Красное студенчество. – 1929/1930. – № 9. – С. 20.

¹⁰³*Рожков А.Ю.* В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920-х годов. – С. 223.

¹⁰⁴Див: *Юсов С.* Кристалізація наукових пріоритетів В. Голобуцького та її перші наслідки в контексті інтелектуальної біографії вченого // Український історичний збірник. – К.: ПУ НАНУ, 2005. – Вип. 8. – С. 468–470.

¹⁰⁵*Рожков А. Ю.* В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920-х годов. – С. 220.

¹⁰⁶*Голобуцкий В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 120.

¹⁰⁷Там же.

¹⁰⁸Див., напр.: *Ратушняк В.Н.* В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества // Проблемы историографии и культурного наследия народов Кубани дореволюционного периода. Сб. науч. трудов. – Краснодар: Кубанский государственный ун-т, 1991. – С. 103.

Зауважимо, що в трьох листах В.О. Голобуцького до В.М. Ратушняка, копії яких, люб'язно надані автору даної статті, – цих фактів та деяких інших свідчень не міститься. Можливо, у краснодарського історика є ще якісь листи українського колеги?

¹⁰⁹ГАРО. – Ф. Р-46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 27.

¹¹⁰Там же. – Л. 3(об.)–4.

¹¹¹Там же. – Л. 31.

¹¹²*О. Рябенко.* Конструювання пролетарської ідентичності. – С. 109.

¹¹³ГАКК. – Ф. р-226. – Оп. 1. – Ед. хр. 155. – Л. 63.

¹¹⁴Там же. – Л. 64.

¹¹⁵Там же. – Ед. хр. 142. – Л. 6–7(об.).

¹¹⁶*Ратушняк В.Н.* В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества. – С. 103.

¹¹⁷*Голобуцкий В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 115–122.

¹¹⁸Див.: *Летопись университетской жизни. Ч. II. Донской Северо-Кавказский университет в первые годы советской власти (1920–1930 гг.)* / Сост. Пушкаренко А. А. и др. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКНЦ, 2003. – С. 67.

¹¹⁹ГАРО. – Ф. Р-46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 23–28.

¹²⁰Там же. – Л. 28–30.

¹²¹*Голобуцкий В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 120.

¹²²*Корниевский Р.П., Лунин А.В.* История развития экономических исследований в Ростовском государственном университете // Развитие науки в

Ростовском Государственном Университете. 1915–1965 / [Отв. ред. В.А. Тищенко]. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1965. – С. 213.

¹²³ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 122.

¹²⁴ СРБ ЗНБ РГУ. Картотека имен сотрудников РГУ. Ящик №59: Ко–Ле. Козловский Иван Павлович (1869–1942); *Летопись университетской жизни*. – С. 74.

¹²⁵ *Ростовский Государственный Университет (1915–1985). Очерки /* Под общ. ред. чл.-кор. АН СССР Ю.А. Жданова. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1985. – С. 103.

¹²⁶ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 121–122.

¹²⁷ СРБ ЗНБ РГУ. Картотека имен сотрудников РГУ. Ящик №59: Ко–Ле. Козловский Иван Павлович (1869–1942).

¹²⁸ Самойленко О.Г. Инструкция для ученых занятий магистранта Б.Грекова, составленная профессором И.П.Козловским // *Література та культура Полісся*. Вип.55. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – С. 305–307.

¹²⁹ СРБ ЗНБ РГУ. Картотека имен сотрудников РГУ. Ящик №60: Ли–Мли. Любич Николай Николаевич (1855–1935).

¹³⁰ СРБ ЗНБ РГУ. Картотека имен сотрудников РГУ. Ящик №60: Ли–Мли. Лозинский Самуил Горадиевич (1874 – ?).

¹³¹ СРБ ЗНБ РГУ. Картотека имен сотрудников РГУ. Ящик №62: Пив–Ряд: Писарев Владимир Иванович (1890 – ?).

¹³² ГАРО. – Ф. Р-46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 4(об.)–5, 13–13 (об.).

¹³³ Там же. – Оп. 1. – Ед. хр. 368. – Л. 13.

¹³⁴ Там же. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 3.

¹³⁵ Там же. – Л. 32–32(об.).

¹³⁶ *Летопись университетской жизни*. – С. 64, 66.

¹³⁷ В. Прилуцкий. Повсякденне життя студентів // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колектив монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицький: В 2 ч. – К.: ІУН НАНУ, 2010. – Ч. 2. – С. 91.

¹³⁸ ГАРО. – Ф. Р-46. – Оп. 1. – Ед. хр. 318. – Л. 4, 37–37(об.), 40.

¹³⁹ В. Прилуцкий. Повсякденне життя студентів. – С. 106; див. також: О. Рябченко. Конструювання пролетарської ідентичності. – С. 118.

¹⁴⁰ В. Прилуцкий. Повсякденне життя студентів. – С. 96.

¹⁴¹ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 27.10.2006 р. у м. Ростові-на-Дону від Зої Володимирівни Тішиної (Голобуцької) (1929 р.н.), доньки В.О. Голобуцького від першого браку.

¹⁴² Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 122.

¹⁴³ Белозеров С.Е. Ростовский Университет // Ростовский Государственный Университет. 1915 – 1965. Статьи, воспоминания, документы. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1965. – С. 10.

¹⁴⁴ Белозеров С.Е. Ростовский Университет. – С. 7, 8, 11.

¹⁴⁵ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 10; Приватний архів П. В. Голобуцького. – Документ за № 87 / уч. – Справка от дирекции Грозненского филиала Краевого рабфака при Ростовском н / Дону Автодорожном институте. 25 января 1934 г.

¹⁴⁶ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4.

¹⁴⁷*Голобуцький І.* Шлях, освячений працею. – С. 11. *Голобуцький П.В.* Передмова: Вчений і книга. – С. 9.

¹⁴⁸*Голобуцький В.А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 123.

¹⁴⁹*Голобуцький П.В.* Передмова: Вчений і книга. – С. 11.

¹⁵⁰*Голобуцький В.А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 124.

¹⁵¹*Плахонін А.Г.* Греков Борис Дмитриевич // ЕІУ. – Т. 2: Г–Д: Наукова думка, 2004. – С. 189.

¹⁵²*Брачев В.С., Дворниченко А.Ю.* Кафедра русской истории Санкт-Петербургского университета (1834–2004). – Спб: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. – С. 134.

¹⁵³*Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 123.

¹⁵⁴Там же. – С. 123. Див., також відповідний фрагмент рукопису українською мовою: *В. Голобуцький.* У Ленінграді // Юсов С. Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – С. 147 (Додаток А. 3).

¹⁵⁵*Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 124.

¹⁵⁶Там же. – С. 124.

¹⁵⁷Там же. – С. 125.

¹⁵⁸Див.: *Голобуцький В.О.* Запорізьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – С. 3.

¹⁵⁹*Горак В.* Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький) // Историчний журнал. – 2003. – № 4-5. – С. 122.

¹⁶⁰Там само.

¹⁶¹Див., напр.: *Юсова Н.М., Юсов С.Л.* Проблема «приєднання» України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х – першої половини 40-х рр. // УІЖ. – 2004. – № 5. – С. 100–105.

¹⁶²*Юркова О.В.* Документи про створення і перші кроки діяльності Інституту історії України АН УРСР (1936–1941 рр.). – К.: ПУ НАНУ, 2001. – С. 210–211; У лещатах тоталітаризму: Інститут історії України НАН України (1936 – 1956 рр.): Зб. документів і матеріалів: У 2-х частинах / Упоряд.: Р. Я. Пиріг (керівник), Т. Т. Гриценко, В. М. Мазур, О. С. Рубльов. – К.: ПУ НАНУ, 1996. – Ч. II. – С. 52.

¹⁶³*Даниленко В.* Барабой Абрам Зіновійович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 1. – К.: ПУ НАНУ, 1998. – С. 11; *Барабой А. З.* К вопросу присоединения Украины к России в 1654 г. // Историк-марксист. – 1939. – № 2. – С. 87–111; *Его же.* О

причинах присоединения Украины к России в 1654 г.: Дис. к. ист. н. Киевский университет. – К.: КГУ, 1939. – 132 с. (машинопись).

¹⁶⁴ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 18.

¹⁶⁵Там же. – Л. 20.

¹⁶⁶Там же. – Л. 30–31.

¹⁶⁷Там же. – Л. 5.

¹⁶⁸Юсов С.Л., Юсова Н.М. «Найменше зло» чи все ж «безумовне благо»? (До проблеми щодо змінення в 1930-х рр. оцінки приєднання України до Росії) // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: ІУ НАНУ, 2008. – Вип. 18. – С. 395–411.

¹⁶⁹ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 20.

¹⁷⁰Там же. – Л. 20.

¹⁷¹Там же. – Л. 24.

¹⁷²Там же. – Л. 25.

¹⁷³Там же. – Л. 8.

¹⁷⁴Там же. – Л. 9.

¹⁷⁵Там же. – Л. 9.

¹⁷⁶Там же. – Л. 25.

¹⁷⁷Про історію створення названої монографії див: *Юсов С.* Взаємини В. Голобуцького і М. Рубінштейна в контексті наукових зацікавлень вчених (погляд з ракурсу епістолярних джерел // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – К.: ІУ НАНУ, 2005. – Вип. 8. – С. 248–251.

¹⁷⁸*Голобуцький В.А.* К истории дипломатических сношений Московского правительства с Богданом Хмельницким в начальный период (1648 г.) // Ученые записки Ленинградского государственного пединститута им. А.И. Герцена. – Т. 39. – Л., 1941. – С. 120–133.

¹⁷⁹Там же. – С. 132–133.

¹⁸⁰Там же. – С. 120, 133.

¹⁸¹*Юсова Н.М., Юсов С.Л.* Проблема «приєднання» України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х – першої половини 40-х рр. – С. 103–104.

¹⁸²*Назаренко Ю.В.* Освободительная война украинского народа 1648–1654 гг. и воссоединение Украины с Россией в трудах советских историков накануне Великой Отечественной войны // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вип. 2. – С. 40.

¹⁸³ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4.

¹⁸⁴Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 8.05.2007 р у м. Києві від П.В. Голобуцького; Див. також: *Голобуцький П.В.* Передмова: Вчений і книга. – С. 15.

¹⁸⁵Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 27.10.2006 р у м. Ростові-на-Дону від З.В. Тишиної (Голобуцької).

¹⁸⁶ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 25.

¹⁸⁷ Чапкевич Е.И. Евгений Викторович Тарле (1874–1955) // Портреты историков: время и судьбы. Т.2: Всеобщая история. – М.-Иерусалим: Университетская книга, 2000. – С. 328.

¹⁸⁸ Там же. – С. 331; Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 124.

¹⁸⁹ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 124–125.

¹⁹⁰ Юсова Н.Н. Некоторые аспекты жизни и деятельности ленинградских историков В.В. Мавродина и Е.М. Косачевской: украинский аспект (попытка реконструкции на основе материалов ИР РНБУВ) // Исследования по русской истории и культуре. Сб. ст. к 70-летию проф. Игоря Яковлевича Фроянова. – М.: Издательский дом Парад, 2006. – С. 529, прим.3.

¹⁹¹ Див.: Голобуцкий В. У Ленінграді. – С. 147–148.

¹⁹² Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125; ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4.

¹⁹³ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125.

¹⁹⁴ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 11.

¹⁹⁵ Краснодарский край в 1937–1941 гг.: Документы и материалы. / Сост: Беляев А. М. и др. – Краснодар: Эдви, 1997. – С. 9.

¹⁹⁶ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 148. – Л. 51.

¹⁹⁷ Там же. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 3.

¹⁹⁸ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 16.03.2007 р. у м. Краснодарі від Володимира Михайловича Покровського (1932 р.н.), лікаря, д.мед.н., сина колеги В.О. Голобуцького по роботі в Краснодарі М.В. Покровського.

¹⁹⁹ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 3; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 37.

²⁰⁰ Краснодарский край в 1937–1941 гг.: Документы и материалы. – С. 66.

²⁰¹ Там же. – С. 78–80.

²⁰² Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 4.04.2007 р у м. Києві від П.В. Голобуцького.

²⁰³ Див., напр.: Кононенко В.М. Высшая школа Юга России (20-е – 90-е годы XX века). – Ставрополь: ООО «Базис», 2005. – С. 79.

²⁰⁴ Краснодарский край в 1937–1941 гг.: Документы и материалы. – С. 496.

²⁰⁵ Ратушняк В.Н. В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества. – С. 104.

²⁰⁶ Пресняков А.Е. Речь перед защитой диссертации под заглавием «Образование Великорусского государства» // Летопись занятий Археографической комиссии. – Вып. 30. – Пг., 1920. – С. 7.

²⁰⁷ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125.

²⁰⁸ Колотинский П.Н., Роговской П.А., Марков Н.П. 25 лет Краснодарского государственного педагогического института (1920–1945). / Под ред. А. А. Карпеко. – Краснодар: Книжное изд-во, 1946. – С. 4, 19; *Кубанский университет. Материалы по изучению истории вуза* / Сост. В. И. Недосекин, д. и. н., проф. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 1987. – С. 15.

²⁰⁹ Див.: Чумаченко В.К. К истории Северо-Кавказского украинского научно-исследовательского института в Краснодаре // История регионального научного сообщества: проблемы изучения / Отв. ред. д. и. н. А. Н. Еремеева. – Краснодар: Кубанькино, 2007. – С. 87–90.

²¹⁰ Колотинский П.Н., Роговской П.А., Марков Н.П. 25 лет Краснодарского государственного педагогического института (1920–1945). – С. 15.

²¹¹ Голобуцкий В.А. Уничтожение Запорожской Сечи и начало образования Черноморского казачьего войска // Комсомолец (г. Краснодар). – 1941. – 23 марта – № 36 (522). – С. 3; *Его же*. Образование Черноморского казачьего войска // Комсомолец. – 1941. – 2 апреля. – № 40 (526). – С. 3; *Его же*. О социальных отношениях в Черноморьи // Комсомолец. – 1941. – 16 мая. – № 59 (545). – С. 3; *Его же*. «Персидский бунт» 1797 года // Комсомолец. – 1941. – 1 июня. – № 66 (552). – С. 2.

²¹² ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 7.

²¹³ Там же. – Л. 5.

²¹⁴ НАРТ. – Ф. р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 7.

²¹⁵ Голобуцкий П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 11.

²¹⁶ Див., напр.: Урмаева К.А. Историки и власть на Юге России (1917–2000 гг.). – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2006. – С. 32.

²¹⁷ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 138 (зв.); Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.

²¹⁸ Див.: Кононенко В.М. Высшая школа Юга России. – С. 79; Урмаева К.А. Историки и власть на Юге России (1917–2000 гг.). – С. 21.

²¹⁹ Кононенко В.М. Высшая школа Юга России. – С. 70.

²²⁰ Див.: Кропачев С. Большой террор на Кубани. – Краснодар, 1993. – С. 22–33.

²²¹ Там же. – С. 23–24.

²²² Див.: Мильков И. «И за веру свою беззаветную...» // Комсомолец Кубани. – 1989. – 2 марта. – С. 2.

²²³ Див.: ГАКК. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 10. – Л. 26.

В особистому листі з обліку кадрів М. В. Покровського, який зберігається в одному з нечисленних справ особового фонду історика, зафіксовано, що з 27 листопада 1936 р. він виконував обов'язки доцента.

²²⁴ Голобуцкий В.О. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – С. 62.

²²⁵ Голобуцкий П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 14.

²²⁶ Кучеренко М.О., Панькова С.М., Шевчук Г.В. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). – К.: КИИ, 2006. – С. 290, 306.

²²⁷ Чумаченко В.К., Грушевский Д.В. Кубанский историк С.Г. Грушевский: веги биографии // История регионального научного сообщества: проблемы изучения. – С. 123–126.

²²⁸ Чумаченко В.К. Казачья литературная голгофа (писатели, историки и журналисты – жертвы политических репрессий) // Третьи кубанские литературно-исторические чтения: Мат-лы научно-теоретической конференции (доклады, научные сообщения, публикации) / Науч. ред. В.К. Чумаченко. – Краснодар: НИИ КГУКИ, 2001. – С. 259.

²²⁹ Кучеренко М.О., Панькова С.М., Шевчук Г.В. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). – С. 307; Чумаченко В.К., Грушевский Д.В. Кубанский историк С.Г. Грушевский: веги биографии. – С. 126.

²³⁰ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 27.10.2006 р. у м. Ростові-на-Дону від З.В. Тішиної (Голобуцької).

²³¹ Чумаченко В.К., Грушевский Д.В. Кубанский историк С.Г. Грушевский: веги биографии. – С. 125.

²³² Юсов С.Л. Эпизод из краснодарского периода жизни В.А. Голобуцкого // История идей и история общества: Материалы VI Всероссийской научной конференции (Нижевартовск, 17–18 апреля 2008 года). Ч. 2. Секция «Проблемы отечественной истории». Секция «Теория, методология истории, историография» / Отв. ред. В. Н. Ерохин – Нижевартовск: НГГУ, 2008. – С. 179–187.

²³³ Голобуцкий П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 14.

²³⁴ Черников В.Н. Слово об учителе // Памяти М.В. Покровского. Вопросы историографии и истории Северного Кавказа XVIII – начала XX в. – Краснодар, 1997. – С. 11; Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125–126.

²³⁵ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.

²³⁶ Див. виступ опонента, професора М.А. Клочкова під час захисту В.О. Голобуцьким докторської дисертації: ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 19.

²³⁷ Степанов А. Над чем работают ученые Краснодара // Большевик (г. Краснодар). – 1939. – 17 января. – С. 3.

²³⁸ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.

²³⁹ ГАКК. – Ф. р-1700. – Оп. 2. – Ед. хр. 926 г., т. 5. – Л. 118.

²⁴⁰ Див., напр.: Черников В.Н. Путь историка. Очерк о жизни и деятельности М.В. Покровского. – Краснодар: Издательский дом «Краснодарские известия», 1997. – С. 16–20.

²⁴¹ ГАКК. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 10. – Л. 5.

²⁴² Шевченко Г.Н. М.В. Покровский – исследователь истории черноморского казачества // Памяти М.В. Покровского. Вопросы историографии и истории Северного Кавказа XVIII – начала XX в. – С. 42–43.

²⁴³ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.

²⁴⁴Частный архив В.М. Покровского. – Из отзыва профессора В.А. Голобуцкого о докторской диссертации М.В. Покровского // Альбом «Михаил Владимирович Покровский. 1897 – 1959 гг.»

²⁴⁵НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л.3–3(об.).

²⁴⁶Голобуцкий П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 14.

²⁴⁷НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 5(зв.).

²⁴⁸Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 15; Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.

²⁴⁹Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 15.

²⁵⁰Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.

²⁵¹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 138 (зв.).

²⁵²Там само.– Арк. 138 (зв.).

²⁵³Там само. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 37(зв.).

²⁵⁴Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126; Ермолаев И.П., Вышленкова Е.А. Кафедра отечественной истории до XX в. // Жизнь историей: 60 лет историческому факультету Казанского университета / Отв. ред. проф. Ю.И. Смыков. – Казань: Книга памяти Республики Татарстан, 1999. – С. 13.

²⁵⁵Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126–127.

²⁵⁶НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 138 (зв.).

²⁵⁷НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 42, 99; Биобиблиографический словарь профессоров и преподавателей Казанского университета. 1905–1963 гг. В 3-х ч., 10-ти вып. – Ч. 3. Справочные материалы к «Словарю». Материалы к спискам ректоров, проректоров, деканов, директоров научно-исследовательских институтов и Научной библиотеки – Казань: КГУ, 1965. – С. 113 (Машинопись на правах рукописи).

²⁵⁸НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 88. – Л. 53.

²⁵⁹Телешов В.Ф. Военное лихолетье: 1941–1945 гг. // Очерки истории Казанского университета / Глав. ред. и руководитель автор. кол. д. и. н., проф. И.П. Ермолаев. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2002. – С. 243–244; Ермолаев И.П., Вышленкова Е.А. Кафедра отечественной истории до XX в. – С. 13.

²⁶⁰НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 88. – Л. 1(зв.).

²⁶¹Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126–127.

²⁶²Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1945. – С. 3.

²⁶³Мельцер Д.Г. Академик Владимир Иванович Пичета // В. И. Пичета: биобиблиографический указатель [сост. Е. Я. Дукор]. – Минск, 1978. – С. 59.

²⁶⁴Див.: Пичета В.И. История Польши. Т. 2. (автореферат) // Рефераты научных работ за 1945 год. Отделение истории и философии. – М.; Л., 1947. – С. 34–35.

²⁶⁵ Див. докладніше: *Юсова Н.* Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – С. 337, 520. (Тут вперше опубліковано згаданий лист).

²⁶⁶ *Державин Н. С.* Происхождение русского народа – великорусского, украинского, белорусского. – М.: Госиздат: «Советская наука», 1944. – 127 с.

²⁶⁷ *Пичета В.* [рец.] Державин Н. Происхождение русского народа – великорусского, украинского, белорусского. М., 1944 // ВИ. – 1945. – № 1. – С. 121–125.

²⁶⁸ АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 5.

²⁶⁹ Там же. – Ф. 457. – Оп. 1-1940 г. – Ед. хр. 11. – Л. 48–106. Див. також: В Отделении истории и философии // Вестник АН СССР. – 1940. – № 4 / 5. – С. 164; *Аксёнова Е.П., Васильев М.А.* Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930–1940-х годов // Славяноведение. – 1993. – № 2. – С. 100.

²⁷⁰ АРАН. – Ф. 457. – Оп. 1-1940. – Ед. хр. 11. – Л. 64.

²⁷¹ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 61. – Л. 17.

²⁷² АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 4.

²⁷³ НБЛ ОРРК. – Ф. 25. – Ед. хр. 283. – 21 лл.; *Каросва Л.Р., Штильова Л.М.* Валентин Дмитрович Отамановський // Подільська старовина: Зб. наук. пр. на пошану вченого і краєзнавця В.Д. Отамановського [до 100-річчя народження]. – Вінниця, 1993. – С. 6–10.

²⁷⁴ АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 4.

²⁷⁵ Там же. – Л. 8.

²⁷⁶ *Каросва Л.Р., Штильова Л.М.* Валентин Дмитрович Отамановський. – С. 8.

²⁷⁷ Там само. – С. 9.

²⁷⁸ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 5.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

²⁷⁹ *Баланин Б.* Вознесенский Александр Николаевич // Казанский университет (1804–2004): Библиографический словарь. Т. 2. 1905–2004, А–М. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2004. – С. 247–248.

²⁸⁰ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 66. – Л. 11–11(об.).

²⁸¹ Там же. – Ед. хр. 45. – Л. 24(об.).

²⁸² Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 92. – Л. 5–6, 10.

²⁸³ Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 56. – Л. 1.

²⁸⁴ Там же. – Ед. хр. 55. – Л. 25-25(зв.); Там же. – Ед. хр. 56. – Л. 1; Там же. – Ед. хр. 61. – Л. 30.

²⁸⁵ Там же. – Ед. хр. 66. – Л. 11(об.).

²⁸⁶ *Бурмистрова Л., Шишкин В.* Ионенко Иван Михайлович // Казанский университет (1804–2004): Библиографический словарь. Т. 2. 1905–2004, А–М. – С. 506–507.

²⁸⁷ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 56. – Л. 4.

²⁸⁸ Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 93. – Л. 19; Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 33. – Л. 1 (об.), 3; Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 26. – Л. 1.

²⁸⁹ Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 54. – Л. 1 (об.).

²⁹⁰ Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 92. – Л. 37(об.); *Селицкий В.И.* Казанский университет в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) // История Казанского государственного университета имени В.И. Ульянова-Ленина. (Материалы к обсуждению) / Под общ. ред. ректора, проф. Д.Я. Мартынова. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1954. – С. 290.

²⁹¹ *Вульфсон Г.Н., Муньков Н.П.* Страницы памяти (историко-филологический факультет в годы Великой Отечественной войны) // Во имя Отчизны. Казанский университет в годы Великой Отечественной войны. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. – С. 61.

²⁹² *Лексина Ю.* Вульфсон Григорий Наумович // Казанский университет (1804–2004): Биобиблиографический словарь. Т. 2. 1905–2004, А–М. – С. 259–260.

²⁹³ НБЛ ОРРК. – Личный фонд Г.Н. Вульфсона. Россыпь; необработан. – Вульфсон Г.Н. Страницы памяти. [Фрагмент из неопубликованных мемуаров Г.Н. Вульфсона, относящийся к В.А. Голобуцкому].

²⁹⁴ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 55. – Л. 24.

²⁹⁵ Там же. – Л. 24(об.)

²⁹⁶ Див.: Там же. – Ед. хр. 32. – Л. 3; Там же. – Ед. хр. 33. – Л. 2; Там же. – Ед. хр. 51. – Л. 1; Там же. – Ед. хр. 56. – Л. 1, 1 (об.), Там же. – Ед. хр. 61. – Л. 17 (об.), 43 (об)–44; Там же. – Ед. хр. 66. – Л. 4.

²⁹⁷ Там же. – Ед. хр. 56. – Л. 1(об.).

²⁹⁸ Принаймні в опрацьованих архівних справах такої інформації не віднайдено, як не міститься її в спогадах очевидців.

²⁹⁹ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 61. – Л. 30.

³⁰⁰ Там же. – Л. 1.

³⁰¹ Там же. – Л. 1. Там же. – Ед. хр. 56. – Л. 1(об.).

³⁰² Там же. – Ед. хр. 56. – Л. 1(об.).

³⁰³ Там же. – Ед. хр. 53. – Л. 3(об.)–4(об.).

³⁰⁴ Там же. – Ед. хр. 61. – Л. 42; Там же. – Ед. хр. 66. – Л. 11 (об.).

³⁰⁵ Там же. – Ед. хр. 61. – Л. 18.

³⁰⁶ Там же. – Ед. хр. 56. – Л. 1.

³⁰⁷ Там же. – Ед. хр. 66. – Л. 12.

³⁰⁸ *Бурмистрова Л.* Элерт Анна Александровна // Казанский университет (1804–2004): Биобиблиографический словарь. Т. 3. 1905–2004, Н–Я. – С. 655.

³⁰⁹ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 147. – Л. 24.

³¹⁰ *Черников В.Н.* Путь историка. – С. 15.

³¹¹ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 56. – Л. 1.

³¹²Приватний архів П.В. Голобуцкого. – Телеграмма от М.В. Покровского В.А. Голобуцкому. 1949 г. – Арк. 1.

³¹³*Лексина Ю.* Муньков Николай Петрович // Казанский университет (1804–2004): Библиографический словарь. Т. 2. 1905–2004, А–М. – С. 780.

³¹⁴*Бурмистрова Л.* Софронов Михаил Григорьевич // Казанский университет (1804–2004): Библиографический словарь. Т. 3. 1905–2004, Н–Я. – С. 335.

³¹⁵*Мустафина Г.М.* «В отношении меня он действительный друг». (Из дневников Н.П. Мунькова) // Уроки Вульфсона / Под ред. Е.А. Вышленковой, А.Н. Бикташевой. – Казань: КазГУ, 2003. – С. 29–30.

³¹⁶НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 99. – Л. 1–2.

³¹⁷Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 39. – Л. 1(об.), 2(об.); Там же – Ед. хр. 66. – Л. 11(об.).

³¹⁸Там же. – Ед. хр. 61. – Л. 4, 17; Там же. – Ед. хр. 56. – Л. 2.

³¹⁹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 5(об.).

³²⁰НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 55. – Л. 5.

³²¹НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 30–31.

³²²Там же. – Ед. хр. 151. – Л. 42.

³²³Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 55. – Л. 26(об.)–27.

³²⁴Там же. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 73.

³²⁵Там же. – Л. 36; Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 41. – Л. 1 (об.); НМРТ. – Ф. Письменных источников. – Папка № 324. – Документ без номера. На 2 л. – Л. 2; Там же. – Документ без номера. На 4 л. – Л. 4; Архив Казанского государственного университета. – Ф. Делопроизводство. – Папка «Приказы по Казанскому Государственному университету имени В. И. Ульянова-Ленина за 1944 г.» – Л. 173; *Шамов Г.Ф.* Изучение истории Великой Отечественной войны Советского Союза на кафедре истории СССР Казанского государственного университета имени В. И. Ульянова-Ленина // Из истории социалистического строительства на Средней Волге. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. – С. 172.

³²⁶*Галиуллина Д.М.* Возрождение факультета и развитие исторической науки в Казанском университете во второй половине XX в. // Астафьев В.В., Галиуллина Д.М., Малышева С.Ю., Сальникова А.А. Изучение и преподавание отечественной истории в Казанском университете. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2003. – С. 147.

³²⁷НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 66. – Л. 11(об.).

³²⁸*Голобуцкий В.А.* Безнен данлы башхалабыз (Москванин 800 еллы) // Кызыл Татарстан, [м. Казань]. – 1947. – 6 июля.

³²⁹НМРТ. – Фонд письменных источников. – Папка № 324. – Документ без номера. На 4 л. – Л. 4; НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 28 – Л. 1.

³³⁰НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 26. – Л. 21; Там же. – Ед. хр. 27 – Л. 2(об.); Там же. – Ед. хр. 28 – Л. 1; Там же. – Ед. хр. 52. – Л. 17.

- ³³¹ Там же. – Ед. хр. 53. – Л. 2(об.).
- ³³² Там же. – Л. 3; Там же. – Ед. хр. 56. – Л. 1, 5.
- ³³³ Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 129. – Л. 134.
- ³³⁴ Пор. з назвою: *Голобуцький В.А.* «Персидський бунт» 1797 года // Комсомолець. – 1941. – 1 июня.
- ³³⁵ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 56. – Л. 1, 2 (об.); Там же. – Ед. хр. 36. – Л. 3 (об.); Там же. – Ед. хр. 39. – Л. 1; Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 129. – Л. 27.
- ³³⁶ Див.: Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 33. – Л. 1 (об.). Докладніше див.: *Юсов С.* Проблематика Задунайської Січі в науковій творчості В. Голобуцького та її місце у вітчизняній історіографії // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – К.: ПУ НАНУ, 2006. – Вип. 9. – С. 250; *Його ж.* Наукова і педагогічна діяльність В. Голобуцького в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнний період // УЖ. – 2006. – №2. – С. 95.
- ³³⁷ *Голобуцький В.* Социальные отношения в Запорожье XVIII в. // Вопросы истории. – 1948. – № 9. – С. 71–84.
- ³³⁸ *Голобуцький В. А.* Беглые и крепостные на Кубани в дореформенный период // Ученые записки Казанского государственного университета им. В.И. Ульянова-Ленина. – Т. 114. – кн. 8. / Юбилейный (1804–1954) сборник. – Казань: Казанский госуниверситет, 1954. – С. 267–285.
- ³³⁹ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 92. – Л. 3(об.).
- ³⁴⁰ Див.: *Казанский университет. 1807–1979: Очерки истории.* – Казань: Казанский госуниверситет, 1979. – С. 152.
- ³⁴¹ *Селицкий В.И.* Казанский университет в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). – С. 289.
- ³⁴² НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 92. – Л. 73(об.).
- ³⁴³ Там же. – Л. 65(об.).
- ³⁴⁴ Там же. – Ед. хр. 151. – Л. 29.
- ³⁴⁵ Там же. – Л. 3(об.).
- ³⁴⁶ АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 1.
- ³⁴⁷ Там же. – Л. 3(об.).
- ³⁴⁸ Там же. – Л. 6 (об.).
- ³⁴⁹ Там же. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 1(об.).
- ³⁵⁰ Див., напр.: НИОР РГБ. – Ф. 521. – К. 26. – Ед. хр. 23; Санкт-Петербургский филиал АРАН. – Ф. 827 – Оп. 4. – Ед. хр. 331.
- ³⁵¹ *Казанский университет. 1807–1979: Очерки истории.* – С. 152.
- ³⁵² АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 1.
- ³⁵³ Там же. – Л. 4, 6(об.).
- ³⁵⁴ Там же. – Л. 6(об.).
- ³⁵⁵ Там же. – Л. 4.
- ³⁵⁶ ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 52.
- ³⁵⁷ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 3(об.).

- ³⁵⁸ АРАН. – Ф. 693. – Оп.4. – Ед.хр. 176. – Л. 1(об.).
- ³⁵⁹ ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 64.
- ³⁶⁰ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 140. – Л. 37, 39–39(об.).
- ³⁶¹ Там же. – Л. 51–52. (Пор.: ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 15-18).
- ³⁶² Голобуцкий В. О научной работе кафедры истории СССР Казанского государственного университета // ВИ. – 1947. – № 9. – С. 152–153.
- ³⁶³ Брачев В.С., Дворниченко А.Ю. Кафедра русской истории Санкт-Петербургского университета (1834–2004). – С. 266.
- ³⁶⁴ ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 15.
- ³⁶⁵ Юсов С. Кристалізація наукових пріоритетів В. Голобуцького та її перші наслідки в контексті інтелектуальної біографії вченого. – С. 475–476.
- ³⁶⁶ АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 6(об.).
- ³⁶⁷ Див.: Дворниченко А.Ю. Владимир Васильевич Мавродин. Страницы жизни и творчества. – СПб.: Филологический ф-т С.-Петерб. ун-та, 2001. – С. 151–170.
- ³⁶⁸ Див.: Брачев В.С., Дворниченко А.Ю. Кафедра русской истории Санкт-Петербургского университета (1834–2004). – С. 142–143.
- ³⁶⁹ АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 8(об.)–8а.
- ³⁷⁰ Див.: Дворниченко А.Ю. Владимир Васильевич Мавродин. – 192 с.
- ³⁷¹ Див.: Брачев В.С., Дворниченко А.Ю. Кафедра русской истории Санкт-Петербургского университета (1834–2004). – С. 206.
- ³⁷² ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 15–18.
- ³⁷³ Там же. – Л. 36.
- ³⁷⁴ Див.: Там же. – Л. 19–24, 25–32, 33–36.
- ³⁷⁵ Тому мені, при всій повазі до покійного молодшого сина історика, який надав мені багато цінної інформації про життя батька, видаються не зовсім справедливими і коректними його зауваження стосовно суті аналогічного викладу даного сюжету в біобібліографії В. Голобуцького за моїм авторством. До того ж мова там (і тут) йшла про дисертацію, а не монографію. Зазначу, що я не вживав слів «ставив завдання», а просто відмітив таке: «в дисертації ілюструвалися тези...». Пор.: Юсов С. Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – С. 37; Голобуцький П.В. Післямова // Голобуцький В.О. Чорноморське козацтво. – Дніпропетровськ: Січ, 2008. – С. 479.
- ³⁷⁶ АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 3(об.).
- ³⁷⁷ Там же. – Л. 26–28.
- ³⁷⁸ Бачинський А.Д. До історії Усть-Дунайського Буджацького козацького війська // Архіви України: науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1962. – № 6. – С. 58.
- ³⁷⁹ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 52. – Л. 55.
- ³⁸⁰ Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 137. – Л. 67(об.).

- ³⁸¹ Там же. – Л. 87, 90(об.).
- ³⁸² Там же. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 86.
- ³⁸³ Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 129. – Л. 9–10.
- ³⁸⁴ Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 40. – Л. 1, 6, 13.
- ³⁸⁵ Там же. – Ед. хр. 47. – Л. 5.
- ³⁸⁶ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.
- ³⁸⁷ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 129. – Л. 67
- ³⁸⁸ Там же. – Л. 26.
- ³⁸⁹ Там же. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 5.
- ³⁹⁰ Там же. – Л. 19-19(об.).
- ³⁹¹ Рубльов О.С., Юркова О.В. Институт історії України НАН України: Віхи історії (1936–2006) // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К.: ІУ НАНУ, 2006. – С. 14.
- ³⁹² НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 19-22(об.).
- ³⁹³ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.
- ³⁹⁴ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 30-31.
- ³⁹⁵ Там же. – Л. 37.
- ³⁹⁶ Там же. – Л. 32.
- ³⁹⁷ Там же. – Л. 35, 38.
- ³⁹⁸ Там же. – Л. 39.
- ³⁹⁹ Там же. – Л. 86.
- ⁴⁰⁰ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 15; Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.
- ⁴⁰¹ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 88–95.

Розділ II

Наукова і педагогічна діяльність в Україні

2.1. Робота у внз УРСР (доба сумісництва: 1947–1960 рр.).

З 1947 р. розпочалася друга половина життя і діяльності В. Голобуцького, пов'язана з роботою у внз і в АН УРСР. З того ж року бере відлік і перший академічний період у науковій діяльності В. Голобуцького, оскільки він влаштувався за сумісництвом на посаду старшого наукового співробітника відділу історії народів СРСР і всесвітньої історії ІІУ АН УРСР (на підставі рекомендації бюро Відділення суспільних наук АН УРСР¹). Нагадаємо, що перемовини про переїзд вченого з Казані до Києва (на роботу до названого закладу) велися ще з 1944 р. Слід зауважити, що міграція історика до України була науково зумовленою². Вчений прагнув далі вивчати історію українського козацтва, а архів Запорізької Січі знаходився в Києві.

Паралельно з плідною і багатогранною діяльністю в академічному закладі В. Голобуцький всі ці роки працював і на педагогічній ниві, іноді працюючи в кількох внз одночасно. Через деякий час після захисту докторської дисертації на прохання вченого наказом заміністра МВО СРСР А. Топчієва його перевели з КазДУ до України; з початку літа (як згадує В. Голобуцький) 1947 р. він уже працює в Чернівецькому університеті³. Після двох років викладання в ЧДУ в 1949 р. учений отримав можливість переїхати до Києва – на роботу до ІІУ, де до цього вважався сумісником.

Потяг до педагогічної роботи, бажання повніше реалізувати себе на викладацькій ниві примушували історика добиватися посад у внз Києва. Спочатку вчений намагався перевестися з ЧДУ до провідного університету УРСР, яким вважався Київський університет

ім. Т. Шевченка. Одночасно з початком роботи в ІУ, вчений отримує також і направлення з МВО СРСР на переведення його з Чернівецького університету до КДУ. Відповідний наказ датовано 6 вересня 1949 р.⁴ Проте, з роботою в КДУ не склалося. За спогадами І. Голобуцького, «молодий і енергійний професор викликав у тодішнього викладацького складу істфаку відверту ворожість»⁵, а за словами П. Голобуцького, найбільш протидіяв роботі батька в цьому внз завкафедрою історії СРСР професор А. Введенський. Втім, згодом історики затоваришували, хоча В. Голобуцький так і не потрапив до цього університету⁶.

З осені 1949 р. по лютий 1950 р. В. Голобуцький працював на посаді завідувача відділом методики історії в Українському науководослідному інституті педагогіки⁷. Знову ж таки восени 1949 р. він пробує улаштуватися за сумісництвом на історичний факультет Київського педінституту ім. М. Горького, але в I семестрі вірогідно не було вакансії. Її знайшли з наступного семестру – вже 1950 р. Слід зауважити, що деякий час В. Голобуцький працював на історичному факультеті КДПІ як на основній роботі, а в академічному інституті рахувався сумісником. У КДПІ історик працював до початку 1955 р. З серпня 1953 р. він працює за сумісництвом ще в одному внз – у Київському фінансово-економічному інституті⁸, що згодом став називатися Київським інститутом народного господарства, а також до 1954 р. і в ЧДУ.

Оскільки і в Чернівцях, а згодом і в київських внз він працював одночасно з роботою в ІУ, то весь цей період зручно назвати добою сумісництва. Зауважимо, що подібне сумісництво серед науково-педагогічної інтелігенції було тоді поширеним явищем через брак кадрів, викликаний як наслідками війни, так і загальною репресивною політикою тоталітарної влади. Як вірно відмічає О. Прохоренко, найгострішою була проблема укомплектування завідуючих кафедр із вченими званнями і ступенями серед периферійних внз⁹. Однак, додамо, що ситуація в Києві була не набагато кращою.

2.1.1. Викладання в ЧДУ (1947–1949 рр.).

Отже, з 1 вересня 1947 р. вченого призначено завідуючим кафедрою народів СРСР (оклад – 3840 крб.), а з 25 жовтня 1947 р. ще і деканом історичного факультету ЧДУ¹⁰. Серед причин, котрі призвели до переїзду В. Голобуцького саме до Чернівців (а не до столиці УРСР, як планувалося), вірогідними є такі: відсутність квартири в Києві, яка б задовольнила вимоги його великої родини, а також відсутність придат-

ної посади у вчн столиці УРСР. З приводу останнього зауважимо, що природжений педагог, В. Голобуцький не мислив свого життя без викладацької роботи. Важливість же позитивного вирішення sacramентального квартирного питання для будь-якої людини не потребує коментарів. Утім, принагідно зауважимо, що казанський учень В. Голобуцького Г. Вульфсон також називає серед причин, що спонукали вчителя переїхати з Казані до Чернівців, можливість отримання квартири¹¹.

Все ж таки, основним офіційним чинником, внаслідок дії якого вчений потрапив до Чернівців замість Києва, був наступний. У результаті політики підсилення кадрами, що проводилася у контексті політики радянської заходних регіонів України, чимало працівників науки та освіти зі Східної України та Росії призначалося саме сюди. Як вірно відмічає Т. Марусик, партійні органи найбільшу увагу приділяли кадровому забезпеченню насамперед історичних факультетів, котрі мусили стати «кузнею кадрів» для тоталітарного режиму¹². Слід зазначити, що історичний факультет ЧДУ було засновано в 1940 р. – в період початкового періоду радянської, тобто факультет не потрібно було реорганізувати і уніфікувати згідно до типових радянських взірців.

Чернівці характеризувалися строкатим етнічним складом населення. Соціально-культурне і етнічне обличчя міста дорадянського періоду склалося в останні півстоліття панування на цих землях австрійської династії Габсбургів. Тогочасна австрійська влада намагалася підтримувати етноконфесійний мир і злагоду серед мешканців міста – представників таких етносів як, євреї, румуни, українці, німці та ін. Толерантне відношення цих мешканців один до одного позначалося на загальній культурній аурі міста. Ще до Першої Світової війни, Чернівці набули ознак цивілізованого європейського міста. Його провінційно-столичний статус (столиця ерцгерцогства Буковини і православної митрополії) спонукав австрійців відкрити тут у 1876 р. університет, який отримав окрім місцевих кадрів і професорів з Європи. Всі названі аспекти сприяли створенню міцних «шкільних» і загальнокультурних традицій університету, хоча це, меншою мірою, стосується власне новоствореного історичного факультету.

З другим приходом радянської влади (чи «советів») під корпусу університету, що укрупнювався, були віддані архітектурно довершений, але в той же час затишний комплекс палаців резиденції буковинського митрополита, оскільки останній православний митрополит (до

того ж – румун) вимушений був покинути Чернівці. А, і взагалі, релігійна політика комуністичного режиму не толерувала до проявів «надлишків», котрі символізували могутність Церкви. У цих палацах (побудованих за проектом чеського архітектора Й. Главки), як й в «старих» корпусах і довелося працювати В. Голобуцькому.

Зі зміною господарів краю, колишні представники соціальної (як правило іноетнічної) еліти вимушені були покинути власні оселі в добротних цеглових будинках центральної частини міста і втекти за кордон. Таким чином, квартирне питання в повоєнних Чернівцях для новоприбулих «направленців» спершу не стояло так гостро, як в інших містах України, а тим більше в тих, що сильно постраждали внаслідок воєнних дій (зокрема, Києві). Владою було встановлено основні норми житлової площі – на одну людину допускалося не більше 6 кв. м., але реально ця цифра становила 4 кв. м. Утім, якраз у 1947 р. вийшов наказ «Про збереження за науковими працівниками... права користування додатковою житловою площею», згідно котрого науково-педагогічній інтелігенції надавалося право на таку площу не менш як 20 кв. м. Проте, індивідуальна квартира для професорсько-викладацьких кадрів в той час, і навіть пізніше, у тому ж Києві була рідкісним явищем. Значна частина викладачів вчнз проживала у комунальних квартирах¹³.

Родині ж Голобуцьких у Чернівцях майже відразу було надано індивідуальну квартиру (лише місяць жили в готелі), вірогідно її покинули попередні господарі, яким не до вподоби було жити за «советів». Ця велика затишна квартира №7 (за спогадами П. Голобуцького вона мала 4 кімнати і величезну кухню, що слугувала одночасно їдальнею і вітальнею) містилась у гарному багатопверховому будинку забудови австрійської доби в одному з центральних кварталів міста неподалік від старих і нових корпусів університету по вулиці І. Черняхівського, 2. Важливо ще і те, що зручність нового помешкання Голобуцьких полягала в його розташуванні навпроти університетської бібліотеки, а до того ж, (якщо характеризувати навколишні соціокультурні реалії) поряд знаходився драматичний театр, середньоосвітня школа №1 (де стали навчатися старші діти; до речі, ця школа – перша з побудованих в австрійський період гімназій і один з перших кам'яних будинків міста), ринок, парк тощо¹⁴.

Цікаво, що у звіті університету за 1948/49 р. йшлося про те, що наявний професорсько-викладацький склад повністю (!) забезпечений квартирами. Проте, вже в 1949 р. житлове питання загострилася і дове-

лося підселяти новоприбулі кадри до квартир «старих» викладачів¹⁵, але цього року сім'я В. Голобуцького вже виїхала з міста.

Родина Голобуцьких потрапила у порівняно добрі умови: теплий порівняно з Казан'ю клімат та великий вибір овочів і фруктів на базарі¹⁶. Спогади молодшого сина В. Голобуцького підкріплюють й деякі архівні документи. Вони свідчать про те, що матеріально-побутове забезпечення професорсько-викладацького складу було на високому рівні. При університеті діяли різні підсобні господарства, в наявності були фруктові сади і огороди¹⁷, котрі, зокрема, розташувалися в приміському селі Жучка¹⁸ (нині воно складає частину міста). На балансі ЧДУ навіть було кілька «своїх» магазинів, розташованих поруч з навчальними корпусами¹⁹.

Проте, в перші повоєнні роки університет, керований ректором П. Каниболоцьким, фактично створювався заново у важких умовах: при повній відсутності централізованого постачання (не було, зокрема жодної автомашини); вкрай не достатніх асигнувань, котрі не відповідали мінімальним потребностям. Така ситуація вимагала кваліфікованої і енергійної роботи проректора з господарської роботи, але при низькій зарплаті, на цю посаду ніхто не бажав йти, і за кілька років змінилося сім проректорів. За таких умов все лягло на плечі ректора, який доклав чималих зусиль для створення університету і забезпечення матеріально-побутових потреб колективу. Після ревізії 1948 р. П. Каниболоцький справедливо (як думаємо) констатував, що йому вдалося створити непоганий університет²⁰.

Сталінський режим намагався здійснювати в західних регіонах таку кадрову політику, щоби сюди направляли на роботу у ВНЗ комуністів, особливо на посади в ідеологічно важливих факультетах, таких, як історичні. Втім, не дивлячись на те, що В. Голобуцький не був членом партії, він подібно до деяких інших професійних педагогів й істориків-фавхівців (згадаймо І. Крип'якевича в Львівському університеті) займав на історичному факультеті ЧДУ керівні посади: працював завідувачем кафедри історії народів СРСР та деякий час – деканом історичного факультету. Втім, така ситуація для керівництва була неприйнятною і від вченого вимагали вступу до Компартії. Вступ же до її лав для В. Голобуцького вірогідно не був бажаним не з певних принципів переконань, а у зв'язку з тим, що при ретельній перевірці (котра мусила бути) відкрилася би правда про його соціальне походження. В своїй тогочасній автобіографії і в інших облікових документах істо-

рик продовжує замовчувати факт священства батька, своє навчання в духовному училищі тощо²¹.

Десь у цей час, історик мав розмову з кимось із вищих партійних працівників з приводу того, чи можна вступити в партію за таких обставин (колишнє священство батька; а про дворянське походження матері взагалі не згадувалося). Співрозмовник заспокоїв ученого, наводячи аналогічні приклади з біографії вищих членів партії, зокрема – воєначальників радянської армії²². Отже, В. Голобуцький ризикнув частково признатися у своєму соціальному походженні задля того, щоби спробувати стати кандидатом в члени ВКП(б). Відтак, ця подія сталася у грудні 1948 р.²³

Із закінченням війни розпочався перманентно-черговий виток боротьби з українським «буржуазним націоналізмом», а відтак із залишками концепцій М. Грушевського в українській гуманітаристиці. З осені 1946 р., після втручання ЦК ВКП(б) ідеологічна кампанія набула наступальних рис²⁴. Перипетії зазначеної кампанії в цілому достатньо висвітлені в науковій літературі, тому не будемо на цьому зупинятися. 1947 р., коли В. Голобуцький прибув в Україну, став фінальним роком чергового погрому української історичної науки: за ініціативою першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича вийшла постанова «Про політичні помилки й незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР»²⁵. Партійні ідеологи звинувачували колектив ІУ в дотриманні основних положень історичної схеми М. Грушевського²⁶. Наприкінці року був звільнений із посади директор ІУ М. Петровський²⁷, який у свій час тепло зустрів «казанського» історика, а потім просив того переїхати з Чернівців до Києва²⁸.

Короткий часовий відтинок роботи В. Голобуцького в ЧДУ припав не лише на роки апогею боротьби з українським буржуазним націоналізмом, але і на початок боротьби з «буржуазним космополітизмом і плазуванням перед Заходом», яка також набула рис ідеологічної кампанії, заторкнувши й галузь наукової і науково-педагогічної роботи, від якої вимагали «високу ідейність лекційного матеріалу»²⁹.

Під час перебування в Чернівцях В. Голобуцький, як вказують архівні документи, активно займався і громадською діяльністю, як в ЧДУ, так і в місті загалом³⁰. Він, зокрема, виступив з двома публікаціями в обласній газеті, присвяченими важливим в ідеологічному значенні ювілейним датам³¹. Перший з ювілеїв – 300-річчя початку Визвольної війни українського народу середини XVII ст. – спонукав партійне

керівництво УРСР вдруге (після 1944 р.³²) виступити з ініціативою його широкого відзначення, власне, не так самого факту початку війни, як наступного «приєднання» України до Росії. У цьому контексті ЦК КП(б)У рекомендував усіляко популяризувати зазначену подію серед населення, а історики мали це робити через лекції, доповіді, газетні статті тощо³³. Напевно, і В. Голобуцький здійснив публікації на цю тему не з власної ініціативи, а за дорученням чернівецького обкому. Друга стаття вченого, опублікована в «Радянській Буковині» 1949 р., також була присвячена знаковій події в українсько-російських відносинах, що їй партійне керівництво надавало виразно-ідеологічного забарвлення, – 240-й річниці Полтавської битви. Зауважимо, що влада намагалася залучити до пропаганди своєї ідеології відомі імена з кола науково-педагогічної інтелігенції, з метою надати статі чи виступу більшої авторитетності, щедро їх винагороджуючи³⁴.

Відомо, що в цілому після війни ідеологічна обробка населення СРСР посилилася. Особливо це стосувалося нових «радянських громадян», зокрема, в західних областях України. Ідеологічний тиск на них зростав. Втім, режим зосередився передусім на приборканні інтелігенції, а зокрема – вчн, адже професора і викладачі формували світогляд та ціннісні установки нових поколінь радянських кадрів³⁵. Поширеною практикою режиму було звільнення з посад тих, кого партійні органи відносили до неблагонадійних елементів; зокрема тих, хто був на окупованих територіях і/або «не викликав політичної довіри в справі виховання студентської молоді»³⁶. Подібні звільнення відбувалися і в ЧДУ від початку поновлення роботи закладу. Вони мали місце і в роки роботи В. Голобуцького в Чернівцях. Так, 18 осіб мали звільнити в 1948 р.³⁷, а дещо менше в 1949 р.³⁸ Не обходили репресії і студентів тощо³⁹. Наприклад, в березні 1948 р. заарештували групу студентів у кількості 14 осіб (з них вісім навчалися в ЧДУ), які об'єднувалися в товаристві «Буревій», діяльність котрого була сфабрикована як «націоналістична»; тощо⁴⁰.

З огляду на зазначене, зрозуміло, що в будь-який момент могло бути викрито «вороже» соціальне походження В. Голобуцького (в даному випадку – його матері) і він та його родина могли потрапити під «каток» репресій. Така цілком ймовірна можливість, як думаємо, постійно тримала вченого в напрузі.

В серпні 1949 р. було звільнено зі своєї посади чергового проректора з господарської роботи Розенберга⁴¹ як такого, що «не забезпечу-

вав і скомпрометував себе на роботі»⁴², хоча, навіть з останнього звіту університету видно: він проводив цю роботу доволі успішно. Очевидно, проректора зняли внаслідок боротьби з космополітизмом. Внаслідок цієї «боротьби» з ЧДУ було звільнено 16 викладачів, переважно євреїв (судячи з прізвищ)⁴³. Варто зауважити, не вдаючись в деталі, що як свідчать документи (анонімки, заяви, доповідні тощо), на політичний фон накладалися ще й суб'єктивні фактори – різні внутрішньо-університетські чвари і інтриги, для яких політичні звинувачення часто-густо слугували зовнішнім прикриттям⁴⁴. Так, станом на 1948 р. у доповідній «нагору» секретаря з ідеології Чернівецького обкому КП(б)У В. Карпенка констатується наявність у внз двох угруповань: ректора П. Каниболоцького з однієї сторони і проректора з навчальної роботи М. Савченка, які вели між собою непримиренну боротьбу⁴⁵. Вповні вірогідно буде припустити, що і В. Голобуцького, який займав керівні посади на історичному факультеті і, відповідно входив до вченої ради університету, могли пробувати втягнути в цю боротьбу. Зрозуміло, в будь-якому випадку, це аж ніяк не сприяло нормалізації його роботи.

Не дивно, що університет і зокрема історичний факультет знову і знову потребували кадрів. Характеризуючи кадрову ситуацію на кафедрі історії народів СРСР факультету, обкомівський контролер у кінці 1948 р. класифікував її як незадовільну. Згідно з його висновками, жодний викладач (а доцентів взагалі не було) не відповідав своїй посаді. При тому працівник партапарату схвально оцінював лише В. Голобуцького, якого називає – «знавцем свого предмету» і таким, що подає матеріал «з великою ерудованістю на високому ідейно-теоретичному рівні...»⁴⁶. В іншій характеристиці відзначається, що вчений ставиться «до своїх обов'язків сумлінно, дисциплінований. Лекції читає з історії СРСР з глибоким знанням предмету»⁴⁷. В серпні 1948 р. ученого знову було затверджено деканом, а в характеристиці з цього приводу відмічалося, що він «хороший організатор педагогічного процесу»⁴⁸. Останнє повторювалося і в характеристиці при затвердженні завкафедрою, а також додавалося – «...і науково-дослідної роботи»⁴⁹. Додамо, що студенти дуже любили свого професора⁵⁰.

Як пригадував археолог І. Винокур, який тоді розпочав своє навчання на історичному факультеті, лекції В. Голобуцького відзначалися художністю викладу й викликали в студентів шире захоплення, а головне – професор умів передати учням свої навички науково-дослідної роботи. Особливо запам'яталися майбутньому археологові лекції з дав-

норуської історії⁵¹. Свідчення І. Винокура підтверджує історик П. Михайлина, який в 1948–1951 рр. навчався в ЧДУ (з 1951 р. – аспірант В. Голобуцького). Останній також зазначає, що лекції вченого слухали «з відкритим ротом» навіть викладачі, й приходили, щоб їх прослухати, колеги і студенти з інших факультетів. За спогадами П. Михайлини, В. Голобуцький виголошував лекції без конспектів, що свідчить про неабияку пам'ять вченого, а на різні запитання відповідав чітко⁵². Уточнимо, що В. Голобуцький, згідно до своєї спеціалізації, читав загальний курс історії народів СРСР⁵³.

У силу своїх навичок і здібностей, а також враховуючи керування факультетом і кафедрою, В. Голобуцький мусив проводити загально-факультетські зібрання й мітинги, відвідував з перевітками студентський гуртожиток, а як досвідчений історик-педагог виступав з лекціями методичного характеру⁵⁴. Простір для педагогічно-інтелектуальних здібностей і досвіду професора мало надати заплановане на 1948/49 нч. рік посилення роботи над впровадженням спецкурсів і спецсеінарів⁵⁵.

Ідеологічні працівники вимагали від ректорату звернути увагу на кафедру історії СРСР, здійснити заходи для її посилення, адже вона є однією з провідних кафедр в університеті⁵⁶. В 1949 р. ректорат у звіті вказував на наявність вакансій трьох доцентів кафедри історії народів СРСР і одного – на кафедрі давньої історії⁵⁷. У цей час і прибули такі молоді викладачі, які щойно закінчили аспірантуру, зокрема Є. Черезов, М. Алекберлі, І. Гриценко та інші⁵⁸.

Зауважимо, що керівництво ЧДУ неодноразово в повоєнні роки скаржилося міністерству на недостатність професорів і докторів наук в університеті⁵⁹. У той же час, ряд доцентів вnz по півтора-два року чекали рецензії на докторські дисертації й відповідно призначення дати захисту; в одному випадку для прискорення справи ректорат навіть порушив клопотання⁶⁰. Останній звертався до міністерства з проханням втрутитися у ситуацію шляхом відповідних розпоряджень установам, де знаходяться дисертації на предмет відгуку, щоб максимально прискорити захисти. Прикметно, що колишній декан історичного факультету ЧДУ І. Кравченко, який перебував у 1948–1950 рр. у докторантурі, згодом досить довго чекав затвердження докторської дисертації у ВАК СРСР⁶¹.

Захистившись ще в останній рік перебування в Казані, В. Голобуцький довгий час не мав остаточного підтвердження цього факту з ВАКу. Про «міністерську пучину», де застрягла його дисертація, він писав у останньому листі до В. Пічети й просив академіка зарадити

в цій справі⁶². Однак, десь через місяць після відправки зазначеної кореспонденції, життя В. Пічети обірвалося. За рік з аналогічним проханням В. Голобуцький звернувся до М. Тихомирова, який був експертом ВАК СРСР і мав писати рецензію на працю В. Голобуцького, про що український історик якимось чином довідався⁶³. Ця обставина й стала приводом для початку листування вчених, яке тривало щонайменше до 1959 р. (цим часом датується останнє послання В. Голобуцького з їхнього епістолярію, що зберігається у фонді академіка М. Тихомирова). У листі В. Голобуцький просив М. Тихомирова написати рецензію не пізніше літа 1948 р., що той і зробив⁶⁴. Принагідно зазначимо, що для прискорення затвердження докторського захисту І. Кравченка (як і багатьох інших) В. Голобуцький також звертався до М. Тихомирова⁶⁵.

Зрозуміло, що від формального розв'язання питання з затвердженням дисертації у ВАК СРСР залежала наукова і викладацька кар'єра вченого. Про останнє, між іншим, В. Голобуцький натякає в першому листі до М. Тихомирова, коли пише наступне: «Якби автор жив у пустелі, – Бог с ним. Але я живу в місті, до того ж провінціальному. За мою справу стежить багато очей...»⁶⁶. Затяжка із затвердженням результатів докторського захисту відбивалася і на морально-психологічному стані вченого, а відтак, в свою чергу, негативно впливала й на його наукову і педагогічну діяльність. Про його морально-психологічний стан можна дізнатися з того ж листа. Так, В. Голобуцький пише, що процедура затвердження є для нього «вже нестерпною», йому «тяжко чекати», він «змучився, очікуючи кінця». І переживав учений не стільки за себе, скільки за долю родини (хвора дружина і троє дітей), як за це промовляють його розпачливі слова: «Бог мій, я бажав би, щоби ця справа була лише моєю особистою справою, чесне слово!»⁶⁷.

Як впливає із лаконічної телеграми академіка Б. Грекова («ЗАСЕДАНИЕ СОСТОЯЛОСЬ. ПОЗДРАВЛЯЮ! ГРЕКОВ»), датованої 20 листопадом 1948 р. – у цей день ВАК затвердив докторський ступень В. Голобуцького⁶⁸. Втім, документально це відбулося через тиждень, а диплом доктора вже датовано груднем. Дещо пізніше відбулося затвердження у званні професора по спеціальності «Історія СРСР» (січень 1949 р.), а атестат датується липнем 1949 р.⁶⁹. На думку П. Голобуцького, затвердження політично сумнівної дисертації у ВАКу домігся саме Б. Греков⁷⁰, але, очевидно, що в цьому заслуга була і В. Пічети з М. Тихомировим.

Коли вже В. Голобуцький працював завідувачем кафедри історії народів СРСР ЧДУ в журналі «Вопросы истории» вийшов інформаційний огляд про роботу кафедри історії народів СРСР, очолюваної вченим, але ... в Казанському університеті⁷¹. В огляді, за авторством В. Голобуцького, зокрема йшлося про наукову конференцію історико-філологічного факультету, що відбулася на початку 1947 р. Тоді вчений в доповіді виклав основні положення своєї докторської дисертації «Чорноморське козацтво. Нарис соціальної історії»⁷². Ці положення, окрім іншого, в скороченому вигляді було подано в зазначеному інформаційному огляді. Цікаво, що це була перша публікація вченого в провідному історичному журналі. Очевидно, вона, враховуючи обмаль публікацій вченого у той період при тому, що за ним в Чернівцях «стежило багато очей», дещо підсилила його науково-педагогічний імідж.

Як пригадає П. Михайлина, в ЧДУ в ті роки славилися своєю лекторською майстерністю троє викладачів, причому двоє з них працювали на історичному факультеті – В. Голобуцький і О. Дмитрев⁷³. Узагалі, серед істориків-викладачів факультету були й досвідчені педагоги, і молодше покоління, яке прибуло «для підсилення кадрів». Сам В. Голобуцький виділяв серед решти того ж О. Дмитрева – одного з відомих дослідників античності й блискучого лектора⁷⁴, який, хоча був людиною вже похилого віку, закінчив докторську дисертацію в цей час⁷⁵. Біограф О. Дмитрева характеризує його як талановитого лектора і пропагандиста, який мав величезну ерудицію і дар художнього слова⁷⁶. Зрозуміло, що спілкування з цим вченим і педагогом було корисним і приємним для В. Голобуцького. Загальний курс історії України читав фахівець із соціально-економічної історії України XVIII–XX ст., член багатьох історичних комісій ВУАН, учень О.Оглоблина, О. Гермайзе й П. Клименка – І. Кравченко, який працював у Чернівцях із 1944 по 1952 рр. і теж деякий час був деканом істфаку⁷⁷, а його наукові зацікавлення збігалися з інтересами В. Голобуцького. Останній рік (1952 / 1953) свого життя І. Кравченко був професором і завідувачем кафедри історії народного господарства в КФЕІ⁷⁸, де пізніше (з 1953 р.) професором став В. Голобуцький.

Історію середніх віків викладав тоді В. Литвинов⁷⁹, який, зокрема, займався історією Буковини⁸⁰ і був автором (згодом) рецензій на «Черноморское казачество» В. Голобуцького⁸¹. Неформально професор консультував колегу під час підготовки кандидатської дисертації⁸². Захист останньої відбувся вже після переїзду вченого до Києва – у вересні

1949 р. на засіданні вченої ради ПУ. В. Голобуцький разом з іншим «чернівчанином» і буковинознавцем Ф. Шевченком виступали на захисті опонентами⁸³. Назва дисертації – «Аграрна реформа на Буковині під час румунської окупації (1921–1926)»⁸⁴. Відмітимо, що з літа цього року В. Голобуцький розпочав довгу серію своїх опанувань в стінах ПУ (згодом – Інституту історії). Першим кому він опанував у цьому закладі (червень 1949 р.) був Л. Кизя – директор республіканської виставки про діяльність партизанів⁸⁵, а згодом голова Управління культурних зв'язків з закордоном УРСР і науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, з яким В. Голобуцький співпрацював у подальшому.

Із молоді когорти істориків-викладачів, які розпочали свою науково-педагогічну діяльність на історичному факультеті ЧДУ в другій половині 1940-х рр., слід назвати кілька імен. Майбутній здобувач ПУ АН УРСР М. Алекберлі, науковим керівником якого був В. Голобуцький, прибув у 1949 р. до ЧДУ з Кабардинського університету⁸⁶ та викладав історію Азії й Африки. Із Ленінграда приїхали згодом відомий єгиптолог Є. Черезов⁸⁷ (захистив кандидатську дисертацію в 1949 р.; учень В. Струве) та історик античності К. Мусієнко. Одночасно з В. Голобуцьким до Чернівців прибув і став працювати в краєзнавчому музеї майбутній відомий археолог і слов'яно-русист Б. Тимошук⁸⁸.

Із чернівецького історичного факультету пішла в науку ціла плеяда талановитих істориків, які були або учнями (аспірантами, здобувачами) В. Голобуцького (М. Алекберлі, П. Михайлина⁸⁹, І. Рознер⁹⁰, О. Пономарьов⁹¹ та ін.⁹²) або засвоювали необхідні знання на його лекціях у 1947–1949 рр. (дослідник історії Франції В. Шаповалов⁹³, археологи І. Винокур⁹⁴ і Д. Телегін⁹⁵ та ін.). Наприклад, П. Михайлина, що в 1951–1954 рр. навчався в аспірантурі при кафедрі історії СРСР ЧДУ, готував кандидатську дисертацію під керівництвом В. Голобуцького (вчений тоді працював у ЧДУ на півставки під час «наїздів» з Києва). Свого аспіранта рекомендував останньому І. Кравченко, який також переїхав до Києва. За тему дисертації П. Михайлині пропонували щось на кшталт «Братерська допомога радянських республік у розвитку економіки і культури Чернівецької області». Однак, В. Голобуцький в першій ж розмові з аспірантом категорично заявив, що той таку тему писати не буде, оскільки «це не тема для дослідження». Професор запропонував ряд своїх тем з галузі ранньомодерної історії України (всього – 4). Серед них, було обрано тему – «Міста України у Визволь-

ній війні 1648–1654 рр.», що в 1958 р. була захищена П. Михайлиною в Інституті історії АН УРСР⁹⁶.

У цей період й вийшли дві перші наукові статті вченого у «великій пресі» (за його власним висловом) – «Социальные отношения в Запорожье XVIII века» та «Социальные отношения в Задунайской Сечи»⁹⁷. Слід зазначити, що остання стаття стала єдиною ґрунтовною студією з історії козаків-задунайців за тоталітарну добу і досі зберігає свою наукову цінність⁹⁸.

Наукові відрядження В. Голобуцького в основному були до Києва. Так, на початку 1949 р. він виїхав туди аж на два місяці, а згодом планував вже на чотири – без оплати⁹⁹. На останнє ректорат не міг погодитися і, очевидно, що при бажанні вченого щільніше займатися вивченням матеріалів архіву Запорізької Січі, поставало питання про переїзд до Києва. Необхідність обумовлювалася також і погіршенням здоров'я як дружини Галини (відкрита форма туберкульозу), так і самого історика, що потребувало лікування в Києві. З березня, у зв'язку з цим, професор просить звільнити його з посади декана, а протягом 1949 р. три рази подає заяву на звільнення з посади завідуючого кафедрою. Врешті, в серпні цього року його було звільнено від обов'язків завідуючого, а підставою, зокрема, слугувала лікарська довідка¹⁰⁰.

Як згадував сам В. Голобуцький, йому важко були поривати з вищою школою, але архів Запорізької Січі в Києві був дуже великим і вимагав не періодичних наїздів з Чернівців, а систематичної роботи на місці¹⁰¹. Водночас працевлаштування в столиці УРСР складалося таким чином, що вакансія була лише в академічному інституті. Не без вагань учений усе ж таки схилився до вибору переважно наукової роботи й у червні 1949 р. був призначений завідувачем відділу історії народів СРСР ІУ¹⁰², а восени того ж року переїхав із родиною до Києва, продовжуючи читати лекції в ЧДУ «наїздами»¹⁰³ і навіть (періодично) займаючи посаду завідувача кафедри (до 1951 р.¹⁰⁴).

Чи читав В. Голобуцький свої курси в ЧДУ в I-му семестрі 1949/1950 нч. р., наразі не відомо. Перша підтримана його заява про сумісництво в університеті датується 2 лютого 1950 р. Педнавантаження вченого як професора-сумісника в наступному (повному) навчальному році було таким: керівництво роботою 8 дипломантів складало 240 год; керівництво аспіранткою А. Литвиненко – 35 год.; читання спецкурсу «Історіографія СРСР» – 30 год.; читання спецкурсу з історії Запорізької Січі – 20 год. Усього, таким чином, 350 год.¹⁰⁵ Дещо менше

навантаження було в останній рік роботи в ЧДУ (1953/54) – 318 год. Щоправда лекційний курс з історіографії читався у більшому обсязі (70 год. на стаціонарі та 30 год. у заочників)¹⁰⁶.

Продовжував В. Голобуцький виступати опонентом на захистах дисертацій з історії Буковини¹⁰⁷ (першим опонуванням був виступ на захисті кандидатської дисертації І. Кампанійця¹⁰⁸), а також доводив до захистів своїх учнів. Так серед останніх захистилися в ПУ А. Кроник (генерал-майор, старший викладач кафедри історії СРСР ЧДУ; захист відбувся у 1950 р., опоненти – М. Рубач і П. Гудзенко), М. Алекберлі (захистився у 1951 р.; опоненти – І. Крип'якевич і К. Гуслистий) і А. Пономарьов (захистився у 1953 р.; опоненти – А. Введенський і В. Дядиченко)¹⁰⁹, тощо. Опоненти вказані не випадково, адже, як правило, їх вибирає науковий керівник і, відповідно, саме тих, з ким він підтримував дружні чи прагматичні стосунки.

Робота вченого сумісником у чотирьох закладах – трьох виш (два київських) і ПУ, звісно мусила негативно позначатися на навчальному процесі, особливо в ЧДУ. Не систематичність викладання В. Голобуцького у Чернівцях врешті призвела до його звільнення з посади (липень 1954 р.), хоча ректорат і деканат були зацікавлені в забезпеченні читання курсу «Історіографії СРСР» висококваліфікованим спеціалістом. Не мали вони претензій і до наукової роботи вченого в ЧДУ. Утім, наскільки можна здогадатися, основною причиною звільнення була вимога міністерства державного контролю УРСР, після відповідної перевірки всіх сумісництв вченого¹¹⁰.

Не полишав своїх контактів з чернівецькими істориками й іншими представниками інтелігенції В. Голобуцький і в наступні роки, зокрема, консультуючи докторантів, виступаючи опонентом на захистах чернівчан, читаючи популярні лекції з релігійної тематики тощо. Історик підтримував дружні контакти з істориками П. Михайлиною, В. Литвиновим, М. Алекберлі, з народним артистом УРСР П. Міхневичем та ін.¹¹¹ Вчений підтримував і певні зв'язки з місцевою партійною номенклатурою, свідченням чого, наприклад, є його опанування на кандидатському захисті І. Фесенка – секретаря чернівецького обкому КПУ¹¹². В. Голобуцький також багато разів приїздив до Чернівецької області на відпочинок (у с. Віженку)¹¹³.

2.1.2. Професор Київського педагогічного інституту ім. М. Горького (1949–1954 рр.).

В 1949 р. В. Голобуцький з родиною переїхав до Києва і розпочав свою роботу в ПУ. Майже одночасно він став працювати сумісником на пів-ставки на кафедрі історії СРСР історичного факультету КПДІ¹¹⁴, а з вересня 1950 р. був переведений на погодинну оплату¹¹⁵. Хоча для В. Голобуцького з труднощами знайшли вакантне місце, але, у той же час, на весь вчз на початку 1950-х рр. припадало лише шість професорів і докторів наук¹¹⁶. На історичному же факультеті, окрім В. Голобуцького, останніх узагалі не було¹¹⁷. На кафедрі історії СРСР разом з В. Голобуцьким у ті роки працювали такі його колеги, як: доценти К. Гуслистий (відомий спеціаліст з історії українського козацтва і етнографії), М. Марченко (в минулому ректор Львівського (радянського) університету, який зазнав репресій; спеціаліст у галузі української історіографії) і Л. Жилинська (яка займалася подібними до В. Голобуцького дослідженнями в галузі економічної історії України та Визвольної війни середини XVII ст.); викладачі П. Шимко-Шмага, А. Вовк, М. Коваль та ін.¹¹⁸

Як завжди В. Голобуцький всіляко допомагав по роботі своїм колегам, зокрема, зголошувався бути їхнім опонентом на захистах. Так, він опонував М. Ковалю на кандидатському захисті, що відбувся в жовтні 1951 р. в ПУ (тема з економічної історії України радянського періоду)¹¹⁹. Опонентом вчений був і на захисті схожої дисертаційної теми іншого викладача КПДІ (щоправда – кафедри історії та основ марксизму-ленінізму) М. Березовчука (листопад 1951 р.)¹²⁰ тощо.

Свідченням і прикладом ставлення В. Голобуцького до своїх колег по кафедрі може слугувати лист до М. Тихомирова від 13 жовтня 1950 р., цілком присвячений справі із затвердженням у ВАК СРСР кандидатської дисертації П. Шимко-Шмаги (захистився у жовтні 1949 р. в ПУ¹²¹), якого В. Голобуцький називає «людиною поважною і шанованою всіма». Професор ознайомився з його працею (присвяченою одному із епізодів радянській історії України), яку схвально оцінює і просить М. Тихомирова посприяти її затвердженню у ВАК, оскільки вже пройшов рік після захисту. Причому, на дисертацію було зроблено негативний (але, як вважає В. Голобуцький, несправедливий) відгук анонімним рецензентом ВАК, що призвело до тяжкого захворювання П. Шимко-Шмаги. Професор не шкодує слів для змалювання гостроти ситуації і наполегливо просить М. Тихомирова допомогти (ця наполе-

лівість подібна до здійснення євангельської максими: «просіть і дано буде вам ...стукайте і відчинять вам»). Наведемо деякі місця з листа, котрі наочно показують, яких зусиль В. Голобуцький докладав, щоби допомогти своєму колезі. Просячи за П. Шимко-Шмагу, він зізнається, що підтримує у тому, як може, «батьорість духу» і звертається до М. Тихомирова: «Прошу Вас, допоможить. Шимко-Шмага потрібно допомогти у єдиному: забезпечити об'єктивне ставлення до його праці, поставитись до неї без зайвої, шкідливої для справи довіри до рецензента. У противному випадку може відбутися помилка, за яку дорого, занадто дорого може сплатити серйозний працівник і прекрасна людина»¹²².

Принагідно відзначимо, що аналогічна ситуація склалася з підтвердженням захисту кандидатської дисертації (тема – «Взаємини Русі і Польщі від IX ст. до 1125 р.») Є. Яцкевича – заввідділу Історичного музею м. Львова, опонентом якого при захисті в ІУ в грудні 1950 р. був В. Голобуцький. Зауважимо, що Є. Яцкевича сучасний дослідник С. Єсельчик відносить до рідкісного типу тогочасних «радикальних нонконформістів» із числа національно-свідомих патріотів¹²³. За цього львівського історика («вельми поважну і ерудовану людину») В. Голобуцький і просить М. Тихомирова в спеціальному листі від 24 лютого 1952 р. і в наступному листі від 23 березня¹²⁴. Взагалі, для цих років можна навести випадки стосовно підтвердження захистів дисертацій ВАК СРСР, коли ціна, дійсно, була «занадто дорогою». Так, через рік після захисту в ІУ кандидатської дисертації викладачем одного з київських внз Я. Залозним, ВАК відмінив позитивне рішення вченої ради, внаслідок чого дисертант помер¹²⁵. А колега В. Голобуцького по ЧДУ і КФЕІ І. Кравченко недовго пережив підтвердження свого докторського захисту ВАК (помер у лютому 1953 р., захист відбувся в Інституті історії АН СРСР у липні 1951 р.¹²⁶). Не підтвердження з ВАК отримав редактор видавництва «Радянська школа» І. Рева, якому в червні 1951 р. опонував на кандидатському захисті в ІУ В. Голобуцький¹²⁷.

Однак, повернемося до КПДІ. У перший рік роботи в ньому педагогічне навантаження у професора В. Голобуцького було невелике – 110 годин (з оплатою 2750 крб. на місяць)¹²⁸. Утім, на наступний навчальний рік воно зросло, до того ж, ще перебуваючи сумісником, історик з березня 1951 р. очолив кафедру історії СРСР¹²⁹ (точніше – став в.о. завкафедри). Ректоратом останнє було справедливо потрактовано

як укріплення кафедри¹³⁰. В ці роки вчений в основному читав лекції на вечірньому відділенні. З січня 1952 р. В. Голобуцький перейшов на штатну посаду і повну ставку (6 тис. крб.), а його педнавантаження складало 340 год. З нового навчального року професор був затверджений повноправним завідувачем кафедри¹³¹.

Щоби проілюструвати реальну вагу його зарплати (додамо, що вчений отримував ще зарплату як сумісник у ЧДУ і в ПУ), наведемо тогочасні цифри на продуктові та промислові товари (за О. Прохоренко): хліб пшеничний – 1 руб. 60 коп., крупа гречана – 4 руб. 90 коп., свинина – 24 руб. 10 коп., ковбаса напівкопчена – 30 руб. 70 коп., сир «Швейцарський» – 31 руб. 70 коп., олія соняшникова рафінована (1 литр) – 20 руб. 20 коп., цукерки (шоколадні) – від 30 до 68 руб., чоловічий вовняний костюм – 241 руб., шкіряне взуття (1 пара) – від 114 до 261 руб. тощо¹³². Утім, родина Голобуцьких далеко не розкошувала, адже на забезпечення хворої дружини та трьох дітей потребувалися значні суми.

На історичному факультеті цього інституту вчений читав здебільшого спецкурси і вів факультативи «Київська Русь» і «Джерелознавство історії СРСР феодальної епохи»¹³³ (останній курс професор читав у той же час і в ЧДУ). Вочевидь, як керівник кафедри, він тримав (подібно до КазДУ) у полі зору діяльність кабінету історії СРСР – цей факультетський орган самостійної роботи студентів, котрий в українському вч. на відміну від російського був повністю оснащений усіма необхідними пристроями і навчальними посібниками¹³⁴. Матеріали архівного фонду педінституту зберігають інформацію про те, що професор (як і М. Марченко) у розмовах і консультаціях привчав студентів до роботи над першоджерелами, підкреслював значення самостійної роботи для підвищення загального розвитку¹³⁵.

Для самостійної роботи студентів вагоме значення мала діяльність студентського гуртка. Поки В. Голобуцький не увійшов у штат кафедри і повністю не віддався роботі в педінституті, то навіть на партзборах констатувалася незадовільна робота студентського гуртка¹³⁶. У звіті ж кафедри за 1952 р. вказується на покращення роботи останнього¹³⁷. Прикметно: в звіті факультету за 1952/53 нч. р. зазначається, що самостійна робота студентів покращилася в результаті впливу на них В. Голобуцького і М. Марченка¹³⁸.

Як і в інших вч. де він працював, В. Голобуцький наглядав за постановкою навчального процесу, особливо велику увагу приділяючи

систематичному контролю за якістю викладання навчальних курсів. Він сам, а також і працівники кафедри відвідували лекції і заняття колег, стенографували останні, а потім обговорювали на засіданнях кафедри. Практикувалося і відвідування іспитів, що їх приймали у студентів працівники кафедри¹³⁹.

Деякою мірою основний виклад і стилістику лекцій вченого передає стенограма лекції прочитаної в жовтні 1951 р. на історичному факультеті з теми «Джерелознавство» (очевидно – історії СРСР). Лекція присвячена темі з яскраво вираженим ідеологічним забарвленням – поглядам норманістів і їхньому спростуванню. Зауважимо, що в ті часи проведення перевірок викладачів вчз, а особливо ідеологічних професій і тим більше на політично важливі теми, були в порядку речей. Для цієї лекції В. Голобуцького, як і для інших, характерні логічність побудови викладу і разом з тим його художність, образні порівняння, іронічність, вдалі цитування з творів письменників тощо¹⁴⁰. Зауважимо, що стенографувалася, а потім розбиралася, принаймні, ще одна лекція вченого – «Повість времінних літ як історичне джерело»¹⁴¹.

Лекції В. Голобуцького викликали шире зацікавлення серед студентів, зокрема, користувалися популярністю його лекції з історії Київської Русі, особливо серед учителів – студентів-вечірників. Про манеру викладання професора свідчить один з випускників пединституту (в розмові з П. Голобуцьким): «Ваш батько так яскраво й дохідливо пояснював нам студентам, скажімо сутність кріпосного права, вдався до таких красномовних деталей з приводу цього, що мало хто з розумних слухачів не приходив до аналогій кріпацтва з існуючою колгоспною системою»¹⁴². Прикметно, що з предметів, котрі читав В. Голобуцький, абсолютна більшість студентів здавали екзамени на «відмінно» чи «добре»¹⁴³. Взагалі, професор користувався повагою і авторитетом як серед студентів, так і своїх колег по роботі в КПДІ¹⁴⁴. Як результат ефективної педагогічної діяльності В. Голобуцького на історичному факультеті КПДІ (станом на 1953) можемо відзначити відсутність студентів, які б відставали з предметів керованої ним кафедри¹⁴⁵.

Переглянуті нами документи, що стосуються роботи вченого в КПДІ, не надають інформації про керування конкретними аспірантами самого цього інституту. Утім, він таки ними керував, як про це свідчить директор КПДІ в 1955 р.¹⁴⁶ Відомо, що В. Голобуцький, наприклад, у жовтні 1950 р. (разом з А. Вовком) опонував на захисті в ІУ випускнику аспірантури при кафедрі історії СРСР КПДІ Г. Яворському

(цікава тема: «Історичні погляди О. Пушкіна»)¹⁴⁷. Відмітимо також, що учень В. Голобуцького І. Рознер з ЧДУ перевівся до КПДІ і закінчив останній курс у внз, де викладав його улюблений вчитель¹⁴⁸. Встигла попрацювати в КПДІ (в 1954 р.) разом з вчителем і інша чернівецька студентка Л. Рудомьоткіна¹⁴⁹.

На початку 1950-х рр. вчений систематично працює з архівними фондами ЦДІАУК¹⁵⁰. Цей вид діяльності, окрім іншого, був пов'язаний з підготовкою кількох монографій. Напрямки наукової роботи В. Голобуцького в педінституті в цілому, зрозуміло, співпадали з тематикою, що планувалася в Інституті історії. Щоправда, деякі формулювання дослідницьких тем відрізнялися від тем академічного закладу. Спільними у назвах, в цьому відношенні, були теми присвячені «возз'єднанню» (над ними поряд з В. Голобуцьким працював також М. Марченко¹⁵¹). Разом з цим, В. Голобуцький разом з Л. Жилинською вивчав проблеми розкладу феодалізму і розвитку капіталістичних відносин в Україні II-ї половини XVIII ст.¹⁵², що в подібному формулюванні фіксується в Інституті історії лише з другої половини 1950-х рр. Нюансом наукової роботи у внз порівняно з академічним інститутом було планування вченим, наприклад, методичної розробки для середньої школи з теми «Возз'єднання України з Росією»¹⁵³. Також педінститут або ж історичний факультет проводили і свої власні наукові конференції¹⁵⁴. Як і раніше, вчений брав у них участь зі своїми новими розробками. Так, на одній з них, що відбулася в грудні 1951 р., вчений виступив з доповіддю «Гайдамацький рух на Запоріжжі в XVIII ст.» (стаття з подібною назвою вийшла лише в 1956 р.)¹⁵⁵. У 1954 р. на відповідній ювілейній конференції він виголосив промову на тему «Возз'єднання України з Росією»¹⁵⁶.

Подібно до роботи в Інституті історії В. Голобуцький готував рецензії на дисертації (як опонент), рецензував і редагував підготовлені (чи ті, що вийшли з друку) наукові чи навчальні видання, консультував викладачів і аспірантів Києва і з периферії, тощо¹⁵⁷. У більшості випадків це були ті ж самі конкретні навантаження, що і в академічному закладі. Вчений, як правило, звітував про подібну роботу в обох закладах.

У тодішніх тоталітарних умовах наукова і викладацька робота в педінституті (як і в академічному інституті) залежала від чергових ідеологічних кампаній чи вказівок. Одним з чинників, котрий викликав кон'юктурні зміни в політично-ідеологічній системі, були нові праці Й. Сталіна. Ідеологічна кампанія, що проходила під гаслом «За марк-

сизм у мовознавстві», наклала свій відбиток і на діяльність педінституту. Так, у звіті кафедри за I семестр 1951/52 нч. р. вказувалося, що її робота будується на основі праці Й. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», а на початку семестру на засіданні кафедри вносилися зміни в програму історії СРСР; тощо¹⁵⁸. Працівники кафедри взяли участь в травні 1952 р. у конференції викладачів факультету, присвяченій темі «Вчення Й.В. Сталіна про базис і надбудову»¹⁵⁹. Цікаво, що виступ Л. Жилинської (побудований на основі зазначеного вчення) за своєю тематикою («Щодо виникнення і розвитку капіталістичних відносин у землеробстві на Лівобережній Україні у II-й пол. XVIII ст.») перегукувався з пізнішими науково-дослідницькими темами В. Голобуцького та його учнів. У зв'язку з вченням Й. Сталіна про базис і надбудову отримав догану М. Марченко, який відмовився прочитати лекцію на тему щодо формування східнослов'янських народів на основі цих положень, оскільки, на його думку, програма історії СРСР вимагає перебудови¹⁶⁰.

Ідеологічно важливою була і деяка суспільна робота, що її мав виконувати В. Голобуцький. Так, в 1952 р. він за дорученням ЦК КП(б)У обстежував стан викладання суспільних наук у внз Харкова¹⁶¹. Вочевидь, таке доручення могло бути дано ще до розпаду конфлікту В. Голобуцького та І. Бойка з вищими партійними чиновниками з приводу застосування термінів «приєднання/возз'єднання» (про що буде далі). Принагідно відзначимо, що у цей період В. Голобуцький неодноразово опонував на захистах дисертацій викладачам суспільних дисциплін¹⁶².

Ще одним партійним навантаженням для В. Голобуцького було «читання лекцій в системі організації партійної просвіти»¹⁶³ (як зазначено у звіті кафедри). Напевно, мається на увазі читання лекцій вченим у вечірньому університеті марксизму-ленінізму за дорученням міському партії і за наказом начальника політуправління КВО у 1952 і 1953 р. Від КВО В. Голобуцький у зв'язку з цим два рази в 1952 р. отримував подяки¹⁶⁴ (командувачем військами КВО тоді був генерал А. Гречко).

На певні контакти вченого з ідеологічними працівниками вказують і деякі опонування ним дисертацій в ці роки. Так, у липні і вересні 1950 р. він виступив опонентом при захистах кандидатських дисертацій в ІУ А. Калениченка (директора будинку пропаганди Київського окружного і міського комітетів КП(б)У) і Д. Бенікова (заввідділом пропаганди Київського райкому КП(б)У); в 1952 р. вчений опонував (також в ІУ)

Г. Письменному – начальнику відділу військової підготовки Управління у справах вищої школи при РМ УРСР¹⁶⁵.

Суспільним видом діяльності було також читання лекцій по лінії Товариства з розповсюдження політичних і наукових знань¹⁶⁶. Між іншим, позаштатні лектори, які мали вищу освіту (не кажучи вже тих, хто мав звання і ступені), одержували до 120 руб. за кожен прочитану ними лекцію¹⁶⁷.

Заслуги й авторитет вченого визнавалися багатьма, адже інакше його би не обрали почесним головою товариства «Юний історик» м. Києва¹⁶⁸.

З навчального 1954/55 р. В. Голобуцький переходить на сумісництво в КПДІ (основна ж робота в Інституті історії) і на оклад у півставки, але з лютого 1955 р. його було звільнено за його власним бажанням. Професор написав заяву на звільнення ще в червні 1954 р. у зв'язку з погіршенням здоров'я, а саме – зору (подібна причина фігурує і у липні 1954 р. при звільненні з ЧДУ). Він навіть надав довідку з ВТЕК про визнання його інвалідом другої групи, але вірогідно, що півроку його умовляли не залишати КПДІ. Свідченням останнього є лист від директора КПДІ до директора Інституту історії О. Касименка з проханням дозволити В. Голобуцькому працювати сумісником у внз, оскільки він очолює кафедру історії СРСР, керує аспірантами, є «єдиним доктором історичних наук, і замінити його ніким», а звільнення, зокрема, «завдало б великої шкоди справі підготовки фахівців через аспірантуру»¹⁶⁹. Директор ж Інституту історії у листі-відповіді не мав нічого проти, однак В. Голобуцький все ж таки звільнився.

Які ж були причини цього? Очевидно, що справа тут не в хворобі очей, адже він після загострення хвороби літом успішно працював на різних ділянках у кількох установах. Наскільки можна здогадатися, основною причиною звільнення була відповідна вимога Міністерства державного контролю УРСР, після відповідної перевірки всіх сумісництв вченого¹⁷⁰. Перевірка, в свою чергу, була викликана доповідною на історика та інших вчених завідувача відділу науки і культури ЦК КПУ С. Червоненка (як це встановив П. Голобуцький). Партійний чиновник звинувачував науковців у зароблянні великих грошей за допомогою працевлаштування в кількох установах¹⁷¹. Зрозуміло, що С. Червоненко не самотужки це дослідив, а йому хтось «підказав» (і вочевидь, з кола істориків – колег В. Голобуцького), тобто, без доносів справа не обійшлася. Утім, В. Голобуцького не до кінця відсторонили

ли від педагогічної роботи, оскільки він продовжував працювати сумісником в КФЕІ і, зокрема, читав лекції (про це мова піде в наступному параграфі). Тому, все ж таки, не зовсім коректно стверджувати, що істориків заборонили «передавати свої знання молоді»¹⁷².

2.1.3. На посаді професора кафедри історії народного господарства КФЕІ/КІНГ (1953–1960 рр.).

З серпня 1953 р. В. Голобуцький починає працювати за сумісництвом ще в одному вnz – у КФЕІ¹⁷³, на кафедрі історії народного господарства, що її очолював доцент В. Чунтулов. Зауважимо, що перед цим, згаданою кафедрою короткий час завідував колега В. Голобуцького по роботі в ЧДУ І. Кравченко, консультантом якого по докторській дисертації був В. Голобуцький¹⁷⁴. Нагадаємо, що В. Голобуцький допоміг через М. Тихомирова отримати з ВАК підтвердження захисту докторської дисертації І. Кравченка. Зі смертю останнього в лютому 1953 р. КФЕІ і кафедра втратили штатного доктора наук. Слід зазначити, що в 1940–1950-х рр. потреби інституту в штатних викладачах задовольнялися на 40-50%¹⁷⁵, а з докторами наук і професорами справа була набагато гіршою. Так, в 1955 р. на весь інститут припадало 3 доктори наук (з В. Голобуцьким); це при тому, що студентів усіх форм навчання тоді налічувалося 3 тисячі¹⁷⁶.

Протягом 1950-х рр. питома вага сумісників, викладачів із погодинною оплатою складала 50%.¹⁷⁷ Згодом ситуація змінилася на краще завдяки створеній при вnz аспірантурі, котра готувала власні кадри. До цього долучився і В. Голобуцький, який підготував у аспірантурі КФЕІ/КІНГ чималу кількість аспірантів, які стали працювати в інституті.

Однак, у п'ятидесяті роки В. Голобуцький сам майже весь час був або сумісником на пів-ставки або працював на погодинних засадах. Спочатку він поєднував роботу в КФЕІ з роботою в АН УРСР, КДПІ і ЧДУ, від 1955 р. – з роботою в академічному інституті. Так, з вересня 1954 р. вчений працює сумісником на пів-ставки, потім був переведений на погодинну оплату¹⁷⁸. З вересня 1955 р. знову працює на пів-ставки, хоча і на штатній посаді, з липня 1956 р. – на повну ставку, а з жовтня знову на пів-ставки¹⁷⁹. Така ситуація продовжувалася і пізніше. Постійно необхідно було брати дозволи у Міністерства вищої і спеціальної освіти УРСР чи Президії АН УРСР на сумісництво¹⁸⁰. Оскільки бували такі роки, що у В. Голобуцького було кілька сумісництв, а це не дозволялося, то в листах до керівних органів вимагали вказувати, що –

сумісництво є єдиним. Коли в 1960 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР про ліквідацію сумісництва, Інститут історії звернувся з листом до КІНГ з проханням з'ясувати, чим займається В. Голобуцький. КІНГ відповів, що професор керує аспірантами, а занять не веде¹⁸¹.

В повоєнний період КФЕІ знаходився в надзвичайно важкому матеріально-технічному становищі, що негативно позначалося на навчальному процесі. В старих будинках, що були передані під корпуси інституту в 1944 р. бракувало, зокрема, аудиторій. Заняття проводилися в них у другу і третю зміну, а також у школах у вечірній час, тощо. Ситуація ще більше погіршилась, коли в 1950-х рр. до інституту почали приєднувати різні внз і технікуми, що закривалися, а це збільшувало кількість студентів. Не вистачало також студентських гуртожитків, був відсутній житловий фонд для викладачів¹⁸². Останнє не сприяло стабільності професорсько-викладацького складу¹⁸³.

Справа з матеріально-технічним забезпеченням, будівництвом нових корпусів, гуртожитків, будинків для викладачів почала змінюватися на краще з початком директорства (жовтень 1951 р.) П. Кривеня. Зокрема, йому вдалося розв'язати проблему будівництва навчального корпусу, яке почалося в 1954 р.¹⁸⁴ У 1958 р. корпус було побудовано за адресою Брест-Литовське шосе 98/1 і 1958/59 нч.р. розпочався в його приміщеннях.

Від початку своєї роботи в КФЕІ (згодом КІНГ), за свідченням колеги і друга В. Чунтулова, В. Голобуцький займався науковою роботою кафедри¹⁸⁵. З поміж іншого, з переходом на штатну посаду, хоча і на пів-ставки (1956/57 нч.р.) професор В. Голобуцький стає членом вченої ради КФЕІ і виступає на її засіданнях з доповідями, зокрема, якраз з приводу стану наукової роботи членів кафедри народного господарства¹⁸⁶. В цілому, наукова робота, якою займався вчений в КФЕІ, це і участь в плануванні науково-дослідних тем співробітників кафедри, обговорення їх наукових праць, контроль і допомога в підготовці наукових досліджень, керівництво аспірантами, практика проведення засідань кафедри з заслуховуванням наукових доповідей, рецензування дисертацій і книг не кафедральних авторів тощо.

Наукові напрями, що їх розробляв учений, в цілому були ті ж самі, що і в Інституті історії. В основному В. Голобуцький давав їм де-що інші найменування, ніж вони формулювалися в академічному плануванні. Так, у 1957 р. розроблялася «Промисли Степової України в II-й пол. XVIII ст.» (зазначена як стаття в 1 др.арк.; у звіті щодо науково-дослідної роботи кафедри за 1957 р. фігурує як виконана тема). На

два роки (1958–1960) було заплановано виконання теми «Економічний розвиток Лівобережної України в II-й пол. XVIII ст.»¹⁸⁷. У ці роки в «Наукових записках» КФЕІ вийшли дві статті вченого: одна присвячена дипломатичній історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст., а друга – в контексті вже історико-економічних досліджень, зокрема тих, що планувалися на кафедрі народного господарства¹⁸⁸. Мала вийти в «Наукових записках» і ще одна стаття (підготовлена 1959 р.) – «Поміщицьке господарство на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст.»¹⁸⁹, але вона вийшла в 1961 р. під іншою назвою в збірнику Інституту історії АН СРСР¹⁹⁰.

З плану науково-дослідної роботи В. Голобуцького на 1959 р. і подальші роки (що фіксується лише в архівних матеріалах фонду КФЕІ/КІНГ), можна дізнатися, що до 1963 р. вчений збирався вивчати матеріали Румянцевського опису середини XVIII ст.¹⁹¹. Утім, вивчення опису він віддав своєму учню І. Ковальському¹⁹².

У перший рік роботи (1953/54) в КФЕІ вчений працював на годинній основі. Він давав консультації (100 год.), приймав іспити (177 год.), керував роботою єдиного на той час аспіранта кафедри В. Голубева. В 1954 р. В. Голобуцький виступив на одному із засідань кафедри з доповіддю «Про розвиток народного господарства України і Росії в XVII ст.»¹⁹³. Того ж року В. Голобуцький також брав участь в ювілейній сесії професорсько-викладацького складу, присвяченій 300-річчю «возз'єднання України з Росією», що відбулася в квітні 1954 р. Вчений виголосив доповідь «Богдан Хмельницький – видатний державний і військовий діяч». У цьому ж році він очолив комісію з приймання державних іспитів на одному з двох факультетів (планово-економічному) інституту¹⁹⁴. Подібну роботу професор виконував і в подальшому до свого повного переходу в КІНГ у 1961 р. Утім, деякі семестри, коли він працював на пів-ставки сумісником, у нього з'являлося головне навчально-педагогічне навантаження – читання лекцій. З кожним роком також додавалися аспіранти.

Консультації для студентів, які проводив В. Голобуцький, напевно були ефективними в плані освоєння матеріалу, оскільки, як правило, оцінки на його іспитах з історії народного господарства СРСР були відмінними чи хорошими¹⁹⁵. Нагадаємо, що до свого переходу до КІНГ, професор здебільшого лекційні курси тут не читав.

В один з двох навчальних років (1957/58), коли В. Голобуцький працював на штатній посаді, він мав максимальне навантаження для

сумісника – 750 год. З них навчальне навантаження складало 210 год., науково-методичне – 20 год., підготовка навчальної літератури – 190 год., а науково-дослідна робота – 330 год. Навчальна робота складалося в основному з роботи зі студентами-першокурсниками (стаціонар). Так, на читання лекцій (на фінансовому факультеті) у першому семестрі відводилося 108 год., проведення консультацій – 28 год., приймання заліків та іспитів – 23 і 41 год. відповідно. До навчальної роботи входила і робота з аспірантами (10 год.)¹⁹⁶. Всі роки професор очолював державні іспитові комісії чи був їх членом¹⁹⁷. Формою роботи зі студентами було й проведення екскурсій. Так, в 1958 р. професор проводив екскурсії до Історичного музею і Софійського заповідника¹⁹⁸.

Науково-методичне навантаження у цей же навчальний рік полягало у рецензуванні проспекту докторської дисертації доцента С. Лаути, а підготовка навчальної літератури полягала в рецензуванні навчальних посібників співробітників кафедри (3 посібника за рік)¹⁹⁹. В наступному семестрі професор вже розробив проспект курсу «Історія народного господарства зарубіжних країн» і склав екзаменаційні білети²⁰⁰. Зазначимо, що на одному з засідань кафедри в цей рік вперше пролунала пропозиція В. Чунтулова з приводу складання підручника історії народного господарства СРСР²⁰¹. Цей підручник, одним з авторів якого став В. Голобуцький, вийшов через 20 років – у 1978 р. Уже в цей період своєї роботи в КФЕІ/КІНГ вчений приймає участь у складанні навчальних посібників. Так, у 1958 р. В. Голобуцький разом з колегами підготував посібник з історії народного господарства СРСР (дожовтневий період), що мав вийти ротاپринтно в 1959 р.²⁰²

Для прикладу інших видів робіт назвемо участь в рецензуванні і обговоренні кандидатських дисертацій. Так, в 1958 р. вчений рецензував разом з В. Чунтуловим (відзив кафедри) дисертацію А. Светопольського «Аграрна реформа 1947 р. у СРСР»²⁰³, обговорював дисертацію П. Теличка «Аграрні відносини на Правобережній Україні в 1907–1911 рр.»²⁰⁴. В 1958 р. вийшла в «УІЖ'і» рецензія В. Голобуцького на спільну працю (альбом-посібник) директора КФЕІ П. Кривеня і В. Чунтулова²⁰⁵.

Результатами своїх наукових розробок вчений ділився з колегами, як кафедри, так і КФЕІ в цілому. Так, зокрема, в 1957 р. він брав участь в черговій науковій сесії професорсько-викладацького складу інституту, де виголосив доповідь «Розклад цехового ремесла і виникнення капіталістичного виробництва на Україні в XVI–XVII ст.»²⁰⁶ На її

основі В. Голобуцький підготував дві подібні статті, одна з яких вийшла через два роки у «Наукових записках» КФЕІ, а інша – у «Віснику АН УРСР» у 1958 р. У цей час вчений два рази брав участь в наукових форумах у Польщі. Після відрядження на весні 1957 р. (конференція польських істориків) у Варшаву, він виступив з доповіддю про становище історичної науки в ПНР на засіданні кафедри²⁰⁷. Інформаційний виступ на кафедрі В. Голобуцький також зробив і після поїздки на конгрес польських істориків у 1958 р. (м. Краків)²⁰⁸.

Багатоаспектна наукова, науково-методична, педагогічна і громадська робота В. Голобуцького в КФЕІ на фоні виходу у світ двох його основних монографій («Черноморское казачество» і «Запорожское казачество»), великого розділу в «Очерках истории СССР» тощо – викликало відповідну реакцію зі сторони ректорату інституту: в 1957 р. він отримав подяку «за сумлінне виконання своїх обов'язків і активну участь в громадському житті»²⁰⁹.

В 1958 р. КФЕІ було перетворено в КІНГ. Це перетворення відображало нову структуру факультетів і зміст їхньої роботи після приєднання до КФЕІ кількох вчз²¹⁰. У цей навчальний рік (1958/59) В. Голобуцький проводив усі консультації і приймав іспити в новому корпусі на Брест-Литовському проспекті²¹¹, що було зручно, оскільки раніше, за браком приміщень доводилося ходити в різні школи, де орендувалися помешкання для навчання студентів КФЕІ. У зазначений рік бібліотека інституту (що стала працювати в новому корпусі) почала отримувати іноземну літературу по його профілю, зокрема, періодику з країн народної демократії²¹². Останнє, звісно полегшувало науководослідну роботу співробітників і аспірантів кафедри історії народного господарства.

В. Голобуцький постійно приділяв увагу навчально-методичній роботі. Добросовісно дбаючи про підготовку спеціалістів для народного господарства, він, зокрема, наполягав на тому, що вимоги до студентів-заочників і до студентів стаціонару мають бути однакові²¹³. Взагалі, на думку професора, лібералізм у спілкуванні зі студентами не повинен відбиватися на якості їхніх знань. На одному із засідань кафедри 1959 р. вчений запропонував методику періодизації курсу історії народного господарства СРСР²¹⁴. В 1959 р. кафедра рекомендувала ввести до навчального процесу розроблений В. Голобуцьким спецкурс «Соціально-економічний розвиток Росії і України в XVII–XVIII ст.». З 1960/61 нч. р. вірогідно з ініціативи В. Голобуцького в лекційний курс історії

СРСР було включено тему «Економічний розвиток народностей України і Білорусії в XVII–XVIII ст.»²¹⁵.

На кафедрі історії народного господарства позначалася загальна для інституту плинність кадрів. Одні викладачі звільнялися, інші приходили. Окрім завідувача В. Чунтулова з В. Голобуцьким на кафедрі в ці роки працювали ще такі викладачі, як к.і.н. М. Спатарь, к. геогр. наук С. Лаута, професор Г. Кривченко (помер в 1960 р.), доцент, к. геогр. наук. М. Хилюк та ін. Серед тих, хто працював недовгий період на кафедрі, слід назвати І. Терещенка, син якого Юрій Іларіонович згодом став зятем В. Голобуцького²¹⁶.

Хоча в цей період В. Голобуцький не обіймав посаду завідувача кафедрою, але як і в інших вчз, де працював вчений, він приділяв увагу якості підготовки лекцій співробітниками. Він (утім, як і інші співробітники) у порядку взаємодопомоги відвідував лекції своїх колег по кафедрі, з подальшим їхнім обговоренням²¹⁷. Обговорювалися на кафедрі також і наукові праці співробітників. Так, окрім рецензування проспекту дисертації С. Лаути, В. Голобуцький брав участь в обговоренні його монографії «Селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни», зробивши цінні методичні і концептуальні зауваження²¹⁸.

Колектив кафедри працював над різними навчальними посібниками. Наприклад, у 1958 р. В. Голобуцький, В. Чунтулов, С. Лаута, М. Прижогин підготували посібник з історії народного господарства СРСР (дожовтневий період), що мав вийти ротапринтно в 1959 р.²¹⁹ (не вийшов). У 1960 р. до співавторів додався новий співробітник кафедри і аспірант М. Рuzін²²⁰.

Як вже зазначалося, першим аспірантом В. Голобуцького в КФЕІ/КІНГ став В. Голубєв (з вересня 1953 р.). Тема його дисертації була «Соціалістичні перетворення у важкій промисловості ПНР у період 1944–1955 рр.»²²¹. Науково-дослідна проблематика з історії країн народної демократії (соціалістичних) згодом стала однією з пріоритетних для кафедри, особливо в 1960х рр., коли її очолював В. Голобуцький. Вірогідно, що тему В. Голубєву і запропонував науковий керівник.

З 1954 р. В. Голобуцькому додали керівництво ще одним аспірантом – А. Залевським з кафедри марксизму-ленінізму²²², через що тема його дисертації була більш заідеологізованою – «Комуністична партія в боротьбі за виконання історичних рішень X з'їзду про перехід до НЕП. 1921–1922 рр.»²²³. По успішному закінченні аспірантури названі

особи стали асистентами кафедр марксизму-ленінізму (А. Залевський) і політекономії (В. Голубев)²²⁴, але дисертації захистили не відразу. Однією з причин цього було та обставина, що своєї ради по захистам інститут не мав, а, отже, випускники аспірантур чекали своєї черги на захист в інших організаціях²²⁵. А. Залевський захистив дисертацію в Інституті історії в 1959 р.²²⁶

Дослідження названих аспірантів сам В. Голобуцький пізніше називав першим і вдалим досвідом своєї діяльності по організації вивчення зазначених тематичних напрямків у КФЕІ/КІНГ²²⁷. Відзначимо, що В. Голобуцький працював не лише зі своїми аспірантами, але давав консультації чи обговорював роботу аспірантів інших викладачів, зокрема, завкафедрою В. Чунтулова²²⁸. Так, по-суті, професор керував аспірантом останнього М. Прижогиним.

2.2. Наукова діяльність вченого в Інституті історії АН УРСР (1947/49–1961 рр.).

2.2.1. Загальна характеристика діяльності історика в академічному закладі.

З другої половини 1949 р. до початку 1961 р. здебільшого основним місцем роботи В. Голобуцького був Інститут історії АН УРСР, де він займав посади старшого наукового співробітника та завідуючого різними відділами. Втім, на протязі майже всіх цих років професор викладав у внз Києва (інколи на постійній основі, а інколи як сумісник). Власне, вчений працював сумісником в ПУ ще з 1947 р., а у 1948 р. він пробував перебраться до Києва на постійне життя²²⁹. Після репресивного 1947 р. ідеологічний тиск на українських істориків у зв'язку зі звинуваченнями в дотриманні основних положень схеми М. Грушевського пішов на спад²³⁰ і нове керівництво ПУ знову стало запрошувати В. Голобуцького.

Важливою причиною бажаності для керівництва ПУ працевлаштування вченого в цьому академічному закладі було те, що тут для повноцінного виконання наукових досліджень не вистачало фахівців, формально – докторів наук. Між іншим, це стало однією з причин затримки у виконанні інститутом значної кількості наукових тем²³¹. Крім «опального» члена-кореспондента АН УРСР М. Петровського тут було всього два доктори історичних наук – М. Рубач і А. Введенський, із них перший був дослідником історії України радянського періоду, а другий – фахівцем з російської історії (обидва до того ж працювали за сумісни-

цтвом). Як показує дослідження О. Кондратенка, ситуація з мінімальною кількістю докторів наук в інституті не мінялася до другої половини 1950-х рр. Взагалі, кадрові питання вирішувалось досить важко, в результаті чого у 1940-х рр. більшість відділів залишалась недоукомплектованою науковцями²³².

Відділ історії СРСР та загальної історії, що його очолив В. Голобуцький, виник у 1946 р. за ініціативою ЦК КП(б)У. Згідно з протоколом засідання Президії АН УРСР від 25 лютого 1949 р., апаратів бюро ВСН було доручено збільшити кількість штатних одиниць по відділу історії СРСР за рахунок відділу історії феодалізму, проте наявна їх кількість не дозволяла цього зробити²³³. Відтак, прихід В. Голобуцького на посаду завідділом історії СРСР був доречним і з цієї точки зору. Авторитет вченого серед керівництва і науковців ПУ був досить високим, хоча він мав тоді обмаль друкованих праць і не мав жодної опублікованої монографії (власне «Черноморское казачество» була вже підготовлена до друку). Свідченням авторитетності В. Голобуцького, наприклад є те, що в 1950 р. його було висунуто на здобуття Сталінської премії²³⁴.

Як згадує син вченого П. Голобуцький, сім'ї не дуже кортіло переїжджати до Києва з «райського» куточка, яким для них стали Чернівці²³⁵. Втім, дві обставини спонукали до переїзду, але яка з них домінувала – сказати важко. Перша – це негаразди зі здоров'ям Галини Олександрівни і самого Володимира Олексійовича, що (як випливає з ряду документів) потребувало постійного лікування в Києві. Друга обставина – це бажання В. Голобуцького щільніше зайнятися науковою роботою, зокрема, дослідженнями в галузі соціальної історії запорозького козацтва. Можливо, що вагому роль зіграло і честолюбне (цілком природне і здорове) бажання В. Голобуцького досягти кар'єрних успіхів в столиці України. Не дивлячись на те, що ректор ЧДУ не хотів відпускати вченого (подібно до ректора КазДУ), він з червня 1949 р. усе ж таки був призначений завідувачем відділу історії народів СРСР ІУ²³⁶.

Влітку 1949 р. родина Голобуцьких отримала двокімнатну квартиру (53 кв.м.) в Києві по вулиці Артема, 10 (спочатку давали трикімнатну, але як пригадує П. Голобуцький, її перехопив для своєї доньки генерал А. Гречко²³⁷; тоді майбутній міністр оборони СРСР був командувачем КВО). Квартира була з телефоном²³⁸. Однак, надана квартира не задовольняла родину, оскільки в ній стало проживати троє дорослих і троє дітей, а до того ж дружина вченого хворіла на відкриту форму туберкульозу і потребувала окремого помешкання (вона, будучи

санітаркою на фронті в 1941 р., сильно застудилася і захворіла на туберкульоз з подальшими рецидивами – кавернами²³⁹). Директор ІУ О. Касименко навіть звертався з квартирної питання до голови Київського виконкому з листом, в якому просив надати родині Голобуцьких трикімнатну квартиру, але це не дало результатів²⁴⁰. Так само не мало наслідків і звернення дирекції до Київського міського комітету КПУ у 1955 р. В останньому листі акцентувалася увагу на тому, що наукова діяльність В. Голобуцького «була б ще більше плідною, якби він і його родина мали б нормальні житлові умови» (тоді в квартирі проживало вже 8 осіб)²⁴¹.

Період наукової роботи в академічному історичному інституті (1949–1961 рр.) став найбільш творчо плідним у біографії вченого. Більша частина цих років співпала з добою правління М. Хрущова, що принесла певну ліберальну «відлигу» після сталінської тоталітарної «зими». Це позначилося, зокрема в пом'якшенні ставлення партійної верхівки до певних виявів української національної свідомості в науковій творчості (особливо – після XX з'їзду КПРС). Зазначена лібералізація відкрила можливості для публікації трьох фундаментальних монографій В. Голобуцького, присвячених історії козацтва, та монографії, що висвітлювала дипломатію керівників запорізького козацтва часів Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. За спостереженням В. Яремчука, одним із найяскравіших виявів «націоналізації» образу вітчизняної історії в той період було саме заглиблене вивчення історії запорізького козацтва. В. Голобуцький же став провідним інтерпретатором козащини в УРСР, створивши в своїй синтетичній трилогії та інших працях її канон²⁴².

З 1949 р. до 1952 р. вчений з ряду причин організаційного характеру працює то в одному відділі ІУ, то в іншому. Так, у 1951 р. він з посади завідувача відділом історіографії і фондів призначається на посаду спочатку завідувача відділом історії феодалізму, потім відділом археографії, потім старшим науковим співробітником відділу археографії²⁴³. В останньому випадку посадове пониження було пов'язано чи-то з постійною роботою вченого на посаді завкафедрою в КПДІ, чи-то з різким погіршенням його стану здоров'я (власне, друга причина фігурує у його заяві на ім'я директора ІУ)²⁴⁴. З літа 1953 р. вчений працює на посаді старшого наукового співробітника відділу історії феодалізму²⁴⁵, а з березня 1958 р. завідувачем цим відділом²⁴⁶, тобто більшість інститутських років він працював саме у цьому відділі.

Узагалі в ІУ (в 1953 р інститут формально було реструктуризовано в Інститут історії²⁴⁷) В. Голобуцький брав активну участь у різних формах науково-дослідної та популяризаторської роботи цього закладу. Із року в рік вчений виконує чергові планові науково-дослідні завдання, котрі потребували, окрім іншого, щорічного виїзду у відрядження до архівних установ, бібліотек, вчз, наукових центрів тощо різних міст України, Росії та закордону (в середньому три-чотири відрядження на рік)²⁴⁸. Майже кожен рік В. Голобуцький приймав участь у наукових конференціях у Києві або в інших містах, в тому числі за межами СРСР²⁴⁹. Історик неодноразово виголошує змістовні наукові доповіді під час засідань вченої ради та відділів інституту²⁵⁰, залучається до роботи комісій з прийому документів і/або екзаменів у вступників до аспірантури²⁵¹ та прийому кандидатських мінімумів²⁵², постійно виступає опонентом на захистах дисертацій²⁵³, що потребувало підготовки відгуків (рецензій як тоді називалося). Готує як науковий керівник аспірантів і пошукачів й відповідно бере участь у їхніх захистах²⁵⁴, ініціює проведення методичних семінарів²⁵⁵. Виступає з науково-популярними лекціями в різних установах і організаціях Києва та інших міст, надає велику кількість консультацій (письмових і усних) з різних питань історії як окремим особам, так і організаціям²⁵⁶ тощо. Однією з ініціатив В. Голобуцького варто назвати ініціативу створення в інституті архіву рукописного фонду, фотокопій і копій на фотоплівках архівних документів (висунута в 1958 р.)²⁵⁷.

З початком постійної роботи в ІУ вчений приступив в межах планового науково-дослідного завдання до підготовки монографії «Соціально-економічні відносини на Запоріжжі (1734–1775 рр.)»²⁵⁸, яка за темою була ретроспективною до його докторської дисертації. Втім остання, а точніше відповідна монографія, вимагала доопрацювання матеріалів краснодарських архівів. Тому одним з перших наукових відряджень В. Голобуцького стало відрядження до Краснодару²⁵⁹.

У 1949 р. вчений розпочав роботу над розділами до багатотомної «Истории СССР», що її готували на базі Інституту історії АН СРСР. Спочатку він мав писати в рамках своєї планової теми розділ – «Запорізька Січ, заселення Південної України в II-й половині XVIII ст.» (обсяг 1 арк.). Зазначена тема розділу була схвалена московським інститутом²⁶⁰. Проте, в 1952 р. В. Голобуцький надіслав в Москву до редколегії VI тому нарис під назвою «Запоріжжя в XVIII ст.»²⁶¹. Робота над ним була включена до плану вченого на 1952 р. (він мав підготувати 2,5

аркуша тексту) і ця тема входила до дослідження більш загальної проблеми²⁶². Подальший результат цього проекту був такий. У Москві відбулося невдале редагування з метою скорочення матеріалу вченого, внаслідок чого цей ґрунтовний нарис було спотворено. Взагалі, за оцінкою В. Голобуцького, цей VI том скоріше нагадував збірник статей, а не єдину книгу з синтетичними нарисами²⁶³.

У 1952 р. Інститут історії АН Латвійської РСР виступив з ініціативою організації науково-дослідної роботи істориків СРСР для дослідження історії землеробства. Цю ініціативу підтримав Інститут історії АН СРСР: в грудні 1952 р. заступник директора цього наукового закладу О. Новосельський звернувся з відповідним листом до керівництва ІУ. В листі у відповідь, який був одісланий адресату десь в 1953 р., заступник директора ІУ М. Лященко сповістив, що вчена рада підтримала пропозицію названих інститутів і створила при ІУ групу для дослідження історії землеробства в Україні, а також звернулася до міністерства сільського господарства УРСР і кафедр історії СРСР вназ приміщення долуучитися до дослідження вказаної проблематики.

У названу групу увійшов і В. Голобуцький (зауважимо, що ще в 1951 р. в межах тематичного плану науково-дослідної роботи вчений керував колективом з вивченням проблеми «Історія селянства і селянського руху на Україні»²⁶⁴). Згодом (в 1954 р.) група була реорганізована в комісію. На засіданні вченої ради у лютому 1954 р. М. Рубач (голова комісії) і В. Голобуцький інформували про перспективи діяльності комісії, зокрема, про наміри прийняти участь в науковій сесії всесоюзної комісії і підготувати науковий збірник²⁶⁵. На згадану наукову сесію виносилося дві доповіді від українських істориків, одна з них – В. Голобуцького, під назвою «Організація сільського господарства на Запоріжжі в XVIII ст.»²⁶⁶. В наступному році вчений планував підготувати статтю «З історії землеробства на Запоріжжі і на Кубані в дореформений період»²⁶⁷ (власне, він її підготував²⁶⁸). На цей же рік намічалось провести на засіданні відділу історії феодалізму обговорення з теми «Феодальна земельна власність на Україні»²⁶⁹, що і було зроблено²⁷⁰. Зазначимо, що пізніше в 1956 р. на відділі В. Голобуцький виголосив особну доповідь «До питання про форми власності на Україні в добу феодалізму»²⁷¹; в 1957 р. на засіданні відділу було проведено дискусію, присвячену питанню селянського землеволодіння і землекористування в період феодалізму²⁷².

Гостро актуальними в першій половині 1950-х рр. були й інші наукові проекти. Один з них – це завершення роботи над двохтомником «Історія УРСР», а другий – продовження проекту, присвяченого 300-річчю приєднання України до Росії. Всі наукові проекти, зрозуміло, мусили виконуватися в заданих ідеологічних координатах, характерних для доби пізнього сталінізму. Так, наприклад, у постанові Президії АН УРСР від 11 квітня 1952 р. вказувалося, що інститути ВСН керувалися в роботі в 1951 р. «постановами ЦК з ідеологічних питань, геніальною працею Й.В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», редакційними статтями «Правди» – «Проти ідеологічних перекирвань в літературі» та «Про оперу «Богдан Хмельницький»» (в останній статті вперше на вищепартійному рівні загально-публічно пролунав термін «возз'єднання» стосовно подій 1654 р.)²⁷³.

Як свідчать матеріали НА ПУ НАН України (а також дослідження О. Кондратенка), створення «Історії Української РСР» в 2-х томах проходило дуже нелегко в усіх сенсах. Робота над новим варіантом «Короткого курсу історії України», розпочалася ще на початку 1947 р. (у рік прибуття В. Голобуцького в Україну), після ряду критичних зауважень партійних ідеологів і рецензентів²⁷⁴. «Курс» через довгий час і втілювався у виданні двохтомника «Історії Української РСР». Взагалі, робота над цим проектом (його написання стало головним завданням істориків ПУ²⁷⁵) затягувалася, в основному через невирішеність в радянській історичній науці ряду принципових питань і необхідність враховувати нові праці Й. Сталіна²⁷⁶, рішення партійних форумів тощо. Хоча дирекція ПУ не одноразово доповідала, що курс вже створений, однак в ньому знову і знову зовнішні рецензенти знаходили недоліки, в тому числі й методологічні, що вимагало його доопрацювання²⁷⁷. Робота над «Коротким курсом» віднімала у авторів багато часу, що позначалося на виконанні інших наукових досліджень²⁷⁸.

В обговоренні чергового макету (III-го) першого тому «Історії Української РСР» кілька разів брав участь В. Голобуцький. Так, 1 листопада 1951 р. він наполягав на переробці тексту, присвяченого періоду Київської Русі у зв'язку з появою книги Й. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства». З приводу розділу, присвяченого Визвольній війні 1648–1654 рр., історик висловив досить неоднозначні думки, зокрема, що це була національно-визвольна війна, під час якої «створювалася українська державність», а «основними силами в боротьбі за українську державність були – українська шляхта і міщани». В. Голобуцький заки-

нув авторам, що вони навіть не вживають термін «національно-визвольна війна»²⁷⁹. В листопаді 1952 р. було підсумкове обговорення макету тому, в якому також активну участь брав вчений²⁸⁰.

Починаючи з 1950 р., ПУ підключається до підготовки наукового забезпечення радянської версії приєднання України до Росії у зв'язку з наближенням у 1954 р. круглої дати²⁸¹. Ця робота включала в себе підготовку науково-дослідних та науково-популярних праць, збірників археографічного характеру тощо, а також різноманітних заходів науково-громадського значення. В інституті була запланована у зв'язку з цим нова дослідницька проблема під назвою «Споконвічна дружба російського та українського народів», котра спочатку називалася – «Історичні зв'язки російського і українського народів. Приєднання України до Росії та його історичне значення»²⁸². В цьому заданому ідеологічному ракурсі мала досліджуватися й тема В. Голобуцького – «Соціально-економічні відносини на Запоріжжі (1734–1775 рр.)». В річці проблематики планувалося підготувати ідеологічно-зумовлений збірник проти «буржуазних концепцій історії України», одним з авторів котрого мав бути В. Голобуцький. Запланована ним стаття (в 2 арк.) носила таке найменування – «Проти буржуазно-націоналістичних викривлень історії запорізького козацтва»²⁸³. Однак цей проект не мав конкретних наслідків, як припускаємо, через завантаженість авторів іншими видами робіт.

У тому ж 1950 р. при ПУ була створена міжвідомча комісія з наукової підготовки відзначення 300-річчя приєднання України до Росії. Очолити комісію довелося саме В. Голобуцькому²⁸⁴. Один з напрямів її роботи становила координація підготовки археографічного трьохтомного (спочатку планували чотири томи) збірника документів і матеріалів «300-річчя приєднання України до Росії». Комісія за недовгий час свого існування провела кілька засідань, під час яких вчений виступав з різним цінними пропозиціями. Так, він запропонував доповнити видання документальної збірки окремим томом, присвяченим воз'єднанню всіх українських земель в єдиній державі – УРСР. Іншою його пропозицією було видання «Львівського літопису», нових перекладів творів П. Алепського. Г. Боплана тощо. Вчений також поставив питання стосовно залучення матеріалів закордонних архівів, зокрема, Російського архіву в Празі. Для виконання проектів з тематики ювілею він обґрунтував необхідність придбання бібліографії з історії України, зібраної у свій час львівським істориком М. Кордубою²⁸⁵, яка знаходилася у родичів останнього.

Очолити науковий колектив з підготовки збірника документів і матеріалів «300-річчя приєднання України до Росії» доручили також В. Голобуцькому²⁸⁶. Він же мав бути укладачем і редактором III-го тому²⁸⁷ тощо, але в наступному році в зв'язку з тим, що вчений долучився до підготовки «Історії Києва», а також через його хворобу науковий колектив очолив Ф. Шевченко. Втім, В. Голобуцький призначається науковим консультантом документального збірника²⁸⁸.

Будучи ще головою комісії, В. Голобуцький встиг у жовтні 1951 р. провести науково-методичну нараду з підготовчої роботи з відзначення ювілею. Інформуючи про роботу комісії, вчений не відступав від заданого директивного напрямку, оголосивши, зокрема, що «провідною ідеєю безумовно мусить бути питання боротьби українського народу за приєднання України до Росії»²⁸⁹. У зв'язку з підготовкою наукових проектів до 300-річчя історик пропонував організувати роботу методичного семінару і навіть склав план його роботи. Завдання семінару полягало в тому, щоби надати допомогу всім співробітникам, які працювали над згаданими проектами. В основному це мало бути набуття навичок з археографічної підготовки джерел, а також палеографії XII ст. і польської мови. Семінари мали проводитися два рази на місяць. В цій пропозиції В. Голобуцького відчувався досвід його діяльності у вчн²⁹⁰. Зауважимо, що робота в комісії досить сильно відволікала вченого від його роботи над монографіями, як про це свідчать документи²⁹¹.

В контексті підготовки до відзначення 300-річчя приєднання України до Росії в ПУ розгорілася дискусія з приводу правильності вживання термінів «приєднання»/«возз'єднання». Вона набула широкого розголосу в «узких колах»: до неї приєдналися Інститут історії АН СРСР і працівники ідеологічного апарату ЦК КПУ. Одним з двох активних опонентів терміну «возз'єднання» був В. Голобуцький, який підтримав свого колегу І. Бойка (сумісника в інституті, а основна робота – проректор Вищої партійної школи при ЦК КПУ). На їх сторону стала більшість співробітників московського інституту. Проте справу на користь вживання терміну «возз'єднання» вирішила спеціальна комісія ЦК КПУ. Однак, названі українські історики не погодилися з партійним рішенням. Так, 28 жовтня 1952 р. на нараді членів авторського колективу I-го тому «Історії Української РСР» (І. Бойко був автором відповідних розділів, а В. Голобуцький внутрішнім рецензентом і консультантом) секретар з ідеології І. Назаренко заявив наступне: «Бойко і Голобуцький звернулися до ЦК КПРС із заявою про те, що

вони не погоджуються з затвердженням нами формулюванням – «Возз'єднання українського народу з російським народом в період Переяславської ради». Секретар також зауважив, що позицію українського ЦК підтримують і ідеологічні працівники з Москви. Але і після цього українські вчені відстоювали свої переконання, вказуючи, зокрема, на те, що «возз'єднуватися можуть частини одного й того самого народу, а не різних народів»²⁹².

Деякі автори стверджують, що київські історики (І. Бойко і В. Голобуцький) написали також листа з приводу захисту терміну «приєднання» самому Й. Сталіну²⁹³. Про це свідчить і П. Голобуцький (однак він згадує лише за батька)²⁹⁴. Як пригадував у 1960 р. на засіданні вченої ради Інституту історії К. Гуслистий названі опоненти терміну «возз'єднання» написали листа все ж таки до ЦК²⁹⁵. Як би там не було, після «переконливої» розмови з ідеологічними працівниками ЦК КПУ, В. Голобуцький і І. Бойко вимушені були погодитися на відновлення сакрального для існування політичної єдності двох народів терміну. За свідченням П. Голобуцького, під час розмови в ЦК в навесні 1953 р. були присутні І. Назаренко, О. Корнійчук (особливо вимагав репресій щодо істориків), К. Гуслистий та колега і товариш В. Голобуцького по Чернівцям – І. Кравченко²⁹⁶.

Згідно з документами НА ПУ НАНУ обидва учені не увійшли до комісії для складання проекту тез до 300-річчя «возз'єднання» створеної в Інституті історії АН УРСР²⁹⁷, хоча вони були провідними спеціалістами інституту з тематики Визвольної війни і приєднання України до Росії. Проте, С. Єкельчик, спираючись на документи з московських архівів (чи можливо на усні спогади А. Лихолата?), стверджує, що І. Бойко і В. Голобуцький таки брали участь в групі А. Лихолата зі складання тез²⁹⁸. В усякому випадку названі «дисиденти» написали внутрішню рецензію на текст передмови до тритомника документів і матеріалів «300-річчя возз'єднання України до Росії»²⁹⁹. Зазначимо також, що В. Голобуцькому надали можливість взяти участь в ювілейній сесії ВСН АН УРСР (15 травня 1954 р.) і сесії Інституту історії АН УРСР, де він виголосив доповідь «Діяльність Богдана Хмельницького до Визвольної війни 1648–1654 рр.»³⁰⁰. Він викликався й в Москву на аналогічну сесію, що її проводила АН СРСР, але не зміг поїхати з різних причин³⁰¹.

У цьому контексті також слід звернути увагу на те, що вчений одним з перших (одночасно з І. Бойком³⁰²) серед науковців Інституту

історії опублікував у 1953 р. науково-популярну брошуру, приурочену до 300-ї річниці «возз'єднання»³⁰³. (Це була, до речі, й перша опублікована книга В. Голобуцького). Нарешті, на початку 1954 р. в газеті «Київська правда» була опублікована рецензія В. Голобуцького на трьохтомний збірник документів і матеріалів «Воссоединение Украины и России», а також у двадцять одній (!) газеті поміщена рецензія вченого (написана в співавторстві з М. Марченком) на I-й том «Історії УРСР», в яких звісно вживався термін «возз'єднання»³⁰⁴. Зауважимо, що з М. Марченком В. Голобуцький, познайомився в КПДІ, де обидва працювали. За свідченням П. Голобуцького, історики товаришували³⁰⁵. Якраз тоді за дорученням дирекції Інституту історії М. Марченко мав підготувати внутрішню рецензію на одну із ювілейних наукових статей В. Голобуцького³⁰⁶, що увійшла до інститутської книги «Історичне значення возз'єднання України з Росією».

Узагалі в рік ювілею Переяславської ради у В. Голобуцького опубліковано, напевне, найбільша кількість (серед істориків) наукових і науково-популярних праць, присвячених події приєднання України до Росії і визвольній війні в цілому³⁰⁷. Вони, за словами О. Касименка (що займався історіографією проблеми), зайняли (наряду з дослідженнями І. Крип'якевича) провідне місце серед інших тогочасних праць³⁰⁸. Серед книг В. Голобуцького – кілька перевидань (та ще й великими накладками) українською, російською і білоруською мовами книги «Богдан Хмельницький – великий син українського народу»; монографії «Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого (1648–1654 гг.)» і «Воссоединение Украины с Россией» (у співавторстві з І. Бойко і К. Гуслистим); тощо. Слід зауважити, що не все із запланованого було зроблено. Так, не була підготовлена вченим брошура «Максим Кривоніс» та ін.³⁰⁹. Цього року він також прочитав на тему «возз'єднання» кілька публічних лекцій³¹⁰. Читання останніх вимагалось від працівників інституту³¹¹.

В 1957–1958 рр. в рамках перспективного плану розвитку історичної науки в Інституті історії знову спробували приступити до підготовки багатотомної історії українського народу³¹². Це питання неодноразово обговорювалося на вченій раді. Одним з розробників проспекту багатотомника (доба феодалізму) став В. Голобуцький³¹³. Він же був призначений керівником з підготовки 4 тому (період – з середини XVII ст. до середини XIX ст.)³¹⁴, а згодом відповідав за підготовку перших 4-х томів³¹⁵. Виступаючи при обговоренні доповіді О. Касименка

(у жовтні 1958 р.), що стосувалася перспектив підготовки багатотомника, В. Голобуцький зауважив, що своїми силами інститут не впорається з цією роботою, зокрема, з причини відсутності в закладі спеціалістів з історії Київської Русі. Тому і проспект має бути погоджений з тими істориками, хто буде писати. Це зауваження вченого було враховано³¹⁶. В 1958 р. згідно проспекту були призначені автори для написання текстів розділів і параграфів багатотомника. Вчений мав бути автором низки структурних частин II-го, III-го і IV-го томів³¹⁷. Серед авторів мали бути також й учні В. Голобуцького – А. Пономарьов і І. Шульга. У своєму виступі на засіданні вченої ради у квітні 1959 р. В. Голобуцький доповідав, що відділ історії феодалізму розпочав роботу над III томом («Україна в другій пол. XVII – першій пол. XVIII ст.»), а I, II і IV томи почне розробляти з 1960 р.³¹⁸ Утім, з ряду причин підготовка багатотомника тоді призупинилася³¹⁹.

Зазначимо, що 1958 р. видався для В. Голобуцького насиченим, окрім іншого, ще і адміністративними навантаженнями. Навесні він очолив відділ історії феодалізму, а влітку виконував обов'язки спочатку директора, а потім заступника директора з наукової роботи³²⁰. В тому ж році він увійшов до складу республіканської координаційної комісії з історії³²¹, в роботі якої брав дієву участь. Найважливішим завданням комісії була розробка перспективних планів науково-дослідної роботи з історії, сприяння встановленню постійних наукових контактів істориків УРСР з відповідними установами АН СРСР та союзних республік тощо³²².

З кінця 1950-х рр. Інститут історії став приділяти більше уваги історико-краєзнавчим дослідженням, зокрема, помітним досягненням було створення двотомника з історії Києва. Досить об'ємні томи були добре ілюстровані та мали покажчики – іменний і географічний, що було рідкісним явищем для того часу³²³. Одним з редакторів україномовного видання (вийшло в 1959–1960 рр.), а згодом і російськомовного (вийшло в 1963–1964 рр.) став В. Голобуцький. Слід зазначити, що історик керував в Інституті історії вивченням проблеми «Історія міст України», в рамках якої, власне й готувалися томи «Історії Києва»³²⁴. Вчений також очолював науковий колектив зі створення I-го тому (спочатку в ньому було 28 науковців з 9 академічних установ і внз Києва)³²⁵; він також провів значну роботу з організації написання проспекту і тексту цього тому³²⁶, координації роботи з науковцями інших установ. Згодом вчений проводив редакторську роботу над текстом

тому, котра вимагала великих зусиль і часу. Про це свідчить той факт, що в індивідуальному плані вченого на 1956 р. зазначено, що «у зв'язку з редагуванням ним рукопису «Історії Києва» протягом всього року, закінчення його монографії «Соціально-економічні відносини на Запоріжжі (1734–1775 рр.) переноситься на наступний рік» (утім, він таки закінчив її в 1956 р.)³²⁷.

Виступаючи з приводу I-го тому «Історії Києва» в 1957 р., вчений схвально оцінив працю авторів. Утім, на думку В. Голобуцького, в майбутньому варто ширше розглянути питання історії соціально-економічних відносин у Києві, а також з'ясувати – коли Київ став домагатися свого самоврядування. Цей проект, надав вченому привід підняти питання про необхідність більш ширшого і різнобічного розгляду історії українських міст узагалі і, зокрема, таких питань як виникнення міських ремісничих корпорацій і їхньої еволюції, виникнення цехів і їх розпад³²⁸. Детальне обговорення відбулося вже після виходу I-го тому на конференції, що проходила в грудні 1959 р. у Державній історичній бібліотеці. На конференції головував В. Голобуцький, який виступив при відкритті і з заключним словом³²⁹.

Вчений проводив також значну організаційну і редакторську роботу з підготовки археографічних видань. Так, у кінці 1950-х рр. під його керівництвом була підготовлена до друку збірка документів «Польське повстання 1863 р.»³³⁰. В плані також значилася збірка документів «Запорізька Січ в XVII – на початку XVIII ст.», яку він мав підготувати разом з К. Гуслистим і О. Апанович³³¹.

Пріоритетні напрями досліджень в Інституті історії диктували вибір соціально-економічних тем. Утім, цей напрям від початку наукової діяльності вченого був для нього провідним. В. Голобуцький все більш зосереджується на вказаній проблематиці, про що свідчить, зокрема, участь його в 1957 р. у нараді в Інституті економіки АН УРСР, присвяченій вивченню історії української економіки³³². Того ж року вчений приступає до виконання планової науково-дослідної роботи Інституту історії – «Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVIII ст.»³³³. Коли ж він очолив у 1958 р. відділ історії феодалізму, то прийняв загальне керівництво з проблеми «Соціально-економічний розвиток України в добу феодалізму».

З теми «Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVIII ст.» В. Голобуцький запланував монографію обсягом 19 умовних аркушів. Окрім цього, він задумав ще одну моно-

графію під назвою «Феодальне господарство Правобережної України в II-й половині XVIII ст.» (обсяг 17 умовних аркушів)³³⁴. Хоча монографії так і не вийшли, проте підготовлені матеріали реалізувалися в низці статей, в підручнику «Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період» та в ряді академічних колективних праць. Приміром, однією з таких статей стала написана в 1959 р. стаття «Поміщицьке господарство на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст.»³³⁵, яка вийшла в 1961 р. під іншою назвою в загальносоюзному академічному збірнику³³⁶. Зазначимо, що окремі аспекти цих тем були реалізовані в наукових працях учнів В. Голобуцького.

В кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. В. Голобуцький перебував у розквіті свого творчого потенціалу. Про це, окрім вже окресленого тут пласту діяльності, свідчить і планування ним тритомного (можливо – науково-популярного характеру) видання з історії запорозького козацтва та інших праць³³⁷. На сторінках УІЖу ним було опубліковано важливу статтю проблемно-історіографічного характеру³³⁸. В цей період вчений опублікував дві статті у першому виданні УРЕ (1960 р.)³³⁹. Свідченням творчого підйому В. Голобуцького в роки роботи в Інституті історії взагалі, що частково співпали з «відлигою», є кількість його публікацій. З 1954 р. вчений надрукував біля тридцяти вартісних наукових і науково-популярних праць (з початку діяльності в інституті й до 1954 р. було опубліковано лише три наукових статті та науково-популярна книга), не рахуючи рецензій, енциклопедичних статей, популярних нарисів тощо. Слід відзначити, що нерідко в рецензіях вчений розкривав свої погляди на ті чи інші історичні процеси. Так, полемізуючи з А. Фадеєвим, він доводив домінування буржуазних відносин над феодальними на півдні Росії в кінці XVIII ст. – першій половині XIX ст.³⁴⁰

Доробок вченого цього періоду не обмежується тільки надрукованими роботами. Наприклад, в 1955 р. для наукового збірника комісії з питань землеробства вчений підготував статтю «З історії землеробства на Запоріжжі і на Кубані в дореформений період», а для «Наукових записок» Інституту історії – статтю «Селянсько-козацьке повстання під керівництвом С. Наливайка»³⁴¹ (статті не були опубліковані). Для видавництва Українського товариства культурних зв'язків з закордоном у 1959 р. історик підготував статтю (подальша її доля невідома) «Народная боротьба на Украине против шведских интервентов в 1708–1709 гг.» тощо.

В одному з архівних реєстрів його наукових праць, а саме в списку станом на 1958 р., вказується, що ним підготовлено рукопис під назвою «Запорозжці за Дунаєм» обсягом сім авторських аркушів³⁴². Судячи з масштабів тексту – це повинна була бути монографія або ж науково-популярна книга. Подальша доля рукопису також не відома. Наразі є інформація, що над книгою В. Голобуцький працював ще як мінімум у 1964 р., коли вже третій рік поспіль був завідувачем кафедри в КІНГУ³⁴³. Вочевидь, у зв'язку з роботою над зазначеним дослідженням пов'язані відрядження В. Голобуцького до Одеси і Ізмаїлу³⁴⁴, де в місцевих архівах зберігалася чимало матеріалів, що були так чи інакше дотичні до життя запорожців за Дунаєм.

Робота вченого в Інституті історії належно поцінювалася керівництвом. Він неодноразово отримував грошові премії, почесні грамоти та інші заохочення. В 1956 і 1958 рр. висувався в члени-кореспонденти АН УРСР. В 1959 р. від імені дирекції на засіданні вченої ради його найкращі монографії (що встигли побачити світ) «Черноморское казачество» і «Запорожское казачество» були висунуті на здобуття Ленінської премії за 1960 р.³⁴⁵. У звіті про досягнення інституту з дня його заснування вони названі серед «найголовніших монографій» закладу за останні роки³⁴⁶. Це клопотання було підтримано Президією АН УРСР, однак, на цю премію було висунуто і авторський колектив II-го тому «Історії Української РСР»³⁴⁷. Утім, експерти комітету з Ленінських премій чомусь відхилили обидва подання³⁴⁸.

Наукові досягнення В. Голобуцького були визнані й урядом – у 1961 р. він був нагороджений Орденом Трудового Червоного Прапора³⁴⁹. Проте, якраз в цей час через низку причин (про що далі буде мова) вчений був вимушений залишити Інститут історії АН УРСР й перейти на викладацьку роботу до КІНГУ.

2.2.2. Участь в наукових форумах.

У період своєї роботи в Інституті історії В. Голобуцький брав дієву участь у різних формах обговорення наукових проблем: дискусіях, конференціях, нарадах тощо. Серед перших виступів вченого на вченій раді ІУ слід назвати доповідь під назвою «Соціально-економічна диференціація запорозького козацтва в XVIII ст.», побудованій на архівних джерелах у контексті його дослідження історії Нової Січі³⁵⁰. Зауважимо, що вказана тема була названа серед перспективних історичних проблем дослідження на майбутнє для науковців ІУ у виступі

К. Гуслистого під час знакової наради істориків при ЦК КП(б)У в квітні 1947 р.³⁵¹ І ось в ІУ з'явився вчений, який міг її розкрити на джерельному матеріалі. Недаремно О. Апанович під час свого кандидатського захисту, що відбувся в січні 1950 р., назвала В. Голобуцького (який був її першим опонентом) «відомим і єдиним визнаним знавцем соціально-економічних відносин на Запоріжжі»³⁵².

В. Голобуцький брав участь у заходах однієї з останніх ідеологічних кампаній сталінської доби, пов'язаної з впровадженням у гуманітарні галузі науки сталінського вчення про мову, що прийшло на зміну марризму. Зауваження «вождя народів» з приводу праць корифея яфетидології М. Марра, зокрема, стосувалися питань етнонаціогенезу. Тому нові сталінські постулати спричинили в радянській науці, насамперед – історичній, актуалізацію проблематики походження народів. Академічна наука, в тому числі й українська, була вимушена керуватися новими постулатами вождя. В квітні 1951 р. відбулися наукові дебати з етногенетичної проблематики в середовищі українських вчених (переважно істориків, але в дискусіях приймали участь також археологи, мовознавці, літературознавці та ін.). 23–24 квітня 1951 р. на розширеному засіданні вченої ради ІУ (були присутніми біля 200 осіб – співробітники інститутів ВСН АН УРСР, вчз Києва і периферії) відбулася наукова дискусія «Походження української народності в світлі творів Сталіна «Марксизм і питання мовознавства»», що була запланована ще у вересні 1950 р.³⁵³

В. Голобуцький, виступаючи на цьому форумі, висловив судження, котрі на той час вже не відповідали політичній, а відтак і науковій кон'юктурі. По-перше, він виходив з того, що давньоруське суспільство в соціально-економічному відношенні було досить неоднозначним. На його думку, зберігалися досить сильні елементи патріархально-общинного ладу (велике значення общин, специфіка правових норм тощо), мали місце елементи рабовласництва і в той же час все це поєднувалося із зародженням феодальних відносин. Отже, В. Голобуцький дотримувався більш вираженої точки зору на складання класового суспільства і генезис феодалізму на Русі і публічно не боявся висловлювати свої погляди, які явно вступали в протиріччя з новими кон'юктурними концепціями археологів (Б. Рибаківа, П. Третяківа, В. Довженка, М. Браїчевського та ін.) та Б. Греківа.

Виходячи з таких позицій, В. Голобуцький (і це – по-друге) вважав більш доречним вживати стосовно східнослов'янської єдності

в епоху Київської Русі терміну «народ», як це вживав В. Мавродін (на якого український історик і посилається) в працях кінця 1940-х рр. У той же час розуміння В. Голобуцьким цього «народу» наближалось до поглядів М. Державіна, А. Насонова (в працях орієнтовно до 1951 р.), В. Пічети та ін., які розуміли під народом («руським») конгломерат племен («слов'янських»)³⁵⁴. По-третє, за логікою В. Голобуцького, якщо і визнавати, що давньоруська народність (чи народ) формувалася, то слід мати на увазі «різницю в соціально-економічному розвитку окремих племен, котрі увійшли до складу Київської держави», а також той момент, що різні племена неодноразово входили до складу цієї держави. В останньому випадку деякі з них взагалі зовсім короткий час знаходилися в єдиній державі.

Проте, В. Голобуцький наводив і аргументи «про»: консолідує роль держави, церкви, книжної культури, права, наявності загальнопатріотичної свідомості тощо. Тому вчений схилився до висновку, що період Київської Русі був початковим для формування давньоруської народності, процеси її формування далеко не закінчилися³⁵⁵. Останніх поглядів вчений дотримувався і раніше³⁵⁶.

В контексті антимаррівської кампанії В. Голобуцький написав і внутрішню рецензію на працю Ф. Шевченка «Праці Й.В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства» і завдання радянської історичної науки». На думку В. Голобуцького, найбільший інтерес викликають міркування автора про час складання української народності. Вчений вважав спробу Ф. Шевченка вирішити цю проблему «у світлі сталінського вчення про мову» плідною, в усякому випадку такою, що «без сумніву сприяє вирішенню цієї проблеми». Критика поглядів М. Марра на походження українського народу в зазначеній праці, згідно з В. Голобуцьким, є цікавою³⁵⁷.

У зв'язку з наближенням 300-річчя Переяславської Ради в українській історичній науці в 1953 р. було піднято питання про місце і дату народження гетьмана Б. Хмельницького. Інституту історії обговорити це питання запропонував ЦК КПУ. Під час обговорення на засіданні вченої ради від 30 грудня фігурувала і точка зору В. Голобуцького, який пропонував датувати народження гетьмана приблизно 1595 р.³⁵⁸

У 1955 р. на засіданні відділу історії феодалізму вчений брав активну участь в обговоренні резонансної для того часу статті «За глубокое изучение истории украинского народа», що була надрукована як передовиця союзного часопису «Вопросы истории» (1955, № 2). Він,

зокрема, погодився з оцінкою, даною в статті стосовно стану з допоміжними історичними дисциплінами як незадовільного. В. Голобуцький також тоді порушив питання необхідності видання українського історичного журналу, покращення роботи видавництва АН УРСР, придбання нової зарубіжної літератури тощо³⁵⁹.

У тому ж році в широких колах істориків розгорнулася дискусія навколо питання щодо виникнення Запорізької Січі і ролі Д. Вишневецького. В колективній праці Інституту історії АН УРСР «Історія Української РСР» (I том) досить обережно говорилося про місце і час виникнення першої Січі. Йшлося, зокрема, про те, що Запорізька Січ виникла у середині XVI ст. як ряд укріплень – «засік» у низов'ях Дніпра, а одним з опорних пунктів став замок на о. Мала Хортиця, заснований козаками під керівництвом князя Д. Вишневецького. Далі в томі вже більш визначено йшлося про виникнення Січі на о. Томаківка у 80-х рр. XVI ст.³⁶⁰ Більш конкретні твердження щодо цього містилися у статті В. Голобуцького «Запорізька Січ і її роль в історії українського народу», опублікованій в журналі «Комуніст України»³⁶¹. Вчений стверджував, що виникнення Січі як явища слід відносити до початків XVI ст., а перша Січ – відома з джерел – це укріплення на о. Томаківка. Він обстоював пріоритет народних мас у заснуванні Запорізької Січі і відкидав яку-небудь заслугу Д. Вишневецького. Князя він називав феодалом, який у своїх діях переслідував розширення власних маєтностей.

До виходу «Історії Української РСР» і статті В. Голобуцького (якщо не рахувати поглядів Д. Яворницького) домінувала зовсім інша історіографічна традиція, яка стверджувала тезу про те, що замок Д. Вишневецького на о. Мала Хортиця є першою Запорізькою Січчю³⁶². Зауважимо, що в музеях (зокрема, в Дніпропетровському і Запорізькому) існували експозиції, де пропагувалася зазначена теза. В редакцію журналу «Комуніст України» почали надходити від читачів листи з проханнями роз'яснити питання щодо заснування Січі. На один з листів відповіла О. Апанович, підтримавши основні тези В. Голобуцького, зауваживши, зокрема, що його точка зору не суперечить думці авторів I-го тому³⁶³. На статтю В. Голобуцького зробив внутрішню рецензію К. Гуслистий, полемізуючи з автором з приводу початків Січі, першості о. Томаківка, ролі Д. Вишневецького тощо³⁶⁴.

Зазначені аспекти статті В. Голобуцького і рецензії К. Гуслистого стали предметом обговорення на вересневому засіданні відділу історії феодалізму. В дискусії брали участь, окрім обох названих істориків,

О. Апанович, І. Бойко, А. Введенський, І. Гуржій, В. Дядиченко і Д. Мишко³⁶⁵. Колеги в цілому підтримали В. Голобуцького в тому, що Запорізька Січ створена народними масами, а князь Д. Вишневецький не є її засновником. Утім, більшість дискутантів дорікали В. Голобуцькому за те, що він негативно змальовує діяльність князя, не визнаючи його прогресивної ролі в боротьбі з татарами і турками. Питання першості Січі – на о. Мала Хортиця чи на о. Томаківка – залишилося відкритим. В. Голобуцький переконливо полемізував з опонентами, обстоюючи власні погляди. Він, зокрема, аргументував тезу, що не існує джерельних підтверджень для ототожнення Байди з князем, а відповідно і для ідеалізації останнього.

Більш розгорнуто свої погляди на походження Запорізької Січі і на роль Д. Вишневецького В. Голобуцький висловив у статті «Запорізька Січ і Дмитро Вишневецький», яку подав до журналу «Комуніст України»³⁶⁶. Однак, статтю не прийняли, очевидно, з причини спірності її постулатів. Згодом історик послав цю статтю (з іншою назвою) до редакції журналу «Вопросы истории»³⁶⁷, але і там вона не була надрукована. Основні тези статті В. Голобуцький врешті повторив у відповідному розділі першого видання монографії «Запорожское казачество»³⁶⁸.

У грудні 1955 р. на засіданні відділу обговорювалася планова праця В. Голобуцького «Історіографія Запорізької Січі»³⁶⁹. Учасники обговорення наголошували, що названа робота є першою історіографічною працею у відділі і взагалі в УРСР. Вона може бути зразком, як треба писати історіографічний нарис. Ця праця вченого не була опублікована, але, судячи з того, що в ній, зокрема, аналізувалася польська і українська історіографія, вона вірогідно є розширеним варіантом статті, що була опублікована в 1960 р. на сторінках УГЖу³⁷⁰, а також частково увійшла як складова частина вступу до його монографії «Запорожское казачество».

У 1955 р. у контексті перспектив досліджень з проблем історії землеробства в Україні на засіданні відділу історії феодалізму обговорювалося питання стосовно земельної власності на Україні в добу феодалізму. Основну доповідь робив В. Голобуцький. Він розповів про козацьке землеволодіння, про форми колективної власності на Кубані на землю, висвітлив історіографічні питання тощо³⁷¹.

На спеціальному засіданні вченої ради інституту (18 квітня 1959 р.) обговорювався перший том макету монографії «Українці» (що

готувалася для загальнорадянської серії «Народи світу» гуманітарними інститутами АН УРСР). Вів засідання (тобто – головував) В. Голобуцький. Він висловив цінні зауваження з приводу покращення тому³⁷². Одним з критичних закидів на адресу авторів було те, що вони майже зовсім минули феодальний період історії України, тоді як саме в цей період відбувається формування українського народу³⁷³. Зазначимо, що в тому ж році дирекція інституту рекомендувала кандидатуру вченого (разом з В. Руднєвим) до координаційної комісії з комплексної проблеми «Формування українського народності і нації»³⁷⁴. Нагадаємо, що питаннями етно- і націогенезу В. Голобуцький цікавився ще принаймні з 1940 р., коли він був присутній на відповідній академічній нараді в Москві.

У 1959 р. також проводилися дебати з приводу часу заснування Києва. В. Голобуцький, який брав у них участь, обережно висловлювався про ранні дати його заснування. Так, під час спільного засідання керованого ним відділу історії феодалізму з співробітниками Інституту археології обговорювалася доповідь В. Гуленецького «Час заснування Києва». В. Голобуцький показав, що дослідник вибрав невірну методику і не має підстав датувати заснування міста 429 р. н.е., а традиційну точку зору (IX ст.) тому не вдалося спростувати³⁷⁵. У травні того ж року відбулося вже спільне засідання вчених рад Інститутів історії і археології АН УРСР з приводу цього питання. У центрі уваги була доповідь академіка Б. Рибаківа, який пропонував датувати заснування Києва майже близьким до В. Гуленецького часом – VI ст. і в найближчі роки відзначати 1400-річчя Києва. Нарада в своїй постанові схвалила гіпотезу академіка, але серед тих, хто підтримав її, В. Голобуцький не фіксується³⁷⁶.

За роки роботи в Інституті історії, особливо в останній період, В. Голобуцький взяв участь у великій кількості конференцій, як республіканських, так і всесоюзних. Так, у жовтні 1957 р. вчений брав участь у роботі всесоюзної конференції істориків у Москві (в проекті пропонованих доповідей від Інституту історії АН УРСР фіксується виступ В. Голобуцького «Запорізька Січ XVIII ст. в історіографії»³⁷⁷, а спочатку планувалася доповідь «Зародження козацтва в Східній Європі»³⁷⁸). На цю конференцію вчений був спеціально викликаний телеграмою Відділення історичних наук СРСР, а на поїздку отримав дозвіл Президії АН УРСР³⁷⁹ (власне, на всі відрядження поза межами УРСР необхідний був дозвіл Президії.). У 1958 р. учений мав намір взяти участь в пер-

шому міжреспубліканському симпозиумі з аграрної історії країн Східної Європи в XVI–XIX ст. з доповіддю «Соціально-економічні відносини в сільському господарстві півдня України в 30–70-х рр. XVIII ст.»³⁸⁰. Науковий форум (прикметно, що серед його організаторів була наукова рада з проблеми «Генезис капіталізму») проходив у грудні 1958 р. у Таллінні. Однак, на цьому заході вчений був відсутній³⁸¹, як і в наступному в Москві (грудень 1959 р.). Утім, в останньому брав участь учень В. Голобуцького І. Рознер, який виступив з промовою і відстоював концепцію В. Голобуцького про ранній (починаючи з XVI ст.) розвиток капіталістичних відносин в Східній Європі в дискусії з проблем генезису капіталізму³⁸².

У травні 1958 р. вчений брав участь в роботі секції історії республіканської наради працівників суспільних наук³⁸³. Головним результатом наради стало створення координаційного комітету з науково-дослідної роботи суспільних дисциплін, а згодом і відповідних координаційних комісій³⁸⁴. Цікаво, що у загальних виступах на нараді було відзначено як позитивний факт для розвитку української історичної науки вихід у світ праць В. Голобуцького («Запорожское казачество» і «Черноморское казачество»)³⁸⁵. Одним з головних питань, що обговорювались на засіданнях секції, було питання створення 10-ти томної «Історії УРСР». Воно знайшло своє місце і у виступі В. Голобуцького. Як і І. Крип'якевич, він підкреслив, що цей проект можна побудувати «тільки на міцному і великому фундаменті спеціальних документальних досліджень». В. Голобуцький звернув увагу на підготовку проспекту багатотомника в частині історії феодалізму, чим займався його відділ, який мав складати проспекти 4-х томів. Після завершення цієї роботи вчений запропонував надіслати їх на кафедри вназ Україну з метою їхньої корекції. Він також просив присутніх підкоригувати власні плани з тим, щоб всю науково-дослідну роботу підкорити одній меті – створенню багатотомника.

Іншим питанням, яке зачепив у своєму виступі В. Голобуцький, було питання історіографії, оскільки на ньому зупинялося багато виступаючих на нараді. Він заперечив тим ораторам, які наголошували на необхідності історіографічних вступів до кожної праці, зазначивши, зокрема, що такі вступи мають писатися за бажанням авторів. На думку вченого не кожний автор, а тим більше молодий, достатньо підготовлений, щоб займатися історіографією. В протилежному випадку – це буде формальний, а відтак непотрібний підхід. Покликаючись на слова ака-

демкіа Б. Грекова, В. Голобуцький вказав, що не слід давати історіографічні теми новачкам і зазначив, що «історіографія – це не початок дослідної роботи, а її кінець»³⁸⁶.

В червні того ж 1958 р. відбулася республіканська нарада істориків-архівістів, присвячена 40-річчю радянського архівного будівництва, в якій взяли участь понад 250 осіб. Одну з чотирьох доповідей виголосив В. Голобуцький. Вона була присвячена розвитку допоміжних історичних дисциплін в цілому³⁸⁷. Вчений брав участь у підготовчій роботі з скликання республіканської наради вже власне з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, що відбулася у Києві в травні 1959 р.³⁸⁸ і мала важливе значення для подальшого розвитку вітчизняної історичної науки³⁸⁹. В. Голобуцький, хоча і брав участь у самій нараді, але не виступав зі спеціальною промовою³⁹⁰.

В наступному 1959 р. вчений брав участь також в кількох форумах: у роботі чергових зборів ВСН АН УРСР; у республіканській сесії, присвяченій новим явищам і процесам на сучасному етапі радянської історії³⁹¹; розпорядженням Президії АН УРСР В. Голобуцький разом з М. Брайчевським були направлені у м. Тбілісі (Грузія) на І-й з'їзд Грузинського наукового товариства історії, археології та етнографії³⁹². Принагідно вкажемо, що в 1955 р. В. Голобуцький писав ґрунтовну рецензію на І-й том (період феодалізму) макету «Історії Азербайджана»³⁹³.

Багаторічні поглиблені заняття В. Голобуцьким проблемами соціально-економічної історії України і Росії, накопичений емпіричний матеріал та здобутий теоретичний досвід уможливили долучення вченого до наукової дискусії з приводу генезису капіталізму в Російській імперії, що її другий етап (перший відбувався в кінці 1940-х – на початку 1950-х рр.)³⁹⁴ започаткувала на сторінках журналу «Вопросы истории» академік М. Нечкіна. Дискусія тривала з кінця 1950-х до початку 1960-х рр. У 1959 р. В. Голобуцький опублікував у названому журналі статтю «Про початок «низхідної» стадії феодальної формації», в котрій фахово полемізував з авторитетними знавцями теми, такими як М. Нечкіна, М. Дружинін, Л. Черепнін, А. Сахаров, В. Яцунський та ін.³⁹⁵ В. Голобуцький вперше в історичній науці УРСР зробив спробу переглянути офіційні тези про появу капіталізму³⁹⁶. Український історик обстоював думку про те, що «низхідна» стадія феодальної формації починається на теренах Східної Європи, зокрема в Україні з XVI–XVII ст.³⁹⁷. До зазначеного періоду він відносив, зокрема, початок розвитку капіталістичних відносин у ремісництві.

З українських істориків на сторінках академічного московського часопису з цих питань виступив лише В. Голобуцький. Вчений підіймав питання з приводу генезису капіталізму і на засіданнях керованого ним відділу історії феодалізму³⁹⁸. У цей час він пропонував скликати вчену раду для обговорення проблеми «Розклад феодально-кріпосницької системи»³⁹⁹. Принагідно зазначимо, що вчений ініціював проведення дискусії на тему «Розклад феодально-кріпосницької системи і розвиток капіталістичних відносин на Україні» ще в 1952 р., де мав бути основним доповідачем. Мета обговорення полягала в підведенні підсумків названого першого етапу загальносоюзної дискусії⁴⁰⁰. Однак захід тоді з різних причин не було проведено.

Отже, в період роботи в Інституті історії, особливо в роки хрущовської «відлиги», В. Голобуцький брав активну участь в різноманітних наукових форумах, як в республіканських, так і загальносоюзних. Більшість з них мала важливе значення для розвитку історичної науки, а внесок вченого в їхню роботу здебільшого був досить вагомим.

2.2.3. Участь вченого в зарубіжних зв'язках інституту.

Лібералізація радянського режиму в добу М. Хрущова, а особливо ситуація, що склалась після XX з'їзду КПРС сприяла відновленню практики наукових відряджень за кордони СРСР, зокрема й у країни Західної Європи⁴⁰¹. В новоствореному УІЖі навіть час від часу стали вести рубрику, присвячену зарубіжними контактам Інституту історії АН УРСР. Одним з перших українських радянських істориків, що почав виїжджати за кордон, став В. Голобуцький.

Два роки поспіль він брав участь у наукових заходах у Польщі – в міжнародній нараді, проведеній на базі Інституту історії АН Польської Народної республіки у Варшаві в квітні 1957 р. та в 1958 р. у роботі VIII з'їзду польських істориків у Кракові⁴⁰². Перша з них була присвячена обговоренню макету II-го тому «Історії Польщі»; в ній брали участь не лише польські історики, але й науковці з інших країн соціалістичного табору. У складі радянської делегації, окрім В. Голобуцького, були також історики з Москви В. Яцунський і І. Міллер.

Перед виїздом до Варшави, в квітні 1957 р. В. Голобуцький брав участь в обговоренні макету тому, яке відбулося в Інституті слов'янознавства АН СРСР⁴⁰³. Зазначимо, що в 1956 р. вчений брав участь також і в обговоренні одного з томів радянського 3-х томного видання «История Польши»⁴⁰⁴.

На найближчому після повернення з Польщі засіданні вченої ради Інституту історії АН УРСР В. Голобуцький поділився своїми враженнями від цього відрядження. Передусім, підготовлений том він кваліфікував як справжню марксистську працю. Проте, з викладу вченого присутні на вченій раді українські історики змогли відчутти вповні вільний дух обговорення, який мав місце у Варшаві. Польські товариші, як зазначає вчений, досить відверто ділилися настроями, що панували в Польщі. А останнім часом там «виявилися праві настрої», які, власне, далися взнаки і під час наради. В. Голобуцький не приховав від колег, що «праві елементи» особливо підіймали питання стосовно перегляду кордонів 1772 р.: чи законним був відрив України і Білорусії від Польщі та які наслідки цього відриву? Серед професорів Ягеллонського університету, за свідченням вченого, панувала думка про позитивну роль польської колонізації на Сході Європи. Певне враження на українських істориків мало справити і повідомлення В. Голобуцького про роль релігії в Польщі, зокрема, щодо активної участі польських ксьондзів у засіданнях вчених рад і, власне, при обговоренні названого макету.

Далі у своєму інформативному виступі В. Голобуцький досить детально охарактеризував погляди польських вчених, що виступали на нараді, насамперед, тих, хто належав до «правих елементів». Більшість з них, як переповідає їх погляди український історик, показали себе відвертими польськими націоналістами, налаштованими антимарксистськи. Вони звинувачували авторів макету в фальсифікації історії Польщі. Особливо неприємне враження на В. Голобуцького справив виступ професора Варшавського університету Ю. Бардаха. Український історик майже нічого не сказав про погляди опонентів «правих», коротко передавши зміст виступу історика-марксиста А. Подраза, який, зокрема, позитивно оцінив «возз'єднання» України з Росією. Доніс до присутніх В. Голобуцький і погляди деяких істориків з інших країн народної демократії (Румунії і Югославії). В цілому його виступ на вченій раді був майже нейтрально інформативним, у всякому випадку – без ритуальних звинувачень на адресу антимарксистських науковців⁴⁰⁵.

Вірогідно, що В. Голобуцький посприяв встановленню контактів з польськими істориками, оскільки в наступному 1958 р. багато їх (з різних міст Польщі) відвідували Інститут історії, як і науковці інституту, в свою чергу, відряджалися до польських наукових установ. Прикметно, що цього року інститут відвідали (у різній час) названі професора Ю. Бардох і А. Подраз, з якими українським колегам, напевно,

було цікаво поспілкуватися в світлі інформації В. Голобуцького про дискусію в Інституті історії ПАН⁴⁰⁶. Зазначимо, що цього року вийшла і перша рецензія вченого на польську історичну працю (досить докладна)⁴⁰⁷, а Ю. Бардох опублікував рецензію на сторінках «УІЖу» на працю з історії Польщі П. Королюка⁴⁰⁸.

У вересні 1958 р. радянська делегація взяла участь у роботі VIII Всепольського з'їзду істориків, що проходив у Кракові. З українських істориків до складу делегації входили В. Голобуцький і П. Калениченко⁴⁰⁹. Для підготовки поїздки на нього перший з них був відкликаний з відпустки, як припускаємо, для відповідних консультацій і інструктажу в Москві, звідки він виїхав до Польщі⁴¹⁰. На цьому науковому форумі В. Голобуцький виступив з промовою. Беручи участь в роботі з'їзду в цілому, українські історики регулярно відвідували ті секції, що їх тематика входила до кола їхніх наукових інтересів (історії Польщі з середини XV ст. до середини XVIII ст. і новітньої історії Польщі). Окрім продовження встановлення контактів з польськими колегами, вони також мали можливість познайомитися з істориками інших країн народної демократії – з Угорщини і НДР. (Варто зауважити, що В. Голобуцький добре орієнтувався з історії Угорщини XVIII ст., як це показує його рецензія на кандидатську дисертацію Я. Штернберга)⁴¹¹.

Свідченням того, що контакти з польськими істориками мали свій розвиток, є допис В. Голобуцького і П. Калениченка до літературного додатку української газети, що видавалася у Варшаві, з промовистою назвою «Творча співдружба істориків Польщі і Радянської України»⁴¹². З повідомленням про роботу конгресу і стан польської історичної науки українські науковці, повернувшись, виступили на вченій раді Інституту історії АН УРСР⁴¹³. Вчені у своїй лаконічній, але змістовній доповіді високо оцінили загальний рівень історичної науки в Польщі. Як на «серйозний позитивний факт» вони звернули особливу увагу на широке видання різноманітної історичної літератури: монографій, журналів, різного роду наукових записок, документальних збірників, а також на значний рівень і дієвість популяризації історії в Польщі. Зрозуміло, що враховуючи жалюгідний стан, в якому опинилась українська історична наука в тоталітарну добу (в зв'язку з наслідками ідеологічної цензури, в кадровому питанні, у фінансуванні тощо), про подібне українським істориком годі було навіть й мріяти. Тому інформація про польські реалії, подана безпосередніми учасниками з'їзду, воче-

видь породжувала у співробітників Інституту історії певні питання, дисонансні до радянської дійсності⁴¹⁴.

Як зазначено вище, під час цієї поїздки до Польщі В. Голобуцький мав можливість для ознайомлення зі справою популяризації історії в цій країні. Рівень цієї справи вразив його, зокрема, кількість і якість видання популярних творів. Вони (за свідченням вченого) написані «живою, образною мовою». Один з такого роду польських журналів публікував історичні твори розраховані на широкі читацькі маси, «він в живій, доступній формі розповідає про історичні події тих чи інших часів, про тих чи інших діячів». Вірогідно, що саме польський досвід спонукав В. Голобуцького до популяризації свого наукового доробку. Окрім цього, справа з популяризацією була поставлена ним (у зв'язку з польським досвідом) на широке обговорення серед українських істориків: на засіданні вченої ради в 1958 р. і на сторінках «УІЖу» (в обох випадках – разом з П. Калениченком)⁴¹⁵. Також вчений виступив з ініціативами на одному із засідань керованого ним відділу у 1959 р.: він запропонував створення бібліотеки для школяра з історії, а також створення цікавих захоплюючих книг з історії УРСР для широкого читача⁴¹⁶. В цьому ж контексті слід розглядати його пропозицію (на відділі у 1959 р.) видання Української історичної енциклопедії⁴¹⁷. Можливо, якраз з ініціативами В. Голобуцького був пов'язаний популярний проект для школярів, що був реалізований, з видання «Книги для читання з історії Української РСР», автором трьох нарисів першої частини якого був вчений⁴¹⁸.

Утім, повернемося до теми зарубіжних контактів. З другої половини 1950-х рр. було налагоджено зв'язки Інституту історії АН УРСР з Інститутом славістики АН НДР. У одному з перших номерів УІЖу академік І. Крип'якевич опублікував рецензію на збірник праць названої установи, присвяченого німецько-слов'янським взаємовідносинам⁴¹⁹, і того ж року (1957) вийшла в «Вопросах истории» рецензія В. Голобуцького на фундаментальну працю Г. Штекля, присвячену українським козакам⁴²⁰ (щоправда, праця німецького історика вийшла в Мюнхені). У свою чергу, в наступному році директор Інституту славістики Е. Вінтер (який мав праці й з історії України) опублікував в академічному східнонімецькому журналі рецензію на монографію В. Голобуцького з історії козацтва⁴²¹. В цьому ж, 1958 р. співробітництво було закріплено – Е. Вінтер у листі до О. Касименка запропонував українським колегам співпрацю, зокрема В. Голобуцькому. Лист Е. Вінтера

мав той наслідок, що В. Голобуцький погодився написати до серії «Матеріали і дослідження з історії Східної Європи» (що видавалися німецьким інститутом) статтю на тему «Німецькі дослідники про Україну і козацтво»⁴²² (доля її невідома).

Напевно з цього розпочалася більш тісна співпраця між ним і німецькими колегами. Вже в 1959 р. український історик подав до УДЖу інформативну замітку про перші праці сучасних німецьких дослідників на теми німецько-слов'янських зв'язків⁴²³. У травні наступного року вчений виїхав у відрядження до Москви для підготовки поїздки в НДР, де виступив у Інституті славістики АН НДР (м. Берлін) з доповіддю «Твори П. Палласа як джерело для вивчення соціально-економічної історії Росії в другій половині XVIII ст.»⁴²⁴. Доповідь вийшла в 1962 р. у східнонімецькому академічному ювілейному збірнику під назвою «Ломоносов–Паллас–Шльоцер»⁴²⁵.

Проте, найважливішою подією (а, власне і досягненням) В. Голобуцького на ниві співробітництва з зарубіжними вченими стала його участь в роботі XI МКІН, що відбувся в кінці серпня 1960 р. у Стокгольмі (Швеція). У цьому міжнародному конгресі він брав участь у складі радянської делегації (один з офіційних істориків-учасників Ю. Поляков, принагідно відмічає В. Голобуцького як видатного вченого)⁴²⁶. Це було знаковою подією як для наукової діяльності (і життя) В. Голобуцького, так і для Інституту історії АН УРСР. Зауважимо, що на цьому науковому форумі вчений був єдиним представником від науковців УРСР⁴²⁷.

З радянського боку на конгрес було представлено 6 доповідей і 7 виступів (всього учасників від СРСР було 48; більшість їхала як «туристи» в буквальному і переносному значенні слова). Це пояснюється, зокрема, тим, що участь у конгресі для радянських істориків штучно була обмежена за допомогою зменшення асигнувань державних коштів: історики мусили їхати за свій рахунок – «по лінії наукового туризму»⁴²⁸. Кошторис перебування протягом 14 днів у Швеції (без затрат на дорогу) на одного учасника складав три тисячі карбованців⁴²⁹. Для порівняння: посадовий оклад завідуючого відділом (в даному випадку – В. Голобуцького) в Інституті історії АН УРСР на той час складав п'ять тисяч карбованців⁴³⁰, тобто, в принципі, він міг подібне собі дозволити. (Чи компенсували вченому якимось чином це наукове відрядження – наразі невідомо. До того ж у жовтні того ж року він мусив їхати до Москви для ознайомлення з матеріалами конгресу)⁴³¹.

Підготовка радянських вчених до участі в конгресі розпочалася задовго до початку його роботи. В початковому проекті 1957 р., передбачалося, що від України поїдуть 12 представників, і у В. Голобуцького мав бути лише виступ на тему «Роль запорізького козацтва в історії українського народу»⁴³². Згодом до цієї теми була додана як «резервна» – «Генезис капіталізму на Україні»⁴³³, яка, по-суті, й була виголошена вченим на конгресі.

У зв'язку з конгресом вперше В. Голобуцький був запрошений до Москви у жовтні 1959 р.⁴³⁴, потім на початку серпня 1960 р. (за два тижні до від'їзду у Стокгольм)⁴³⁵. Останній раз, припускаємо, це було пов'язано з редакцією остаточного варіанту доповіді з боку московських вчених та ідеологічних працівників ЦК КПРС (а також і з обов'язковим інструктажем делегації зі сторони останніх і, можливо, КДБ). Доповідь вченого попередньо ґрунтовно обговорювалася і на засіданні відділу в березні 1960 р., де були висловлені цінні зауваження, що їх В. Голобуцький пообіцяв врахувати⁴³⁶.

Фахова й ідеологічна цензура відбилася вже навіть у корекції назви доповіді В. Голобуцького. Остання мала попередню авторську назву «Про розвиток капіталістичних відносин у Середній Європі»⁴³⁷ (її ж резюме, представлене в Національний комітет істориків СРСР ще у 1959 р., носило назву «Перехідний період від феодалізму до капіталізму в Центральній Європі (XVI–XVIII ст.)»⁴³⁸), а остаточний варіант, який по-перше, відбивав у своєму найменуванні порівняльний характер доповіді, а по-друге, термін «Середня Європа» (що дуже нагадував назву германського політичного проекту початку ХХ ст.) був змінений на протиставлення: «Західна і Східна Європа» – «До питання про порівняльно-історичне тлумачення генезису капіталізму у Західній і Східній Європі»⁴³⁹. Втім, у збірнику матеріалів конгресу виданому у Москві, доповідь В. Голобуцького називалася дещо інакше – «Про порівняльно-історичне вивчення проблем переходу від феодалізму до капіталізму у Західній і Східній Європі»⁴⁴⁰.

Український історик виступав не лише з доповіддю у Стокгольмі, але брав участь і в дискусіях у ще одному шведському місті – Упсалі. В дарчому написі до відбитка статті російського емігрантського історика М. Андреева, що її він разом з листом від 8 вересня 1960 р. надіслав В. Голобуцькому зазначається, що в Упсалі проходили засідання Міжнародної славістичної комісії⁴⁴¹ або Комісії слов'янських студій МКІН, як називає її Я. Ісаєвич. В Упсалі обговорювалися різні питання істори-

чної славістики і ряд проблем україно-російського історичного минуло-го⁴⁴². На засіданнях в Упсалі тоді виступили з доповідями М. Чубатий («Київська Русь та формування трьох східнослов'янських народів») і Б. Кентржинський («Мазепа та Велика Північна війна 1700–1721»). М. Чубатому, насамперед, опонували М. Тихомиров і Б. Рибаків, які з приводу формування східнослов'янських народів стояли на позиції концепції давньоруської народності⁴⁴³. Як сповіщає академік Я. Ісаєвич, головним критиком доповіді Б. Кентржинського виявився вже В. Голобуцький, «який мусив декларувати, що Мазепа проводив анти-народну і антисоціальну політику»⁴⁴⁴.

Крім М. Чубатого (США) і Б. Кентржинського (Швеція) у роботі Стокгольмського конгресу брали участь ще й інші українські емігрантські історики, зокрема – Ю. Борис (Швеція), Т. Галайчук (Аргентина), І. Лисяк-Рудницький (США), Т. Мацьків (США), Я. Пеленський (США), П. Феденко (ФРН)⁴⁴⁵. Як згадував академік М. Тихомиров, В. Голобуцький користувався у них неабияким авторитетом і вони при будь-якій нагоді, намагалися поспілкуватися з ним, а сам М. Тихомиров (який з кінця 1940-х рр. підтримував дружні стосунки з В. Голобуцьким⁴⁴⁶) при цьому не відходив від українського історика, щоби той не викликав підозру з боку агентів КДБ, тобто, академік ніби опікувався В. Голобуцьким і виступав гарантом того, що той не веде недозволених розмов⁴⁴⁷.

Утім, з Я. Пеленським В. Голобуцький розмовляв дві години сам на сам українською мовою. Істориків познайомив перед тим М. Тихомиров. Я. Пеленський характеризує В. Голобуцького як на той час вже «відому фігуру». Вчені розмовляли в основному на наукові теми, причому, як каже Я. Пеленський, «не апробовані». Йшлося, зокрема, про козаччину, визвольні змагання, радянський період, про дисертацію Я. Пеленського, присвячену творчості В. Липинського і М. Грушевського. Я. Пеленський змальовує В. Голобуцького як «ідейну» радянську людину, яка розмовляла дуже обережно на «гострі» теми, але при тому, вів бесіду коректно, виважено і привітно, запрошував свого колегу в Україну. Важливим моментом бесіди було те, що В. Голобуцький акцентував увагу на умовах збереження на еміграції історичної пам'яті, – щоб там вивчали ті теми з історії України, котрі не толерувалися в СРСР. Він закликав до серйозної, глибокої критики праць радянських авторів, а «не так як наші» (тобто, радянські викривачі «буржуазних фальсифікацій»).

Цікавим є зовнішній опис В. Голобуцького, зроблений Я. Пеленським: «він був спокійний, непримітний, невисокого росту, нічим не вирізнявся фізично – можна було б сказати, що то якийсь бухгалтер». Разом з тим, емігрантський історик відмічає наявність у В. Голобуцького «культурного потягу» і погоджується з визначенням його В. Романцовим⁴⁴⁸, як «рафінованого українського інтелігента»⁴⁴⁹. Зазначимо, що Я. Пеленський опублікував про роботу конгресу низку статей, де згадує і В. Голобуцького⁴⁵⁰, зокрема, відмічає те, що «дискусійні виступи і доповіді проф. В. Голобуцького, хоч і виходили з обов'язкових в СРСР позицій, проте втримувалися в тих рамках, які визначають наукові дискусії»⁴⁵¹.

Неприхильною до В. Голобуцького була його оцінка І. Лисяк-Рудницьким (учасником конгресу), який у своїх історичних есе згадує про В. Голобуцького у зв'язку з мовами спілкування на конгресі⁴⁵². Емігрантський науковець стверджує (певною мірою, зневажливо), що на відміну від провідних російських істориків, які взяли участь у роботі конгресу, В. Голобуцький не володів жодною європейською мовою і виголошував свою доповідь (а також спілкувався) російською. На думку І. Лисяка-Рудницького, це свідчить про ізоляваність українських радянських істориків від світового суспільства і про їх небажання вчити європейські мови.

Слід зауважити, що В. Голобуцький непогано володів польською мовою (можливо, тому, що він навчався у ПКДУ, який постав внаслідок евакуації в 1915 р. з Варшави ІВУ, що зберіг у Ростові-на-Дону свій викладацький склад⁴⁵³), і гірше – німецькою, французькою і латиною, як він про це сам свідчить, наприклад, в обліковому листку відділу кадрів від 25 січня 1949 р.⁴⁵⁴ Однак, історик не одноразово писав рецензії на німецькі й польські видання⁴⁵⁵, а також друкував статті за кордоном⁴⁵⁶, що з необхідністю передбачало певне знання відповідних мов. У приватному архіві його сина П. Голобуцького збереглися листи до батька з Німеччини німецькою мовою тощо. Зазначимо, що офіційними мовами на конгресі у Стокгольмі були англійська, німецька, французька і російська⁴⁵⁷. Хоча В. Голобуцький і знав німецьку та французьку мови, але вільно не міг розмовляти. Тому козакознавець і виступав на засіданнях конгресу російською мовою, яку, втім, за свідченням М. Андреева, «оживлювали іскри українського гумору». Проте це не завадило йому отримати (за виголошену доповідь й виступи на дискусіях) високу оцінку М. Андреева, яку поділяли й інші славісти. Взагалі,

з листа російського емігранта, довідуємося, про те, що праці В. Голобуцького не лише широко відомі у славістичних центрах Заходу, але й вважаються там авторитетними⁴⁵⁸.

Зауваження І. Лисяк-Рудницького стосовно ізолюваності істориків з УРСР від світового суспільства вочевидь є слушним. Власне, це стосувалося всіх радянських істориків, а не тільки українських. Однак, зневажливий пафос коментарю І. Лисяк-Рудницького не є справедливим, адже провини в цій ізолюваності українських істориків не має. Більше того, як показують матеріали НА ІУ НАНУ дирекція і провідні науковці інституту добре усвідомлювали свою ізолюваність від надбань світової науки і робили кроки з подолання даного становища⁴⁵⁹.

З інформацією стосовно роботи конгресу В. Голобуцький виступив на вченій раді Інституту історії⁴⁶⁰, а в квітні 1961 р. – на засіданні очолюваної ним кафедри народного господарства в КІНГ⁴⁶¹. Також він опублікував замітку про конгрес в УДЖ⁴⁶². Тези доповіді вченого і дискусія навколо неї вийшли в збірнику матеріалів конгресу на французькій мові⁴⁶³.

2.2.4. Підготовка вченим молодих дослідників.

За роки праці в Інституті історії В. Голобуцький підготував через аспірантуру та іншим шляхом чималу кількість молодих дослідників, більшість з яких захистилася. Так, у довідці про досягнення інституту за роки діяльності (датовано 1957 р.) вказується, що провідні вчені інституту (першим названо В. Голобуцького) беруть активну участь в підготовці кандидатів наук через аспірантуру і без відриву від основної роботи. У довідці зазначено, що лише за останні п'ять років В. Голобуцький підготував 8 кандидатів наук⁴⁶⁴. Вчений у своїй роботі з молодими науковцями не задовольнявся контролем над працею дослідників і переданням досвіду через консультативні форми, але всіляко намагався допомогти їм у підготовці дисертацій. Він, наприклад, проводив методичні семінари для аспірантів на кшталт «Методика наукового дослідження»⁴⁶⁵. Їздив разом з аспірантами і пошукачами до архівосховищ, домовлявся про їхню роботу у певних архівах, зокрема, і за кордоном тощо⁴⁶⁶.

Варто вказати, що більшість з учнів В. Голобуцького в ці роки становили історики, так чи інакше пов'язані з Чернівцями. Чернівчанами були М. Алекберлі, І. Рознер, П. Михайлина, О. Пономарьов, Є. Приходько, що захистили кандидатські дисертації в Інституті історії

в 1950-ті рр. Одним з перших серед них захистився у 1951 р. М. Алекберлі (тема «Боротьба українського козацтва проти турецько-татарської агресії в 1600–1621 рр.»), опонентами якого були І. Крип'якевич і К. Гуслистий⁴⁶⁷.

Родом з Чернівців був талановитий науковець, улюблений учень, друг, сподвижник, врешті, особистий секретар В. Голобуцького І. Рознер, який довгі роки проживав у одній квартирі з вчителем і фактично був членом його родини. Ступінь їх духовної близькості вдало (хоча саркастично) охарактеризував під час обговорення монографії Ф. Шевченка в 1960 р. Р. Симоненко: «важко відрізнити де закінчується Голобуцький і починається Йонас Германович Рознер» (на що Й. Рознер відповів: «Я пишаюсь цим»)⁴⁶⁸.

Співпраця вчителя і учня була досить тісною. Так, для дослідження І. Рознера В. Голобуцький робив запит до Головного архівного управління СРСР, в котрому цікавився місцем знаходження архівних фондів Яїцького козачого війська та їх станом, чи є їх опис, і як з ними можна познайомитися. Після відповіді ще один запит вчений надіслав до м. Чкалова, де знаходилися ці фонди, з проханням вислати їхній опис⁴⁶⁹. У той же час без І. Рознера В. Голобуцький не зміг би виконати величезні обсяги своїх робіт, зважаючи на його надзвичайну зайнятість і дуже слабкий зір. Документальним прикладом допомоги учня вчителю є, приміром, лист (1955 р.) від дирекції Інституту історії АН УРСР до Державної публічної бібліотеки СРСР з проханням про дозвіл працювати з її рукописними фондами «секретарю професора Голобуцького» з теми «Соціально-економічний розвиток України в XVI–XVIII ст.»⁴⁷⁰.

В 1959 р. на засіданні відділу обговорювали дисертацію І. Рознера «Яїцьке козацтво напередодні Селянської війни 1773–1775 рр.»⁴⁷¹. Колеги відзначили, зокрема, «хороший літературний стиль» праці. У тому ж році І. Рознер захистився (опоненти – І. Гуржій і А. Вовк)⁴⁷². Цікаво, що далі В. Голобуцький націлював І. Рознера на вивчення історії Київської Русі⁴⁷³, оскільки у відділі цим періодом майже ніхто не займався⁴⁷⁴. Вже в 1959 р. І. Рознер виступив на засіданні відділу з історіографічним повідомленням на теми Київської Русі (огляд праць західнонімецьких дослідників)⁴⁷⁵. На 1960 р. йому затвердили планову тему «Культура Київської Русі», як розділ до багатотомної «Історії Української РСР»⁴⁷⁶.

У річищі планових тем відділу та наукових зацікавлень В. Голобуцького була підбрана тема дисертації Є. Приходька – «Соці-

льно-економічний розвиток поміщицького господарства на Правобережній Україні в другій пол. XVIII ст.»⁴⁷⁷. Прикметно, що Є. Приходько був аспірантом вченого ще в ЧДУ. Опонентами пошукача стали Д. Похилевич і О. Апанович. Захист відбувся 1959 р.⁴⁷⁸

Відомий історик-медієвіст П. Михайлина був аспірантом В. Голобуцького в ЧДУ⁴⁷⁹, де останній працював до 1954 р. «наїздами». Під керівництвом вченого підготував і захистив 1958 р. в Інституті історії першу кваліфікаційну роботу «Міста України у визвольній війні 1648–1654 рр.». Опонентами його стали І. Гуржій і О. Компан (обидва співробітники відділу керованого В. Голобуцьким)⁴⁸⁰.

Одночасно з переходом В. Голобуцького на роботу в ІУ до аспірантури цього закладу вступив його студент з Чернівців О. Пономарьов (аспірант в 1949–1952 рр.). Темою дослідника стала «Промисловість Лівобережної України в II-й пол. XVIII ст.»⁴⁸¹, захист відбувся в 1953 р.⁴⁸². Інша чернівчанка Л. Рудомьоткіна отримала тему «Соціально-економічне становище козацтва Лівобережної України в II-й пол. XVIII ст.»⁴⁸³. Вона працювала секретарем у відділі історії феодалізму, коли його очолив В. Голобуцький, готуючи у межах планових завдань і в контексті зацікавленень керівника наукові розвідки (приміром у 1959 р. – «Селянські промисли Лівобережної України в останній чверті XVIII ст.»⁴⁸⁴.

До одного з найкращих учнів В. Голобуцького можна віднести І. Шульгу – майбутнього доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника вищої школи УРСР, який працював у Ужгородському університеті, а згодом у Вінницькому педінституті. В 1943 р. І. Шульга вступив на I курс історико-філологічного факультету Ростовського держуніверситету, який перебував у евакуації в м. Ош. Киргизької РСР⁴⁸⁵. Прикметно, що цей вз закінчив В. Голобуцький. У Чернівцях І. Шульга навчався останній курс (1944/45 р.)⁴⁸⁶, тобто до появи там свого вчителя. До аспірантури ІУ юнак вступив у 1951 р. Науковим керівником йому призначили В. Голобуцького, який зустрів його спочатку досить прохолодно: «Навіщо Вам Велика наука? Ви ж з села. Там вам і працювати...»⁴⁸⁷. Проте І. Шульга став кращим аспірантом В. Голобуцького, детально опрацьовував фонди багатьох архівосховищ. Він мав можливість заглиблюватись у творчу лабораторію вчителя, сприймати його методи роботи з першоджерелами, мову викладу матеріалу тощо⁴⁸⁸.

І. Шульга розробляв проблематику соціально-економічних процесів на Лівобережній Україні, як і його вчитель. Молодий науковець

достроково написав і захистив дисертацію (вересень 1954 р.) на тему «Розвиток товарного виробництва і торгівлі на території Лівобережної України у другій половині XVIII ст.»⁴⁸⁹ (опоненти І. Гуржій і В. Дядиченко⁴⁹⁰). Розробку подібної проблематики згодом продовжили вже аспіранти І. Шульги⁴⁹¹, демонструючи наукову тяглість школи В. Голобуцького. Подібно до вчителя І. Шульга згодом розробляв і питання, дотичні до історії господарства Запорозької Січі⁴⁹². Цікаво, що також подібно до В. Голобуцького І. Шульга проявив себе і в літературно-художній творчості як автор історичних повістей про рух опришків у зв'язках з запорозьким козацтвом⁴⁹³.

Враховуючи ту обставину, що в Інституті історії майже не було спеціалістів з історії Київської Русі, В. Голобуцький, як вже йшлося, долучився до їхньої підготовки. Так, в 1954 р. він став науковим керівником І. Шекери (закінчив аспірантуру в 1957 р.). Аспірант розробляв тему «Політична історія Київської Русі до середини XI ст.»⁴⁹⁴. Проте, з цією темою не склалося (згодом по ній він все ж таки випустив монографію) і він переорієнтувався на розробку теми більш відповідної до проблематики, що її вивчав його керівник. У 1959 р. І. Шекера запланував книгу «Соціально-економічне становище селянства Правобережної України в II-й пол. XVIII ст.»⁴⁹⁵. Урешті, він захистився в 1961 р. І. Шекера свідчив, що систематично отримував консультації від свого керівника⁴⁹⁶. В. Голобуцький клопотався про відрядження свого учня до Варшави для роботи в архівах⁴⁹⁷.

Одним з останніх аспірантів В. Голобуцького в Інституті історії став І. Ковальський (з 1958 р.)⁴⁹⁸. За тему для нього було обрано – «Рум'янцевський опис як джерело для вивчення історії Лівобережної України»⁴⁹⁹. Керівництво аспірантом відбувалося і після переходу В. Голобуцького до КІНГУ.

Професійні навички в межах тематики, пов'язаної з науковими зацікавленнями В. Голобуцького, здобували під керівництвом вченого і молоді історики з інших країн. Так, його учнем став польський дослідник з Кракова В. Серчик, з яким В. Голобуцький познайомився або під час своїх відряджень у Польщу 1957–1958 рр. або під час піврічного відрядження асистента Краківського університету до Києва для роботи в архівах у 1958 р. Прикметно, що польський історик вивчав історію народного господарства Польщі і України в XVIII ст.⁵⁰⁰ Студіювання відповідних тем цим та іншими зарубіжними дослідниками продовжилося і після переходу В. Голобуцького в КІНГУ.

2.2.5. *Взаємини історика з колегами.*

Оточуюче В. Голобуцького соціокультурне середовище в Києві було інтелектуально і культурно насичене, напрочуд різноманітне, як і належало столиці республіці. Головними членами цього середовища виступали товариші історика по цеху, педагоги, митці тощо. Перше місце серед них займали його колеги по Інституту історії, особливо товариші з відділу історії феодалізму. Дружні стосунки пов'язували вченого з колишнім директором ІУ М. Петровським (до смерті останнього в 1951 р.), який відіграв вагомую роль в долі В. Голобуцького, заохотивши того до переїзду в УРСР і в Київ. Свідченням дружби істориків є виступ В. Голобуцького на вченій раді у 1951 р., коли відбувалося висування кандидатур в академіки АН УРСР. Тоді В. Голобуцький активно підтримав кандидатуру М. Петровського і дав містку позитивну характеристику науковим здобуткам останнього⁵⁰¹.

В. Голобуцький кваліфіковано, але неупереджено, не зважаючи на особи, розглядав наукові праці і роботу в цілому колег по інституту і по відділу історії феодалізму. Неодноразово він брав участь в обговоренні монографій, дисертацій, планових робіт співробітників відділу О. Апанович, І. Бойка, І. Гуржія, В. Дядиченка, О. Касименка, О. Компан, О. Лоли, К. Стецюк, Ф. Шевченка та ін.⁵⁰². Так, наприклад, будучи опонентом О. Апанович і О. Компан, високо оцінив їх дисертації. У 1957 р. рекомендував до друку монографію І. Гуржія «Робітники України в добу кріпосництва»⁵⁰³. В. Голобуцький схвально оцінив і монографію В. Дядиченка «Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України в кінці XVII – на початку XVIII ст.», називаючи її цінним дослідженням, яке треба якнайшвидше видати⁵⁰⁴. Багато зусиль вчений доклав для підтримки монографії О. Касименка і для затвердження результатів докторського захисту останнього у ВАК СРСР⁵⁰⁵ тощо.

Тісні стосунки підтримував В. Голобуцький із львівськими істориками, насамперед з директором Інституту суспільствознавства АН УРСР І. Крип'якевичем, про що свідчить листування між науковцями та деякі інші матеріали (збереглося понад 60 листів В. Голобуцького та інші документи⁵⁰⁶). Особливо тісною була співпраця між істориками в роки хрущовської «відлиги», коли взаємини між інститутами «розвивалися доволі конструктивно і набули сталого характеру, хоча й залежали значною мірою від коливань ідеологічної атмосфери»⁵⁰⁷. В листуванні (яку видно з опису архіву І. Крип'якевича) відбито

співпрацю вчених над проектом видання документального збірника присвяченого 300-річчю приєднання України до Росії, взаємне рецензування і редагування монографій і статей. Так, В. Голобуцький робив зауваження до монографій І. Крип'якевича «Богдан Хмельницький» та «Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст», писав на них рецензії. Львівський історик в свою чергу відгукнувся рецензією на монографію «Запорожское казачество»⁵⁰⁸.

Про контакти і взаємостосунки В. Голобуцького з іншими колегами, як інститутськими, так і позаінститутськими (в тому числі – з інших міст), можуть надати відомості про опонування на захистах кваліфікаційних робіт. Існує інформація (на жаль, не повна) про опонування В. Голобуцького в Інституті історії АН УРСР. Найбільш насиченим у цьому відношенні був 1954 р., коли вчений 12 разів (найбільше за всіх колег по Інституту історії) виступив опонентом (зокрема 5 разів у зазначеному інституті), а всього написав того року 26 відгуків⁵⁰⁹. В одному випадку він навіть просив зняти з нього опонування⁵¹⁰. В. Голобуцького особливо відзначено у річному звіті Інституту історії за 1954 р. як співробітника, який надав велику допомогу викладачам вчн у підготовці, науковій апробації й захисті дисертацій, а також як наукового керівника дисертантів і офіційного опонента на захистах кваліфікаційних робіт⁵¹¹.

Отже, за не повними даними В. Голобуцький за роки своєї роботи в інституті опонував у його стінах при захистах позаінститутських істориків – С. Білецького⁵¹², В. Грабовецького⁵¹³, Ю. Гошка, Є. Яцкевича та ін.⁵¹⁴ Вчений був першим опонентом таких своїх колег по Інституту історії як О. Апанович, О. Лола, О. Компан, І. Компанієць, Ю. Курносов та ін.⁵¹⁵. Серед наукових керівників опонованих В. Голобуцьким дисертантів – були І. Крип'якевич, І. Гуржій та ін.

Окрім опонування в Інституті історії вчений, як вже зазначено, брав участь в аналогічних заходах в інших установах, навіть поза межами республіки. Для прикладу наведемо випадок з захистом докторської дисертації його друга ще з казанських часів В. Отамановського. В. Голобуцький вагомо посприяв, щоби організувати цей захист взагалі. Він, зокрема, три рази їздив в Ленінград з цієї справи, де, нарешті, в ЛДУ у травні 1958 відбувся захист. Опонентами в В. Отамановського, окрім самого В. Голобуцького, були колишні опоненти останнього – В. Мавродін і А. Предтеченський. Додамо, що В. Голобуцький ще умовив дати відгук академіка М. Тихомирова⁵¹⁶.

Певною мірою про взаємини в колективі Інституту історії тих років свідчать деякі факти, які мали місце під час висунення кандидатур в члени-кореспонденти АН УРСР. У 1956 р. Президія АН УРСР прийняла постанову з приводу проведення виборів представників академічних інститутів у дійсні члени і члени-кореспонденти, згідно з якою дозволялося подати кандидатури й історикам. У липні 1956 р. була скликана вчена рада Інституту історії, де обговорювалося питання про вибори до АН УРСР. На ній, за результатами обговорення, було прийнято рішення просити Президію виділити більше вакансій для істориків (була виділена лише одна – член-кореспондентська), які, враховуючи важливе значення історичної науки, фактично не представлені на рівні Президії і ВСН⁵¹⁷. Один із виступаючих на засіданні вченої ради слушно зауважив, що є «велика група висококваліфікованих провідних істориків, які мають всі дані для того, щоб бути представленими в АН УРСР»⁵¹⁸.

Очевидно, що достойною кандидатурою могла бути і кандидатура В. Голобуцького. Дійсно, у липні 1956 р. на спеціальному засіданні вченої ради Інституту історії колеги вченого по відділу – О. Апанович, О. Компан і Н. Сидоренко висунули кандидатуру історика в члени-кореспонденти АН УРСР⁵¹⁹. Слід зауважити, що підготовка до виборів, на жаль, відзначалася огидною закулісною боротьбою, коли, за образними словами В. Голобуцького (лист до М. Тихомирова від 29 червня 1956 р.), інтригани «рвуться уперед, вишкіривши зуби і намагаючись любимими засобами дискредитувати і прибрати потенційних суперників»⁵²⁰. Хоча В. Голобуцький ні на що не претендував, однак відчував на собі «удари дубини горилоподібного аноніма», зокрема, на вченого «подали мерзенні доноси і мені доводиться давати пояснення і виправдовуватися в тому, про що я не думав» (всього було подано 7 доносів)⁵²¹. Вірогідно припустити, що доноси писали ті ж самі «колеги», які два роки до того «допомогли» звільнити вченого з Київського педінституту та ЧДУ. Зауважимо, що якщо В. Голобуцький знав точну кількість доносів, то можливо він знав і їх авторів.

Утім, вибори були відкладено на рік і у вересні 1958 р. кандидатура вченого була висунута повторно (на цей раз подання зробив В. Клоков)⁵²². Члени вченої ради одногосно підтримали кандидатуру В. Голобуцького, але на академічних виборах від Інституту історії було обрано І. Гуржія і М. Супруненко. Можливо однією з причин не обрання В. Голобуцького була його позиція щодо терміну «возз'єднання»

в конфлікті 1952 р. з вищими партійними органами, що дало свої наслідки. Такої думки притримується П. Голобуцький⁵²³. Однак, достатня кількість вагомих документів свідчать (й взагалі весь аналіз діяльності історика в останні роки роботи в академічному закладі), що вчений звільнився (а не був звільнений, як пише П. Голобуцький) з Інституту історії зовсім не з цієї причини.

Останнім інститутським відрядженням ученого було поїздка на Південь України – до Одеси і Ізмаїлу в січні 1961 р. Під час відрядження В. Голобуцький через посередництво А. Бачинського познайомився з іншим одеським істориком (славістом) М. Диханом (тоді – викладачем кафедри історії КПРС ОДУ), який до кінця життя В. Голобуцького залишався його близьким другом і часто гостював у родині Голобуцьких⁵²⁴. У тому ж році М. Дихан захистив у Інституті історії кандидатську дисертацію, присвячену участі болгар і гагаузів у революції і боротьбі з інтервентами, а його першим опонентом був колега В. Голобуцького по відділу В. Дядиченко⁵²⁵.

Принагідно відзначимо, що М. Дихан характеризує київського колегу як блискучого розповідача. Одеський історик опублікував до його 100-річчя ювілейну статтю в одній з одеських газет⁵²⁶. Згодом він емігрував у США. З одеських істориків, з якими товаришував В. Голобуцький, можемо ще назвати І. Хіоні, директора ДАОО⁵²⁷.

Після відрядження до Одеси В. Голобуцький вже фактично не приступив до роботи в Інституті історії, оскільки взяв відпустку, під час якої перейшов на роботу до КІНІ⁵²⁸. За рішенням бюро Київського обкому компартії В. Голобуцького було призначено завідувачем кафедри народного господарства в КІНІ⁵²⁹. Утім, однією з причин переходу вченого до згаданого вчн став конфлікт з іншим відомим вітчизняним істориком Ф. Шевченком, про що принагідно йдеться у спогадах О. Апанович⁵³⁰, Я. Дзири⁵³¹, Я. Ісаєвича⁵³² тощо⁵³³ та в дисертації С. Батуріної⁵³⁴. Взаємини між істориками були протягом всього періоду роботи В. Голобуцького в інституті товариськими, а катастрофічно погіршилися в 1960 р. На відділі і на засіданнях вченої ради цього року В. Голобуцький піддав гострій, тенденційній критиці докторську дисертацію Ф. Шевченка, хоча на монографію В. Голобуцький дав позитивний відгук. При обговоренні дисертації Ф. Шевченка більшість співробітників відділу історії феодалізму і членів вченої ради підтримала Ф. Шевченка. Припускаємо, що оскільки В. Голобуцький (разом з І. Рознером) зайняв досить радикальну і непримиренну позицію, то

психологічно він не міг поступитися, а тому пішов з інституту. Зауважимо, що за свідченням П. Михайлини, В. Голобуцький, взагалі міг бути досить ризьким при відстоюванні своїх поглядів⁵³⁵.

Про стосунки В. Голобуцького і Ф. Шевченка свідчать листи останнього до І. Крип'якевича кінця 1950-х – початку 1960-х рр. В більшості з них, окрім останніх, В. Голобуцький згадується в цілком позитивному контексті, а в одному з листів (грудень 1958р.) Ф. Шевченко просить І. Крип'якевича підтримати кандидатуру В. Голобуцького на виборах в члени-кореспонденти АН УРСР⁵³⁶. Проте, в останніх листах і в щоденнику Ф. Шевченко не шкодує слів на адресу В. Голобуцького. Академік Я. Ісаєвич, згадуючи цей конфлікт (і називаючи В. Голобуцького «українським патріотом»), припускає, що в ньому «грали роль не принципові розходження у поглядах, а чисто особисті, амбіційні мотиви»⁵³⁷. Нам також бракує інформації про справжні причини конфлікту, а отже в цілому приєднуємося до думки Я. Ісаєвича (власні здогадки залишимо при собі). Зазначимо, що винними, вірогідно, були обидві сторони конфлікту. Зайве підкреслювати, що всі джерела характеризують В. Голобуцького як толерантну і врівноважену людину. Вірогідно, Ф. Шевченко мусив чимось (?) дуже сильно обурити свого колегу, щоби той зайняв таку непримиренну позицію. Про збереженість конфронтаційності стосунків між ними і в подальшому свідчить те, що в деяких публікаціях «УІЖУ» (головним редактором якого був Ф. Шевченко) знімали посилання на праці В. Голобуцького (наприклад, у 1964 р.)⁵³⁸. Ця конфронтаційність збереглася навіть і в 1970-ті рр., про що дуже красномовно свідчать записи (притому – проредаговані видавцями) у щоденнику Ф. Шевченка⁵³⁹.

2.3. На посаді завідувача кафедри історії народного господарства в КІНГ (1961–1971 рр.).

2.3.1. Робота вченого в КІНГ в цілому.

Робота історика в провідному вітчизняному економічному вчн складає окремий (восьмий) етап його біографії. Перехід до Інституту народного господарства – до улюбленої педагогічної діяльності виявився для В. Голобуцького не безболісним, навіть у прямому розумінні слова, оскільки, у перші місяці вчений хворів на очі. Остання обставина позначалася на його душевному стані – він не міг відразу притлумити свій біль від останніх конфліктних подій в Інституті історії за допомогою заглиблення у вир викладацької роботи; страждав

«від вимушених лінощів і тому почував себе дурно» (лист до А. Бачинського⁵⁴⁰).

У цьому ж 1961 р. В. Голобуцький отримав службову квартиру від КІНГУ. В експлуатацію було здано 60-квартирний житловий будинок для професорсько-викладацького і адміністративно-господарського персоналу інституту по вул. Черняхівського, 4.⁵⁴¹ Квартири отримали 52 співробітники інституту. Серед них і В. Голобуцький. Як зазначається у звіті вніз за 1960/61 нч. р., наявність житлової площі «надала можливість запросити на роботу в інститут ряд висококваліфікованих спеціалістів»⁵⁴². Очевидно, що умовою отримання квартири мав бути перехід В. Голобуцького на штатну роботу до КІНГ, адже сумісництво в 1960 р. було скасовано. У той же час двохкімнатна квартира Голобуцьких по вул. Артема була затісна для проживання, а Інститут історії не мав можливості поліпшити житлові умови свого завідуючого відділом. Як би там не було, але перехід з Інституту історії до КІНГУ був для вченого не таким однозначним. Вірогідно, що як і у випадку з Чернівцями, можливість отримання квартири переважувала інші фактори. Якщо так, то слід в черговий раз зафіксувати, що такий чинник повсякденного життя, як поліпшення житлових умов призводить до кардинальних змін у кар'єрі та науковій і педагогічній діяльності вченого.

З автобіографії, датованої жовтнем 1964 р., можна отримати інформацію про родину історика в цей період. Старший син Ігор на той час працював у Інституті кібернетики, Петро був аспірантом (спеціалізація «філософія») КДУ, а їхня сестра Ніна вчилася в Інституті іноземних мов. Старший брат В. Голобуцького працював зоотехніком у одній із станиць Краснодарського краю; молодший – головним егерем Чечено-Інгушської АРСР (м. Грозний); сестра проживала разом з чоловіком (військовим інженером у відставці) у Києві, а з ними жили батьки вченого – люди похилого віку⁵⁴³.

Отже, з лютого 1961 р. В. Голобуцький повністю перейшов на постійну роботу до КІНГУ: наказом ректора його перевели з посади професора-«погодинника» на штатну посаду професора кафедри історії народного господарства⁵⁴⁴. В серпні він призначається завідувачем кафедрою⁵⁴⁵ (до цього виконував обов'язки). Забігаючи наперед, зазначимо, що В. Голобуцького було переобрано ще на п'ять років у 1966 р.⁵⁴⁶ Кафедра, керована В. Голобуцьким кілька разів підпорядковувалася різним факультетам, але більшу частину часу роботи вчено-

го на ній підлягала загальнонауковому факультету КІНГа, що розміща-
вся за адресою – вул. Андріївська, 2⁵⁴⁷.

Зміна академічного історичного інституту на економічний вnz
мала для вченого відповідні наслідки. По-перше, тепер багато часу зай-
мала педагогічна, викладацька діяльність. По-друге, згідно зі спеціалі-
зацією КІНГУ, що відображалося в науково-педагогічних планах інсти-
туту, пріоритетними для В. Голобуцького стають питання суто еконо-
мічної історії України.

В цілому обов'язки професора і завідувача кафедрою історії на-
родного господарства були пов'язані з викладацькою і методичною
роботою. Історик читав лекційні курси, надавав консультації, приймав
екзамени, відвідував і ретельно аналізував лекції колег, особливо моло-
дих, уважно розглядав їх монографії і дисертації, розробляв лекції
і семінари, рецензував дисертації і наукові праці, що надсилалися на
предмет відгуку кафедри з інших установ, опонував на кандидатських
і докторських захистах тощо. Він багато уваги приділяв студентському
науковому гуртку, а також індивідуальній роботі з іноземними студен-
тами. Одним з провідних напрямів його діяльності була розробка різно-
го роду навчально-методичних посібників і вказівок (частково опублі-
кованих)⁵⁴⁸. Викладав професор на стаціонарі, на вечірньому відділенні
і у заочників, при чому на кількох факультетах⁵⁴⁹.

Штатний склад кафедри народного господарства КІНГана початку
завідування В. Голобуцького був наступним. Це – доценти В. Чунтулов,
С. Лаута, М. Спатарь, викладач М. Прижогин, асистент Л. Зацепиліна (її
В. Голобуцький високо оцінював за методику читання лекцій)⁵⁵⁰. На ка-
федрі навчалося п'ять аспірантів (М. Рузін, Г. Коба, Б. Березов, А. Ярем-
чук, Заболотний)⁵⁵¹. З першого повного року своєї роботи в КІНГУ
(1961/62) В. Голобуцький читав (разом с С. Лаутою і М. Прижогиним)
курс історії народного господарства СРСР; В. Чунтулов і М. Спатарь –
курс історії народного господарства зарубіжних країн; М. Спатарь,
М. Прижогин і Л. Зацепиліна вели семінари⁵⁵². Станом на 1962/63 нч. р.
педагогічне навантаження на В. Голобуцького складало 569 год. (з них
230 – робота з 5-ма його аспірантами)⁵⁵³. Вочевидь, невелике лекційне
навантаження пояснювалось тим, що вчений вів наукові дослідження і
розробляв науково-методичні посібники. Значимо, що і в подальшому
суто навчальне навантаження у В. Голобуцького було невеликим.

Напрями роботи керованої В. Голобуцьким кафедри розкриває,
зокрема, перелік питань, котрі обговорювались під час засідань (останні

проводились 1–2 рази на місяць)⁵⁵⁴. Наведемо для прикладу найбільш важливі з цих питань за перший повний навчальний рік роботи В. Голобуцького завкафедрою (1961/62):

- «про методику роботи іноземних студентів»,
- «про наукову роботу студентів»,
- «розробка проекту програми з економічної історії капіталістичних країн»,
- «розробка проекту програми з економічної історії СРСР і країн соціалістичного табору»,
- розробка методичних посібників з економічної історії;
- розглядалися учбові посібники, зокрема, підготовлений московськими авторами курс історії народного господарства СРСР;
- обговорювалися також наукові виступи на кафедрі, дисертації, наукові звіти аспірантів, лекції і практичні заняття викладачів, їх звіти тощо⁵⁵⁵.

Подібні питання були присутні в протоколах засідання кафедри і в наступні роки.

Наукова робота з приходом на завідування кафедрою В. Голобуцького здебільшого планувалася з 4-х напрямів:

- підготовка і видання учбових посібників;
- підготовка і видання монографічних праць і окремих статей (вчений із самого початку поставив питання щодо написання монографій співробітниками кафедри)⁵⁵⁶;
- керівництво аспірантурою і студентським науковим гуртком⁵⁵⁷.

Наукову роботу, згадану в цьому типовому плановому переліку, можна розділити на дві галузі – науково-методичну і науково-дослідну. Втім, зрозуміло, що в багатьох моментах ці галузі перехрещувалися. Наприклад, організацію науково-дослідної роботи студентів з боку завкафедрою і його колег слід віднести до науково-методичної чи навчально-методичної роботи.

Одним з найважливіших напрямів (якому першорядного значення надавав сам В. Голобуцький) науково-методичної роботи кафедри було створення навчальних підручників і посібників та іншої подібної літератури⁵⁵⁸. Мова про підручники з історії народного господарства СРСР зайшла на першому ж засіданні кафедри після переходу вченого до КІНГУ. Прикметно, що (як зазначив тоді В. Чунтулов) з приходом В. Голобуцького ця справа стала реальною⁵⁵⁹. На початку завідування

кафедрою В. Голобуцький запропонував скликати спеціальну нараду для планування видання лекцій з історії народного господарства. Він критично висловився про існуючі опубліковані курси, навіть нові. Приміром, курс історії народного господарства СРСР московських авторів 1960 р., на його думку, був громіздким для сприйняття студентами⁵⁶⁰.

Дійсно, за керівництва кафедрою В. Голобуцьким, вона стала ініціатором підготовки та видання підручників і навчальних посібників з економічної історії СРСР і зарубіжних країн. Варто відзначити, що планувалося видавати їх українською мовою. Особливо вагому роль, окрім В. Голобуцького, в підготовці названих видань відіграв В. Чунтулов⁵⁶¹. Найбільшим досягненням останнього було створення цілісного курсу (підручника) з економічної історії СРСР, який вийшов у 1969 р. На цей підручник В. Голобуцький написав і опублікував у провідному союзному історичному часопису рецензію, що високо оцінювала працю колеги⁵⁶² (ще одну рецензію вченого на інший підручник В. Чунтулова було опубліковано в газеті «Радянська освіта» за 1965 р.⁵⁶³).

Сам же В. Голобуцький особисто зосередився на підготовці посібника з курсу історії народного господарства (економічної історії) України. У добу керівництва УРСР П. Шелестом специфіка України в загальносоюзному контексті стала більше враховуватися, що позначилося на загальнокультурних і наукових процесах, зокрема – в гуманітарних науках і освіті. У зв'язку з цим, а також тому, що історія України все ж таки була більш близька науковим і науково-педагогічним інтересам В. Голобуцького, він і зайнявся його підготовкою. Тоді надія на введення такого курсу до навчального процесу, а також опублікування підручника була цілком реальною.

Вперше В. Голобуцький поставив питання стосовно введення до навчального процесу зазначеного курсу на засіданні кафедри 8 січня 1962 р. Він пропонував відвести під це близько 110 год. Такий курс можна було б ввести в економічних ВНЗ України і на економічних факультетах університетів. На цьому засіданні був присутній ще один спеціаліст у цій галузі, завідувач відповідної кафедри ОКЕІ, професор С. Боровий, який підтримав київського колегу і висловився про необхідність створення навчального посібника. Кафедра прийняла рішення щодо підготовки підручника своїми силами, а також порушила клопотання перед вченою радою інституту і міністерством про введення в

економічних ВНЗ республіки і на економічних факультетах університетів курсу історії народного господарства УРСР. Проект програми курсу мали найближчим часом обговорити на кафедрах КІНГУ і ОКЕІ⁵⁶⁴.

Через деякий час проект програми (підготовлений на українській мові В. Голобуцьким) був обговорений, зокрема, на кафедрі КІНГУ. У обговоренні знову ж таки брав участь професор С. Боровий, який вніс кілька корисних поправок. В цілому проект було схвалено⁵⁶⁵.

На базі кафедри КІНГ у цей же період відбулось об'єднане засідання за участю представників відділу історії народного господарства і економічної думки Інституту економіки АН УРСР та представників КДУ і ОКЕІ. Були присутні такі відомі історики-економісти як: Д. Вірник, А. Погребинський (МФЕІ), С. Боровий, А. Бондаревський та ін. Науковці обговорювали рукопис підручника «Історії народного господарства СРСР (дожовтневий період)», підготовленого колективом авторів під редакцією професорів І. Голубничого і А. Погребинського. В. Голобуцький у своєму виступі висловив кілька суттєвих зауважень з приводу покращення підручника; зокрема, знову виявив свою обізнаність з найновішими дослідженнями історії східних слов'ян у давню добу⁵⁶⁶.

Об'єднане засідання також надало В. Голобуцькому хорошу нагоду підняти в більш широкому колі колег питання стосовно необхідності введення до навчального процесу курсу «Історії народного господарства Української РСР». Вчений запропонував його ввести факультативно спочатку в КІНГУ. Учасники засідання підтримали історика. В постанові винесли рішення про постановку питання перед вченою радою КІНГ щодо ведення факультативу вже з нового навчального року (1962/63), а також про клопотання перед міністерством освіти УРСР щодо введення цього курсу у всіх економічних ВНЗ УРСР і економічних факультетах університетів. Учасники засідання також в цілому погодилися з проспектом і проектом програми курсу, а його подальшу розробку доручили В. Голобуцькому і В. Чунтулову⁵⁶⁷.

Рішення створити підручник обумовлювали передусім потреби навчального процесу, оскільки подібних підручників практично не було або ж вони були застарілими. До того ж їх виклад у літературному сенсі бажав кращого. Власне, як вже йшлося, створення навчальних посібників і підручників з курсу економічної історії України було одним з планових науково-методичних завдань кафедри, що її очолював В. Голобуцький⁵⁶⁸.

До збору матеріалів для названого підручника вчений приступив у 1963 р.⁵⁶⁹ У зв'язку з рекомендаціями всесоюзної наради, проведеної на базі КІНГУ 1965 р., МВССО СРСР видало в липні 1965 р. постанову щодо створення підручників і посібників з економічної історії національних республік⁵⁷⁰. Реагуючи на це, кафедра, керована В. Голобуцьким, ухвалила вважати створення такого посібника (тобто повного курсу «Економічної історії УРСР» у двох випусках – дожовтневий період і радянський) справою актуальною і першочерговою⁵⁷¹. Слід наголосити, що кафедра власне і була ініціатором цієї справи. До навчального процесу цей курс кафедра мала намір ввести в 1966/67 н.ч.р. Як відмічалось на іншому засіданні кафедри, подібного цілісного курсу з економічної історії України «ніколи не було». Тому актуальним є завдання кафедри створити такий курс⁵⁷².

У кінці 1960-х рр. створення навчального посібника з економічної історії УРСР (у двох частинах) стало одним з основних завдань кафедри⁵⁷³. У квітні 1968 р. обидві частини були рекомендовані до друку. Перша частина посібника, підготовлена В. Голобуцьким, вийшла в 1970 р.⁵⁷⁴.

У останні роки завідування В. Голобуцького співробітники кафедри займалися також і створенням навчального посібника з економічної історії капіталістичних країн. Причому, В. Голобуцький готував ряд підрозділів, зокрема, таких, як «Основні риси економічного розвитку античного світу» і «Основні риси економічного розвитку країн Давнього Сходу»⁵⁷⁵. При обговоренні вказаних підрозділів на засіданні кафедри виступаючі підкреслили їхню якісну різницю від тих відповідних підрозділів, які були в наявній навчальній літературі. Зазначений посібник був готовий у 1970 р., а потім кафедра мала приступити до підготовки аналогічного посібника, що охоплював би соціалістичні країни⁵⁷⁶.

Важливим напрямом науково-педагогічної діяльності В. Голобуцького і співробітників керованої ним кафедри було створення програм певних навчальних курсів. Передусім, значний внесок вчений зробив в розробку програми «Економічна історія СРСР»⁵⁷⁷. Завдання з її розробки кафедра отримала в 1962 р. від відділу політекономії Управління суспільних наук МВССО СРСР. Матеріали, розроблені кафедрою (передусім В. Голобуцьким), лягли в основу проекту, що його прийняло вказане міністерство⁵⁷⁸. Програма витримала кілька перевидань, у редагуванні змін до яких постійно брав участь вчений⁵⁷⁹. В. Голобуцький і члени кафедри також рецензували програми навчаль-

них курсів інших національних республік, зокрема робили зауваження на програму з історії народного господарства БРСР⁵⁸⁰. Відтак, як фахівець, історик кілька років перебував у складі методичної комісії МВССО УРСР⁵⁸¹.

Дисертації і автореферати, монографії тощо, що надсилалися на предмет відгуку кафедри з інших установ, у більшості випадків розглядалися особисто В. Голобуцьким (а за його дорученням й іншими членами кафедри)⁵⁸². Так, кандидатська дисертація (1961 р.) Ф. Назаренка, присвячена соціально-економічним поглядам М. Драгоманова (якого тоді реабілітували в радянській науці⁵⁸³), була визнана В. Голобуцьким цікавою і змістовною працею, яка втім потребувала доробки. Складність завдання автора полягала в тому, що йому необхідно було для реконструкції поглядів М. Драгоманова уважно вивчити соціально-економічну і політичну історію Росії, України і Західної Європи з кінця 50-х до середини 80-х рр. XIX ст. Інша складність полягала в тому, що зазначені погляди М. Драгоманова являлися еkleктичними й суперечливими⁵⁸⁴.

Розглядалася В. Голобуцьким на предмет відгуку кафедри і книга (подана на здобуття ступеню доктора історичних наук) І. Компанійця (колеги вченого ще по роботі в Інституті історії) під назвою «Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст»⁵⁸⁵. Хоча відгук кафедри був позитивним, І. Компанієць по названій книзі не захистився. Іншою монографією співробітника Інституту історії, поданою на здобуття ступеню доктора історичних наук, що розглядалася кафедрою (квітень 1964 р.) і була позитивно оціненою, стала книга О. Компан «Міста України в другій половині XVIII ст.»⁵⁸⁶ (того ж року дисертація була захищена).

В. Голобуцький підготував також позитивний відгук на предмет присудження ступеню доктора економічних наук Д. Вірнику за сукупністю праць. Професор Д. Вірник тоді очолював Республіканську наукову раду з проблем «Історії народного господарства і історії економічної думки», був автором кількох монографій⁵⁸⁷. Позитивний відгук надала кафедра у листопаді 1963 р. і кандидатській дисертації С. Кульчицького «Розвиток залізничного транспорту на Україні в дореволюційний період»⁵⁸⁸ (остаточна назва дисертації дещо змінена), історика-економіста, майбутнього заступника директора ІІУ НАН України з наукової роботи. Тоді С. Кульчицький був аспірантом Інституту економіки АН УРСР, а науковим керівником у нього був професор Д. Вірник⁵⁸⁹.

Обговорювалися на засіданні кафедри докторська дисертація Г. Марахова «Польське повстання 1863 р. на Правобережній Україні»⁵⁹⁰ і монографію О. Пронштейна «Земля Донецкая в XVIII в.»⁵⁹¹ (останній був другом В. Голобуцького з Ростовського (-на-Дону) університету), що подавалася на здобуття ступеню доктора історичних наук. Відгуки на обидві праці готував завкафедрою. У своєму виступі при обговоренні монографії О. Пронштейна він підкреслив важливе її значення для дослідження історії козацтва⁵⁹². Серед інших, праць, що рецензувалися В. Голобуцьким, назвемо ще такі: монографія А. Слюсарського «Социально-экономическое развитие Слобожанщины в XVII–XVIII в.»⁵⁹³ (звернемо увагу, що в 1955 р. В. Голобуцький рецензував ще одну книжку цього харківського історика) і монографія І. Степанова (співробітника історичного факультету ЛДУ), присвячена селянській війні в Росії 1670–1671 рр.⁵⁹⁴.

Рецензував вчений за завданням союзного міністерства освіти і рукопис підручника «Історія народного господарства СРСР (1917–1962 рр.)» під редакцією А. Погребинського. Прикметно, що у відгуку В. Голобуцький, у дусі часу підкреслив як позитив підручника – критику «культу особистості» (негативний вплив на економічне життя країни)⁵⁹⁵. Серед підручників також рецензувався рукопис Л. Подколзіна «Короткий нарис економічної історії СРСР. (Починаючи з первісно-суспільного ладу і до жовтня 1917 р.)». Під час обговорення В. Голобуцький висловив багато критичних зауважень, але рукопис рекомендували до друку (при умові врахування зауважень), оскільки підручник мав бути для іноземних студентів (а отже вимоги до того роду літератури були більш спрощеними)⁵⁹⁶. Рецензувалися й інші підручники⁵⁹⁷.

Важливою ділянкою роботи кафедри була організація обміну досвідом з колегами з інших, в тому числі, з інших республік Союзу й закордону. Завідувач кафедри, як правило, задавав найбільше питань доповідачам. З українських колег неодноразово виступав на засіданнях кафедри професор С. Боровий з ОКЕІ та ін.⁵⁹⁸ Принагідно зауважимо: одеський професор орієнтувався і в одному з основних проблематичних пластів, що їх розробляв В. Голобуцький, оскільки С. Боровий у 1920-х вивчав архів Коша Запорізької Січі, котрий знаходився тоді в Одесі. Його, передусім, цікавили взаємини євреїв з козаками, роль перших в Січі⁵⁹⁹. По кілька разів на засіданнях керованої В. Голобуцьким кафедри виступали колеги з Білорусії і Росії. Так, у 1961 р. виступив з доповіддю «Державно-монополістичний капітал в Росії» професор МФЕІ

А. Погребинський⁶⁰⁰, який багато разів брав участь в різних заходах разом із кафедрою КІНГУ.

На хвилі інтелектуального пожвавлення доби хрущовської «відлиги» відчувалися прагнення і спостерігалися спроби подолання ідеологічного догматизму з метою розширення дослідницького і тематичного простору в гуманітаристиці. Одним із прикладів цього була Всесоюзна нарада з питань покращення підготовки науково-педагогічних кадрів з історичних наук, що відбулася у грудні 1962 р. у Москві; там були присутні завідувачі відділів академічних інститутів і кафедр ВНЗ СРСР (українська делегація була однією із самих представницьких)⁶⁰¹. У її роботі, як завкафедрою, брав участь і В. Голобуцький⁶⁰². Повернувшись з Москви, вчений провів засідання кафедри, присвячене перебудові роботи відповідно до завдань, що їх поставили на нараді⁶⁰³. Він, зокрема, поділився міркуваннями з приводу заслуханої на нараді доповіді академіка Б. Пономарьова. В ній йшлося про «культ особистості» та нанесену ним шкоду для історичної науки. Також у доповіді (на що звернув увагу членів кафедри В. Голобуцький) вказувалося на необхідність підготовки аспірантів з історії країн народної демократії⁶⁰⁴.

У рекомендаціях цієї наради, серед головних хронологічних і тематичних періодів, які слід вивчати, називалася історія радянського суспільства (втім, такі рекомендації лунали не вперше)⁶⁰⁵. Тому, здебільшого, теми дисертацій на кафедрі історії народного господарства КІНГУ вибиралися в хронологічних межах саме радянського періоду.

Професор також брав участь у республіканських нарадах: працівників ВНЗ у лютому 1962 р.⁶⁰⁶, у координаційній нараді з історії народного господарства і економічних вчень (весна 1963 р.)⁶⁰⁷, у нараді завідувачів кафедр і викладачів суспільних наук ВНЗ УРСР (виступ на тему – «Підготовка методичної і допоміжної літератури для студентів вечірнього і заочного відділень»)⁶⁰⁸. В грудні 1963 р. вчений був учасником наукової конференції на базі Ленінградського університету («Соціально-економічна програма селянських війн XVI–XVII ст. на Україні»). В травні 1964 р. відбулась науково-методична нарада викладачів історії народного господарства економічних ВНЗ Ленінграда, де В. Голобуцький поділився своїм досвідом⁶⁰⁹.

Дуже вагомою була роль В. Голобуцького (і членів кафедри) в ініціюванні, підготовці і проведенні на базі КІНГУ Всесоюзної науково-методичної наради з економічної історії (травень 1965 р.). Спочатку кафедрі було рекомендовано скликати таку нараду в 1964 р., Але потім,

її перенесли на 1965 р.⁶¹⁰ Попередньо в 1963 р. у КІНГУ відбулася спільна методична нарада з співробітниками вчз України і МІНГУ. Від московського інституту представником був професор І. Шемякін (з ним В. Голобуцький співпрацював тривалий час). В нараді брав участь також працівник МВССО СРСР А. Тарунін. Окрім участі в дискусії, В. Голобуцький виголосив доповідь про проблемний підхід з читання курсу економічної історії в КІНГУ. Доповідь вченого була позитивно сприйнята учасниками наради. На майбутню всесоюзну нараду тоді ж було заплановано ряд доповідей, серед них і аналогічна доповідь В. Голобуцького «Про досвід викладання курсу у проблемному розрізі»⁶¹¹. Зазначимо, що проблемний курс намічалось ввести на стаціонарі КІНГУ з 1963/64 нч.р. (86 год.)⁶¹².

Підготовка до наради тривала майже півтора року і, врешті, вона відбулася 29–31 травня 1965 р.⁶¹³. До неї, окрім доповідей, кафедра підготувала діафілми (авторство В. Голобуцького), частину лекцій фонокурсу, різні таблиці тощо⁶¹⁴. На нараді вчений виголосив три доповіді – дві методичних і одну суто наукову. Остання була присвячена його провідній темі з економічної історії, а саме питанню про зародження капіталістичних відносин в Росії⁶¹⁵. Одна з методичних доповідей розкривала вимоги до підручників з економічної історії, а інша була присвячена змісту і деяким питанням методики викладання курсу економічної історії (тобто, була тематично ширше, ніж спочатку планувалось; співавтор її був В. Чунтулов)⁶¹⁶.

Одним з важливіших результатів наради стала певна перемога точки зору В. Голобуцького стосовно введення у економічних вчз і на економічних факультетах університетів курсу республіканської економічної історії (тобто – економічної історії відповідних союзних республік). Нарада рекомендувала ввести такий курс⁶¹⁷. Прикметно: у резолюції наради було вказано, що кафедра історії народного господарства КІНГУ є однією з провідних у СРСР⁶¹⁸.

За організацію і проведення всесоюзної наради В. Голобуцькому було оголошено подяку від міністерства⁶¹⁹. Згідно рекомендацій наради вчена рада КІНГУ прийняла постанову щодо введення до навчального процесу курсу економічної історії Української РСР⁶²⁰.

В. Голобуцький також систематично брав участь в наукових сесіях (конференціях) професорсько-викладацького складу КІНГУ. У більшості випадків він виступав із змістовними науковими доповідями. Так, у грудні 1961 р. він виголосив доповідь під назвою «Критика сучасних

зарубіжних фальсифікаторів історії визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.»⁶²¹. (У лютому 1962 р. ця ж доповідь була предметом обговорення на засіданні кафедри історії народного господарства КІНГУ)⁶²². Проблемну доповідь підготував вчений на чергову сесію КІНГУ (1965 р.) – «Соціально-економічні причини посилення кріпосництва в країнах Східної Європи XV–XVII ст.», тези якої вийшли у відповідному збірнику⁶²³. Аналогічний захід відбувався і в 1966 р., тоді вчений виголосив доповідь про найману працю на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст.⁶²⁴ тощо⁶²⁵.

Плідно і активно В. Голобуцький брав участь у роботі вченої ради КІНГУ, де неодноразово виступав з доповідями. Зазначимо, що в 1960-х рр. учений, окрім КІНГУ, був членом принаймні ще двох вчених рад: Інституту історії і історико-філософського факультету КДУ⁶²⁶.

За роки роботи в Інституті історії у В. Голобуцького налагодилися, а в 1960-ті рр. зміцніли наукові зв'язки не лише з дослідниками України й інших республік СРСР, але й з вченими соціалістичних країн⁶²⁷. Так, він підтримував тісні зв'язки з Інститутом славістики Німецької АН (НДР), зокрема, з його директором, професором Е. Вінтером. На праці останнього вчений написав і опублікував ряд рецензій. За проханням названого інституту він готував монографію «Історія українського козацтва» (інші її назви – «Українські козаки» і «З історії українських козаків») обсягом 16 др.арк. (згодом – 20 арк.). Готова книга перекладалася на німецьку мову для видання в Берліні⁶²⁸, але чомусь так і не вийшла. Втім, учений вирішив розширити цю монографію (під назвою «Історія українського козацтва (XV–XVIII ст.)») до 35 др.арк. і видати її українською мовою до 100-річчя з дня народження В. Леїніна⁶²⁹ (наразі, подальша доля її не відома).

На засіданнях кафедри неодноразово робили доповіді іноземні колеги. Так, у 1962 р. зробив доповідь магістр Ягеллонського університету (м. Краків) В. Серчик («Магнатьське господарство на Поділлі в XVIII ст.»)⁶³⁰; у 1963 р. було заслухано доповідь професора Бухарестського економічного інституту Н. Константінеску «Промисловий переворот у Румунії»⁶³¹. Були також налагоджені контакти із відповідною кафедрою Братиславського економічного інституту (ЧССР)⁶³².

Врешті, кафедра стала планувати заходи для розвитку зв'язків з іноземними внз та іншими установами. Так, на 1963/64 нч.р. було заплановано 10 заходів. Назвемо лише ті, в яких безпосередньо мав брати участь В. Голобуцький: читання доповіді в Софії (Болгарія) за запро-

шенням ленінградського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби (вересень 1963 р.); читання доповіді в Берліні за запрошенням Інституту славістики АН НДР (травень 1964 р.); в грудні 1964 р. – відрядження до ЧССР для обміну досвідом навчально-методичної роботи (напевно в Братиславський економічний інститут); спільне написання підручника з економічної історії соціалістичних країн, у зв'язку з чим передбачалося запросити звітти (ПНР, ЧССР, НДР) викладачів; підготовка доповіді на XII МКІН, що мав відбутися в серпні 1965 р. у Відні (Австрія)⁶³³. Коментуючи цей план, зауважимо, що ленінградське відділення тут з'являється не випадково, адже у В. Голобуцького були тісні контакти з історичним факультетом ЛДУ і особисто з його деканом В. Мавродіним, а останній і керований ним факультет співробітничали з болгарськими колегами. Наукові контакти підтримував В. Голобуцький і з директором Інституту славістики АН НДР Е. Вінтером, що пояснює відрядження в цей інститут. Нарешті з плану можна дізнатися, що В. Голобуцький запланував взяти участь у роботі XII МКІН (що в інших джерелах не фіксується); тобто, незважаючи на те, що він звільнився з Інституту історії АН УРСР, вчений надіявся на підтримку своїх столичних колег у відповідному національному комітеті СРСР (утім, з цього нічого не вийшло і з яких причин – невідомо).

У зв'язку з недостатньою розробкою курсу економічної історії соціалістичних країн кафедра вирішила заповнити лакуни відповідними дослідженнями⁶³⁴ (на це націлювала ще всесоюзна нарада). Так, кафедра запланувала вивчення теми «Економічний розвиток Угорської народної республіки» на 1964 р. Можливо, з цим була пов'язана поїздка В. Голобуцького до Угорщини (квітень 1965 р.). Про поїздку свідчить світлина з домашнього архіву вченого з написами: «4 квітня 1965 р. – м. Егер. Екскурсовод розповідає про фортецю».

В. Голобуцький у 1960-ті рр. розробляв досить широку науково-дослідну проблему – «Соціально-економічний розвиток України в XVII–XVIII ст.». Утім, здебільшого він займався вужчою тематикою (територіально і хронологічно) – історією соціально-економічного розвитку Лівобережної України другої половини XVIII ст.⁶³⁵ (останню він запланував ще в Інституті історії у вигляді окремих монографічних досліджень). Взагалі, вчений досить плідно в 1960-ті роки займався науково-дослідною роботою. Проте, не всі його дослідження мали результат у вигляді публікацій. Так, відомо, що в 1964 р. він готував до тематичного збірника Інституту економіки АН УРСР статтю «Втягнення

селянського господарства на Лівобережній Україні у другій пол. XVIII ст. у товарно-грошові відносини»⁶³⁶, але вона з якихось причин не вийшла. Залишилася неопублікованою його доволі велика за обсягом (у 35 арк.) і (що важливіше) узагальнююча праця з історії козацтва, яка спочатку готувалася до видання у НДР, а згодом в Україні (причому, нагадаємо, що книга мали вийти українською мовою), тощо⁶³⁷.

Частина напрацьованого В. Голобуцьким у зазначені і попередні роки матеріалу увійшла в його дослідження, опубліковані в 1970–1980-х рр. Деякі його розробки побачили світ у вигляді тез чи доповідей наукових конференцій ще у період роботи в КІНГУ, про що вже йшлося. Слід зазначити, що окрім соціально-економічних тем і проблематики історії козацтва, вчений цікавився і питаннями краєзнавства, історії релігії, історії зовнішніх відносин тощо. Так, він опублікував у всесоюзному фаховому часопису змістовну рецензію на фундаментальний академічний збірник статей «Международные связи России до XVII в.»⁶³⁸. Сама публікація рецензії свідчить про науковий авторитет В. Голобуцького у цій галузі, адже будь-кому такого плану дописи до «Вопросов истории» не замовляли. Цікаво, що О. Зимин, який був одним з редакторів названого збірника, в наступному році в тому ж журналі опублікував рецензію на монографію В. Голобуцького з дипломатичної історії Визвольної війни українського народу. Припускаємо, що між істориками були налагоджені тісні контакти.

У зазначений період вийшли рецензії В. Голобуцького на німецькі видання з релігійної історії⁶³⁹. Впродовж 1960-х – на початку 1970-х рр. продовжують виходити статті вченого в першому виданні УРЕ, а також в інших як республіканських, так і союзних енциклопедіях. Статті в основному були присвячені історії українського козацтва.

Зауважимо, що в звітах кафедри є інформація про те, що праці вченого виходили в США і Румунії (в останній країні вийшла, зокрема його відома дискусійна стаття – «Про початок «низхідної» стадії феодалної формації»)⁶⁴⁰. На жаль, їх відшукати не вдалося. Вірогідно, що і в Польщі у нього вийшла не лише одна популярна стаття про загибель Запорозької Січі⁶⁴¹.

В 1962 р. вийшла оригінальна науково-популярна книга для дітей про запорозьке козацтво – «Гомін, гомін по діброві. Історичні розповіді про запорозьке козацтво»⁶⁴², а в 1968 – її друге, перероблене і доповнене видання⁶⁴³. На них вийшли позитивні рецензії в газетах⁶⁴⁴. (В 2003 р. вийшло третє видання книги)⁶⁴⁵.

Саме в період роботи в КІНГУ вчений пише у художній формі спогади зі свого життя. У першу половину (ліберальних) шістдесятих років історик міг надіятися на публікацію цих белетризованих мемуарів, але його намірам не судилося здійснитися, напевно тому, що змінилася внутрішньополітична ситуація в СРСР. У 1966 р. В. Голобуцький опублікував деякі фрагменти з мемуарів (що мають відношення до його творчого шляху в історичній науці) у формі есе на сторінках журналу «История СССР» в рубриці «Творчий шлях радянських істориків»⁶⁴⁶. У зазначеній рубриці опублікували свої есе не так вже і багато вчених. Серед них знайшло своє місце і есе В. Голобуцького, що свідчить і про його неабиякий авторитет в середовищі радянських істориків, і, власне, про те, що йому було чим поділитися з читацькою аудиторією фахового історичного часопису.

У період з 1960 р. по 1985 р. КІНГ перетворився в один з провідних центрів економічної науки СРСР, в ньому, зокрема, було створено потужний науково-дослідний сектор⁶⁴⁷. Майже половина з цього періоду припадає на роки роботи в цьому інституті В. Голобуцького. Очевидно, що внесок у створення вказаного сектору вченим у галузі історії народного господарства був вагомим. За оцінкою тогочасного проректора з наукової роботи І. Лісничого кафедра історії народного господарства являлась однією з передових у інституті⁶⁴⁸.

У характеристиках і різних довідках цього періоду вчений виступає як висококваліфікований і досвідчений викладач, який читав свій курс на високому науковому і (звісно) ідейно-теоретичному рівні⁶⁴⁹. Його лекції користувалися популярністю серед студентів. Він вагомо працював над покращенням методики викладання, зокрема, впроваджуючи сучасний проблемний метод читання курсу наук⁶⁵⁰. Характеризуючи діяльність В. Голобуцького за роки роботи в внз, В. Чунтулов у 1966 р. відмітив, що ті напрями наукових досліджень й праці, виконані на кафедрі, з'явилися завдяки В. Голобуцькому⁶⁵¹. Щодо курсів, як вважав В. Чунтулов, їхній зміст заслуговує найвищої оцінки.

З другої половини 1960-х рр. були скорочені навчальні години викладання економічної історії. З цієї та з інших причин колектив кафедри історії народного господарства КІНГУ скоротився, зокрема, перестали викладати такі досвідчені фахівці як В. Чунтулов (за власним бажанням) і С. Лаута (за скороченням штатів)⁶⁵². За кількістю викладачів кафедра стала найменшою у внз⁶⁵³. На кафедрі залишилися тричотири штатних викладача і один-два «погодинника». В. Голобуцький

був вимушений читати, окрім курсу економічної історії СРСР, ще і курс економічної історії зарубіжних країн⁶⁵⁴. Зі скороченням годин на економічну історію слід пов'язувати і те, що з цієї спеціальності не надавалися місця в аспірантурі. Тому, вірогідно остання аспірантка вченого Р. Ляпунова не закінчила навчання⁶⁵⁵, а більше аспірантів В. Голобуцькому вже не давали. Він пробував змінити ситуацію на краще, звертався до МВССО УРСР⁶⁵⁶ тощо⁶⁵⁷, але марно. Вчений також добивався від міністерства введення викладання курсу (хоча б, факультативного) з економічної історії УРСР, згідно попередніх рішень⁶⁵⁸, однак із цього нічого не виходило.

Не дивлячись на названі негаразди, в кінці 1960-х рр. вчений брав участь у важливих нарадах з економічної історії, зокрема, при МВССО СРСР і АН СРСР⁶⁵⁹, успішно працював разом з колегами над створенням підручників і посібників з економічної історії.

В останні роки роботи в КІНГУ В. Голобуцький мав зовсім мале педнавантаження – 190 год. (приміром, станом на 1969/70 р.), з них лише 50 год. припадало на лекції. Мале навантаження, окрім офіційного скорочення годин, пояснювалося тим, що вчений взяв на себе підвищене зобов'язання щодо виконання науково-дослідної роботи. В основному це була робота над підручниками⁶⁶⁰. У цей час, разом з В. Голобуцьким на кафедрі працювали фактично лише його учні – М. Прижогин (завідувач керував його подальшою науковою роботою⁶⁶¹), І. Рознер, Е. Голін і Л. Рудомьоткіна. У 1968 р. на кафедру повернувся В. Голубев (перший аспірант В. Голобуцького в КІНГУ)⁶⁶², однак І. Рознер (з січня 1969 р.) став працювати на пів-ставки, оскільки перейшов на основну роботу до Інституту економіки АН УРСР⁶⁶³. З 1969/70 нч.р. до них додалися ще двоє: доцент В. Питов, який викладав погодинно, оскільки його основна робота була на посаді проректора КІНГУ з навчальної роботи та І. Прохорова⁶⁶⁴.

Вчений знову і знову брав участь у конференціях. Так, у 1970 р. він виступив з науковим повідомленням на Всесвітньому конгресі з економічної історії, що проходив у Ленінграді⁶⁶⁵. У квітні 1970 р. він виступив з доповіддю про створення всеросійського ринку на ювілейній конференції КІНГУ, присвяченій 100-річчю В. Леніна⁶⁶⁶ (його доповідь вийшла через кілька років у Москві у збірнику за редакцією В. Чунтулова)⁶⁶⁷. На засіданнях кафедри продовжується практика обговорення важливих і актуальних наукових проблем, з подальшим упродовженням результатів обговорення до навчального процесу. В цьому

відношенні, показовим прикладом є обговорення проблеми «Початкове накопичення капіталу на Україні». З доповіддю, як вже йшлося, виступив В. Голобуцький⁶⁶⁸.

До кінця своєї роботи в КІНГУ і викладацької діяльності взагалі, В. Голобуцький переймався підготовкою студентів, піклувався щодо організації їхньої самостійної роботи. Так, у кінці 1969 р. В. Голобуцький знову підняв питання про створення кабінету історії народного господарства – так необхідного для покращення самостійної роботи студентів. Ця справа не вирішувалася роками у зв'язку з браком приміщень в КІНГУ. Скориставшись тією нагодою, що на кафедрі з'явився новий, але впливовий співробітник (названий вище проректор В. Питов), В. Голобуцький домогся від останнього обіцянки взяти на себе вирішення цієї проблеми⁶⁶⁹.

У липні 1971 р., коли закінчився черговий термін у п'ять років завідування кафедрою історії народного господарства КІНГУ, учений приймає рішення вийти на пенсію⁶⁷⁰. Вірогідно, це в основному було пов'язано з тим, що з різних причин кафедру залишив ряд провідних співробітників, було скорочено навчальні години тощо і В. Голобуцькому важко було підтримувати високий рівень роботи кафедри.

2.3.2. Науково-методична і навчально-методична робота.

В. Голобуцький як завідувач кафедри і професійний педагог усіляко дбав про покращення науково-методичної і навчально-методичної роботи, постійно вникаючи у різні нюанси цих напрямків викладацької діяльності⁶⁷¹. В. Голобуцький неодноразово виступав з доповідями методичного характеру на засіданнях кафедри⁶⁷². Методичне розуміння він вкладав навіть в такі теми як «Про ідейну направленість лекцій і практичних занять» (довідь професора від 2 листопада 1964 р.). У ній, зокрема, йшлося про те, що ідейну направленість не варто розуміти «як питання пропаганди ідей марксизму-ленінізму, сюди входить читання лекцій на високому теоретичному, науковому рівні, потрібно робити лекції більш наглядними...»⁶⁷³.

Завідувач кафедрою, передусім, проводив багато заходів методичного характеру стосовно удосконалення роботи з викладачами, оскільки від їхнього вміння передати свої знання студентам залежав рівень підготовки останніх. Найважливішою частиною таких заходів було відвідування занять, подальший аналіз якості лекцій і семінарів. Сам В. Голобуцький систематично відвідував лекції і заняття своїх колег⁶⁷⁴.

Узагалі-то взаємне відвідування лекцій співробітниками кафедри практикувалося і при В. Чунтулові. Після призначення в.о. завкафедрою В. Голобуцького ця практика продовжилась, зокрема, проводилися спеціальні так звані «відкриті» лекції тощо⁶⁷⁵. Завідувач ретельно піддавав аналізу подання і зміст матеріалу, обговорював різні методичні нюанси, зокрема, реакцію студентів⁶⁷⁶.

Так, у квітні 1961 р. професор відвідав (з колегами) лекцію («Економіка Англії в добу імперіалізму») давнішого співробітника кафедри доцента М. Спатаря. Прочитуємо оціночний висновок (детальні зауваження також були зроблені в письмовому вигляді) В. Голобуцького з приводу названої лекції під час її обговорення на засіданні кафедри: «М.Г. Спатарь дуже добросовісно працює над підготовкою до лекцій... Лекція змістовна. Матеріал багатий і для лекції важливий і цікавий. Однак, недолік лекції полягає у використанні рясного цифрового матеріалу. Лекція повинна бути оповідальною. Потрібно ретельно обговорювати цифровий матеріал. Можна повісити таблицю. Слід читати вільно. Внаслідок рясності цифр окремі положення лекції не мають необхідної стрункості ...»⁶⁷⁷. Подібний детальний аналіз лекцій співробітників кафедри завідувач робив і в подальшому⁶⁷⁸.

Вчений не випускав із поля зору як методику роботи зі студентами стаціонару, так і вечірнього та заочного відділення. Одним з прикладів турботи методичного характеру щодо підвищення рівня засвоєння матеріалу вечірниками була ініціатива завідуючого стосовно необхідності розробки для них спеціальної методики викладання⁶⁷⁹. У випадку ж із заочниками, то для них, насамперед, призначалися фонокурс і діафільми з історії народного господарства⁶⁸⁰.

Вже неодноразово згаданий фонокурс історії народного господарства, власне, призначався студентам усіх трьох форм навчання. Він став одним із тих нових технічних засобів, котрі відносилися до цього напряму навчально-методичної роботи, який якраз і передбачав їх впровадження у практику викладання кафедральних предметів. Фонозаписи важливих лекцій викладачів кафедри на магнітофон стали проводитися за ініціативою В. Голобуцького з I-го семестру 1963 р. Так, наприклад, першими такими лекціями стали його лекції: «Про причини обминання рабовласницького етапу в економічному розвитку Росії» і «Економічний розвиток України і Білорусії в XIII–XVII ст.», тощо. Згодом, за пропозицією В. Чунтулова і В. Голобуцького, кафедра намітила створити повний фонокурс лекцій⁶⁸¹. Окрім цього, частину лекцій

(якраз В. Голобуцького) видали друкарським способом⁶⁸². Ініціатива В. Голобуцького і кафедри була підтримана і на союзному рівні. Врешті, в кінці 1960-х рр. вчений мав підготувати три своїх лекції для фонокурсу з економічної історії, що його передбачалося створити в Університеті дружби народів ім. П.Лумумби⁶⁸³.

Іншим технічним заходом у справі вдосконалення методів викладання стало створення ряду діафільмів з найбільш важливих тем кафедральних курсів. Першим з діафільмів був фільм, підготовлений В. Голобуцьким – «Економічний розвиток Давньоруської держави»⁶⁸⁴ (пізніше ним також було підготовлено діафільм «Київська Русь»)⁶⁸⁵. В планах кафедри було створення (у 1966 р.) окремого фонокабінету, в якому знаходилися б комплекти плівок фонокурсу, фоноконсультацій і діафільмів з відповідним обладнанням. Таким чином, студенти-заочники під час сесій, а студенти інших форм навчання і в інший час, мали б доступ до нових засобів навчання⁶⁸⁶. Чи був створений такий кабінет – джерела не інформують. Скоріше всього за браком приміщень в інституті кабінет не створили.

Під керівництвом і безпосередньо за участю В. Голобуцького на кафедрі надавали методичну допомогу викладачам у формі розповсюдження планів лекцій і практичних занять, редагування текстів лекцій тощо. Кафедра надавала науково-методичну допомогу іншим вчз, зокрема, розглядаючи на засіданнях рукописи учбових посібників, проспекти методичних розробок, плани докторських і кандидатських дисертацій⁶⁸⁷. В 1965 р. колегія МВССО СРСР прийняла постанову про обмін досвідом, в якій, зокрема, йшлося про те, щоби викладачі різних вчз приїздили до КІНГУ для ознайомлення з досвідом читання проблемного курсу історії народного господарства, який започаткував В. Голобуцький⁶⁸⁸.

Серед праць В. Голобуцького суто методичного характеру слід насамперед назвати методичні вказівки з економічної історії (10 др. арк.). Вони вийшли у трьох випусках у 1962 р. і були призначені для всіх загальнонаукових факультетів УРСР⁶⁸⁹. Вчений виступав з методичними статтями і в республіканській газеті «Радянська освіта»⁶⁹⁰.

Взагалі, в науково-методичному відношенні кафедра історії народного господарства КІНГУ стала провідною не лише в УРСР, але і для всього СРСР. Як свідчив В. Чунтулов, вона готувала науково-методичну літературу і навчальні матеріали для 40 загальнонаукових факультетів УРСР⁶⁹¹. Внесок в цю роботу В. Голобуцького був значним. Він, власне, у 1960-х рр. був членом і (деякий час) головою мето-

дичної комісії з політекономії при МВССО УРСР⁶⁹². Завідувач і усі співробітники кафедри також працювали у складі предметної комісії з економічної історії при міністерстві⁶⁹³. Згодом В. Голобуцький став систематично брати участь в роботі комісії з економічної історії, що діяла при науково-технічній раді МВССО СРСР, виступати на її засіданнях з доповідями⁶⁹⁴.

З приходом В. Голобуцького на посаду завкафедрою посилювалися заходи для покращення підготовки студентів у галузі науково-дослідної і самостійної роботи. Наприклад, уже в 1961 р. за його ініціативою була створена комісія для розробки заходів для покращення роботи кабінету економічної географії (тоді ця дисципліна входила до кола предметів кафедри). Завідувач висловив конкретні пропозиції щодо цього⁶⁹⁵. На травневому засіданні кафедри він поставив завдання створити також кабінет з історії народного господарства: впродовж двох тижнів обладнати його і забезпечити картами⁶⁹⁶. Втім, це питання виникло і в кінці роботи В. Голобуцького в КІНГУ: очевидно, воно не було вирішено за браком приміщень.

Одним з ефективних напрямів у галузі науково-дослідної і самостійної підготовки студентів стало вдосконалення роботи студентського наукового гуртка. Під керівництвом співробітників кафедри і завідуючого студенти стали більш активно готувати доповіді, брати участь в студентських конференціях⁶⁹⁷. Так, ще на одному з перших засідань кафедри 1961 р. вчений висловився про те, що придатною формою наукової роботи студентів мають бути студентські конференції. На наступному засіданні вже йшлося про підготовку такої конференції⁶⁹⁸. Взагалі, вчений в подальшому неодноразово брав участь в організації студентських наукових конференцій і/або ж керував на них секціями⁶⁹⁹.

Протягом 1961/62 нч. р. В. Голобуцький пропонував різні заходи щодо покращення роботи студентського наукового гуртка⁷⁰⁰. Як результат, вже в травні 1962 р. під час засідання вченої ради КІНГУ пролунала заувага керівництва вчн про те, що кафедра зарекомендувала себе як одна з найкращих в царині наукової роботи зі студентами. Втім, інформуючи членів кафедри про висновки вченої ради, В. Голобуцький знову вніс конкретні пропозиції щодо подальшого поліпшення наукової роботи студентів⁷⁰¹. Уже в наступному навчальному році професор представив ректору план вдосконалення названої роботи. Одним з пунктів плану передбачалося провести спеціальне засідання гуртка, присвячене методиці науково-дослідної роботи студентів.

І в подальшому В. Голобуцький продовжував контролювати хід справ з науковою роботою студентів, зокрема, гуртка⁷⁰². Підготовка наукових доповідей студентами проводилася в контексті досліджень кафедри; аспіранти В. Голобуцького керували цією роботою і надавали теми для доповідей згідно своїх дисертаційних інтересів⁷⁰³. Наукові праці студентів гуртка відзначалися на республіканському та інших рівнях⁷⁰⁴. У другій половині 1960-х рр. значних успіхів по налагодженню діяльності студентського наукового гуртка домогся улюблений учень В. Голобуцького І. Рознер. Він же у цей період проводив активну навчально-виховну роботу з іноземними студентами, оскільки знав кілька європейських мов⁷⁰⁵.

Роботі з іноземними студентами В. Голобуцький надавав особливого значення і постійно контролював її хід. За його дорученням складалися термінологічні словники, покажчики літератури, питальники тощо⁷⁰⁶. У цій роботі безпосередньо брав участь і сам завідувач кафедри⁷⁰⁷. Він також час від часу наполягав на введенні додаткових занять і консультацій⁷⁰⁸. Так, наприклад, в жовтні 1963 р. він виступив з доповіддю «Про політико-виховну і культурно-масову роботу серед іноземних студентів»⁷⁰⁹. В. Голобуцький також залучав іноземців до роботи в студентському науковому гуртку⁷¹⁰. Зауважимо, що з 1964 р. було розгорнуто систему стажування та аспірантури іноземних громадян на базі КІНГУ⁷¹¹.

На одному з перших засідань кафедри на початку 1961 р., коли її очолював В. Голобуцький, він запропонував широку програму перебудови ідейно-виховної роботи зі студентами. На його думку, вона мала проводитися в більш різноманітних формах (робота в гуртожитках, бесіди, доповіді, тощо)⁷¹². Сам завідувач неодноразово відвідував студентські гуртожитки, перевіряючи стан життя молодих людей в них, проводячи з ними бесіди. В подальшому В. Голобуцький постійно тримав на контролі ідейно-виховну роботу зі студентами, обговорював на кафедрі різні аспекти цієї роботи⁷¹³. Іншим разом, завідувач поставив завдання організувати відвідування студентами музеїв⁷¹⁴. Різного роду екскурсії, дійсно, згодом стали більш практикуватися на кафедрі⁷¹⁵.

Справедливо, що кафедра і її керівник отримували подяки від керівництва КІНГУ. Так, за створення цілої системи науково-методичної літератури для економічного відділу загальнонаукових факультетів ВНЗ УРСР В. Голобуцькому було оголошено подяку (1965 р.)⁷¹⁶. Подібною подякою він був також відзначений у зв'язку з 60-річчям (у 1963 р.)⁷¹⁷. Тоді ж керівництво КІНГУ порушило перед МВССО УРСР клопотання

про присвоєння професору почесного звання заслуженого діяча науки УРСР⁷¹⁸ (клопотання не мало наслідків). У 1968 р. вчений представлявся до державної нагороди – медалі «За доблесну працю»⁷¹⁹, але отримав її в рік 100-річчя з дня народження В. Леніна⁷²⁰.

2.3.3. Складання наукової школи вченого.

У цілому, науково-дослідна робота на кафедрі історії народного господарства за її керівництва В. Голобуцьким проводилась доволі інтенсивно (в тому числі учнями вченого), а тому її характеристику варто поєднати з окресленням праці його колег і учнів. Як зазначає сам учений у своїх спогадах, завідування відділом в Інституті історії АН УРСР і кафедрою в КДПІ, спілкування з колегами надало йому можливість отримати певний досвід у організації науково-дослідної роботи. Цей досвід яскраво виявився під час завідування ним кафедрою історії народного господарства КІНГУ. Професор намагався налагодити колективну роботу на кафедрі, зокрема, в розробці окремих проблем⁷²¹. Одним з перших таких колективних проектів став проект (висунутий кафедрою) серії монографій з історії київських фабрик і заводів⁷²² (утім, його не було реалізовано саме силами кафедри).

Роботу своїх учнів (частково і співробітників кафедри) В. Голобуцький зосередив на розробці окремих проблем соціально-економічної і політичної історії Лівобережної України другої половини XVIII ст.⁷²³ (тобто, проблематики в руслі власних наукових досліджень). Кожний учень В. Голобуцького в цей період займався окремими питаннями названої тематики. Так, О. Пономарьов вивчав мануфактурну промисловість, І. Шульга – ринкові зв'язки, Л. Рудомьоткіна – соціальну диференціацію козацтва (вивчаючи козацьке господарство цього періоду загалом), І. Ковальський – Румянцівський опис як історіографічну пам'ятку, І. Рознер – порівняльно-історичний аналіз соціальних інститутів запорізького і яйцького козацтва тощо. Як свідчить В. Голобуцький, вивчались аналогічні проблеми і стосовно Правобережної України. Так, під керівництвом вченого досліджували різні аспекти магнатського господарства такі молоді науковці, як – Є. Приходько (викладач ЧДУ)⁷²⁴ і магістр Ягеллонського університету В. Серчик. В. Голобуцький мав надію, що в майбутньому ця колективна робота призведе до появи великої узагальнюючої праці⁷²⁵.

Багато з докторантів 1960-х рр. – це учні В. Голобуцького ще з 1940-х – 1950-х рр., причому ті, що навчалися в ЧДУ (П. Михайлина,

О. Пономарьов, І. Рознер, І. Шульга⁷²⁶ та ін.⁷²⁷), які в цей період готують відповідні докторські дослідження. Так, О. Пономарьов вивчав мануфактурний період в Україні⁷²⁸, працював на посаді доцента в ЧДУ і систематично підтримував зв'язки з В. Голобуцьким, який надавав йому консультації⁷²⁹. На кафедрі була обговорена і рекомендована монографія О. Пономарьова з названої тематики, а І. Рознер і О. Компан (з Інституту історії) написали на неї рецензії. Під час обговорення докладний аналіз рукопису зробив В. Голобуцький, зауваживши, зокрема, що монографія «надає багато нового до розуміння такої складної проблеми, як генеза капіталізму на Україні»⁷³⁰.

Консультації отримували П. Михайлина⁷³¹ (теж працював у Чернівцях) і І. Шульга (працював у Ужгородському університеті). П. Михайлина досліджував історію міст України в період феодалізму. В 1967 р. він був прикріплений до кафедри докторантом. У тому ж році обговорювався попередній варіант його докторської дисертації⁷³². Ідею докторської підказав йому В. Голобуцький (як, нагадаємо, і кандидатської)⁷³³. У першій половині 1960-тих років також і І. Шульга готував докторську роботу «Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатській Україні в період розкладу і кризи феодально-кріпосного ладу (друга пол. XVIII ст – перша пол. XIX ст.)», яку захистив у 1966 р.⁷³⁴ Обговорення дисертації відбулося на відділі в Інституті історії АН УРСР, її підтримали О. Апанович, М. Брайчевський, В. Дядиченко, О. Компан та ін., а опонентами на захисті стали В. Дядиченко, І. Гуржій і В. Маркіна. Прикметно, що один з відгуків (перший) на автореферат дала кафедра історії СРСР ЛДУ за підписом В. Мавродіна⁷³⁵.

З 1963 р. у засіданнях кафедри починає брати участь І. Рознер⁷³⁶, який перейшов на роботу до науково-методичного кабінету КІНГУ⁷³⁷ (завідувач В. Чунтулов) після звільнення з Інституту історії за скороченням штатів. Останнє не може не викликати здивування, адже І. Рознер продуктивно працював у академічному закладі, був автором кількох монографій, знав з десяток європейських мов⁷³⁸ і, врешті, став непотрібним інституту. Вірогідно, справжня причина звільнення полягала у його дружніх стосунках з В. Голобуцьким. Другу половину 1960-х рр. І. Рознер пропрацював на посаді доцента керованої В. Голобуцьким кафедри, інколи навіть в.о. завідуючого⁷³⁹. Він готував докторську дисертацію на тему «Козацтво у Селянській війні 1773–1775 рр.»⁷⁴⁰. На кафедрі ж обговорювали його монографії⁷⁴¹, а в листопаді 1966 р. докторську дисертацію⁷⁴², яку І. Рознер захистив у Ленінградському уні-

верситеті в 1968 р. Очевидно, що вибір цього внз для захисту (як і в інших аналогічних випадках) пояснювався міцними і довголітніми контактами В. Голобуцького з В. Мавродінім. У наступному році кафедра рекомендувала І. Рознера на звання професора. На той момент він був автором уже п'яти монографій і кількох десятків інших наукових праць (декотрі з них опубліковані за кордоном), рецензії на них виходили не лише в СРСР, а і в зарубіжних країнах; брав участь у багатьох міжнародних і всесоюзних наукових форумах; тощо⁷⁴³.

Робота аспірантів В. Голобуцького (зазначимо, що перші його аспіранти-стаціонарники в КІНГУ після переходу з Інституту історії – М. Рузін, Г. Коба і Б. Березов⁷⁴⁴) була сконцентрована на розробці двох напрямів. Перший з них – вивчення окремих галузей народного господарства України в радянський (здебільшого – повоєнний) період. Другий напрям – розробка історії окремих галузей народного господарства соціалістичних і капіталістичних країн. Власне, початок розробки обох цих напрямів у КФЕІ/КІНГУ поклали аспіранти В. Голобуцького ще 1950-х рр. А. Залевський (перший напрям) і В. Голубєв (відповідно – другий).

Нові аспіранти розробляли такі теми, як: «Розвиток промисловості будматеріалів на Україні в повоєнні роки (1945–1960)» (М. Рузін), «Розвиток промисловості сільськогосподарського машинобудування на Україні в радянський період (історико-економічний нарис)» (Г. Коба)⁷⁴⁵, «Розвиток важкої промисловості НДР» (Б. Березов)⁷⁴⁶ (аналогічну тему по історії ПНР вивчав Е. Балига)⁷⁴⁷. З вересня 1962 р. аспірантами В. Голобуцького стали Г. Гетьман, А. Титенко, В. Щербак⁷⁴⁸. Вивченням розвитку торгівлі у повоєнний період радянської історії (після 1945 р.) займався Г. Гетьман⁷⁴⁹. Радянському періоду була присвячена і тема дисертаційної роботи А. Титенка – «Розвиток річкового транспорту на Україні (1917–1962)»⁷⁵⁰. В. Щербак займався дослідженням діяльності західнонімецького монополістичного капіталу в африканських країнах⁷⁵¹.

Асистент кафедри Л. Зацепиліна вивчала історію кам'яновугільної промисловості Донбасу, аспірант-заочник А. Сливак – газову промисловість України, аспірантка стаціонару Р. Ляпунова – лісову і деревообробну промисловість, А. Яремчук – залізничний транспорт, А. Колчигин – розвиток торгівлі⁷⁵². Зауважимо, що всі названі особи (окрім Р. Ляпунової) формально мали іншого наукового керівника, але фактично їх вів В. Голобуцький (як це було і у випадку з М. Прижогиним).

З 1962/63 нч. р. почала працювати на кафедрі старшим лаборантом Л. Рудомьоткіна (його помічниця по відділу історії феодалізму Інституту історії і колишня його чернівецька студентка)⁷⁵³. Л. Рудомьоткіна під керівництвом вченого продовжувала вивчати козацьке господарство Лівобережної України в другій половині XVIII ст. і готувати на цю тему кандидатську дисертацію⁷⁵⁴. У кінці 1960-х рр. на кафедрі прийшов працювати молодий викладач Е. Голін, якому В. Голобуцький (що став його науковим керівником) підібрав тему із сучасної економічної історії ПНР⁷⁵⁵. Уже на початку 1970 р. на кафедрі була обговорена його кандидатська дисертація «Економічний розвиток західних і північних земель ПНР і їх інтеграція в рамках народного господарства країни. 1945–1965 рр.»⁷⁵⁶.

В. Голобуцький всіляко підтримував і заохочував молодих вчених (іноді за сумісництвом вони були його аспірантами, але в будь-якому випадку – його учнями), доброзичливо до них ставився. Він відвідував лекції молодих викладачів, ретельно аналізував їх, як і монографії, дисертації, студентські доповіді, надавав необхідні рекомендації⁷⁵⁷. Так, після відвідання відкритої лекції М. Прижогина («Економічний розвиток Франції в добу домонополістичного капіталізму») у жовтні 1962 р., вона була педантично розглянута В. Голобуцьким. Поряд з іншими, він висловив таке зауваження: «Необхідна велика майстерність, аби настільки складна лекція могла бути прочитана ясно і переконливо»⁷⁵⁸. Прикметно, що М. Прижогін назвав аналіз його лекції В. Голобуцьким «найкращою школою» методики викладання⁷⁵⁹. Після відвідання ще одної подібної лекції М. Прижогина В. Голобуцький рекомендував такі лекції попередньо готувати в письмовій формі⁷⁶⁰, а не покладатися на експромт, котрий іноді погано засвоюється студентами.

Прикладом піклування про аспірантів є його виступ перед ними на початку 1963/64 нч.р. Професор назвав їх «молодими ентузіастами», закликав їх до особистої самостійності, до активного виконання оригінальних праць. У своєму виступі вчений підкреслив необхідність освоєння методу аналізу, вироблення у собі навичок до систематичної праці, для чого професор запропонував аспірантам вести щоденники⁷⁶¹.

Домовляючись з керівництвом інституту В. Голобуцький намагався відправляти своїх учнів (аспірантів і викладачів) у відрядження для збору матеріалів до архівосховищ різних міст, зокрема, Москви⁷⁶², а також закордон (НДР, Польща, Болгарія)⁷⁶³. 5 квітня 1966 р., коли В. Голобуцького переобирали на новий п'ятирічний термін завідування,

на засіданні кафедри зазначалося, що «усі керовані ним аспіранти захистили дисертації своєчасно і вже отримали дипломи»⁷⁶⁴. На цей момент джерела також надають інформацію про те, що за п'ять років своєї роботи в КІНГУ вчений керував роботою 7 аспірантів, з яких 4 захистилися⁷⁶⁵ (згодом і інші). Принагідно зазначимо, що В. Голобуцький 112 разів (станом на 1966 р.) виступав опонентом на захистах кандидатських і докторських дисертацій⁷⁶⁶.

Викладачі кафедри історії народного господарства, учні В. Голобуцького підтримували основні концепції вчителя, зокрема концепцію більш раннього зародження капіталістичних відносин в Україні. Так, наприклад, при обговоренні статті УРЕ, присвяченої народному господарству України в XVII ст., М. Прижогин (фактичний учень В. Голобуцького) зауважив, що автори статті відносять зародження елементів капіталістичного засобу виробництва на II половину XVIII ст., хоча в працях В. Голобуцького, І. Гуржія та інших, цей процес відноситься до більш раннього часу⁷⁶⁷. При обговоренні проблеми «Початкове накопичення капіталу на Україні» (доповідав В. Голобуцький) спостереження і висновки вчителя підтримав І. Рознер, зокрема, у таких аспектах, як хронологічні межі процесу і специфіка України⁷⁶⁸. Докторант О. Пономарьов розвивав погляди вчителя в своїй ґрунтовній праці «Про початок мануфактурного періоду на Україні»⁷⁶⁹ тощо.

До певної міри учнем В. Голобуцького (якщо брати до розгляду 1960-ті рр.) можна вважати і одеського історика А. Бачинського. З ним В. Голобуцький познайомився в Державному архіві Одеської області, де в 1958–1963 рр. А. Бачинський працював на наукових посадах (згодом викладав на історичному факультеті ОДУ ім. І.І. Мечникова)⁷⁷⁰. Історики подружилися, вели листування. У своєму есе «Сторінки з моїх спогадів» В. Голобуцький зауважує, що в часи, які він пропрацював у архівосховищах, йому нерідко траплялися архівісти-ентузіасти «з яскраво виявленими нахилами до наукової праці»⁷⁷¹. Очевидно, що одним з них був і А. Бачинський.

А. Бачинський допомагав В. Голобуцькому в роботі в одеському архівосховищі над «задунайськими» матеріалами, а маститий професор турбувався щодо підготовки молодим істориком кандидатської дисертації⁷⁷². Тематика останньої була в річці наукових зацікавлень В. Голобуцького (її назва – «Народна колонізація Придунайських степів у XVIII ст.»). Схоже, що і з вибором названої теми А. Бачинському допоміг В. Голобуцький. В рамках дослідження теми А. Бачинський

почав готувати і публікувати окремі розвідки з історії козацьких військ у Дунайському регіоні, що перегукувалися з працями В. Голобуцького⁷⁷³. Згодом, оскільки київський вчений з якихось причин відмовився від закінчення своєї роботи над «задунайцями», цю тему розвинув А. Бачинський, який врешті опублікував узагальнюючу монографію «Січ задунайська. 1775–1828»⁷⁷⁴ (вийшла через рік після смерті В. Голобуцького і за рік до смерті А. Бачинського й одночасно з українським варіантом «Запорізького козацтва»).

Про взаємини двох істориків дає деяке уявлення публікація кількох листів з домашнього архіву А. Бачинського. Дружній і теплий стиль листів відповідним чином характеризує ці взаємини. В одному з них (лист від 13.04.1961) В. Голобуцький називає себе помічником і покровителем «Толіка», як він іменує свого молодшого колегу. І, дійсно, як свідчать листи, старший друг всіляко піклується про наукову роботу А. Бачинського, зокрема рецензує його статті. А. Бачинський у своїх працях активно використовує різні дослідження В. Голобуцького, часто посилається на них. Професор навіть заочно стає помічником молодого викладача у підготовці лекцій і спецкурсів.

Під керівництвом В. Голобуцького аспіранти (стаціонару і заочники), докторанти і пошукачі інституту розробляли актуальні проблеми соціально-економічної історії як України, так і деяких країн соціалістичного табору (НДР і ПНР), професійні зв'язки з науковцями котрих підтримував В. Голобуцький. Автор книги (не опублікованої) «Історія Київського державного економічного університету», історик Т. Бондар справедливо зазначає, що В. Голобуцький під час роботи в КФЕІ/КІНГУ підготував велику групу молодих вчених у галузі історії народного господарства⁷⁷⁵. Принагідно зауважимо, що всього за період своєї науково-педагогічної діяльності В. Голобуцький (за його власним свідченням станом на 1979 р.) підготував близько сорока кандидатів і докторів наук⁷⁷⁶.

До числа учнів, врешті, можна відносити і широке коло тих, хто користувався працями В. Голобуцького. Про це, наприклад, свідчить фрагмент з листа красзнавця Б. Карапиша. В листі, надісланому в кінці 1960-х рр. йдеться про важливість постаті В. Голобуцького і його праць для широкого кола істориків: «Бережіть себе бога ради. У нас не так багато таких людей і науковців, як Ви. То ж побережіть себе не лише для себе, але й для того великого гурту красзнавців, науковців, письменників і читачів, які з широю пошаною вимовляють Ваше ім'я і плід-

но користуються Вашими працями. Я вже не кажу про Ваших вихованців – учнів створеної Вами школи»⁷⁷⁷.

Отже, на період роботи в КІНГУ припадає завершальний етап формування наукової і педагогічної школи В. Голобуцького. В літературі існує безліч визначень наукової школи, але більшість авторів виділяє педагогічний і методичний фактори, тобто спільність методів дослідження у вченого-керівника і його учнів та їх педагогічне спілкування⁷⁷⁸. Утім, як зазначав лауреат Нобелівської премії з біохімії Х. Кребс, видатні вчителі (до яких належав і В. Голобуцький) передають учням дещо більше, ніж знання, – «вони вчать працювати і думати»⁷⁷⁹.

2.3.4. Суспільно-громадська діяльність.

Під час роботи в КІНГУ В. Голобуцький продовжував доволі активно займатися суспільно-громадською діяльністю, яка безпосередньо була пов'язана з його науковою і педагогічною працею. Зауважимо, що ще на початку 1950-х рр. українська громадськість все активніше (як це показує дослідження С. Єкельчика) турбується за збереження національно-культурної спадщини, зокрема, так званих «мість пам'яті». Серед інших, С. Єкельчик наводить факт, що в 1950 р. В. Голобуцький (як і деякі інші представники інтелігенції) написав листа до редакції газети «Радянська Україна» з приводу прийняття заходів для збереження могили М. Коцюбинського. Ці листи призвели до позитивних результатів⁷⁸⁰. Подібною діяльністю вчений займався і надалі, а в 1955 р. увійшов до складу науково-методичної ради АН УРСР з питань охорони пам'ятників культури⁷⁸¹.

Хрущовська «відлига» і часи правління в УРСР першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, відомого своїм «українофільством», викликали пошкваллення громадської активності української інтелігенції. Одним з напрямів громадської діяльності українських істориків став краєзнавчий та історико-пам'яткоохоронний рух. Ця діяльність наразі була тісно пов'язана з роботою історика в Українській комісії ЮНЕСКО (він був членом її комітету соціальних наук)⁷⁸². Зазначимо принагідно, що членство В. Голобуцького в названій структурі свідчить про його неабиякий професійний авторитет, адже до її складу входили відомі в Україні особи.

Вболівання вченого за збереження в пам'яті народу видатних подій вітчизняної історії втілювалося в ініціативу, що була викладена в доповідній записці на ім'я заступника Голови ради Міністрів України

П. Тронька, про необхідність увічнення сторінок історії українського козацтва⁷⁸³. В документі (датованому 24 листопада 1964 р.), зокрема йшлося про те, що «настав час вжити більш широких заходів для увічнення славних подвигів запорізьких козаків шляхом спорудження ряду монументів, створення панорами, кінофільмів, видання пам'ятників запорізького епосу, художніх альбомів, поштових карток і знаків, наукових і науково-популярних праць»⁷⁸⁴. Вчений пропонував у багатьох містах і місцевостях України, пов'язаних з запорозькими козаками та Січами, спорудити на їх честь монументи; відкрити спеціальні відділи в низці краєзнавчих музеїв, присвячені запорозькому козацтву; поставити на о. Томаківка обеліск на честь Січі (В. Голобуцький тоді не вважав, що перша Січ була на о. Хортиця⁷⁸⁵) та подібний обеліск спорудити біля могили Івана Сірка, а самому ватажку козаків поставити пам'ятник; у м. Києві спорудити художню панораму або картинну галерею та перейменувати одну з кращих площ або вулиць на честь Запорозької Січі тощо⁷⁸⁶. Принагідно зазначимо, що вірогідно в зв'язку з 400-літтям заснування Січі, вчений пише на замовлення редакції фахового журналу «Вопросы истории» велику статтю про Запорізьку Січ обсягом понад три друкованих аркуші⁷⁸⁷.

У 1960-ті рр., окрім зазначеного вище, В. Голобуцький займався і іншою багатоаспектною громадською діяльністю, зокрема у київському міському товаристві «Знання», де вчений очолював науково-методичну раду з питань атеїзму⁷⁸⁸. По лінії цього товариства він читав популярні лекції для громадськості Києва, Львова, Тернополя і Чернівців⁷⁸⁹ (які саме – не вдалося з'ясувати). Одна з них вийшла в журналі «Трибуна лектора»⁷⁹⁰. Зауважимо, що участь у новій антирелігійній кампанії вчений брав з її початку (тобто з 1959 р.). Так у 1959 р. він виступав з публічними лекціями «Введення і розповсюдження християнства на Русі»⁷⁹¹.

У листопаді 1962 р. В. Голобуцький брав участь в роботі антирелігійного семінару в Чернівцях і Тернополі⁷⁹², пізніше написав кілька рецензій на праці з атеїзму за дорученням товариства⁷⁹³, від якого мав нагороди. Вчений також віддав данину антирелігійній пропаганді і в КІНГУ, читаючи студентам в аудиторії і в гуртожитку публічні лекції на кшталт «Введення християнства на Русі»⁷⁹⁴. Уявлення про останню надає газетна стаття тих років «На зміну ідолам...». У ній вчений досить вульгарно-матеріалістично оцінює подію хрещення Русі⁷⁹⁵, щоправда, в ній немає нападок на християнське віровчення. Подібним же чином,

з позицій класового підходу і соціально-економічного детермінізму В. Голобуцький критикує певні аспекти діяльності Ватикану і фундаторів Реформації в трьох рецензіях на праці з історії католицизму і протестантства⁷⁹⁶. Втім, політику римської курії щодо України він викриває і з патріотичних позицій.

В цілому, якщо судити по публікаціям В. Голобуцького, його антирелігійна пропаганда була скоріше антиклерикальною (здебільшого – антикатолицькою і антипротестантською, ніж антиправославною). Якого ж змісту були його публічні лекції – наразі не відомо. Проте, назва однієї з них (ще кінця 1950-х рр.) достатньо промовиста – «Католицизм і його реакційна суть»⁷⁹⁷.

У зв'язку з цим торкнемося питання про те, чи був В. Голобуцький атеїстом? Син історика – Петро Володимирович – згадує, що батько схилився до визнання існування у Всесвіті чогось вищого ніж людський розум. Однак, з огляду на досвід життя в тоталітарній державі з її ідеологією і практикою войовничого атеїзму, що вторгалися у внутрішній світ людини, вчений ймовірно під цим тиском не міг остаточно розібратися навіть у самому собі з питаннями віри.

До громадських обов'язків вченого слід віднести і редакторську роботу в різних установах. Так, він виконував обов'язки редактора-консультанта «СИЭ» і «БСЭ» (3-го вид.), був головою громадської редакції при Політвидаві УРСР⁷⁹⁸, членом редакційної ради при видавництві «Вища школа»⁷⁹⁹ тощо. Вчений отримував неодноразові подяки «за сумлінне виконання своїх обов'язків і активну участь в громадському житті» від ректорату КІНГУ⁸⁰⁰.

2.4. Другий академічний етап (1972–1984 рр.) і останні роки життя.

Після виходу на пенсію В. Голобуцький недовго залишався без роботи. Він зумів повернутися до академічної науки і ще понад десять років плідно пропрацював в інститутах АН УРСР. В грудні 1972 р. історика призначають на посаду старшого наукового співробітника-консультанта відділу історії народного господарства Інституту економіки АН УРСР⁸⁰¹, де працював його друг В. Чунтулов і учень І. Рознер. В інституті була доведена до кінця справа зі створенням стабільного підручника з економічної історії СРСР, у котрому В. Голобуцький був автором трьох розділів. У них розглядався економічний розвиток Давньоруської держави і Росії до XVIII ст.⁸⁰² Також було підготовлено

посібник з економічної історії капіталістичних країн. Він вийшов у Москві за редакцією В. Чунтулова⁸⁰³. На цей посібник В. Голобуцький опублікував схвальну рецензію (у співаторстві)⁸⁰⁴. Варто нагадати, що робота над підручниками була розпочата ще на кафедрі історії народного господарства КІНГУ⁸⁰⁵.

Однак, найбільшою роботою для В. Голобуцького в Інституті економіки стала підготовка трьохтомної «Історії народного господарства Української РСР». Вчений залучався до цього проекту як автор, і як редактор. Трьохтомник у чотирьох книгах побачив світ у 1980-х рр. Авторству історика належало кілька розділів і параграфів з I-го тому «Економіка досоціалістичних формацій». Він висвітлив такі теми як – господарство первісного суспільства, господарська діяльність у добу рабовласництва, зародження феодалних відносин у східних слов'ян (у першому розділі), а також два параграфи з п'ятого розділу «Економічний розвиток України в умовах розкладу феодално-кріпосницької системи господарства і розвитку капіталістичних відносин (XVIII ст.)», присвячені розвитку сільського господарства та початку мануфактурного періоду⁸⁰⁶.

У 1974 р. В. Голобуцький повернувся і в Інститут історії АН УРСР. В зв'язку з підготовкою багатотомної історії «Історії Української РСР» його призначили на посаду старшого наукового співробітника-консультанта відділу історії дружби народів СРСР, а в січні 1975 рр. перевели у відділ історії феодалізму на ту ж посаду⁸⁰⁷. Необхідно зазначити, що ще 1973 р. в УІЖі публікується програмна стаття В. Голобуцького з проблем історії феодалізму в Україні, що засвідчує його авторитет в академічній історичній науці⁸⁰⁸. Можливо, що написання статі було умовою повернення вченого до інституту за не дуже сприятливих обставин, адже цей рік припав на розпал маланчуківських гонінь на науковців-гуманітаріїв. У ній автор закидає «суб'єктивні» помилки ряду істориків, не називаючи їх за прізвищами. Так, В. Голобуцький вказує, що останнім часом були видані книжки і статті, «автори яких відмовилися від класового підходу при розгляді й оцінці важливих явищ нашого минулого, зокрема історії Запорізької Січі, взаємин українського народу з іншими народами тощо»⁸⁰⁹.

У зазначеній статті В. Голобуцький вказує на велику низку актуальних, не висвітлених у історичній науці проблем доби феодалізму. Притому історик іноді формулює основні концептуальні напрями досліджень. Передусім, він константує відсутність всебічної, хроноло-

гічно послідовної історії галузей народного господарства. Багато місце він приділяє розгляду того, що слід зробити в ділянці історії Давньоруської держави і пов'язаних питань. Це і необхідність поглибленого дослідження селянської общини, утворення класу феодалів, формування органів державної влади, взаємовідносин князів з давньоруськими містами. На всебічне дослідження, на думку вченого, заслуговує проблема суспільно-політичної думки в Київській Русі, ідеології, еволюції язичницької релігії тощо.

Найменш дослідженим, як зазначав історик, був період феодальної роздробленості. Ряд питань, що потребують висвітлення, вчений ставить і до дослідження литовсько-польської доби в історії України. Так, він звертає увагу на необхідність висвітлення соціально-політичних програм окремих класових груп. Чимало невивченого знаходить В. Голобуцький у ділянці висвітлення Визвольної війни середини XVII ст. і приєднання до Росії. Наприклад, лакунами тут він називає вивчення соціальної політики гетьманського уряду, суперечностей у середовищі правлячої верхівки, ролі міст і міщанства тощо.

До центральних питань історії України доби феодалізму В. Голобуцький зрозуміло відносить проблему козацтва, приділяючи їй значне місце у статті. Майже не розробленою вважав вчений проблему розвитку ідеології протягом усієї феодальної доби. До мало розроблених він відносив питання про формування капіталістичного укладу, мануфактури, розкладу феодально-кріпосницької системи тощо.

Впродовж 1970-х рр. виходять й інші наукові статті та рецензії історика, а також продовжують виходити статті В. Голобуцького в різних енциклопедичних виданнях, в основному, як і раніше, присвячені історії козацтва і Національно-визвольній війні українського народу середини XVII ст. Серед них важливе місце посідала стаття, опублікована в 1979 р. в УІЖе «Соціально-економічна політика гетьманської адміністрації (1648–1952 рр.)»⁸¹⁰. У ній він спробував частково заповнити ту лакуну з цієї проблеми, що її він згадував у програмній статті 1973 р.

У 1979 р. було опубліковано другу книгу I-го тому «Історії Української РСР» за співавторством та редакцією історика. Тут В. Голобуцькому належала передмова і висновки до книги, а також один параграф у другому розділі («Виникнення козацтва. Утворення Запорізької Січі») та чотири – в п'ятому («Реєстрове козацтво і соціальні суперечності в його середовищі», «Селянсько-козацькі повстання

кінця XVI ст.», «Боротьба Українського народу проти панської Польщі та турецьких і татарських загарбників на початку XVII ст.», «Селянсько-козацькі повстання в 20-30-х рр. XVII ст.»⁸¹¹. В цьому ж році вчений був нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР⁸¹². Взагалі за роботу над «Історією Української РСР» у 1980 р. вчений разом з іншими членами авторського колективу став лауреатом Державної премії УРСР в галузі науки і техніки⁸¹³.

Як редактор, В. Голобуцькому необхідно було вести листування з іногородніми авторами, що брали участь в проєкті. Так, з приводу роботи над названою книгою він писав до Я. Ісаєвича, який входив до редколегії, а також був одним з авторів⁸¹⁴. Зауважимо, що як свідчить перегляд відповідних листів з домашнього архіву Я. Ісаєвича, вчені листувалися ще з кінця 1950-х рр. До роботи над названим проєктом долучилося кілька учнів В. Голобуцького, зокрема, П. Михайлина і І. Шульга. З останнім (принаймні) вчитель також вів листування. Поміж іншого, В. Голобуцький просив І. Шульгу зробити деякі уточнення, написати «лихтарики» до ряду параграфів тощо⁸¹⁵.

У зв'язку з підготовкою російськомовного варіанту названого багатотомника у січні – лютому 1980 р. В. Голобуцького тимчасово взяли на роботу до Інституту історії⁸¹⁶. Через два роки побачив світ II-й том, де автором аналогічних україномовному варіанту розділів був В. Голобуцький.

Поважний вік вченого змусив його відійти від офіційних академічних обов'язків в Інституті економіки та зосередитися з 1984 р.⁸¹⁷ на творчій роботі в домашніх умовах. Утім, у цьому році вийшов II-й том «Історії народного господарства Української РСР», а в 1985 і 1987 рр. вийшли відповідно перша та друга книги III-го тому названого видання, де історик брав участь як редактор. Продовжували виходити також статі вченого. Так, у 1985 р. в УІЖі публікується цікава стаття В. Голобуцького, присвячена спростуванню історіографічного міфу про ніби то участь українських реєстрових козаків (на чолі з Б. Хмельницьким чи І. Сірком) на боці французької армії в облозі та штурмі фортеці Дюнкерк у Фландрії під час Тридцятирічної війни⁸¹⁸. Втім, у ряді своїх попередніх праць вчений не відкидав можливість такої участі, як слушно вказує його тодішній критик В. Сергійчук⁸¹⁹.

За свідченням П. Михайлини, якому В. Голобуцький дуже довіряв і був йому другом, вчений насправді не був прихильником тих ідеологічних перекручень і фальсифікацій, що мали місце в радянсько-

му історіописанні⁸²⁰. Перебудовні процеси в СРСР, особливо політика «гласності», надали можливості В. Голобуцькому розпочати перегляд у душі українського патріотизму попередніх власних оцінок історичних явищ, подій і фактів, що мали місце в його працях. Передусім, він зайнявся переробкою і перекладом на українську мову монографії «Запорізьке козацтво» – книги, яка мала бути особливо актуальною в період виборювання Україною незалежності. Вчений також зміг приступити до підготовки до друку раніше написаних творів, що не мали надії побачити світ в умовах комуністичної цензури. Вже у 1988 р. було опубліковано в журналі «Україна» нарис «Одисея Марка Якимовського», в якому розповідається про втечу з турецького полону з Олександрії до Сицилії козаків. Нарис написано легким, витонченим стилем, притаманним для художніх і популярних творів історика⁸²¹.

Проте, на заваді творчим планам В. Голобуцького став стан його здоров'я. Передусім, слід зазначити, що в останній період життя вчений був зовсім сліпою людиною. Проте наголосимо, що власні твори він диктував сину Петру або доньці Ніні, а деякі потрібні йому матеріали приносив і читав син. Утім, думки в історика були до останнього подиху логічні. На 1988 р. була підготовлена до друку книга спогадів «З минувшини. Оповідання мого сучасника», що, як зазначалося, була написана в 1960-х рр. Десь в ці роки готувався до видання і художній твір «Золота грамота» на тему гайдамацького руху⁸²². Серед планів історика була публікація в краснодарському краєзнавчому збірнику спогадів про життя і роботу на Кубані. Він прийняв запрошення місцевого науковця В. Ратушняка стати членом редколегії одного із збірників і можливо займався редакторською роботою над його статтями, як то можна припустити з листування істориків між собою⁸²³.

З радістю сприйняв вчений здобуття Україною омріяної незалежності, що відкривало для нього нові творчі перспективи, можливість послужити своєму народу без зайвих цензурних перепон⁸²⁴. Однак, доля відпустила йому недовгий відтинок життя в нових умовах. До останнього історик готував нове видання монографії «Запорізьке козацтво» та третє видання популярної книги для школярів «Гомін, гомін по діброві» (видання цієї книги 2003 р. не є тим варіантом, що готував сам В. Голобуцький). На жаль, автор не дочекався виходу другого видання однієї з своїх головних книг. 21 січня 1993 р. на 90 році життя Володимир Олексійович Голобуцький відійшов у вічність⁸²⁵. Історик був похований на одному з київських кладовищ – «Берковці».

* * *

З 1947 р. розпочалася друга половина життя В. Голобуцького, пов'язана з роботою у внз і в академічних інститутах УРСР. Хоча в Україну історик прибув як зрілий вчений і педагог, повністю його таланти і здібності розкрилися вже на Батьківщині. В цю добу найбільш плідними для наукової і педагогічної діяльності вченого стали відповідно періоди його роботи в Інституті історії АН УРСР (1947/49–1961 рр.) та в КІНГУ (1961–1971 рр.). В цілому наукова діяльність і творчість історика досягла великих успіхів в роки хрущовської «відлиги».

Утім, відтинок життєдіяльності В. Голобуцького з 1947 р. по 1960 р. важко піддається періодизації по критеріях місця роботи, оскільки в ці роки він паралельно або ж поперемінно працював в Інституті історії АН УРСР, в ЧДУ і кількох столичних внз. Іноді його основною роботою була праця в академічному закладі, іноді в одному з внз. Важливим спільним моментом для його діяльності в зазначений хронологічний відтинок є те, що в усіх внз, де він працював, а також в Інституті історії, був брак з кадрами кваліфікованих фахівців (докторів наук і професорів). Це мало велике значення для його наукової і педагогічної діяльності, оскільки він був одним з лічених спеціалістів або ж єдиним такого статусу у внз і академічному інституті. Іншим спільним моментом було співпадіння напрямів його науково-дослідної роботи в усіх закладах, що базувалася на відповідному плануванні Інституту історії. З роками роботи у вітчизняних внз відбувалося зростання педагогічної (лекторської, методичної тощо) майстерності професора, що набирала більш зрілих форм.

Чернівецький етап став для вченого знаковим для подальшої наукової і педагогічної діяльності. В ЧДУ він отримав формальне підтвердження свого статусу доктора наук і професора. Розпочала формуватися на українському ґрунті його наукова і педагогічна школа (П. Михайлина, О. Пономарьов, І. Рознер та ін.).

Вирішення проблем з роботою і житлом у Києві в 1949 р. призвело до переїзду історика до столиці УРСР, де він тяжів працювати в зв'язку з своїми науковими зацікавленнями. Відтоді розпочалася його наукова і педагогічна діяльність у київських внз – спочатку в КПДІ, а згодом у КФЕІ/КІНГУ, що поєднувалася з роботою в Інституті історії та (до 1954 р.) з виїзним викладанням в ЧДУ.

Працюючи в київських внз у добу свого сумісництва історик проявив себе як талановитий педагог, лектор, методист, організатор

наукової роботи. Він сприяв якісному зростанню рівня підготовки студентів. Особливу увагу професор приділяв розгортанню можливостей для самостійної роботи студентів. В. Голобуцький в обох закладах долучився до підготовки кваліфікованих кадрів науковців-педагогів вищої школи, зокрема, керуючи аспірантами. Робота з першими аспірантами в КФЕІ/КІНГ розпочала складання його наукової школи в цьому вчз.

Успішною була наукова і науково-методична діяльність вченого у названих столичних вчз. В КФЕІ/КІНГу у цей період історик розпочав свою продуктивну працю зі складання методичних розробок, підручників і посібників, публікувався у наукових виданнях вчз. Взаємокорисною була співпраця професора В. Голобуцького зі своїми колегами, з рядом яких він підтримував дружні стосунки багато років. Серед викладачів КПДІ, з якими в нього були найбільш дружні стосунки слід назвати М. Марченка, а з викладачів КФЕІ/КІНГу – В. Чунтулова.

Наукова діяльність В. Голобуцького в Інституті історії АН УРСР у перший академічний період (1947/49–1961 рр.) була багатоаспектною і різноплановою. Вона припала на роки творчого злету вченого, коли він опублікував чи підготував більшість своїх фундаментальних праць. В інституті В. Голобуцький проявив себе не лише як продуктивний науковець, але й адміністратор і організатор науки, фахівець з підготовки наукових кадрів через аспірантуру і в інші способи. Більшість років роботи в інституті він пропрацював у відділі історії феодалізму.

Робота в академічному інституті розширила і поглибила досвід історика в науковій діяльності. Участь в різних формах наукової праці відшліфувала наукову майстерність В. Голобуцького. Адміністративні і організаторські здібності В. Голобуцького найбільш розкрилися на посадах завідуючого різними відділами інституту, насамперед – історії феодалізму. Подальшому зростанню В. Голобуцького як науковця і організатора науки чимало сприяли його різнопланові контакти з колегами, передусім з Інституту історії. Плідним і взаємокорисним було спілкування вченого з такими українськими істориками як: М. Петровський, І. Крип'якевич, В. Отамановський, І. Гуржій, І. Бойко, В. Дядиченко, О. Касименко, О. Апанович, О. Компан, Ф. Шевченко та ін. Важливими для В. Голобуцького зокрема і для вітчизняної науки в цілому була його взаємини з російськими вченими – В. Мавродіним, М. Тихомировим, М. Рубинштейном та ін.

Наукова діяльність В. Голобуцького в Інституті історії – це передусім розробка планових науково-дослідних тем і підготовка моногра-

фій. За період роботи в академічному інституті вчений розробляв теми з історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст., соціально-економічних відносин на Запоріжжі (1734–1775 рр.), соціально-економічного розвитку Лівобережної України в другій половині XVIII ст. тощо. На початку 1950-х рр. вчений очолював міжвідомчу комісію з наукової підготовки відзначення 300-річчя приєднання України до Росії, попервах керував науковим колективом з підготовки багатотомного збірника документів і матеріалів «300-річчя приєднання України до Росії». Він також керував колективом з вивченням проблеми «Історія селянства і селянського руху на Україні», очолював науковий колектив зі створення I-го тому «Історії Києва» тощо. В. Голобуцький долучався також до археографічної роботи, займався (або ж керував) розробкою методичних, джерелознавчих, історіографічних та інших проблем, що стосуються до галузі спеціальних історичних дисциплін.

В першу академічну добу біографії В. Голобуцького виходять (або були в цілому підготовлені до друку) його праці з усіх тематичних напрямів наукової творчості: праці, присвячені національно-визвольній війні на чолі з Б. Хмельницьким; праці присвячені історії (українського) козацтва; праці, присвячені деяким важливим аспектам економічної історії України. Всього ж за роки наукової діяльності в Інституті історії В. Голобуцький опублікував біля тридцяти вартісних наукових і науково-популярних праць. Багато чого з запланованого вчений з причин колосальних навантажень в інституті і вз, а також проблем зі здоров'ям, так і не зміг до кінця реалізувати. Не завершеною, зокрема, залишилися такі твори, як: популярна трилогія з історії запорозького козацтва, монографії з соціально-економічної історії України другої половини XVIII ст., книга з історії козаків-задунайців та ін.

Найбільше суспільно-громадське значення мали його праці з історії козацтва. Вони стали виявом «націоналізації» образу вітчизняної історії в добу хрущовської «відлиги», а В. Голобуцькому належала честь провідного інтерпретатора козачини в УРСР, щоправда речника офіційної версії. В середині 1950-х рр. вчений був одним з провідних розробників і популяризаторів тем з проблематики Визвольної війни українського народу середини XVII ст. і приєднання України до Росії, що мали важливе і знакове суспільне значення. Важливе суспільне значення мало його протистояння офіційним доктринам. Так, він був одним з двох активних опонентів терміну «возз'єднання», але під тис-

ком партійного диктату змушений був приєднатися до нової офіційної термінології.

В. Голобуцький брав дієву участь у різних формах обговорення наукових проблем: дискусіях, конференціях, нарадах тощо. Серед дискусій, що проходили на базі Інституту історії, вчений відзначився, зокрема в дебатах щодо виникнення Запорізької Січі і ролі Д. Вишневецького (1955 р.). Найбільш важливими республіканським нарадами, в який брав активну участь вчений, були такі: працівників суспільних наук (1958 р.), істориків-архівістів (1958 р.) та з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін (1959 р.).

Лібералізація радянського режиму в добу М. Хрущова сприяла також і можливості участі В. Голобуцького в наукових форумах закордоном. Так, вчений працював на двох наукових конференціях польських істориків (в 1957 р. та в 1958 р.). Найбільш значною подією в його науковому житті стала участь в роботі XI МКІН у Стокгольмі (1960 р.).

В період роботи в Інституті історії паралельно з внз, де він працював, продовжує формуватися наукова школа історика. Характерними рисами його роботи з учнями було залучення їх до творчої лабораторії вчителя, різнопланова допомога їм на всіх стадіях підготовки кваліфікаційних робіт тощо. З числа відомих істориків – учнів вченого, що захистили кандидатські дисертації у цей період, слід назвати М. Алекберлі, П. Михайлину, О. Пономарьова, І. Рознера, І. Шульгу.

Окремим етапом у житті вченого стала його робота в КІНГу на посаді завідуючого кафедрою історії народного господарства (1961–1971 рр.). Це десятиліття, що припало на його зрілі роки, став вищим етапом його науково-педагогічної і педагогічної діяльності, характеризується надзвичайною ефективністю і результативністю практично у всіх напрямках. Історик, зокрема, розкрився, як адміністратор, педагог і методист. Значних успіхів досягла його координаційна діяльність в ділянці науково-методичної роботи як на республіканському, так і на всесоюзному рівнях. Його наукова й науково-організаційна діяльність в цей період в цілому стала суттєвим внеском ученого у розвиток науки в КІНГу і вітчизняної історії економіки.

Серед важливих досягнень В. Голобуцького і керованої ним кафедри у ділянці науково-педагогічної і методичної роботи були такі: розробка ним програми «Економічна історія СРСР», ініціювання і розробка разом с колегами спецкурсу «Історія народного господарства

Української РСР», розробка і впровадження ним проблемного курсу історії народного господарства, створення ним посібника «Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період», розробка ним методичних вказівок з економічної історії для загальнонаукових факультетів УРСР (три випуски) та ін. Вчений і його кафедра брали участь в організації наукових форумів. З них найважливішою стала ініціатива і сама організація проведення на базі КІНГУ Всесоюзної науково-методичної наради з економічної історії (травень 1965 р.).

Науково-педагогічна і методична діяльність В. Голобуцького виходила за межі вснз і розповсюджувалася не лише на республіканський, але і на загальносоюзний простір. Заслуги, відповідний досвід і авторитет вченого мали той наслідок, що він був членом, головою методичної комісії з політекономії при МВССО УРСР, систематично брав участь в роботі комісії з економічної історії, що діяла при науково-технічній раді МВССО СРСР тощо.

Під час роботи в КІНГ у В. Голобуцького зміцніли наукові зв'язки не лише з дослідниками України й інших республік СРСР, але й з вченими соціалістичних країн. Серед українських і радянських вчених варто назвати професорів С. Борового (ОФЕІ), Д. Вірника (Інститут економіки АН УРСР) В. Мавродіна (ЛДУ), А. Погребинського (МФЕІ), І. Шемякина (МІНГ ім. Г.В. Плеханова) та ін. У самому КІНГУ щільно співпрацював з В. Голобуцьким професор В. Чунтулов. Найбільш тісні зв'язки серед зарубіжних науковців у В. Голобуцького були з Інститутом славістики Німецької АН і з його директором, професором Е. Вінтером.

Вчений проводив значну виховну роботу зі студентами, в тому числі – з іноземними. Вів також провів чимало заходів для покращення підготовки студентів у галузі науково-дослідної і самостійної роботи. Історик, зокрема, неодноразово брав участь в організації студентських наукових конференцій і/або ж керував на них секціями, налагоджував роботу студентського наукового гуртка тощо. Високим рівнем відрізнялася лекційна майстерність професора.

На період роботи в КІНГУ припадає завершальний етап формування наукової і педагогічної школи В. Голобуцького на українському ґрунті. Наукова-дослідна робота його учнів проводилася під керівництвом вченого у рiчищі його наукових зацікавлень з соціально-економічної історії України XVIII ст. і здебільшого підпорядковувалася напрямкам колективних досліджень керованої ним кафедри. В цей пе-

ріод захистили докторські дисертації такі його учні, як І. Шульга і І. Рознер, а П. Михайлина і О. Пономарьов підготували відповідні дослідження. Названі науковці стали найбільш яскравими представниками школи В. Голобуцького. У своїх працях вони (а також й інші його учні) розвивали погляди вчителя на ті чи інші проблеми історії України, поглиблювали розробку окремих питань тощо.

На роки роботи в КІНГУ також припадає апофеоз суспільно-громадської діяльності вченого, безпосередньо пов'язаної з його науковою і педагогічною працею. Значними були його заслуги у збереженні національно-культурної спадщини, зокрема, так званих «місць пам'яті», в першу чергу – тих, що мали стосунок до історії козаччини. В. Голобуцький брав активну участь в історико-пам'яткоохоронному руху. Свідченням авторитету і плідності вченого у цій ділянці вітчизняної культури є його робота в Українській комісії ЮНЕСКО.

Порівняно з попередніми роками в 1960-ті рр. спостерігається менша кількість наукових публікацій історика. Вчений провадив у ці роки і популяризаторську роботу. Так, побачили світ два видання його книги «Гомін, гомін по діброві. Історичні розповіді про запорізьке козацтво».

Другий академічний етап (1972–1984 рр.) у науковій діяльності В. Голобуцького характеризується його продуктивною роботою в Інститутах економіки і історії АН УРСР. Окрім наукових текстів, опублікованих у вигляді статей й розділів в колективних творах, історик проводить значну редакторську роботу. Найбільшими досягненнями цього періоду стала участь у створенні (в якості редактора і автора) багатотомників – «Історії Української РСР» і «Історії народного господарства Української РСР».

Покинувши роботу в академічних закладах у свої останні роки життя (1984–1993 рр.) В. Голобуцький, будучи майже сліпою людиною (слід нагадати, що хвороби очей переслідували його все життя в науці), не лише улюблену науково-дослідницьку і наукову-популярну роботу, а також продовжує готувати й художні твори. Лише смерть зупинила його діяльність на ниві української історичної науки і культури.

Примітки до II-го розділу:

¹ Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. – 1966. – № 3. – С. 127; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 1, 2.

² Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.

³ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 15; Голобуцький В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.

⁴ Приватний архів П.В. Голобуцького. – Документ за № 468 / ук. – Копія приказа Міністра вищого образования СССР от 6 сентября 1949 г. о переводе В. А. Голобуцького из Черновицкого университета на штатную работу в Киевский университет.

⁵ Голобуцький І. Шлях, освячений працею // Слово просвіти. – 2003. – Ч. 41. – С. 11.

⁶ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького; Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. (Доля історика в лабетах тоталітарної системи) // Голобуцький В.О. Чорноморське козацтво. – Дніпропетровськ: Січ, 2008. – С. 17.

⁷ Приватний архів П. В. Голобуцького. – Документ за № 60. – Довідка від дирекції Українського НДІ педагогіки. 18 лютого 1960 р.

⁸ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 15.

⁹ Прохоренко О. Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колект. монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко: У 3-х ч. – Ч. 1,2. – К.: ПУ НАНУ, 2010. – С. 180.

¹⁰ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 1, 7.

¹¹ НБЛ ОРРК. – Личный фонд Г.Н. Вульфсона. Россыпь; необработан. – Вульфсон Г.Н. Страницы памяти. [Фрагмент из неопубликованных мемуаров Г.Н. Вульфсона, относящийся к В.А. Голобуцькому]. – 1 л.

¹² Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – С. 191.

¹³ Прохоренко О. Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. – С. 190–191.

¹⁴ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

¹⁵ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 70. – Од. зб. 1869. – Арк. 88.

¹⁶ Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

¹⁷ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 70. – Од. зб. 1869. – Арк. 85–89.

¹⁸ Там само. – Од. зб. 1390. – Арк. 30.

¹⁹ Там само. – Од. зб. 1869. – Арк. 88.

²⁰ Там само. – Од. зб. 1390. – Арк. 41–42; Там само. – Од. зб. 1389. – Арк. 58.

²¹ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 8, 17.

²² Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 5.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

²³ ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – Арк. 2, 4.

²⁴ *Юсова Н.* Возз'єднання українських земель і актуалізація проблем походження української народності в українській радянській історіографії: 1939–1947 рр. (В світлі нових архівних джерел) // СІД: Питання теорії та методики. Число 11. – В 2-х ч. – К.: ПУ НАНУ, 2004. – Ч. 2. – С. 194; *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2006. – С. 376–385.

²⁵ Див.: *Коваль М.В., Рубльов О.С.* Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя (1936–1956 рр.) // У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.): Зб. док. і мат.: У 2-х ч. – К.: ПУ НАНУ, 1996. – Ч. I (1936–1944 рр.). – С. 20–31.

²⁶ У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.). – Ч. II (1944–1956 рр.). – С. 80–89.

²⁷ *Удод О.А., Шевченко А.Ю.* Микола Неонович Петровський (1894–1951): життя і творчий шлях історика. – К.: «Генеза», 2005. – С. 58–59.

²⁸ *Голобуцький В.А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.

²⁹ ЦДАГО України. – Ф. I. – Оп. 70. – Од. зб. 1869. – Арк. 2.

³⁰ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 47.

³¹ *Голобуцький В.* Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі під проводом Богдана Хмельницького // Радянська Буковина. – 1948. – 7 травня. – С.3; *Його ж.* Полтавська битва // Радянська Буковина. – 1949. – 8 липня. – С. 3.

³² Див.: *Юсова Н.М., Юсов С.Л.* Проблема «приєднання» України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х – першої половини 40-х рр. // УІЖ. – 2004. – № 5. – С. 109, 117–118, дод. А, Б.

³³ Див.: ЦДАГО України. – Ф. I. – Оп. 70. – Од. зб. 1635; *Юсова Н. М., Юсов С. Л.* Проблема „приєднання” України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х – першої половини 40-х рр. – С. 119–120, дод. В.

³⁴ *Прохоренко О.* Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр – С. 184.

³⁵ *Марусик Т.* Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). – С. 64–75.

³⁶ ЦДАГО України. – Ф. I. – Оп. 70. – Од. зб. 1867. – Арк. 3.

³⁷ *Марусик Т.* Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). – С. 134.

³⁸ ЦДАГО України. – Ф. I. – Оп. 70. – Од. зб. 1869. – Арк. 13.

³⁹ *Марусик Т.* Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). – С. 145–154.

⁴⁰ Там само. – С. 145–154.

⁴¹ Ініціалів в документах не віднайдено.

⁴² ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 70. – Од. зб. 1867. – Арк. 3.

⁴³ Там само. – Арк. 15.

⁴⁴ Там само. – Од. зб. 1390. – 43 арк.

⁴⁵ Там само. – Арк. 1–30.

⁴⁶ Там само. – Од. зб. 1389. – Арк. 29–30.

⁴⁷ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 17.

⁴⁸ Там само. – Арк. 14, 29.

⁴⁹ Там само. – Арк. 47.

⁵⁰ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від Павла Васильовича Михайлини (1923 р.н.), історика, д.і.н., професора, учня В.О. Голобуцького.

⁵¹ Там само. – Інформація записана С.Л. Юсовим 17.04.2005 р. у м. Києві від Іона Ізраїлевича Винокура (1930–2006), історика, археолога, д.і.н., професора, учня В.О. Голобуцького.

⁵² Там само. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.

⁵³ *Чернівецький державний університет* / Редкол.: проф. К. О. Червінський (голова) та ін. – Львів: Вища школа, 1975. – С. 122–123; *Марусик Т.* Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). – С. 208.

⁵⁴ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 70. – Од. зб. 1389. – Арк. 18–19.

⁵⁵ Там само. – Од. зб. 1869. – Арк. 3.

⁵⁶ Там само. – Од. зб. 1389. – Арк. 30.

⁵⁷ Там само. – Од. зб. 1869. – Арк. 17.

⁵⁸ Там само. – Од. зб. 1867. – Арк. 15.

⁵⁹ Там само. – Од. зб. 1869. – Арк. 12.

⁶⁰ Там само. – Арк. 11–12.

⁶¹ Там само. – Арк. 3.

⁶² А РАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 10.

⁶³ Там же. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 1.

⁶⁴ Там же. – Л. 1, 4–4(об.).

⁶⁵ Там же. – Л. 9(об.)–10.

⁶⁶ Там же. – Л. 1.

⁶⁷ Там же. – Л. 1.

⁶⁸ Приватний архів П. В. Голобуцького. – Телеграма от Б.Д. Грекова В.А. Голобуцькому. 20 ноября 1948 р.

⁶⁹ НА ПУ НАНУ. – Ф. І. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 3,10,11.

⁷⁰ Голобуцький П.В. Післямова // Голобуцький В.О. Чорноморське козацтво. – Дніпропетровськ: Січ, 2008. – С. 479.

⁷¹ Голобуцький В. О научной работе кафедры истории СССР Казанского государственного университета // ВИ. – 1947. – №9. – С. 152–153.

⁷² НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 140. – Л. 37, 39 – 39(об.).

⁷³ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.

⁷⁴ Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.

⁷⁵ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 70. – Од. зб. 1869. – Арк. 12; Там само. – Од. зб. 1867. – Арк. 33.

⁷⁶ А.Д. Дмитрев (1888–1963) // Путиями познания. Биографические очерки о видных ученых Ростовского государственного университета имени М.А. Сулова / Отв. ред. к.филосф.н. В.И. Филоненко. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1985. – С. 61–64.

⁷⁷ Верба І. Кравченко Іван Іванович // Українські історики ХХ ст. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 2. – К.; Львів: ПУ НАНУ, 2003. – Ч. 1. – С. 159.

⁷⁸ Там само. – С. 159.

⁷⁹ Михайлина П., Федорук А. Видатний український історик ХХ століття (до 100-річчя від дня народження В. О. Голобуцького) // Буковинський журнал. – 2005. – №1. – С. 81.

⁸⁰ Литвинов В.К. Революційний рух на Буковині в період світової економічної кризи (1929–1933 рр.) // УІЖ. – 1959. – № 4. – С. 169.

⁸¹ Литвинов В. Цінна праця з історії чорноморського козацтва [рец. на: Голобуцький В. А. Чорноморское казачество. К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956] // Радянська Буковина. – 1956. – 8 лютого. – С. 3; Литвинов В. О лукраре де преу дин история кзэзчимий дела Маря Негрэ // Буковина советикэ. – 1957. – 8 фебр. – П. 4.

⁸² Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 66.

⁸³ Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада // Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006. – К.: ПУ НАНУ, 2006. – С. 239.

⁸⁴ Там само. – С. 239.

⁸⁵ Там само. – С. 238.

⁸⁶ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). – С. 208.

⁸⁷ Михайлина П., Федорук А. Видатний український історик ХХ століття (до 100-річчя від дня народження В. О. Голобуцького). – С. 81.

⁸⁸ Юсов С. Тимошук Борис Онисимович // Українські історики ХХ ст. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 2. – К.; Львів: ПУ НАНУ, 2003. – Ч. 1. – С. 58–60.

⁸⁹ Марусик Т. Михайлина Петро Васильович // Там само. – С. 220; Голобуцький В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 128.

⁹⁰ *Ткачева Л.* Рознер Іонас Германович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 1. – К.: ІУ НАНУ, 1998. – С. 270; *Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.

⁹¹ *Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 127. НА ІУ НАНУ. – Од. зб. 402. – Арк. 37.

⁹² Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 65-66.

⁹³ *Лисенко Г.* Шаповалов Вітольд Вікторович // Українські історики ХХ ст. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 2. – К.; Львів: ІУ НАНУ, 2003. – Ч. 1. – С. 349.

⁹⁴ *Юсова Н.* Винокур Іон Срулевич (Ізраїльович) // Там само. – С. 56.

⁹⁵ *Шепель Л.* Телегін Дмитро Якович // Там само. – С. 320.

⁹⁶ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.

⁹⁷ *Голобуцький В. А.* Социальные отношения в Запорожье XVIII века // Вопросы истории. – 1948. – №9. – С. 71–84; *Его же.* Социальные отношения в Задунайской Сечи // Исторические записки. – М., 1949. – Т. 30. – С. 211–231.

⁹⁸ *Юсов С.* Проблематика Задунайської Січі в науковій творчості В. Голобуцького та її місце у вітчизняній історіографії // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. Вип. 9. – К.: ІУ НАНУ, 2006. – С. 242–268; *Його же.* Проблематика Задунайської Січі в науковій творчості В. Голобуцького // Чорноморська минушина. О.: ОНУ, 2006. – Вип. 6. – С. 109–124.

⁹⁹ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 42, 43.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 18, 26, 41, 44, 48, 49.

¹⁰¹ *Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.

¹⁰² НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 24.

¹⁰³ *Голобуцький В. А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.

¹⁰⁴ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 60.

¹⁰⁵ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 54, 55, 57.

¹⁰⁶ Там само. – Арк. 65.

¹⁰⁷ *Юркова О. В., Азарх І. С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 244, 245.

¹⁰⁸ Там само. – С. 239.

¹⁰⁹ Там само. – С. 240, 242.

¹¹⁰ Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 64–67, 71, 72.

¹¹¹ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.

¹¹² *Юркова О. В., Азарх І. С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 248.

¹¹³ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.

¹¹⁴ ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – Арк. 1, 5.

¹¹⁵ Там само. – Од. зб. 100. – Арк. 11.

- ¹¹⁶ Там само. – Оп. 2. – Од. зб. 579. – Арк. 21.
- ¹¹⁷ Там само. – Од. зб. 603. – Арк. 3.
- ¹¹⁸ Там само. – Од. зб. 651. – Арк. 1.
- ¹¹⁹ *Юркова О.В., Азарх І.С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 241.
- ¹²⁰ Там само. – С. 242.
- ¹²¹ Там само. – С. 239.
- ¹²² А РАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 5–6(об.).
- ¹²³ *Скельчик С.* Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – К.: Часопис «Критика», 2008. – С. 121–121.
- ¹²⁴ АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 8, 9–9(об.); *Юркова О.В., Азарх І.С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 241.
- ¹²⁵ *Юркова О.В., Азарх І.С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 237.
- ¹²⁶ АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 9(об.).
- ¹²⁷ *Юркова О.В., Азарх І.С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 241.
- ¹²⁸ ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – Арк. 5.
- ¹²⁹ Там само. – Арк. 12; *Голобуцький В.А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 127; Приватний архів П. В. Голобуцького. – Документ за № 193. – Витяг з наказу № 193 по Київському державному педагогічному інституту ім. Горького від 7-го березня 1951 р.
- ¹³⁰ ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 579. – Арк. 31.
- ¹³¹ Там само. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – Арк. 8, 9, 16.
- ¹³² *Прохоренко О.* Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. – С. 183–184.
- ¹³³ ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 2, 22.
- ¹³⁴ Там само. – Од. зб. 579. – Арк. 19.
- ¹³⁵ Там само. – Од. зб. 738. – Арк. 11.
- ¹³⁶ Там само. – Од. зб. 651. – Арк. 33.
- ¹³⁷ Там само. – Од. зб. 769. – Арк. 2(зв.).
- ¹³⁸ Там само. – Од. зб. 738. – Арк. 11.
- ¹³⁹ Там само. – Од. зб. 738. – Арк. 10; Там само. – Од. зб. 651. – Арк. 8, 24–25.
- ¹⁴⁰ Там само. – Од. зб. 652. – Арк. 1–25.
- ¹⁴¹ Там само. – Од. зб. 651. – Арк. 25.
- ¹⁴² *Голобуцький П.В.* Передмова: Вчений і книга. – С. 18.
- ¹⁴³ ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 2.
- ¹⁴⁴ Там само. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – Арк. 24.
- ¹⁴⁵ Там само. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 28.
- ¹⁴⁶ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 479. – Арк. 17.
- ¹⁴⁷ *Юркова О.В., Азарх І.С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 240.
- ¹⁴⁸ *Ткачева Л.* Рознер Іонас Германович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 1. – К., 1998. – С. 270.

- ¹⁴⁹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 476. – Арк. 170.
- ¹⁵⁰ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 11.
- ¹⁵¹Там само. – Од. зб. 925. – Арк. 1.
- ¹⁵²Там само. – Од. зб. 769. – Арк. 1(зв.); Там само. – Од. зб. 925. – Арк. 1.
- ¹⁵³Там само. – Од. зб. 769. – Арк. 1(зв.).
- ¹⁵⁴Там само. – Од. зб. 651. – Арк. 2, 11.
- ¹⁵⁵*Голобуцький В.А.* Гайдамацкое движение на Запорожье во время «Коливищины» и крестьянского восстания под предводительством Е.И. Пугачева // ИЗ. – Т. 55. – М., 1956. – С. 310–343.
- ¹⁵⁶НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 519-520. – Арк. 16–25.
- ¹⁵⁷ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 15, 34; Там само. – Од. зб. 769. – Арк. 2(зв.); Там само. – Од. зб. 925. – Арк. 2; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 519-520. – Арк. 25–26.
- ¹⁵⁸ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 1, 2, 20.
- ¹⁵⁹Там само. – Арк. 20.
- ¹⁶⁰Там само. – Од. зб. 579. – Арк. 12.
- ¹⁶¹Там само. – Од. зб. 651. – Арк. 15.
- ¹⁶²*Юркова О.В., Азарх І.С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 240, 242, 243, 245.
- ¹⁶³ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 34.
- ¹⁶⁴Там само. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – Арк. 7, 17.
- ¹⁶⁵*Юркова О.В., Азарх І.С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 240, 242.
- ¹⁶⁶ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 34.
- ¹⁶⁷*Прохоренко О.* Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. – С. 184.
- ¹⁶⁸ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 2. – Од. зб. 651. – Арк. 15.
- ¹⁶⁹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 479. – Арк. 17, 38.
- ¹⁷⁰Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 71, 72.
- ¹⁷¹*Голобуцький П.В.* Передмова: Вчений і книга. – С. 17–18.
- ¹⁷²Там само. – С. 18.
- ¹⁷³Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 15.
- ¹⁷⁴ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 705. – Арк. 17.
- ¹⁷⁵*Шляхом до національного економічного.../ А.Ф. Павленко, Т.Д. Бондар та ін.* – К.: КНЕУ, 1998. – С. 66.
- ¹⁷⁶*Сторічний поступ. 1906–2006.* – К.: КНЕУ, 2007. – С. 21.
- ¹⁷⁷*Шляхом до національного економічного... – С. 66.*
- ¹⁷⁸Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 22, 39.
- ¹⁷⁹Там само. – Арк. 24-27.
- ¹⁸⁰Там само. – Арк. 22, 29, 31, 33,, 36, 37, 39, 40, 48, 66 тощо.

- ¹⁸¹ Там само. – Арк. 37.
- ¹⁸² Бібліотека КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. Інформаційно-бібліографічний відділ. – *Бондар Т.Д.* Історія Київського державного економічного університету. – К.: КДЕУ, 1995. – На правах рукопису. Машинопис. – С. 151, 168–171.
- ¹⁸³ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 19. – Од. зб. 79. – Арк. 4–5.
- ¹⁸⁴ *Сторічний поступ. 1906–2006.* – С. 21; Бібліотека КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. Інформаційно-бібліографічний відділ. – *Бондар Т.Д.* Історія Київського державного економічного університету. – С. 170.
- ¹⁸⁵ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 66.
- ¹⁸⁶ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 19. – Од. зб. 85. – Арк. 71–72.
- ¹⁸⁷ Там само. – Оп. 20. – Од. зб. 313. – Арк. 1, 62.
- ¹⁸⁸ *Голобуцкий В.А.* Из истории дипломатической борьбы в период освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. (Между битвой под Зборовом и Земским собором 19 февраля 1651 г.) // Научные записки Киевского финансово-экономического института. – К.: Изд-во АН УССР. – 1955. – № 4. – С. 166–193; Его же. О цеховом ремесле и зарождении капиталистического производства в XVI – первой половине XVII века на Украине // Научные записки Киевского финансово-экономического института. – К.: Изд-во АН УССР, 1959. – № 7. – С. 203–213.
- ¹⁸⁹ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 403. – Арк. 15.
- ¹⁹⁰ *Голобуцкий В.А.* К вопросу о промышленном предпринимательстве в помещицьем хозяйстве Левобережной Украины во второй половине XVIII в. // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России. Сборник статей к 75-ти летию акад. Н.М. Дружинина. / Ред. кол.: В. И. Яцунский (отв. ред.) – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 88–95.
- ¹⁹¹ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 357. – Арк. 46.
- ¹⁹² *Голобуцкий В.А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.
- ¹⁹³ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 199. – Арк. 2, 7.
- ¹⁹⁴ Там само. – Арк. 4, 5, 15; Там само. – Од. зб. 65. – Арк. 38, 55.
- ¹⁹⁵ Там само. – Оп. 19. – Од. зб. 79. – Арк. 59; Там само. – Од. зб. 85. – Арк. 55.
- ¹⁹⁶ Там само. – Оп. 20. – Од. зб. 313. – Арк. 58–59.
- ¹⁹⁷ Там само. – Оп. 19. – Од. зб. 71. – Арк. 71; Там само. – Од. зб. 85. – Арк. 48.
- ¹⁹⁸ Там само. – Оп. 20. – Од. зб. 312. – Арк. 58–59.
- ¹⁹⁹ Там само. – Од. зб. 313. – Арк. 60–61.
- ²⁰⁰ Там само. – Арк. 41.
- ²⁰¹ Там само. – Од. зб. 312. – Арк. 14.
- ²⁰² Там само. – Од. зб. 357. – Арк. 53.
- ²⁰³ Там само. – Од. зб. 364. – Арк. 35–37.

- ²⁰⁴Там само. – Од. зб. 403. – Арк. 7.
- ²⁰⁵*Голобуцький В.О.* Корисний посібник. [Рец.: Українська РСР за 40 років. К., 1957] // УІЖ. – 1958. – № 3. – С. 162.
- ²⁰⁶ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 271. – Арк. 19.
- ²⁰⁷Там само. – Арк. 12.
- ²⁰⁸Там само. – Од. зб. 357. – Арк. 10.
- ²⁰⁹Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 30.
- ²¹⁰ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 19. – Од. зб. 102. – Арк. 1 «в».
- ²¹¹Там само. – Од. зб. 89. – Арк. 10–11.
- ²¹²Там само. – Арк. 25, 26.
- ²¹³Там само. – Оп. 20. – Од. зб. 357. – Арк. 72.
- ²¹⁴Там само. – Од. зб. 403. – Арк. 6.
- ²¹⁵Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 17.
- ²¹⁶Там само. – Оп. 19. – Од. зб. 85. – Арк. 9.
- ²¹⁷Там само. – Оп. 20. – Од. зб. 271. – Арк. 13; Там само. – Од. зб. 313. – Арк. 41-а; Там само. – Од. зб. 403. – Арк. 7.
- ²¹⁸Там само. – Од. зб. 357. – Арк. 49–52.
- ²¹⁹Там само. – Арк. 53.
- ²²⁰Там само. – Од. зб. 404. – Арк. 14.
- ²²¹Там само. – Оп. 19. – Од. зб. 79. – Арк. 67.
- ²²²Там само. – Од. зб. 71. – Арк. 94.
- ²²³Там само. – Од. зб. 79. – Арк. 65.
- ²²⁴Там само. – Од. зб. 85. – Арк. 5.
- ²²⁵Там само. – Од. зб. 79. – Арк. 63.
- ²²⁶*Юркова О.В., Азарх І.С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 249.
- ²²⁷*Голобуцький В.А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 128.
- ²²⁸ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 357. – Арк. 8, 15–16.
- ²²⁹Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Од. зб. 35. – Арк. 30.
- ²³⁰*Скельчик С.* Імперія пам'яті. – С. 147, 154.
- ²³¹*Кондратенко О.Ю.* Архівні фонди НАН України як джерело з вивчення розвитку української академічної історичної науки (1944–1956): дис. ... канд. іст. наук. 07.00.06. – К., 2008. – С. 100.
- ²³²Там само. – С. 97.
- ²³³Там само. – С. 97, 99.
- ²³⁴НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 218. – Арк. 121.
- ²³⁵Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.
- ²³⁶НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 24.
- ²³⁷Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.
- ²³⁸А РАН – Арк. 5.

- ²³⁹Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 8.05.2007 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.
- ²⁴⁰НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 298. – Арк. 107.
- ²⁴¹Там само. – Од. зб. 556. – Арк. 10.
- ²⁴²Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – Острог: Вид-во Нац. Ун-ту «Острозька академія», 2009. – С. 283–284.
- ²⁴³НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 26–28
- ²⁴⁴Там само. – Арк. 28; Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 279. – Арк. 167, 178.
- ²⁴⁵Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 395. – Арк. 75.
- ²⁴⁶Там само. – Од. зб. 753. – Арк. 38.
- ²⁴⁷Див.: *Постанова № 482 Ради Міністрів УРСР «Про внесення зміни в найменування Інституту історії України Академії наук УРСР» від 2 березня 1953 р.* // У лещатах тоталітаризму. – Ч. II. – С. 162–163.
- ²⁴⁸НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 343. – Арк. 134; Там само. – Од. зб. 395. – Арк. 107; Там само. – Од. зб. 687. – Арк. 150; Там само. – Од. зб. 951. – Арк. 179, 229.
- ²⁴⁹Там само. – Од. зб. 687. – Арк. 122, 131; Там само. – Од. зб. 951. – Арк. 65.
- ²⁵⁰Там само. – Од. зб. 216. – Арк. 133; Там само. – Од. зб. 218. – Арк. 17, 25, 68; Там само. – Од. зб. 665. – Арк. 9 тощо.
- ²⁵¹Там само. – Од. зб. 212. – Арк. 1, 2, 18, 40, 49, 65, 68, 126; Там само. – Од. зб. 951. – Арк. 76, 144, 169. тощо.
- ²⁵²Там само. – Од. зб. 343. – Арк. 84; Там само. – Од. зб. 395. – Арк. 134; Там само. – Од. зб. 687. – Арк. 100; Там само. – Од. зб. 951. – Арк. 22, 57, 167 тощо.
- ²⁵³Там само. – Од. зб. 171. – Арк. 97; Там само. – Од. зб. 216. – Арк. 97; Там само. – Од. зб. 218. – Арк. 10, 20, 29, 31, 67, 93, 123, 126; Там само. – Од. зб. 219. – Арк. 55–66, 166.; Там само. – Од. зб. 220. – Арк. 31–42, 45, 59, 94; Там само. – Од. зб. 289. – Арк. 36, 64–67, 94–96; Там само. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 8; Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 402. – Арк. 12; Там само. – Од. зб. 869. – Арк. 46 тощо.
- ²⁵⁴Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 212. – Арк. 160; Там само. – Од. зб. 218. – Арк. 9 (зв.); Там само. – Од. зб. 402. – Арк. 13, 37, 50, 51, 55, 64, 75, 110, 116, 123, 139; Там само. – Од. зб. 464. – Арк. 37; Там само. – Од. зб. 869. – Арк. 33 тощо.
- ²⁵⁵Див., напр.: Там само. – Од. зб. 297. Там само. – Од. зб. 297. – Арк. 63, 97.
- ²⁵⁶Там само. – Од. зб. 216. – Арк. 8–9, 94–99; Там само. – Од. зб. 297. – Арк. 99; Там само. – Од. зб. 464. – Арк. 37, 42; Там само. – Од. зб. 914. – Арк. 26 тощо.
- ²⁵⁷Там само. – Од. зб. 832–833. – Арк. 19.

- ²⁵⁸ Див., напр.: Там само. – Од. зб. 214. – Арк. 13; Там само. – Од. зб. 285. – Арк. 20.
- ²⁵⁹ ГАКК. – Ф. Р-1700. – Оп. 2. – Ед. хр. 1178. – Л. 89–91.
- ²⁶⁰ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 344. – Арк. 14.
- ²⁶¹ Там само. – Од. зб. 300. – Арк. 10–11.
- ²⁶² Там само. – Од. зб. 346. – Арк. 6.
- ²⁶³ Там само. – Од. зб. 834. – Арк. 25.
- ²⁶⁴ Там само. – Од. зб. 285. – Арк. 19.
- ²⁶⁵ Там само. – Од. зб. 470. – Арк. 6, 10–11.
- ²⁶⁶ Там само. – Арк. 12; Там само. – Од. зб. 476. – Арк. 14–15.
- ²⁶⁷ Там само. – Од. зб. 595. – Арк. 3.
- ²⁶⁸ Там само. – Од. зб. 596–597. – Арк. 13.
- ²⁶⁹ Там само. – Од. зб. 595. – Арк. 3.
- ²⁷⁰ Там само. – Од. зб. 598. – Арк. 95.
- ²⁷¹ Там само. – Од. зб. 665. – Арк. 9.
- ²⁷² Там само. – Од. зб. 731. – Арк. 4–5.
- ²⁷³ Там само. – Од. зб. 342. – Арк. 28–32 (зв.).
- ²⁷⁴ Там само. – Од. зб. 127. – Арк. 20.
- ²⁷⁵ Там само. – Од. зб. 214–215. – Арк. 2.
- ²⁷⁶ Там само. – Арк. 8; Там само. – Од. зб. 216. – Арк. 124; Там само. – Од. зб. 287. – Арк. 3 та ін.
- ²⁷⁷ Див., напр., опубліковані документи і матеріали з цього приводу, вміщені у II-й ч. збірника «У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії НАН України (1936–1956)», а саме: №№ 50–53, 56, 60, 62–64.
- ²⁷⁸ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 214–215. – Арк. 12; *Кондратенко О.Ю.* Архівні фонди НАН України як джерело з вивчення розвитку української академічної історичної науки (1944–1956). – С. 129–131.
- ²⁷⁹ НА ПУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 297. – Арк. 64–65.
- ²⁸⁰ Там само. – Од. зб. 353. – На 457 арк.
- ²⁸¹ Там само. – Од. зб. 218а. – Арк. 5, 14, 16.
- ²⁸² Там само. – Од. зб. 280. – Арк. 4. Див., також: Там само. – Од. зб. 346. – Арк. 19–20; Там само. – Од. зб. 287. – Арк. 10; Там само. – Од. зб. 345. – Арк. 5 тощо; *Гапусенко І.М.* Історія України періоду феодалізму // *Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади / Редкол.: Калениченко П. М. та ін.* – К.: Наукова думка. – С. 95–96.
- ²⁸³ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 345. – Арк. 16.
- ²⁸⁴ Там само. – Од. зб. 279. – Арк. 163; Там само. – Од. зб. 283. – Арк. 5.
- ²⁸⁵ Там само. – Од. зб. 297. – Арк. 122–125, 128–136, 181.
- ²⁸⁶ Там само. – Од. зб. 283. – Арк. 6; Там само. – Од. зб. 279. – Арк. 163; Там само. – Од. зб. 285. – Арк. 23.
- ²⁸⁷ Там само. – Од. зб. 279. – Арк. 163.
- ²⁸⁸ Там само. – Од. зб. 345. – Арк. 15.

- ²⁸⁹Там само. – Од. зб. 297. – Арк. 90–96.
- ²⁹⁰Там само. – Арк. 63, 97–98.
- ²⁹¹Там само. – Арк. 122.
- ²⁹²*Скельчик С.* Імперія пам'яті. – С. 167–169; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 350 а. – Арк. 124–125.
- ²⁹³*Апанович О.* Федір Павлович Шевченко. Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина: спогади та історіографічний аналіз. – К.: ПУ НАНУ, 2000. – С. 40; *Гриневич В.* Він не вмів кивати, куди треба // Голос України. – 2003. – 29 липня (№ 139). – С. 5; *Кур'ян І.* Він прагнув об'єктивно вивчати історію // Освіта України. – 2003. – 22 липня. – С. 9.
- ²⁹⁴Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 18.
- ²⁹⁵НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 968. – Арк. 238.
- ²⁹⁶Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького; Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 18–19.
- ²⁹⁷НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 395. – Арк. 152.
- ²⁹⁸*Скельчик С.* Імперія пам'яті. – С. 256–257.
- ²⁹⁹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 402. – Арк. 109.
- ³⁰⁰Там само. – Од. зб. 464. – Арк. 37; Там само. – Од. зб. 519–520. – Арк. 4.
- ³⁰¹Там само. – Од. зб. 457. – Арк. 29.
- ³⁰²*Бойко І.Д.* 300 років возз'єднання України з Росією. – К., 1953.
- ³⁰³*Голобуцький В.* Богдан Хмельницький – великий син українського народу. – К.: Держполітвидав, 1953. – 48 с.
- ³⁰⁴*Юсов С.* Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – С. 70–73, 74–75; позиції 19–35, 46–50.
- ³⁰⁵Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.
- ³⁰⁶НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 410. – Арк. 6.
- ³⁰⁷Див.: *Юсов С.* Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – С. 69–75.
- ³⁰⁸*Касименко О.К.* Деякі питання дальшої наукової розробки історії Визвольної війни 1648–654 рр. // УІЖ. – 1958. – №5. – С. 111.
- ³⁰⁹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 283. – Арк. 8; Там само. – Од. зб. 285. – Арк. 27.
- ³¹⁰Там само. – Од. зб. 519–520. – Арк. 26.
- ³¹¹Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 60.
- ³¹²*Шекера І.М.* Обговорення перспективного плану розвитку історичної науки на Україні // УІЖ. – 1958. – №4. – С. 162–164.
- ³¹³НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 758. – Арк. 17.
- ³¹⁴Там само. – Од. зб. 763. – Арк. 90.

- ³¹⁵ Там само. – Од. зб. 869. – Арк. 14.
- ³¹⁶ Там само. – Од. зб. 763. – Арк. 81-84.
- ³¹⁷ Там само. – Од. зб. 831. – Арк. 1-4, 26-27, 45-46; Там само. – Од. зб. 869. – Арк. 14.
- ³¹⁸ Там само. – Од. зб. 869. – Арк. 14.
- ³¹⁹ *Санцевич А.В., Комаренко Н.В.* Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 98.
- ³²⁰ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 753. – Арк. 98, 113.
- ³²¹ *Санцевич А.В., Комаренко Н.В.* Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 97.
- ³²² Там же. – Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 97-98.
- ³²³ *Санцевич А.* Інститут історії України НАН України Історіографічний нарис (до 60-річчя установи). – К.: ПУ НАНУ, 1998. – С. 62-63.
- ³²⁴ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 620. – Арк. 11.
- ³²⁵ Там само. – Од. зб. 535. – Арк. 43; Там само. – Од. зб. 556. – Арк. 47-48.
- ³²⁶ Там само. – Од. зб. 596-597. – Арк. 4, 13(зв.).
- ³²⁷ Там само. – Од. зб. 665. – Арк. 9; Там само. – Од. зб. 666. – Арк. 2.
- ³²⁸ Там само. – Од. зб. 693. – Арк. 30-32.
- ³²⁹ *Єрмак К.М., Іванова О.А.* Обговорення «Історії Києва» (т. I) та бібліографічного показника «Історії Києва» (т. I, вип. 1) // УІЖ. – 1960. – № 3. – С. 165-166.
- ³³⁰ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 917. – Арк. 27.
- ³³¹ Там само. – Од. зб. 620. – Арк. 9.
- ³³² Там само. – Од. зб. 730. – Арк. 7.
- ³³³ Там само. – Арк. 1.
- ³³⁴ Там само. – Од. зб. 828. – Арк. 6.
- ³³⁵ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 403. – Арк. 14.
- ³³⁶ *Голобуцкий В.А.* К вопросу о промышленном предпринимательстве в помещицком хозяйстве Левобережной Украины во второй половине XVIII в. // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России. Сборник статей к 75-ти летию акад. Н. М. Дружинина. / Ред. кол.: В. И. Яцунский (отв. ред.) – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 88-95.
- ³³⁷ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 23.
- ³³⁸ *Голобуцкий В.О.* Проблема козацтва в українській та іноземній історіографії XVI – першої половини XVIII ст. // УІЖ. – 1960. – № 1. – С. 109-117.
- ³³⁹ *Голобуцкий В.О.* Возз'єднання України з Росією // УРЕ. – Т. 2. – К.: УРЕ, 1960. – С. 545-546; *Його ж.* Гетьманщина // УРЕ. – Т. 3. – К.: УРЕ, 1960. – С. 227.
- ³⁴⁰ *Голобуцкий В.А.* [Рец.]: Фадеев А.В. Экономическое развитие степного Предкавказья в дореформенный период // ВИ. – 1958. – № 9. – С. 152-155.

- ³⁴¹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 596-597. – Арк. 13.
- ³⁴²Там само. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 23.
- ³⁴³*Листування* // Анатолій Діомидович Бачинський (1933–1995). До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали) / Упор.: Бачинська О.А. та ін. – Одеса: Сміл, 2008. – С. 189.
- ³⁴⁴НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 1022. – Арк. 13.
- ³⁴⁵Там само. – Од. зб. 763. – Арк. 96.
- ³⁴⁶Там само. – Од. зб. 690а. – Арк. 6.
- ³⁴⁷Там само. – Од. зб. 855. – Арк. 112, 120.
- ³⁴⁸Там само. – Од. зб. 881 – Арк. 1–10.
- ³⁴⁹Там само. – Оп. 1-а. – Од. зб. 1327. – Арк. 5 (зв.).
- ³⁵⁰Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 216. – Арк. 133.
- ³⁵¹У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.). – Ч. 1. – С. 60.
- ³⁵²НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 219. – Арк. 87.
- ³⁵³Зазначимо, що весь 1951 р. інститути ВСН АН УРСР керувалися в науково-дослідній роботі працями Й. Сталіна з циклу «Марксизм і питання мовознавства», див.: НА ПУ НАН України. – Ф. 1. – Оп.1. – Од. зб. 342. – Арк. 28.
- ³⁵⁴Див.: Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – К.: ВД «Стилос», 2006. – С. 225–226.
- ³⁵⁵НА ПУ НАНУ. – Од. зб. 294. – Арк. 22–26.
- ³⁵⁶Там само. – Од. зб. 297. – Арк. 64.
- ³⁵⁷Там само. – Од. зб. 289. – Арк. 97.
- ³⁵⁸Там само. – Од. зб. 407. – Арк. 64.
- ³⁵⁹Там само. – Од. зб. 598. – Арк. 93–95.
- ³⁶⁰История Украинской ССР. В 2-х тт. / Редкол.: А.К. Касименко (глав. ред), В.А. Дядиченко и др. – К.: Изд-во АН УССР, 1953. – Т. 2. – С. 172–174.
- ³⁶¹*Голобуцький В.* Запорізька Січ і її роль в історії українського народу // *Комуніст України*. – 1955. – № 7. – С. 62–73.
- ³⁶²*Гурбик А.О.* Виникнення Запорозької Січі (хронологічний та територіальний аспекти проблеми) // *УІЖ*. – 1999. – №6. – С. 3–4.
- ³⁶³НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 598. – Арк. 121–122
- ³⁶⁴Там само. – Од. зб. 598. – Арк. 124–126.
- ³⁶⁵Там само. – Од. зб. 598. – Арк. 97, 98–120.
- ³⁶⁶Там само. – Од. зб. 598. – Арк. 128–136.
- ³⁶⁷АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 13.
- ³⁶⁸*Голобуцький В.А.* Запорожское казачество. – К.: Госполитиздат УССР, 1957. – С. 64–87.
- ³⁶⁹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 598. – Арк. 158–160.

- ³⁷⁰Голобуцький В.О. Проблема козацтва в українській та іноземній історіографії XVI – першої половини XVIII ст. // УІЖ. – 1960. – № 1. – С. 109–117.
- ³⁷¹НА ПУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 598. – Арк. 173–175.
- ³⁷²Там само. – Од. зб. 877. – Арк. 42–43.
- ³⁷³Там само. – Од. зб. 890. – Арк. 82–83.
- ³⁷⁴Там само. – Од. зб. 714–715. – Арк. 48.
- ³⁷⁵Там само. – Од. зб. 918. – Арк. 170.
- ³⁷⁶Б.Д. Обговорення питання про час заснування Києва // УІЖ. – 1959. – № 4. – С. 163; *Брайчевський М.Ю.* До питання про виникнення міста Києва // УІЖ. – 1959. – № 5 – С. 53–67.
- ³⁷⁷НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 710. – Арк. 12; Там само. – Од. зб. 716. – Арк. 90.
- ³⁷⁸Там само. – Од. зб. 667. – Арк. 2.
- ³⁷⁹Там само. – Од. зб. 687. – Арк. 131.
- ³⁸⁰Там само. – Од. зб. 798а. – Арк. 26.
- ³⁸¹*Бем Ю.О.* Республіканський симпозиум з аграрної історії Східної Європи // УІЖ. – 1959. – № 4. – С. 164.
- ³⁸²*Бойко І.Д.* Другий міжреспубліканський симпозиум з аграрної історії Східної Європи // УІЖ. – 1960. – № 3. – С. 164–165.
- ³⁸³НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 802. – Арк. 22.
- ³⁸⁴*Санцевич А.В., Комаренко Н.В.* Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. – С. 97–98.
- ³⁸⁵НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 802. – Арк. 4.
- ³⁸⁶*З стенограми засідань секції історії Республіканської наради працівників суспільних наук УССР від 29–30 травня 1958 р.* // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали / Упоряд.: О.С. Рубльов; Відп. ред. акад. НАН України В.А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 103–104.
- ³⁸⁷*Замковий П.В.* Республіканська нарада істориків-архівістів // УІЖ. – 1958. – №5. – С. 234.
- ³⁸⁸НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 758. – Арк. 51.
- ³⁸⁹*Санцевич А.В., Комаренко Н.В.* Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. – С. 98.
- ³⁹⁰НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 917. – Арк. 30(зв.); *Бевзо О.А.* Республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін // УІЖ. – 1959. – № 4. – С. 159–162.
- ³⁹¹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 917. – Арк. 30(зв.).
- ³⁹²Там само. – Од. зб. 855 – Арк. 132; Там само. – Од. зб. 867. – Арк. 3.
- ³⁹³Там само. – Од. зб. 599. – Арк. 51–52.
- ³⁹⁴Див. напр.: *Голобуцький І.В.* Освещение проблем промышленного производства на Украине XVI – XVIII вв. в советской экономической литературе 50-х – 70-х годов // Історія народного господарства та економічної думки

Української РСР. Республ. міжвідом. зб. Вип. 9 / Редкол.: В. С. Жученко (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 160.

³⁹⁵ Див.: *Борисенко В.І.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 4; *Гуржій О., Капітан Л.* „Український історичний журнал” та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині XX ст. – К.: ІУ НАНУ, 2004. – С. 64.

³⁹⁶ *Яремчук В.* Минуте України в історичній науці УРСР після сталінської доби. – С. 263.

³⁹⁷ *Голобуцький В. А.* О начале «нисходящей» стадии феодальной формации // *ВИ.* – 1959. – № 9. – С. 123–137. Див., також: *Голобуцький В.А.* Ремесла и зарождение капиталистического производства на Украине в XVI – первой половине XVII вв. // *Вісник АН УРСР.* – 1958. – № 8. – С. 34–42; *Его же.* О цеховом ремесле и зарождении капиталистического производства в XVI – первой половине XVII века на Украине // *Научные записки Киевского финансово-экономического института.* – К.: Изд-во АН УССР, 1959. – № 7. – С. 203–213.

³⁹⁸ НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 914. – Арк. 5; Там само. – Од. зб. 918. – Арк. 17–26.

³⁹⁹ Там само. – Од. зб. 918. – Арк. 183, 191.

⁴⁰⁰ Там само. – Од. зб. 345. – Арк. 31.

⁴⁰¹ Там само. – Од. зб. 532. – Арк. 192, 204–205.

⁴⁰² Там само. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 37; Там само. – Од. зб. 687. – Арк. 28.

⁴⁰³ Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 730. – Арк. 7; Там само. – Од. зб. 687. – Арк. 28.

⁴⁰⁴ Там само. – Од. зб. 624. – Арк. 12.

⁴⁰⁵ *Витяг з протоколу №11 засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР від 29 червня 1957 р. – звіт про відрядження до Польщі проф. В.О. Голобуцького // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали.* – С. 50–53.

⁴⁰⁶ *Кравченко Г.П.* Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР в 1958 р. // *УІЖ.* – 1959. – № 1. – С. 159–160.

⁴⁰⁷ *Голобуцький В.А.* [Рец.]: *Kula W. Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku.* – Warszawa, 1956 // *История СССР.* – 1958. – № 3. – С. 242–245.

⁴⁰⁸ *Бардох Ю.* Праця про виникнення стародавньої Польської держави // *УІЖ.* – 1958. – № 6. – С. 132–136.

⁴⁰⁹ *Кравченко Г.П.* Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР в 1958 р. – С. 160.

⁴¹⁰ НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 753. – Арк. 135, 138, 158.

⁴¹¹ Там само. – Од. зб. 631. – Арк. 20–30.

⁴¹² *Голобуцький В.О., Калениченко П.М.* Творча співдружба істориків Польщі і Радянської України // *Наша культура* (літ. додаток до газ. «Наше слово»). – Варшава, 1958. – № 6. – С. 7–8.

⁴¹³НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 763. – Арк. 74.

⁴¹⁴Голобуцький В.О., Калиниченко П. М. На VIII загальному з'їзді польських істориків // УІЖ. – 1959. – № 1. – С. 160–162.

⁴¹⁵Там само. – С. 161.

⁴¹⁶НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 918. – Арк. 8, 17–26.

⁴¹⁷Там само. – Од. зб. 918. – Арк. 174.

⁴¹⁸Голобуцький В. Богдан Хмельницький // Книга для читання з історії Української РСР. – К.: Радянська школа, 1960. – С. 114–120; *Його ж.* Виникнення Запорозької січі // Там само. – К.: Радянська школа, 1960. – С. 56–61; *Його ж.* Виступ запорозької сіроми в 1768 році // Там само. – К.: Радянська школа, 1960. – С. 218–224.

⁴¹⁹Крип'якевич І.П. Праці німецьких славістів // УІЖ. – 1957. – № 3. – С. 147.

⁴²⁰Голобуцький В.А. [Рец.]: Stökl G. Die Entstehung des Kosakentums. Bd. 3. München, 1953 // ВИ. – 1957. – № 2. – С. 172–175.

⁴²¹Winter E. Die Geschichte des kozsakentums // Zeitschrift für slawistik. Bd. I, Heft I. – Berlin, Akademie-Verlag, 1958. – S. 135–136.

⁴²²НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 885. – Арк. 1.

⁴²³В.Г. Праці дослідників Німецької Демократичної Республіки з питань історії німецько-слов'янських зв'язків // УІЖ. – 1959. – № 4. – С. 169.

⁴²⁴НА ПУ НАНУ. – Оп. 1-л. – Од.зб.329. – Арк.60; Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 951. – Арк. 65.

⁴²⁵Golobuskij V.A. Die "Reise" von Pallas als Quelle für das Studium der sozial-ökonomischen Verhältnisse in Rußland // Lomonosov, Schlozer, Pallas: Deutsch-russische Wissenschaftsbeziehungen im 18. Jh. / Hrsg. Von E. Winter u.a. – Bd. XII. – Berlin, Akademie-Verlag, 1962. – S. 258–262.

⁴²⁶Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127; *Международные конгрессы историков* // СИЭ. – М.: СЭ, 1966. – Т. 9. – С. 275; *Міжнародні конгреси істориків* // РЕІУ. – К.: УРЕ, 1971. – Т. 3. – С. 145; Поляков Ю.А. Историческая наука: люди и проблемы. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 274.

⁴²⁷В.Г. XI Міжнародний конгрес істориків // УІЖ. – 1960. – №6. – С. 171.

⁴²⁸НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 44; Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 869. – Арк. 97.

⁴²⁹Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 869. – Арк. 97.

⁴³⁰Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 29.

⁴³¹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 951. – Арк. 179.

⁴³²Там само. – Од. зб. 710. – Арк. 24.

⁴³³Там само. – Од. зб. 716. – Арк. 89.

⁴³⁴Там само. – Од. зб. 866. – Арк. 67.

- ⁴³⁵ Там само. – Од. зб. 951. – Арк. 124.
- ⁴³⁶ Там само. – Од. зб. 959. – Арк. 30–32.
- ⁴³⁷ Там само. – Од. зб. 869. – Арк. 96.
- ⁴³⁸ Там само. – Од. зб. 881. – Арк. 69.
- ⁴³⁹ Там само. – Арк. 57; *Міжнародні конгреси істориків.* – С. 145; Санцевич А. Інститут історії України НАН України. – С. 75.
- ⁴⁴⁰ ДАК. – Ф. Р.-871. – Оп. 20. – Од. зб. 553. – Арк. 19.
- ⁴⁴¹ Приватний архів П.В. Голобуцького. – Стаття: Андреев Н.Е. Переяславский договор. – С. 65. [Окремий відбиток зі збірника: «Обновленная Россия». – Т.1 – Франкфурт, 1953).
- ⁴⁴² Ісаєвич Я.Д. Міжнародні конгреси істориків // Енциклопедія історії України / [Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2009.. – Т. 6: Ла–Мі. – С. 720.
- ⁴⁴³ Там само.
- ⁴⁴⁴ Там само.
- ⁴⁴⁵ Там само. – С. 719.
- ⁴⁴⁶ Див., напр.: АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – 22 лл.
- ⁴⁴⁷ Усні спогади М. Тихомирова про Міжнародний конгрес істориків у Стокгольмі запам'ятав його учень О. Рогов, який, пізніше, переказував їх Я. Ісаєвичу. Див.: Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 20.05.2007 р у м. Львові від Ярослава Дмитровича Ісаєвича (1936–2010.), історика, академіка НАН України, д.і.н., професора.
- ⁴⁴⁸ Там само. – Інформація записана Н.М. Юсовою 19.06.2007 р у м. Києві від Володимира Омеляновича Романцова (1928 р.н.), історика, д.і.н., професора, засл. працівника народної освіти.
- ⁴⁴⁹ Там само. – Інформація записана С.Л. Юсовим 14.06.2007 р у м. Києві від Ярослава Богдановича Пеленського (1929 р.н.), історика, мистецтвознавця, академіка НАН України.
- ⁴⁵⁰ Пеленський Я. XI Міжнародний конгрес історичних наук // Свобода. (м. Нью-Йорк). – 1960. – 14 вересня. – С. 2; *Його ж.* XI Міжнародний конгрес історичних наук // Свобода. (м. Нью-Йорк). – 1960. – 16 вересня. – С. 4; *Його ж.* Історія і політика. (З приводу XI Міжнародного конгресу історичних наук) // Українська літературна газета. Збірник (м. Мюнхен). – 1961. – № 11–12. – С. 1–2;
- ⁴⁵¹ Ісаєвич Я.Д. Міжнародні конгреси істориків. – С. 720.
- ⁴⁵² Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х тт. / Центр досліджень історії ім. П. Яценка Канадського інституту українознавчих студій Альбертського університету. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 428.
- ⁴⁵³ Див., напр.: *Летопись университетской жизни* / Сост. Пушкаренко А. А., Пушкаренко Ан. А. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 2003. – С. 3.
- ⁴⁵⁴ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 4(зв.).

⁴⁵⁵Голобуцкий В.А. [Рец.]: Stökl G. Die Entstehung des Kosakentums. Bd. 3. München, 1953. – С. 172–175; Його ж. [Рец.]: Kula W. Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku. – Warszawa, 1956 // История СССР. – 1958. – № 3. – С. 242–245; Його ж. Праці дослідників Німецької Демократичної Республіки з питань історії німецько-слов'янських зв'язків. – С. 169; Його ж. [Рец.]: Winte E. Russland und das Papsttum. Bd. 1-2. Berlin, 1961 // ВІ. – 1962. – № 7. – С. 169–174; Його ж. Справжня суть Реформації. [Рец.: Winter E. Der Iosefinismus. – Berlin, 1962.] // Людина і світ. – 1965. – № 1. – С. 62–64.

⁴⁵⁶Golobuskij V.A. Die «Reise» von Pallas Quelle für das Studium der sozial-ökonomischen Verhältnisse in Rußland // Lomonosov, Schlözer, Pallas: Deutsch-russische Wissenschaftsbeziehungen im 18. Jh. / Hrsg. von E. Winter u. a. – Bd. XII. – Berlin, Akademie-Verlag, 1962. – S. 258–262; Holobuckyj V. A. Güldenstädt's «Reisen durch Russland» und ihre Bedeutung für die Erforschung der sozialökonomischen Entwicklung der Linksufrigen Ukraine im 18. Jh. // Ost und West in der Geschichte des Denkens und der Kulturellen Beziehungen. Festschrift für E. Winter zum 70. Geburtstag / Hrsg. von W. Steinits u. a. – Berlin, Akademie-Verlag, 1966. – S. 406–416.

⁴⁵⁷НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 869. – Арк. 97.

⁴⁵⁸Приватний архів П.В. Голобуцького. – Лист М. Андреева до В. Голобуцького; Див. також про цей сюжет детальніше: Юсов С. Деякі міркування і спостереження з приводу листа М. Андреева до В. Голобуцького // Український історичний збірник. – К.: ІУ НАНУ, 2007. – Вип. 10. – С. 418–429; Его же. Историографические наблюдения в связи с письмом британорусского слависта Н. Андреева к В. Голобуцкому // Славянские форумы и проблемы славяноведения: Сб. статей / [Отв. ред. М.Ю. Досталь, И.В. Крючков]. – Москва-Ставрополь: Изд-во СГУ, 2008. – С. 128–146.

⁴⁵⁹НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 455. – Арк. 149; Там само – Од. зб. 475. – Арк. 52-52, 58; Там само – Од. зб. 476. – Арк. 114; Там само – Од. зб. 479. – Арк. 98; Там само. – Од. зб. 532. – Арк. 192, 204–205; Там само. – Од. зб. 557. – 34 арк.; Там само. – Од. зб. 598. – Арк. 93–95.

⁴⁶⁰Там само. – Од. зб. 959. – Арк. 98.

⁴⁶¹Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 442. – Арк. 158, 163.

⁴⁶²В.Г. XI Міжнародний конгрес істориків. – С. 171.

⁴⁶³Discussion sur les communication de M. V. A. Golobutsku (*De la question de l'interpretation comparative histirique de la genese du capitalisme dans L'Europe occidentale et ovientale*) // Actes du congres. Comite intevnational des sciences historiqlves (international comettee of historical sciences) Xie Congres International des Sciences Historiqlves. Stockholm, 21-28 aout 1960. Uppsala, 1962. – P.174–175.

⁴⁶⁴НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 690а. – Арк. 19.

⁴⁶⁵Там само. – Од. зб. 832–833. – Арк. 18.

- ⁴⁶⁶ Там само. – Од. зб. 279. – Арк. 12–13; Там само. – Од. зб. 297. – Арк. 85; Там само. – Од. зб. 856. – Арк. 167.
- ⁴⁶⁷ *Юркова О. В., Азарх І. С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 242.
- ⁴⁶⁸ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 968. – Арк. 124.
- ⁴⁶⁹ Там само. – Од. зб. 479. – Арк. 122, 190–191.
- ⁴⁷⁰ Там само. – Од. зб. 479. – Арк. 207в.
- ⁴⁷¹ Там само. – Од. зб. 918. – Арк. 54–62.
- ⁴⁷² *Юркова О. В., Азарх І. С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 248.
- ⁴⁷³ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 918. – Арк. 54.
- ⁴⁷⁴ Там само. – Од. зб. 918. – Арк. 62.
- ⁴⁷⁵ Там само. – Од. зб. 918. – Арк. 91.
- ⁴⁷⁶ Там само. – Од. зб. 959. – Арк. 29.
- ⁴⁷⁷ Там само. – Од. зб. 918. – Арк. 96–106.
- ⁴⁷⁸ *Юркова О. В., Азарх І. С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 248.
- ⁴⁷⁹ *Павло Васильович Михайлина. Бібліографічний покажчик.* – Чернівці: Чернівецька обласна орг-ція УТОПК, 1998. – С. 4.
- ⁴⁸⁰ *Юркова О. В., Азарх І. С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 248.
- ⁴⁸¹ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 432. – Арк. 55.
- ⁴⁸² *Юркова О. В., Азарх І. С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 242.
- ⁴⁸³ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 432. – Арк. 73.
- ⁴⁸⁴ Там само. – Од. зб. 861. – Арк. 13.
- ⁴⁸⁵ *Бушин М. І., Гуржій О. І., Товстомят Л. М.* Ілля Шульга – історик України. Нарис життя та діяльності. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2006. – С. 23.
- ⁴⁸⁶ Там само. – С. 23.
- ⁴⁸⁷ Там само. – С. 29.
- ⁴⁸⁸ Там само. – С. 30; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 455. – Арк. 203.
- ⁴⁸⁹ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 519-520. – Арк. 5.
- ⁴⁹⁰ *Юркова О. В., Азарх І. С.* Спеціалізована вчена рада. – С. 245.
- ⁴⁹¹ *Бушин М. І., Гуржій О. І., Товстомят Л. М.* Ілля Шульга – історик України. – С. 41–43.
- ⁴⁹² Там само. – С. 109–110.
- ⁴⁹³ Там само. – С. 44–45.
- ⁴⁹⁴ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 464. – Арк. 37.
- ⁴⁹⁵ Там само. – Од. зб. 860. – Арк. 37.
- ⁴⁹⁶ Там само. – Од. зб. 596-597. – Арк. 21.
- ⁴⁹⁷ Там само. – Од. зб. 667. – Арк. 31.
- ⁴⁹⁸ Там само. – Од. зб. 753. – Арк. 153.
- ⁴⁹⁹ Там само. – Од. зб. 869. – Арк. 33.
- ⁵⁰⁰ *Кравченко Г. П.* Зарубіжні зв'язки Інституту історії АН УРСР в 1958 р. – С. 160.

- ⁵⁰¹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 289. – Арк. 14–15.
- ⁵⁰²Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 60; Там само. – Од. зб. 667. – 81 арк.
- ⁵⁰³Там само. – Од. зб. 693. – Арк. 24.
- ⁵⁰⁴Там само. – Од. зб. 733. – Арк. 10–12.
- ⁵⁰⁵АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 13, 14–14(зв.), 15, 16(зв.), 20(зв.)–21.
- ⁵⁰⁶Архів Івана Крип'якевича. Інвентарний опис / Упор. Я. Федорук. – К.-Львів, 2005. – С. 4, 12, 77, 116, 117, 132, 134, 163, 174.
- ⁵⁰⁷Рубльов О. З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958–1959 рр.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – [Вип.1]: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 473.
- ⁵⁰⁸НА ІУ НАНУ ім. І. Крип'якевича. – Оп.1. – Од. зб.49. – Арк. 16–29; Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – [Вип.1]: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві.– С. 504, 507, 510.
- ⁵⁰⁹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 519-520. – Арк. 7.
- ⁵¹⁰Там само. – Од. зб.470. – Арк. 49.
- ⁵¹¹Там само. – Од. зб. 464. – Арк. 42.
- ⁵¹²Юркова О. В., Азарх І. С. Спеціалізована вчена рада. – С. 248.
- ⁵¹³Там само.
- ⁵¹⁴НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 763. – Арк. 38–39.
- ⁵¹⁵Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада. – С. 239–249.
- ⁵¹⁶АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 14–14(зв.).
- ⁵¹⁷Протокол засідання №13 Вченої ради Інституту історії АН УРСР. 16 липня 1956 р. // У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936–1956 рр.). – С. 202–206.
- ⁵¹⁸Там само. – С. 203.
- ⁵¹⁹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 9; У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936 – 1956 рр.). – Ч. II (1944 – 1956 рр.). – С. 215–216.
- ⁵²⁰АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 15(об.).
- ⁵²¹Там же. – Л. 16, 19–19(об.).
- ⁵²²НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 763. – Арк. 64–68.
- ⁵²³Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. – С. 18.
- ⁵²⁴Дихан М.Д. Историк волей божьей (светлой памяти профессора Бачинского) // Анатолий Дюмидович Бачинський (1933–1995). До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали) / Упор.: Бачинська О.А. та ін. – Одеса: Сміл, 2008. – С. 85; Листування // Там само. – С. 185, 187, 189.
- ⁵²⁵Юркова О. В., Азарх І. С. Спеціалізована вчена рада. – С. 249.

- ⁵²⁶ Дихан М. Видатний історик України Володимир Голобуцький (1903–1993) // *Одеські вісті*. – 2003. – 24 липня. – С. 6.
- ⁵²⁷ *Листування*. – С. 185.
- ⁵²⁸ НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 1022. – Арк. 13, 18, 48.
- ⁵²⁹ *Зауваження Інституту історії України АН УРСР щодо висновків комісії Парткому АН УРСР про діяльність установи за наслідками ревізії у квітні – червні 1962 р. 14 липня 1962 р.* // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали. – С. 153.
- ⁵³⁰ Апанович О. Федір Павлович Шевченко. – С. 40.
- ⁵³¹ Дзира Я. Десятиріччя творчого спілкування // *Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки*. Вип. 10: «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Ф. П. Шевченка / Відп. ред. Г. Боряк. – Том 1. *Джерела*. – К.: Держкомітет архівів України, 2004. – С. 151.
- ⁵³² Ісаєвич Я. Федір Павлович: спогади й роздуми // Там само. – С. 178.
- ⁵³³ *Витяг з протоколу №12 розширеного засідання Вченої ради Інституту історії АН УРСР з обговорення книги Ф.П. Шевченка „Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.”* [Київ, 8, 0, 3, 14 червня 1960 р.] // Там само. – С. 540–542.
- ⁵³⁴ Батуріна С.С. Федір Павлович Шевченко: життя і творчість: дис. ... канд. іст. наук. 07.00.06. – К., 2007. – С. 142.
- ⁵³⁵ Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.
- ⁵³⁶ Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком. – С. 523.
- ⁵³⁷ Ісаєвич Я. Федір Павлович: спогади й роздуми. – С. 178.
- ⁵³⁸ *Листування*. – С. 184–189.
- ⁵³⁹ [Шевченко Ф. П.] Щоденникові нотатки // *Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки*. Вип. 10: «Істину встановлює суд історії». – С. 625, 628, 631.
- ⁵⁴⁰ *Листування*. – С. 184.
- ⁵⁴¹ Бібліотека КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. Інформаційно-бібліографічний відділ. – Бондар Т.Д. Історія Київського державного економічного університету. – С. 173.
- ⁵⁴² ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 19. – Од. зб. 107. – Арк. 3.
- ⁵⁴³ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 6(зв.).
- ⁵⁴⁴ Там само. – Арк. 41.
- ⁵⁴⁵ Там само. – Арк. 42.
- ⁵⁴⁶ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 834. – Арк. 68.
- ⁵⁴⁷ Там само. – Оп. 19. – Од. зб. 125. – Арк. 13; Там само. – Оп. 20. – Од. зб. 1131. – Арк. 13.

- ⁵⁴⁸ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 65.
- ⁵⁴⁹ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 492. – Арк. 36.
- ⁵⁵⁰ Там само – Арк. 4.
- ⁵⁵¹ Там само. – Арк. 5.
- ⁵⁵² Там само. – Од. зб. 493. – Арк. 7.
- ⁵⁵³ Там само. – Од. зб. 553. – Арк.16, 17.
- ⁵⁵⁴ Там само. – Од. зб. 612. – Арк.1.
- ⁵⁵⁵ Там само. – Од. зб. 493. – Арк. 6.
- ⁵⁵⁶ Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 158.
- ⁵⁵⁷ Там само. – Од. зб. 493. – Арк. 9.
- ⁵⁵⁸ *Голобуцький В.А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 128.
- ⁵⁵⁹ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 442. – Арк. 138.
- ⁵⁶⁰ Там само. – Арк. 178, 178(зв.).
- ⁵⁶¹ Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 44; Там само. – Од. зб. 834. – Арк. 4.
- ⁵⁶² *Голобуцький В.А.* [Рец.]: Чунтулов В. Т. Экономическая история СССР. – М: Высшая школа, 1969 // История СССР. – 1970. – № 4. – С. 187–188.
- ⁵⁶³ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 703. – Арк. 91.
- ⁵⁶⁴ Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 42–46.
- ⁵⁶⁵ Там само. – Арк. 47–51.
- ⁵⁶⁶ Там само. – Арк. 52–57.
- ⁵⁶⁷ Там само. – Арк. 58–60.
- ⁵⁶⁸ *Голобуцький В.А.* Страницы из моих воспоминаний. – С. 128; ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 442. – Арк. 159.
- ⁵⁶⁹ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 553. – Арк.9; Там само. – Од. зб. 612. – Арк.12.
- ⁵⁷⁰ Там само. – Од. зб. 834. – Арк. 52.
- ⁵⁷¹ Там само. – Арк. 4.
- ⁵⁷² Там само. – Арк. 4, 8, 64.
- ⁵⁷³ Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 5, 7, 8, 21.
- ⁵⁷⁴ *Голобуцький В.О.* Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. [Навч. посібник для студ. економ. спец. вузів]. – К.: Вища школа, 1970. – 298 с.
- ⁵⁷⁵ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 1132. – Арк. 25; . Там само. – Од. зб. 1294. – Арк.5–7; Там само. – Од. зб. 1488. – Арк.26.
- ⁵⁷⁶ Там само. – Од. зб. 1294. – Арк.7, 26–27, 69; Там само. – Од. зб. 1487. – Арк.21.
- ⁵⁷⁷ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 65; ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 492. – Арк. 85, 88, 95.
- ⁵⁷⁸ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 553. – Арк. 16.
- ⁵⁷⁹ Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 31; Там само. – Од. зб. 611– Арк.64; Там само. – Од. зб. 703. – Арк.101; Там само. – Од. зб. 972 – Арк.5.

- ⁵⁸⁰ Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 41.
- ⁵⁸¹ Там само. – Од. зб. 705. – Арк. 11; Там само. – Од. зб. 704. – Арк. 14.
- ⁵⁸² Там само. – Од. зб. 495. – Арк. 15–48.
- ⁵⁸³ *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – С. 340–343.
- ⁵⁸⁴ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 495. – Арк. 20–25.
- ⁵⁸⁵ Там само. – Арк. 42–43.
- ⁵⁸⁶ Там само. – Од. зб. 614 – Арк. 1–3.
- ⁵⁸⁷ Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 32.
- ⁵⁸⁸ Там само. – Од. зб. 611– Арк. 38.
- ⁵⁸⁹ *Животівський В.* Кульчицький Станіслав Владиславович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 1. – К.: ІУ НАНУ, 1998. – С. 168.
- ⁵⁹⁰ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 611. – Арк. 55–56.
- ⁵⁹¹ *Пронштейн А.П.* Земля Донецкая в XVIII в. – Ростов н/Дону, 1961. – 374 с.
- ⁵⁹² ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 492. – Арк. 90–93.
- ⁵⁹³ Там само. – Од. зб. 614 – Арк. 4.
- ⁵⁹⁴ Там само. – Од. зб. 972 – Арк. 70.
- ⁵⁹⁵ Там само. – Од. зб. 555. – Арк. 16.
- ⁵⁹⁶ Там само. – Од. зб. 707. – Арк. 21–25.
- ⁵⁹⁷ Там само. – Од. зб. 555. – 27 арк; Там само. – Од. зб. 611 – Арк. 57; Там само. – Од. зб. 611 – Арк. 33; Там само. – Од. зб. 707. – Арк. 1–25; Там само. – Од. зб. 974. – Арк. 1–12; Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 55, 62–63.
- ⁵⁹⁸ Там само. – Од. зб. 493 – Арк. 2, 8; Там само. – Од. зб. 492 – Арк. 96.
- ⁵⁹⁹ *Новікова Л.В.* З історії досліджень українського козацтва в Одесі. XIX – кінець XX століття // Одеса козацька. Наукові нариси. – Од.: Фенікс, 2008. – С. 147–148.
- ⁶⁰⁰ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 493 – Арк. 2.
- ⁶⁰¹ *Дядиченко В.А., Лось Ф.Е., Сарбей В.Г.* Развитие исторической науки в Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 72.
- ⁶⁰² ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 554. – Арк. 5.
- ⁶⁰³ Там само. – Од. зб. 553. – Арк. 6.
- ⁶⁰⁴ Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 34.
- ⁶⁰⁵ *Санцевич А.В., Комаренко Н.В.* Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР. – С. 106–107.
- ⁶⁰⁶ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 492 – Арк. 75.
- ⁶⁰⁷ Там само. – Од. зб. 552 – Арк. 64.
- ⁶⁰⁸ Там само. – Од. зб. 611 – Арк. 41.
- ⁶⁰⁹ Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 13.
- ⁶¹⁰ Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 64; Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 13; Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 49.

- ⁶¹¹ Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 80–89.
- ⁶¹² Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 105–106.
- ⁶¹³ Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 75.
- ⁶¹⁴ Там само. – Арк. 75, 76.
- ⁶¹⁵ Голобуцкий В.А. О зарождении капиталистических отношений в России // Тезисы докладов на научно-методическом совещании по экономической истории. – К.: КИНХ, 1965. – С. 162–165.
- ⁶¹⁶ Голобуцкий В.А. О некоторых требованиях, которые следует предъявлять к учебникам по экономической истории // Тезисы докладов на научно-методическом совещании по экономической истории. – К.: КИНХ, 1965. – С. 254–256; Голобуцкий В.А., Чунтулов В.Т. О содержании и некоторых вопросах методики преподавания курса экономической истории // Тезисы докладов на научно-методическом совещании по экономической истории. – К.: КИНХ, 1965. – С. 27–40.
- ⁶¹⁷ Голобуцкий В., Шемякин И. Межвузовское совещание историков-экономистов // Экономические науки. – 1965. – № 6. – С. 115–119.
- ⁶¹⁸ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 834. – Арк. 1.
- ⁶¹⁹ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 55.
- ⁶²⁰ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 834. – Арк. 4.
- ⁶²¹ Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 24; Там само. – Од. зб. 494. – Арк. 6.
- ⁶²² Там само. – Арк. 63–67.
- ⁶²³ Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 40; Там само. – Од. зб. 833. – Арк. 10.
- ⁶²⁴ Там само. – Од. зб. 971. – Арк. 5; Голобуцкий В. Наймана праця в сільському господарстві і промисловості на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. // Тези доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу по підсумках науково-дослідної роботи за 1965 рік. – К.: КІНГ, 1966. – С. 72–74.
- ⁶²⁵ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 1295. – Арк. 3; Там само. – Од. зб. 972. – Арк. 59; Там само. – Од. зб. 1487. – Арк. 21.
- ⁶²⁶ Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 23.
- ⁶²⁷ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.
- ⁶²⁸ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 65; ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 612. – Арк. 13, 24; Там само. – Од. зб. 705. – Арк. 11.
- ⁶²⁹ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 972. – Арк. 56; Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 24.
- ⁶³⁰ Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 96.
- ⁶³¹ Там само. – Од. зб. 611. – Арк. 42.
- ⁶³² Там само. – Арк. 91.
- ⁶³³ Там само. – Од. зб. 613. – Арк. 2а.
- ⁶³⁴ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 611– Арк. 66.

- ⁶³⁵ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 492. – Арк. 39; Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 31; Там само. – Од. зб. 553. – Арк. 9.
- ⁶³⁶Там само. – Од. зб. 611 – Арк. 66.
- ⁶³⁷Там само.
- ⁶³⁸Голобуцький В.А. [Рец.]: Международные связи России до XVII в. // Сб. ст. / Ред. кол.: А.А. Зимин, В.Т. Пашуто. – М.: Изд-во АН СССР, 1961 // ВИ. – 1963. – № 5. – С. 118–120.
- ⁶³⁹Голобуцький В.А. [Рец.]: Winter E. Russland und das Papsttum. Bd. 1-2. Berlin, 1961 // ВИ. – 1962. – № 7. – С. 169-174. *Його ж.* Справжня суть Реформації. [Рец.: Winter E. Der Iosefinismus. – Berlin, 1962.] // Людина і світ. – 1965. – № 1. – С. 62–64.
- ⁶⁴⁰ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 834. – Арк. 71; Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 16.
- ⁶⁴¹Голобуцький В. Ліквідація Запорізької Січі // Український календар на 1963 р. – Варшава, Українське сусп.-культ. тов-во в Польщі, 1962. – С. 164–170.
- ⁶⁴²Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві. Історичні розповіді про запорізьких козаків. Мал. А. Базилевича. – К.: Дитвидав УРСР, 1962. – 175 с.
- ⁶⁴³Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві. Історичні розповіді про запорізьких козаків. Мал. А. Базилевича. – Вид. 2-е (доп. та виправл.). – К.: Веселка, 1968. – 224 с.
- ⁶⁴⁴Кулаковський В. [Рец.]: Голобуцький В. О. Гомін, гомін по діброві. Історичні розповіді про запорізьких козаків. Мал. А. Базилевича. – К.: Дитвидав УРСР, 1962 // Радянська освіта. – 1964. – 24 жовтня. – С. 3; Апанович В.О. З давнього гомону. [Рец.: Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві. Історичні розповіді про запорізьких козаків. Мал. А. Базилевича. – К.:Веселка, 1968] // Літературна Україна. – 1969. – 25 березня. – С. 3.
- ⁶⁴⁵Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві: Історичні розповіді про запорізьких козаків / Для серед. та старш. шкільн. віку. Мал. А. Базилевича Вид. 3-е. – Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 208 с.
- ⁶⁴⁶Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 115–129.
- ⁶⁴⁷Сторічний поступ. 1906–2006. – С. 24.
- ⁶⁴⁸ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 492. – Арк. 73.
- ⁶⁴⁹Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 48, 51, 56.
- ⁶⁵⁰Там само. – Арк. 51, 56.
- ⁶⁵¹Там само. – Арк. 66.
- ⁶⁵²ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 972. – Арк. 63.
- ⁶⁵³Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 12.
- ⁶⁵⁴Там само. – Од. зб. 970. – Арк. 5, 8.
- ⁶⁵⁵Там само. – Од. зб. 971. – Арк. 4.
- ⁶⁵⁶Там само. – Од. зб. 972. – Арк. 60.

- ⁶⁵⁷ Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 25.
- ⁶⁵⁸ Там само.
- ⁶⁵⁹ Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 5, 18.
- ⁶⁶⁰ Там само. – Од. зб. 1487. – Арк. 12.
- ⁶⁶¹ Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 46.
- ⁶⁶² Там само. – Од. зб. 1294. – Арк. 7.
- ⁶⁶³ Там само. – Од. зб. 1488. – Арк. 22.
- ⁶⁶⁴ Там само. – Од. зб. 1487. – Арк. 15; Там само. – Од. зб. 1488. – Арк. 24.
- ⁶⁶⁵ *Ратушняк В.Н.* В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества // Проблемы историографии и культурного наследия народов Кубани дореволюционного периода. Сб. науч. трудов. – Краснодар: Кубанский государственный ун-т., 1991. – С. 105; *Ратушняк В.Н.* Исследователь истории казачества // Кубанский краевед. Вып. 3. – Краснодар: Краснодарское книжное изд-во, 1992. – С. 138.
- ⁶⁶⁶ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 1487. – Арк. 21.
- ⁶⁶⁷ *Голобуцкий В.А.* В.И. Ленин об образовании всероссийского рынка // Вопросы экономической истории в трудах В. И. Ленина / Под ред. проф. В. Т. Чунтулова и др. Сб. ст. – М.: Высшая школа, 1974. – С. 715.
- ⁶⁶⁸ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 1294. – Арк. 19–20.
- ⁶⁶⁹ Там само. – Од. зб. 1488. – Арк. 17–18, 47–49.
- ⁶⁷⁰ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 1327. – Арк. 4 (зв.); Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 71, 72.
- ⁶⁷¹ ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 552. – Арк. 31; Там само. – Од. зб. 613. – Арк. 3; Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 155.
- ⁶⁷² Там само. – Од. зб. 834. – Арк. 24.
- ⁶⁷³ Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 13.
- ⁶⁷⁴ Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 10; Там само. – Од. зб. 972 – Арк. 89; Там само. – Од. зб. 1130. – Арк. 18; Там само. – Од. зб. 1487. – Арк. 19.
- ⁶⁷⁵ Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 185(зв.); Там само. – Од. зб. 443. – Арк. 13; Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 19; Там само. – Од. зб. 493. – Арк. 1, 2.
- ⁶⁷⁶ Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 12–13; Там само. – Од. зб. 611. – Арк. 18–23.
- ⁶⁷⁷ Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 167.
- ⁶⁷⁸ Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 6–16.
- ⁶⁷⁹ Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 37.
- ⁶⁸⁰ Там само. – Од. зб. 704. – Арк. 12.
- ⁶⁸¹ Там само. – Од. зб. 611. – Арк. 11, 66, 90–91, 97–99.
- ⁶⁸² Там само. – Од. зб. 833. – Арк. 10.
- ⁶⁸³ Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 8.
- ⁶⁸⁴ Там само. – Од. зб. 704. – Арк. 12.
- ⁶⁸⁵ Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 3.

- ⁶⁸⁶Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 129.
- ⁶⁸⁷ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 612. – Арк. 10.
- ⁶⁸⁸Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 101.
- ⁶⁸⁹Там само. – Од. зб. 554. – Арк. 1; Там само. – Од. зб. 553. – Арк. 8.
- ⁶⁹⁰Голобуцький В., Чунтулов В. Кількість і якість. (Обговорюємо статтю «На рещтуваннях вищої школи») // Радянська освіта. – 1965. – 22 вересня. – С. 2.
- ⁶⁹¹ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 611. – Арк. 105.
- ⁶⁹²Там само. – Од. зб. 704. – Арк. 13; Там само. – Од. зб. 705. – Арк. 11–12.
- ⁶⁹³Там само. – Од. зб. 705. – Арк. 12.
- ⁶⁹⁴Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 5.
- ⁶⁹⁵Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 161.
- ⁶⁹⁶Там само. – Арк. 179.
- ⁶⁹⁷Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 26–28; Там само. – Од. зб. 493. – Арк. 10.
- ⁶⁹⁸Там само. – Од. зб. 442. – Арк. 154, 163.
- ⁶⁹⁹Там само. – Од. зб. 556. – Арк. 1–9; Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 23; Там само. – Од. зб. 1488. – Арк. 6.
- ⁷⁰⁰Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 38.
- ⁷⁰¹Там само. – Арк. 133.
- ⁷⁰²Там само. – Арк. 8–9; Там само. – Од. зб. 554. – Арк. 5; Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 1; Там само. – Од. зб. 611 – Арк. 41; Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 2; Там само. – Од. зб. 615. – Арк. 3.
- ⁷⁰³Там само. – Од. зб. 615. – Арк. 1.
- ⁷⁰⁴Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 18.
- ⁷⁰⁵Там само. – Од. зб. 1130. – Арк. 11–14; Там само. – Од. зб. 1294. – Арк. 48.
- ⁷⁰⁶Там само. – Од. зб. 493. – Арк. 7; Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 11.
- ⁷⁰⁷Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 5.
- ⁷⁰⁸Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 90; Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 1; Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 11; Там само. – Од. зб. 834. – Арк. 60.
- ⁷⁰⁹Там само. – Од. зб. 611. – Арк. 16.
- ⁷¹⁰Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 2.
- ⁷¹¹Сторічний поступ. 1906–2006. – С. 25.
- ⁷¹²ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 442. – Арк. 154.
- ⁷¹³Там само. – Од. зб. 611. – Арк. 16; Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 3.
- ⁷¹⁴Там само. – Од. зб. 493 – Арк. 3.
- ⁷¹⁵Там само. – Од. зб. 553 – Арк. 8; Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 3.
- ⁷¹⁶Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 54.
- ⁷¹⁷Там само. – Арк. 30, 49.

- ⁷¹⁸Там само. – Арк. 50.
- ⁷¹⁹ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 1295. – Арк. 5.
- ⁷²⁰Там само. – Од. зб. 1487. – Арк. 22.
- ⁷²¹Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.
- ⁷²²ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 494. – Арк. 22.
- ⁷²³Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127.
- ⁷²⁴Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада. – С. 248.
- ⁷²⁵Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127–128.
- ⁷²⁶Даниленко О. Шульга Ілля Гаврилович // Українські історики ХХ ст. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 2. – Ч. 2. – К.; Львів: ІУ НАНУ, 2004. – С. 357; НА ІУ НАНУ. – Од. зб. 402. – Арк. 13.
- ⁷²⁷Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 127–128.
- ⁷²⁸ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 611. – Арк. 57; Там само. – Од. зб. 972. – Арк. 67–68.
- ⁷²⁹Там само. – Од. зб. 704. – Арк. 12; Там само. – Од. зб. 972. – Арк. 71–72; Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 5.
- ⁷³⁰Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 3.
- ⁷³¹Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 5.
- ⁷³²Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 7, 16–20.
- ⁷³³Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.
- ⁷³⁴Бушин М.І., Гуржій О.І., Товстоляк Л.М. Ілля Шульга – історик України. – С. 33.
- ⁷³⁵Там само. – С. 189–191.
- ⁷³⁶Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 73.
- ⁷³⁷Там само. – Од. зб. 611. – Арк. 7.
- ⁷³⁸Ткачева Л. Рознер Іонас Германович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 1. – К.: ІУ НАНУ, 1998. – С. 270.
- ⁷³⁹ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 1295. – Арк. 4.
- ⁷⁴⁰Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 23.
- ⁷⁴¹Там само. – Од. зб. 703. – Арк. 103
- ⁷⁴²Там само. – Од. зб. 972. – Арк. 30.
- ⁷⁴³Там само. – Од. зб. 1294. – Арк. 46–49.
- ⁷⁴⁴Там само. – Од. зб. 494. – Арк. 4.
- ⁷⁴⁵Там само. – Од. зб. 492. – Арк. 72, 73.
- ⁷⁴⁶Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 26.
- ⁷⁴⁷Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 128.
- ⁷⁴⁸ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 553. – Арк. 4, 5, 15.
- ⁷⁴⁹Там само. – Од. зб. 552 – Арк. 65.
- ⁷⁵⁰Там само. – Арк. 52.
- ⁷⁵¹Там само. – Арк. 18.

- ⁷⁵²Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 128.
- ⁷⁵³ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 611. – Арк. 109.
- ⁷⁵⁴Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 103; Там само. – Од. зб. 611. – Арк. 92, 109.
- ⁷⁵⁵Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 21.
- ⁷⁵⁶Там само. – Од. зб. 1488. – Арк. 43.
- ⁷⁵⁷Там само – Од. зб. 834. – Арк. 71; Там само. – Од. зб. 1294. – Арк. 49.
- ⁷⁵⁸Там само. – Од. зб. 552. – Арк.6-7.
- ⁷⁵⁹Там само. – Арк. 8.
- ⁷⁶⁰Там само. – Арк. 16.
- ⁷⁶¹Там само. – Од. зб. 611. – Арк. 12–13.
- ⁷⁶²Там само. – Од. зб. 552. – Арк. 8, 50.
- ⁷⁶³Там само. – Арк. 51; Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 32-38; Там само. – Од. зб. 1294. – Арк.45.
- ⁷⁶⁴Там само. – Од. зб. 834. – Арк. 71; Там само. – Од. зб. 1131. – Арк. 21
- ⁷⁶⁵Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 66.
- ⁷⁶⁶Там само. – Арк. 68.
- ⁷⁶⁷ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 703. – Арк. 62.
- ⁷⁶⁸Там само. – Од. зб. 1294. – Арк. 19–20.
- ⁷⁶⁹Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – С. 264.
- ⁷⁷⁰Анатолій Діомидович Бачинський (1933–1995). – С. 19.
- ⁷⁷¹Голобуцький В.А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 128.
- ⁷⁷²Листування. – С. 184–189; Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 5.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.
- ⁷⁷³Бачинський А.Д. До історії Усть-Дунайського Буджацького козацького війська // Архіви України: науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1962. – № 6. – С. 56–69.
- ⁷⁷⁴Бачинський А.Д. Січ задунайська. 1775–1828. Історико-документальний нарис. – Одеса: МП «Гермес», 1994.
- ⁷⁷⁵Бібліотека КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. Інформаційно-бібліографічний відділ. – Бондар Т.Д. Історія Київського державного економічного університету. – С. 231.
- ⁷⁷⁶НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 1327. – Арк. 26 (зв.).
- ⁷⁷⁷Приватний архів П.В. Голобуцького. – Лист Карпиша Б.Т. до Голобуцького В.А.. 10.XII.1969 р. – Арк. 1.
- ⁷⁷⁸Михальченко С.И. Киевская школа. Очерки об историках. – Брянск: Изд-во БГПИ, 1994. – С. 59–62.
- ⁷⁷⁹Ланге К.А. Организация управления научными исследованиями. – Л.: Наука, 1971. – С. 198.
- ⁷⁸⁰Скельчик С. Імперія пам'яті. – С. 212.

⁷⁸¹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 532. – Арк. 126.

⁷⁸²Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 59, 61.

⁷⁸³Данилюк Ю.З. Відроджуючи сторінки минулого // Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х – 80-х років ХХ ст. Збірник документів та матеріалів. – К.: Рідний край, 1997. – С. 8.

⁷⁸⁴З листа доктора історичних наук професора В.О. Голобуцького заступнику Голови Ради Міністрів України П.Т. Троньку про історичне значення Запорізької Січі та необхідність увічнення сторінок історії українського козацтва / Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х – 80-х років ХХ ст. Збірник документів та матеріалів. – К.: Рідний край, 1997. – С. 31.

⁷⁸⁵Голобуцький В.О. Запорожское казачество. – К., 1956. – С. 67–68; Его же. Черноморское казачество. – С. 19–20. Пор.: Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – С. 124–126.

⁷⁸⁶З листа доктора історичних наук професора В.О. Голобуцького заступнику Голови Ради Міністрів України П.Т. Троньку про історичне значення Запорізької Січі та необхідність увічнення сторінок історії українського козацтва. – С. 31–32.

⁷⁸⁷Голобуцький В.А. Запорожская Сечь // ВИ. – 1970. – № 12. – С. 93–106; Там же. – 1971. – № 1 – С. 108–121.

⁷⁸⁸Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 61, 67.

⁷⁸⁹Там само. – Арк. 66; ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 553. – Арк. 22; Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 23; Там само. – Од. зб. 832. – Арк. 15; Там само. – Од. зб. 970. – Арк. 12.

⁷⁹⁰Голобуцький В. Богдан Хмельницький // Трибуна лектора. – 1970. – № 6 – С. 56–57.

⁷⁹¹АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 22.

⁷⁹²ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 553. – Арк. 22.

⁷⁹³Там само. – Од. зб. 612. – Арк. 19.

⁷⁹⁴Там само. – Од. зб. 832. – Арк. 3, 15.

⁷⁹⁵Голобуцький В. На зміну ідолам ... // Радянська освіта. – 1965. – 29 травня. – С. 4.

⁷⁹⁶Голобуцький В.О. Одвічний ворог. [Рец.: Кизя Л., Коваленко М. Вікова боротьба українського народу проти Ватикану. – К., Вид-во КДУ, 1959. – 290 с.] // Войовничий атеїст. – 1960. – № 1. – С. 61–63. Його ж. [Рец.: Winte E. Russland und das Papsttum. Bd. 1-2. Berlin, 1961 // ВИ. – 1962. – № 7. – С. 169–174; Справжня суть Реформації. [Рец.: Winter E. Der Iosefinismus. – Berlin, 1962.] // Людина і світ. – 1965. – № 1. – С. 62–64.

⁷⁹⁷ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 19. – Од. зб. 89. – Арк. 29.

⁷⁹⁸Там само. – Оп. 20. – Од. зб. 493. – Арк. 10–11; Там само. – Од. зб. 1295. – Арк. 5.

⁷⁹⁹Там само. – Од. зб. 1487. – Арк. 22.

⁸⁰⁰Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – Арк. 49, 69, 70.

⁸⁰¹НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 1327. – Арк. 4 (зв.).

⁸⁰²*Экономическая история СССР. Учебник для экономических вузов /* Под ред. В.Г. Чунтулова. – М.: Высшая школа, 1978. – С. 191–220.

⁸⁰³*Экономическая история капиталистических стран. (Учебное пособие для экономических специальностей вузов.) /* Под. ред. В.Г. Чунтулова. – М.: Высшая школа, 1973.

⁸⁰⁴*Петров В.В., Голобуцкий В.А.* [Рец.]: Экономическая история капиталистических стран. (Учебное пособие для экономических специальностей вузов.) / Под. ред. В. Г. Чунтулова. – М.: Высшая школа, 1973 // Вісник АН УРСР. – 1974. – № 1. – С. 109–111.

⁸⁰⁵ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 1132. – Арк. 5, 7, 8.

⁸⁰⁶Голобуцький В.О. Розділ І. Господарська історія українських земель за доби первісно-общинного ладу і зародження класового суспільства. // Історія народного господарства Української РСР: В 3-х тт., 4-х кн. / [Гол. ред. кол.: І.І. Лукинов (гол. ред.), В.О. Голобуцький та ін.]. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. І: Економіка досоціалістичних формацій / [Ред. кол.: Б.І. Дерев'янкін (відп. ред.), В.О. Голобуцький та ін.]. – С. 22–58; Його ж. Розділ V. Економічний розвиток України в умовах розкладу феодально-кріпосницької системи господарства і розвитку капіталістичних відносин (XVIII ст.): § 2. Розвиток сільського господарства. Еволюція аграрних відносин // Там само. – С. 169–178; Його ж. Розділ V. Економічний розвиток України в умовах розкладу феодально-кріпосницької системи господарства і розвитку капіталістичних відносин (XVIII ст.): § 3. Прогресивні зрушення в розвитку промисловості. Початок мануфактурного періоду // Там само. – С. 180–200.

⁸⁰⁷НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 1327. – Арк. 2, 19.

⁸⁰⁸*Голобуцький В.О.* Актуальні питання історії доби феодалізму і завдання радянських істориків // УІЖ. – 1973. – № 9. – С. 25–39.

⁸⁰⁹Там само. – С. 25; *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – С. 445.

⁸¹⁰*Голобуцький В.О.* Соціально-економічна політика гетьманської адміністрації (1648 – 1652 рр.) // УІЖ. – 1979. – № 1. – С. 25–35.

⁸¹¹Дивись хронологічний покажчик праць В. Голобуцького.

⁸¹²НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 1327. – Арк. 26 (зв.).

⁸¹³Витяг з постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР: Про присудження Державних премій УРСР в галузі науки і техніки за 1980 рік / ... Голобуцький В.О. // УІЖ. – 1981. – № 2. – С. 154.

⁸¹⁴Приватний архів Я.Д. Ісаєвича. Лист В.О. Голобуцького до Я. Д. Ісаєвича від 11 січня 1977 р. – Арк. 1–1(зв.).

⁸¹⁵*Бушин М.І., Гуржій О.І., Товстомят Л.М.* Ілля Шульга – історик України. – С. 217.

⁸¹⁶НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 1327. – Не пронумерований аркуш, що йде після арк. 32.

⁸¹⁷*Білокінь С.* Голобуцький Володимир Олексійович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – К.: ПУ НАНУ, 1998. – Вип. 1. – С. 59.

⁸¹⁸*Голобуцький В.О.* Про одну легенду з історії України XVII ст.: (Документальна розповідь) // УІЖ. – 1985. – № 9. – С. 82–83.

⁸¹⁹*Сергіичук В.* Запорожці за Дунаєм, Віслою, Рейном... // Всесвіт. – 1990. – № 6. – С. 163–166.

⁸²⁰Приватний архів автора. – Інформація записана С.Л. Юсовим 30.12.2009 р. у м. Чернівці від П.В. Михайлини.

⁸²¹*Ратушняк В.Н.* Исследователь истории казачества // Кубанский краевед. Вып. 3. – Краснодар: Краснодарское книжное изд-во, 1992. – С. 138–139.

⁸²²Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 5.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

⁸²³Частный архив В.Н. Ратушняка (м. Краснодар, РФ). – Письмо В.А. Голобуцкого В.Н. Ратушняку. 28 мая 1991 г. – Л. 1.

⁸²⁴Приватний архів автора. – Інформація записана Н.М. Юсовою 5.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

⁸²⁵*П. Мовчан, Д. Павличко, В. Яворівський, О. Погорілий.* Подвижник // Літературна газета. – С. 8.

Розділ III

Наукова спадщина вченого: історія створення основних праць та їх характеристика.

3.1. Тематичні напрями та періодизація наукової творчості вченого.

Наукова спадщина В.Голобуцького досить значна порівняно з іншими українськими радянськими істориками повоєнного періоду. Йому належать шість фундаментальних монографій та понад сотня вартісних наукових нарисів, розділів у колективних дослідженнях, статей, рецензій тощо. Окрім цього, до його творчої спадщини в цілому слід віднести науково-популярні і художні твори. Всього ж нами виявлено понад 200 праць вченого, не рахуючи творів, які він редагував.

Зазвичай істориографи виділяють у творчості тих чи інших істориків певні тематичні напрями досліджень та намагаються встановити їх відповідну хронологічну періодизацію. В нашому випадку першим запропонував класифікацію наукової спадщини В.Голобуцького згідно з тематичним принципом В.Горак. Таких тематичних ліній у творчості В.Голобуцького істориограф нараховує чотири: а) праці, присвячені національно-визвольній війні на чолі з Б.Хмельницьким; б) праці, присвячені історії Запорозької Січі і запорозького козацтва; в) праці з історії Чорноморсько-Кубанського козацтва; г) праці, присвячені деяким важливим аспектам економічної історії України¹.

Очевидно, що зроблений В.Горак поділ за тематичним характером є досить умовним (що він і сам відзначає), яким, природно, буває і будь-який подібний розподіл або періодизація. Дійсно, важко

встановити чіткі кордони між різними напрямками. Сам В. Голобуцький свої монографії з історії українського козацтва вважав трилогією, тобто для нього вони склали єдиний тематичний напрям. Чимало місця в своїх працях про національно-визвольну війну чи революцію вчений відводить участі запорозьких козаків. Дослідження з економічної історії суттєво доповнюють і уточнюють, як вказує і В. Горак, бачення істориком Хмельниччини і Запорозької Січі тощо. Можна зробити й більш дрібну класифікацію чи, навпаки, укрупнити до двох-трьох тематичних груп. Систематизація і періодизація наукового доробку будь-якого вченого належить у методичній площині до інструментарію дослідника, а тому залежить від завдань, що їх перед собою він ставить та від наявності конкретного дослідного матеріалу.

В поділі, запропонованому В. Горак, як бачимо, не залишається місця, наприклад, для «січе-задунайської» тематики. Сам В. Голобуцький називав козацькі Коші (війська), що виникли після ліквідації Запорозької Січі, «епігонами» останньої². До таких епігонів належав і Задунайсько-запорізький Кіш, а також і Усть-Дунайське Буджацьке військо (1807 р.), яке теж знайшло своє місце в науковій творчості В. Голобуцького.

Враховуючи зазначені вище нюанси, а також те, що сам вчений рахував історію козацтва одним тематичним напрямом, пропонуємо, все ж таки, класифікацію наукової творчості В. Голобуцького з трьох відповідних напрямів: а) праці, присвячені національно-визвольній війні на чолі з Б. Хмельницьким; б) праці присвячені історії (українського) козацтва; в) праці, присвячені деяким важливим аспектам економічної історії України.

Схеми періодизації наукової спадщини В. Голобуцького згідно хронологічно-тематичного принципу В. Горак не пропонує. Відзначимо, що історіографічний процес не вичерпується дискретними моментами виходу наукових праць, а включає в себе, зокрема, й їх підготовку, починаючи від задуму, який врешті реалізується в готову роботу. Остання може бути з різних причин роками (а іноді й ніколи) не опублікованою, але це, поза всяким сумнівом, не означає, що на даній стадії вчений не займався відповідною тематичною науковою творчістю. Прикладів подібних казусів можна навести декілька з інтелектуальної біографії самого ж В. Голобуцького. Так, наприклад, уже в 1930-х рр., коли вчений активно займався архівними пошуками в архіві Чорноморського козацтва (м. Краснодар), у нього виник задум створити

монографічну трилогію з історії українського козацтва³. А п'ять статей, що вийшли у 1941 р.⁴, втілилися згодом у докторську дисертацію та головні монографії вченого. Вже щойно зазначені реалії унаочнюють штучність або принаймні складність складання періодизації, вибудованої згідно з хронологічним принципом.

Зауважимо, що від задуму дослідного проекту до його втілення в друкованому вигляді може пройти ціла історіографічна доба, впродовж котрої вчений може займатися й іншими проектами (до того ж втілювати їх у життя в межах означеної доби). Тому-то іноді різні періоди наукової творчості певного вченого, відібрані історіографом, тісно переплітаються один з одним, деякі явища й процеси не обмежуються жорстко детермінованим часом, накладаються один на одного, перетасовуються, мають властивість продовжуватися перманентно або дискретно поновлюватися тощо. Зазначені складнощі доволі перешкоджають укладанню історіографічних періодизацій (або класифікацій), а схеми з урахуванням лише років публікацій виглядають в такому разі не зовсім коректними й, безумовно, штучними та спрощеними.

Проведений нами аналіз наукової діяльності вченого дозволяє виділити шість (умовних) періодів у розвитку його наукової творчості. Перший період пропонуємо такий: 1934–1947 рр. – період підготовки і захисту кандидатської та докторської дисертацій і виходу у 1941 р. п'яти ранніх статей вченого (одна наукова – з теми кандидатської і чотири науково-популярних – з теми докторської дисертації). Перші праці історика загалом характеризуються тим цікавим фактом, що формально наукова стаття написана на основі опублікованих джерел і літератури, а науково-популярні – на основі архівних джерел з Краснодарського архівосховища.

Другий період слід окреслити у межах 1948–1953 рр. Це період, коли вчений переїхав в Україну і почав працювати з фондом Запорозького кошу. В ці роки В. Голубицький набирав і проробляв матеріал для своїх наступних фундаментальних студій. Основні (а саме чотири) наукові статті цього періоду складають певний цикл (перша вийшла в 1948 р.); вони об'єднуються одним наскрізним сюжетом – темою про соціальні (чи соціально-економічні) відносини у Запорозькій Січі (Війську) та Військах-епігонах⁵.

Третій період у розвитку наукової творчості вченого слід віднести до хронологічних меж між 1954–1961/1962 рр. Це період розквіту

наукової творчості В. Голобуцького. В ці роки історик плідно працював в Інституті історії АН УРСР, займався розробкою кількох планових тем, підготував і частково видав майже всі свої основні монографії («Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого (1648–1654 гг.)», «Черноморское казачество», «Запорожское казачество», «Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775», «Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг.»). Він опублікував біля тридцяти вартісних наукових і науково-популярних праць, не рахуючи рецензій, енциклопедичних статей, популярних нарисів тощо. В зазначений період побачили світ дослідження з усіх 3-х пропонованих тематичних напрямів.

Четвертий період – 1961–1971 рр., коли В. Голобуцький працював у КІНГУ, – характеризується виходом насамперед наукових і науково-методичних робіт з історії народного господарства, найважливішою з яких стала монографія (формально – посібник) «Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період».

У п'ятий період (1972 р. – середина 1980-х рр.) вчений долучився до роботи над колективними працями Інститутів економіки і історії АН УРСР, що побачили світ у 1970-х – першій половині 1980-х рр., насамперед, багатотомними – «Історія народного господарства Української РСР» і «Історія Української РСР». У цих багатотомних наукових творах В. Голобуцький виступав і як автор, і як редактор. В ці роки виходять останні наукові статті історика в УІЖі.

Шостий період (середина 1980-х – 1993/1994 рр.) – останній період життя і творчості В. Голобуцького, коли він готував до друку книгу спогадів «З минувшини. Оповідання мого сучасника», художній твір «Золота грамота» на тему гайдамацького руху та третє видання популярної книги для школярів «Гомін, гомін по діброві». В ці роки він працював над новим виданням своєї відомої монографії «Запорозьке козацтво» (1994 р.), яке побачило світ вже після смерті вченого.

Не будемо зупинятися на детальній характеристиці творчості вченого в усі зазначені періоди, оскільки це не входить до числа наших завдань. Зосередимося насамперед на його основних працях – монографіях та історії їх створення. Зауважимо, що В. Голобуцькому довелося працювати і створювати фундаментальні праці, за вірним спостереженням В. Яремчука, між «Сциллою політичної кон'юнктури, власних поглядів, сформованих у часи інтенсивного переведення

історичної науки в СРСР на державно-ідеологічні рейки, і Харибдою глибоко вкоріненого українського патріотизму та україно-центричних наукових зацікавлень...»⁶.

Наглядним свідченням ефективної і результативної науково-дослідної роботи будь-якого професійного історика є кількість і якість його праць, насамперед монографій. Втім, як слушно зазначає С. Шмідт, «створення історичної праці точніше було б датувати не часом виходу його із друку, а часом написання»⁷. Особливо, це стосується монографій, які є результатом багаторічної роботи. В повоєнний період (1946–1956 рр.) вони стали основною формою досліджень радянських істориків, як відмічає інший дослідник М. Найденов, хоча створювалися вони здебільшого як докторські дисертації ще в попередню добу⁸. Такий шлях був і у першій великій монографії В. Голобуцького «Черноморское казачество», що вийшла в 1956 р., а інша праця – «Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг.» – постала з його кандидатської дисертації, захищеної ще до війни.

Втім, на заваді виходу у світ монографій В. Голобуцького були різного роду (як об'єктивні, так і суб'єктивні) перепони, котрі відклали публікації творів на роки. До перепон об'єктивного характеру в першу чергу слід віднести проблеми з фінансовими і технічними можливостями поліграфічної дільниці АН УРСР⁹. До суб'єктивних (але таких, що в системних умовах тоталітарного ладу ставали об'єктивними) насамперед слід віднести те, що кожне положення наукових праць довгий час перевірялося на предмет відповідності до марксистсько-ленінської теорії. Втім, цю не відповідність легко було знайти, якщо у автора були «доброзичливці». Яскравий приклад – доля монографій О. Касименка, Ф. Шевченка та ін.

Як свідчать документи і матеріали НА ІУ НАН України (та інші джерела), складна доля була і з опублікуванням монографій В. Голобуцького. Аналізуючи усі перипетії з підготовкою і опублікуванням останніх доходимо до висновку, що мали місце і ті, й інші перепони чи обставини. До суб'єктивних, окрім названого вище, передусім, слід віднести перманентне нездоров'я вченого (малярія і хвороби очей). До об'єктивних – надзвичайну завантаженість історика у внз і в академічному закладі (роками він працював у кількох установах одночасно).

3.2. Трилогія з історії українського козацтва.

Основними працями В. Голобуцького з історії українського козацтва є три монографії – «Запорожское казачество», «Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр.» і «Черноморское казачество», що складають своєрідну трилогію. Так сталося, що першою за хронологією виходу у світ стала остання книга трилогії. Втім, ця фундаментальна монографія, що постала з його докторської дисертації, довгі роки не могла побачити світ. В опублікованих спогадах історик стверджував, що він готував дисертацію як монографію¹⁰. Дійсно, у звіті науково-дослідної роботи КазДУ за 1944 р. вказано, що вчений подав до Інституту історії АН СРСР нарис (тобто – монографію) «Соціальна історія запорізьких козаків» (має бути «черноморських» – С. Ю.)¹¹. Перша її назва (станом на 1943 р.) фіксується як «Колонізація Кубані Чорноморськими козаками в зв'язку з історією Запорізької Січі»¹².

Після захисту дисертації у січні 1947 р. вчений практично відразу намірився видати монографію, бо заручився підтримкою ректорату і деканату КазДУ, які надіслали до московського Держполітвидаву подання з проханням включити в план видавництва монографію В. Голобуцького обсягом 20 арк.¹³ Однак виникла необхідність доопрацювати деякі сюжети. В зв'язку з цим вчений після переїзду в Україну працював з матеріалами Архіву Запорозького Кошу¹⁴, а в 1949 р. ще й їздив і до Краснодару.

В краснодарському архівосховищі на допомогу В. Голобуцькому знову прийшов М. Покровський. Нагадаємо, що разом в архіві історики працювали ще до війни. Згідно зі спогадами Г. Чучмая, який у 1945–1951 рр. працював директором ДАКК, український історик був настільки короткозорим, що «Покровський вимушений був читати необхідні йому документи, а він, майже впритул нахилившись до столу, записував потрібні йому факти»¹⁵. При порівняльному аналізі матеріалів особового фонду М. Покровського, як дослідника матеріалів ДАКК на кінець 1949 – початок 1950 рр., а також з пункту 13 анкети дослідника, заповненої власноруч В. Голобуцьким 2 грудня 1949 р. стає очевидним, що обидва вчених працювали з матеріалами однакових фондів¹⁶ – 249 (Канцелярія наказного отамана Кубанського Козачого війська (колишня канцелярія кошових військових отаманів Чорноморського козачого війська); 1783–1870 рр.), 252 (Військове правління Кубанського Козачого війська; 1842–1888 рр.), 254 (військове чергу-

вання Чорноморського Козачого війська; 1842–1870 рр.)¹⁷. Цікаво, що вчені працювали з документами на бочці, яка заміняла їм стіл в імпровізованому «читальному залі» – підвалі архіву¹⁸; вони, так би мовити, заглиблювалися в історичну давнину методом «глибокого занурення».

Після зазначених доопрацювань монографія була готова в 1950 р. (тоді планувалося видати її українською мовою!)¹⁹. Як пише В. Голобуцький у листі до М. Тихомирова, вона стала значно покращеним варіантом докторської дисертації²⁰. Монографія «Черноморское казачество» не одноразово обговорювалася на засіданнях відділу історії феодалізму, де її інваріанти постійно наражалися на критику «дуже принципівих» колег. Зауваження, як правило, стосувалися побудови праці, постановки окремих питань, висновків, повноти використання джерел тощо²¹. Навіть на засіданні вченої ради від 17 липня 1951 р. було зазначено, що «є неправильне розуміння завдань критики, яке виявилось на обговореннях монографій Голобуцького, Шевченка і інших...»²².

Врешті, в червні 1951 р. монографія отримала рекомендацію до друку (вже російською мовою) вченої ради ІУ²³. Книга була включена у видавничий план на 1952 р.²⁴ Проте, в рішенні РВР АН УРСР від 7 липня 1952 р. вказувалося таке: «У зв'язку з ти, що автор не погодився з зауваженнями, що висловлені були під час обговорення монографії на вченій раді Інституту історії, і рецензією Ф.О. Ястребова, – вважати за доцільне надіслати зазначену монографію на додаткове рецензування до Інституту історії АН СРСР»²⁵. Наступного року у звіті Президії АН УРСР за 1952 р. надісланому до ЦК КПУ висувалася вимога докорінної переробки праці В. Голобуцького²⁶.

Щоби забезпечити проходження монографії на відділі, вченій раді й РВР АН УРСР, В. Голобуцький був вимушений кілька разів звертатися за рецензіями до незаангажованих інститутськими інтригами зовнішніх експертів з Росії. Логічно, щоби відгуки писали опоненти вченого по докторському захисту, але з них подав рецензію лише В. Мавродін (очевидно – позитивну)²⁷. Ще один опонент по захисту В. Голобуцького М. Клочков, найбільш ознайомлений з фондами Чорноморського козацького війська, не написав рецензії через поганий стан здоров'я²⁸. Третій опонент – А. Предтеченський, фахівець із російської історії другої половини XVIII–XIX ст. – в цей період

азнав репресій (його звільнили з роботи в ЛДУ в березні 1951 р.)²⁹, а тому, вочевидь, звертатися до нього було незручно.

Однак, і надалі існувала необхідність для її опублікування в зовнішніх рецензіях. Їх писали М. Тихомиров (експерт ВАК), О. Дружиніна (провідний фахівець з періоду і теми вченого), С. Окунь (колега В. Мавродіна по ЛДУ, але відгук писав за дорученням Інституту історії АН СРСР). Чи надав свій відзив М. Тихомиров – невідомо, але обидва інші дослідники це зробили. Відгуки були в цілому позитивні. О. Дружиніна назвала дослідження «дуже солідним і цінним», яке відрізняється «свіжістю і багатством джерел», написане «доброю літературною мовою, ясною і виразною». Його теоретичне значення у світлі дискусій про генезис капіталізму тощо, на думку московської дослідниці, вимагає скорішого опублікування праці³⁰. С. Окунь (надіслав свій відгук у серпні 1953 р.) зокрема зазначив, що монографія В. Голобуцького написана «на основі воістину величезного матеріалу», відповідає всім вимогам, що висуваються до праць, котрі видаються АН СРСР³¹.

Проте, як припускаємо, інтриги «доброзичливців», дискусійність деяких положень В. Голобуцького (початки генезису капіталізму) і перепони об'єктивного характеру (слабкість поліграфічної дільниці) затягнули видання монографії до 1956 р. Тим часом В. Голобуцький кілька років (з 1949 р.) поспіль розробляв планову тему про соціально-економічні відносини на Запоріжжі у XVIII ст. Ця тема знаходила своє відображення в опублікованих чи підготовлених до друку статтях³² і, навіть в підготовленій у 1952 р. (!) монографії³³. Тому В. Голобуцький вирішив доповнити ретроспективний розділ відповідними матеріалами з названої теми і певною мірою поєднати обидві теми в одній монографії. В зв'язку з цим він дав їй іншу назву – «Запорожская Сечь и черноморское казачество» (обсяг 30 арк.)³⁴. Зауважимо, що в опублікованому в 1956 р. варіанті під назвою «Черноморское казачество» (російською мовою) зазначене поєднання має місце: перший розділ монографії (досить великий за обсягом) був присвячений показу соціально-економічного розвитку Запоріжжя у другій половині XVIII ст.³⁵

У серпні 1954 р. було ухвалено постанову вченої ради Інституту історії про опублікування монографії «Запорожская Сечь и черноморское казачество». У видавничому плані інституту монографія була заявлена на наступний рік, але меншим обсягом (20 арк.) і (що цікаво!) українською мовою³⁶. Враховуючи, що розподіл матеріалу в монографії був наступним – 10 арк. з теми «Запорізька Січ» і відповідно 20 арк.

з теми «Чорноморське козацтво»³⁷, то, вірогідно, що намічалось видати лише початковий варіант монографії, в основу якого було покладено матеріали докторської дисертації. Втім, до РВР АН УРСР врешті було подано варіант у 25 арк.³⁸

Однак, на середину жовтня 1954 р. знову було заплановано чергове обговорення монографії на відділі історії феодалізму, а в цей час Президія АН УРСР видала розпорядження про те, що рукописи, котрі планується передати до видавництва, мають бути здані до 1 жовтня³⁹. Вченому ж треба було врахувати нові зауваження (основні з них зводилися до необхідності обґрунтування часу початку розвитку капіталізму в Україні і на Кубані), які пролунали під час обговорення (в цілому відділ рекомендував книгу до друку). Тоді ж Ф. Шевченко запропонував змінити назву монографії (очевидно – залишити лише другу частину «чорноморское казачество»). Зауважимо, що обговорення монографії переросло в дискусію з проблеми розвитку капіталістичних відносин в Росії і в Україні в XVIII ст. (взяли участь А. Барабой, В. Дядиченко, О. Касименко, М. Лещенко, Д. Мишко, І. Слабєєв, Ф. Шевченко та ін.)⁴⁰. Отже, вихід книги затримався ще на один рік. В грудні 1955 р. вже фігурує її назва як «Черноморское казачество. Исследование истории социально-экономических отношений»⁴¹.

Названа монографія врешті вийшла в 1956 р. «у сильно спаплюженому редакторами вигляді», як стверджує П. Голобуцький⁴². Однак і по виході її не залишали в спокої «доброзичливці» (як і докторські монографії О. Касименка і Ф. Шевченка), намагаючись дискредитувати її через рецензію в провідному журналі «Вопросы истории». Щоправда, після втручання академіка М. Тихомирова з цього нічого не вийшло. Зате академік посприяв тому, щоби ґрунтовну рецензію опублікував його учень ростовський історик О. Пронштейн⁴³.

Апробацією частини положень монографії стали 5 статей (не рахуючи довоєнних краснодарських газетних публікацій), опубліковані у фахових журналах і збірниках, які вийшли з кінця 1940-х рр. і до часу виходу книги⁴⁴. Чотири з них стосувалися або передісторії Чорноморського війська або періоду його утворення і лише в одній «Біглі і кріпосні на Кубані», що вийшла в казанському університетському збірнику, розкривалася проблематика подальшої історії чорноморського козацтва. Отже, більша і основна частина монографії вперше стала доступною для науковців і широкого кола читачів у 1954 р.

У відповідному розділі нашого дослідження були розглянуті основні тези докторської дисертації В. Голобуцького. Проте, надамо більш докладну характеристику монографії, що була опублікована через десять років після захисту. «Черноморское казачество» (під такою назвою вона врешті побачила світ), не дивлячись на її загальне найменування, все ж таки присвячена переважно соціально-економічній історії чорноморського козацтва з часів його заснування і до 1860 р., коли його було перейменовано в кубанське. Як вірно відзначає сучасний дослідник запорозької спадщини В. Козирев, більшість радянських істориків мусила в своїх дослідженнях наголошувати на важливій ролі саме соціально-економічного фактору⁴⁵.

Окремим самостійним дослідженням⁴⁶ є перший розділ монографії, присвячений соціально-економічному розвитку на землях Запорозького війська у другій половині XVIII ст., який став основою другої частини трилогії з історії козацтва, що вийшла незабаром. Інші п'ять розділів власне і розкривають історію Чорноморського козачого війська. У історіографічному вступі автор проаналізував праці попередніх дослідників теми, зокрема, дорадянських кубанських істориків І. Попка, П. Короленка і Ф. Щербини, з положеннями яких В. Голобуцький дискутує на сторінках монографії. Однак, як слушно дорікає О. Компан, автор чомусь випустив з історіографічного огляду праці М. Кириченка, О. Апанович, К. Гуслистого та ін.⁴⁷

На думку сучасного краснодарського історика В. Ратушняка, дослідження В. Голобуцького являє собою «не сухий соціологічний аналіз суспільних інститутів і економічних процесів», що відбувалися в Чорноморському війську в зазначений період, а «живий, хоча і строго науковий виклад по заселенню Прикубання, адміністративний і земельний устрій козачого війська, економічне життя і класову боротьбу чорноморців»⁴⁸. Книга наповнена історичними і буденними подіями, реальними особами, яких, за підрахунками В. Ратушняка, в ній згадується понад тисячу. В. Голобуцький вдало використовує метод широкого цитування документів, що іноді краще за авторські коментарі передають сутність явищ, відображають події і факти. Рецензенти підкреслювали, що монографія написана «живою мовою і читається з захопленням, вона зберігає колорит епохи»⁴⁹.

Уявлення про основні проблеми, яким надав перевагу автор при висвітленні теми надають назви розділів – «Утворення Чорноморського козачого війська», «Втікачі і кріпосні в Чорноморському козакому

війську», «Соціальна характеристика козачого господарства в Чорномор'ї», «Чорноморська адміністрація» і «Класова боротьба у середовищі чорноморського козацтва». Положення монографії спираються на великий фактичний матеріал, зібраний В. Голобуцьким у архівах Краснодар, Києва, Москви тощо і, як зазначає О. Компан, роблять висновки автора «надзвичайно переконливими і дозволяють справді науково і широко дослідити соціально-економічне життя козацтва»⁵⁰.

Проблеми утворення Чорноморського козачого війська В. Голобуцький розкриває через висвітлення таких питань, як-то: положення запорозького козацтва після ліквідації Січі, організація Війська вірних козаків, принципи комплектування нового війська, його соціальний склад та порядок відбування військової служби. Тут він, зокрема, наводить приклади посилення старшиною замість себе найманців на військову службу, характеризує майнове положення козаків, освітлює ряд питань, пов'язаних зі службою козаків-найманців тощо.

Актуалізацію теми В. Голобуцький пов'язує з дискусіями в радянській історіографії стосовно розкладу феодалізму і генезису капіталізму, які не можуть вестись без врахування особливостей соціально-економічної історії окремих регіонів, зокрема, тих, що їх населяли козаки. Положення і висновки вченого вкладаються в річище його концепції про ранній буржуазний розвиток козацьких земель європейського півдня Російської імперії. Зазначимо, що він у своїх поглядах близький до положень, висловлених у працях його краснодарського колеги М. Покровського⁵¹. В. Голобуцький показує розквіт на Кубані хутірського господарювання, яке він прирівнює до фермерського. Він наводить безліч фактів, що підтверджують досить значне розповсюдження найманої праці тощо. Вчений докладно розкриває значення біглого селянства в Чорномор'ї, наводить статистику питомої ваги кріпосних у війську та ін. Автор детально зупиняється на соціальній диференціації чорноморського козацтва, на розкритті питань землеволодіння і землекористування, характеризує галузі чорноморського господарства (скотарство, землеробство, риболовство, промисловість і торгівля).

Висунуті В. Голобуцьким положення і зроблені висновки знову, як і при захисті дисертації, викликали з боку інших дослідників закиди щодо модернізації В. Голобуцьким соціально-економічних відносин на Кубані в дореформений період⁵². У той же час вони погодилися з основним висновком автора про те, що розклад кріпосницьких

відносин і утвердження буржуазних зв'язків йшло на Кубані швидше, ніж в районах, де кріпосництво було більш жорстким.

Приділивши велику увагу висвітленню класової боротьби в Чорномор'ї, вчений показує її головний вектор як антифеодальний. Значне місце у монографії приділяється характеристиці чорноморської адміністрації, особливо в кінці XVIII ст., хоча як слушно вказує О. Пронштейн, недостатньо наведені зміни в адміністративному укладі протягом XIX ст. В окремому підрозділі автор звернув увагу на таку цікаву тему, як норови чорноморської старшини. На думку О. Компан, найкращі сторінки книги присвячені аналізу становища найбіднішої частини козацького населення – сіроми.

У кінці зазначимо, що монографія В. Голобуцького стала першим⁵³ і останнім великим дослідженням, написаним на цю тему за радянських часів⁵⁴. Як справедливо вказували рецензенти: «Мимо цієї цікавої і оригінальної праці не зможе пройти ... жоден дослідник, який вивчатиме історію ... козацтва»⁵⁵. На думку В. Ратушняка, В. Голобуцький вніс найбільш вагомий внесок у дослідження чорноморського козацтва⁵⁶. В царині соціально-економічної історії останнього вчений зумів увести до наукового обігу велику кількість нових фактів і документів, що не були враховані навіть у фундаментальній двохтомній праці Ф. Щербини «История кубанского казачьего войска»⁵⁷, не кажучи вже про праці П. Короленка, І. Попка та ін.

Монографія є неперевершеною у поданні фактичного матеріалу і в більшості положень зберігає своє наукове значення для сучасної історіографії⁵⁸. Наприклад, неспростовним є висновок історика про глибоке соціальне й майнове розшарування чорноморського козацтва⁵⁹. Однак, на дослідженні В. Голобуцького лежить відбиток доби – вона занадто «класова», з відповідною інтерпретацією окремих історичних подій і фактів. Проте, погоджуємося з зауваженням В. Ратушняка, що В. Голобуцький намагався вийти за рамки жорстких ідеологічних схем і установок⁶⁰.

Фундаментальна монографія «Черноморское казачество» вийшла непоганим як для наукового видання накладом 2500 екземплярів, але значно меншим ніж (також російськомовне) «Запорожское казачество» (10 тис.). Нещодавно (в 2008 р.) вийшов україномовний варіант монографії, очищений «від нашарувань марксизму-ленінізму – обов'язкового камуфляжу історичних книг того часу».

Грунтовні, в цілому позитивні, але і досить критичні рецензії на книгу були подані у фахових радянських історичних виданнях О. Компан і О. Пронштейном. Так, О. Компан не погоджується з багатьма положеннями і висновками автора стосовно проблематики найманої праці, використання праці дітей тощо. Були опубліковані також і інші рецензії та відгуки, в тому числі – закордоном⁶¹.

Наступного 1957 р. вийшла перша частина трилогії – «Запорожское казачество», а готувалася вона в першій половині 1950-х рр. Утім, історію її створення також слід починати з 1930-х рр., коли вчений навчався в аспірантурі і писав кандидатську дисертацію, присвячену Визвольній війні. В. Голобуцький продовжив розробляти тему під час війни, працюючи в КазДУ. Питому вагу його спецкурсу з історії України складала лекція, присвячена запорозькому козацтву. В той же час вчений апробовував свою роботу на різних наукових форумах. Перша його стаття у фаховій історичній періодиці («великій пресі») була присвячена історії запорозького козацтва (1948 р.). Складовими темами монографії стали обидві проблеми, що їх історик розробляв у стінах Інституту історії – «Соціально-економічні відносини на Запоріжжі в другій половині XVIII ст.» і «Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр.». Про публікації з другої теми вже йшлося, а з першої теми у п'ятдесятих роках у В. Голобуцького вийшли три праці у московських спеціалізованих виданнях – всі присвячені XVIII ст.⁶² Апробацією тематики всієї монографії стала стаття в «Комуністі України», що вийшла в 1955 р. і широко обговорювалася в колі істориків і громадськості (про це також вже йшлося).

Монографія «Запорожское казачество» в рамках науково-дослідної роботи вченого спеціально не планувалася і стала «побічним продуктом» інших його монографій і лекційних курсів. Припускаємо, що саме тому вона порівняно легко побачила світ. Книга складається зі історіографічного вступу і 14 розділів, у яких викладено основні етапи історії Запорозької Січі – від виникнення козацтва до ліквідації Січі в 1775 р. В. Голобуцький в цілому узагальнив матеріали, наведені в українській, російській і польській літературі і друкованих джерелах, утім він використав багато нових архівних матеріалів, у тому числі з архіву коша Запорозької Січі.

У вступі автор з позицій історика-марксиста (може і камуфляжних) піддав критиці погляди «дворянських» і «буржуазних» дослідників питання. Серед радянських попередників учений більш детально

зупинився на полеміці з К. Гуслистим. В. Голобуцький вступає в дискусію з поглядами тих чи інших авторів також і в основних розділах. Учений, як вказує В. Матях, звернув увагу на те, що наявне вирішення в історичній науці проблем історії козацтва є в багатьох випадках дискусійним⁶³.

Виникнення козацтва подано вченим в традиціях радянської історіографії: воно виникло здебільшого шляхом поселення у південних регіонах України біглих з кріпосної неволі селян, які створили ядро козацтва. У зв'язку з посиленням національного і соціального гноблення, а також із зростанням небезпеки з боку Криму і Порти, воно перетворилося у велику суспільну силу, якій належала величезна роль в боротьбі українського народу за волю. Автор на величезному фактичному матеріалі спростовує тезу про «безкласовість» заморозького козацтва, показуючи соціальну нерівність в його середовищі від виникнення і до ліквідації.

З приводу виникнення Січі вчений виклав свої погляди, які він вперше оприлюднив у 1955 р. на сторінках «Комуніста України» і які відстоював під час дискусії на засіданні відділу історії феодалізму (про що вже йшлося). В монографії вчений доводить, що Січ виникла до 40-х рр. XVI ст., що у козаків за порогами існувала певна оформлена організація у вигляді «коша»⁶⁴. Він відкидає будь-яку роль у виникненні Січі князя Д. Вишневецького і досить категорично розвінчує легенду про те, що князь і герой народної думи Байда – нібито одна особа.

Вперше в історіографії В. Голобуцький пояснює причини перенесення Січі з Томаківки на Базавлук і уточнює дату цього перенесення. Причиною ж стало те, що попередня Січ була зруйнована татарами і до того ж Базавлук мав краще стратегічне розміщення. Докладно автор описує Базавлуцьку організацію, побут і військову справу козаків.

Описуючи повстання С. Наливайка автор, як зазначає рецензент монографії Л. Олійник, вносить деякі істотні деталі в оцінку стратегічних задумів керівництва повстанням, зокрема, те, що стосується походу в Білорусь. По новому підходить він і до висвітлення подій, пов'язаних з Хотинською війною, однак при цьому вчений припустив ряду неточностей стосовно існування реєстрового козацтва, гетьманства П. Сагайдачного тощо⁶⁵. Цікаво, що В. Голобуцький ухиляється від оцінки постаті і діяльності П. Сагайдачного, хоча в радянській історіографії існувала думка про реакційність гетьмана. Ряд оригінальних

положень висуває вчений і у розкритті проблематики дипломатії Б. Хмельницького, зокрема, щодо мотивації зі сторони кримського хана укладення союзу з козаками⁶⁶. Ця тема, власне, була піднята вченим ще в кандидатській дисертації.

Заягування «возз'єднання» з боку московського уряду історик пояснює кількома причинами, серед яких головна – класовий характер подій в Україні, розгортання антифеодального селянського руху⁶⁷. Деякі теми В. Голобуцький розглядає більш детально, із залученням нових матеріалів. Так, окремих розділ вчений присвятив участі запорозького козацтва в повстанні К. Булавіна. Передостанній же розділ, присвячений опису Запорожжя в період Нової Січі, розроблявся автором впродовж усіх років роботи в Інституті історії і став врешті окремою монографією. В окремому розділі висвітлюються виступи запорозької сіроми у 1749, 1754, 1761, 1764 рр. Детально, на основі використаних нових матеріалів розповідається про повстання 1768 р.

Багато місця В. Голобуцький приділив соціально-економічним аспектам історії Запорожжя. В монографії відображені виникнення козацької верстви, його соціальна структура і економічний базис тощо⁶⁸. Автор, зокрема, звернув увагу на важливу роль промислів в розвитку економіки регіону⁶⁹. Наприкінці монографії вчений зупиняється на причинах ліквідації Січі – геополітичних і класових, меншою мірою він вказує на таку причину як національно-колоніальне гноблення. О. Оглоблин зауважив, що причини ліквідації Січі В. Голобуцьким показано більш-менш об'єктивно, а ще об'єктивніше розкрито в статті, присвяченій ювілею Полтавської битви⁷⁰.

В радянській історіографії до виходу монографії вченого не було жодної узагальнюючої праці з історії запорозького козацтва (як власне і потім). Особливо слабо як в радянській, так і дореволюційній історичній науці, була показана соціально-економічна історія Запорожжя. Один з рецензентів, враховуючи суспільне значення монографії, закликав видати її українською мовою⁷¹. Взагалі книга викликала багато позитивних відгуків⁷². Утім, на ідеологічні кліше, яких мусив дотримуватися В. Голобуцький, звернув увагу емігрантський історик Л. Білас⁷³. А. Оглоблин відмітив ряд помилок в монографії, яких навряд чи припустився автор за нормальних умов наукової творчості (наприклад, незнання справжньої дати смерті Петрика, недостовірності окремих відомостей літопису С. Величка)⁷⁴. Ці фактографічні помилки, як зауважує сучасний історіограф В. Яремчук, були породжені

непоінформованістю, типовою для радянського історика, який не мав можливості користуватися всіма необхідними йому джерелами і літературою⁷⁵.

З точки зору сучасної історіографії перше видання праці В. Голобуцького дійсно має багато недоліків, серед яких головний – перебільшення класового фактору⁷⁶. Однак, як слушно зауважує Я. Калакура, в монографії «українське козацтво і його старшинська верства змальовувалися як прогресивна і свідомо українського народу, що виступала за його національне і соціальне звільнення, за свою державність»⁷⁷.

Політична ситуація в СРСР кінця 1980-х – початку 1990-х рр., а також перших років незалежності України надала можливість і спонукала В. Голобуцького до переробки своєї монографії. Як вважає М. Брайчевський, в новій версії «Запорозького козацтва» пропонується «серйозно переосмислена і переоцінена концепція», яка «становить помітний крок уперед»⁷⁸. Підкреслимо, що В. Голобуцький підійшов до переробки самокритично, не боючись визнати власні помилки.

Передусім, учений кардинально переробив і доопрацював історіографічний вступ, який став найбільшою структурною частиною книги і був покладений в основу дослідження. Тут, як зазначає М. Брайчевський, «історичні оцінки виступають особливо чітко і яскраво»⁷⁹. У історіографічному розділі, зокрема, додано огляд праць дослідників козаччини, імена котрих у тоталітарну добу не дозволялося навіть згадувати (скажімо, діаспорних істориків), а також розглянуто дослідження радянських авторів, що вийшли за період з кінця 1950-х до початку 1990-х рр.⁸⁰ У вступі більш детально, а головне – об'єктивно аналізуються козацькі літописи і праці українських і російських істориків XVIII – початку XX ст.

У новому виданні перероблено (розширено або, навпаки, скорочено) всі розділи монографії, хоча їх кількість залишилася такою самою, як і у виданні 1957 р.⁸¹ Велика робота була проведена вченим по вивірненню усталених схем і формулювань⁸². Це, видно, наприклад, з характеристики переважної більшості діячів, особливо – князя Д. Вишневецького. Якщо в першому виданні він виступав у образі феодала-визискувача, то нині він змальовується як особа, яка має великі заслуги перед Україною. Втім, В. Голобуцький все ж такі залишається при позиції, яку ще ретельніше аргументує, що Д. Вишневецький не є засновником Січі (тим більше запорозького козацтва) і його не слід

буквально ототожнювати з героєм народних дум – Байдою. В цьому він полемізує вже не з К. Гуслистим (який наприкінці життя пристав до поглядів В. Голобуцького), а з новими опонентами – Л. Винаром, Я. Дзирою і В. Сергійчуком⁸³.

Серйозному перегляду піддано оцінки майже всіх видатних діячів козацької доби, зокрема, Б. Хмельницького, О. Дашковича, П. Сагайдачного, І. Мазепи, П. Дорошенка, І. Виговського та ін. Так, усунуто тенденцію до ідеалізації Б. Хмельницького, зроблено акцент на еволюції його позиції. У той же час тенденцію негативної характеристики майже всіх козацьких лідерів часів Руїни відкинуто.

М. Брайчевський, рецензуючи попередній текст нового видання, вірно відмічає, що в ньому також переглянуто й оцінки ряду подій та історичних документів⁸⁴. Так, наприклад, знайшла своє місце у книзі битва під Конотопом. Нову (більш об'єктивну) оцінку дістав Гадяцький трактат тощо. В монографії переосмислено політику російського царизму, яка подається більш реакційною, у порівнянні з першим виданням. Наприклад, діяльність Петра I та його реформи показані не як прогресивні, а як реакційні за своєю суттю.

І в новому виданні монографії «Запорозьке козацтво» В. Голобуцький дотримується своєї концепції про порівняно раннє виникнення буржуазних відносин в Україні. Запорозьке козацтво існувало якраз в добу переходу від феодалізму до капіталізму й концентрувало в собі найактивніші антифеодальні елементи, а тому, як це висвітлюється на сторінках книги, було носієм нових, «буржуазних» відносин. Автор більш послідовно показує, що антифеодальні і антипольські козацько-селянські повстання кінця XVI – першої половини XVII ст., а також Хмельниччина були етапами єдиного по суті процесу, що призвів до ліквідації як великого феодального землеволодіння, так і польського панування.

Зауважимо, що нова версія монографії була перекладена (чи/або написана) українською мовою.

Розробки з планової теми і накопичення матеріалу вченим в наступні роки призвели до створення монографії «Запоріжжя в період Нової Січі (1734–1775)». Власне, її початковий варіант був готовий ще станом на 1952 р. (знову!)⁸⁵. затвердження на відділі відбулося в 1956 р.⁸⁶ (прикметно, що на цей рік фіксується її назва в контексті концепції вченого – «Зародження і розвиток капіталістичних відносин на Запоріжжі (1734–1775)»⁸⁷). Під час обговорення на засіданні відділу

всі виступаючи позитивно оцінили цю працю. О. Апанович оцінила монографію як «видатне явище не лише для Інституту історії», Н. Сидоренко відзначила хорошу літературну мову і те, що книга легко і з інтересом читається, а І. Бойко – необхідність прискорити вихід книги⁸⁸.

В 1957 р. монографія була рекомендована до друку⁸⁹. Станом її підготовки цікавився навіть відділ науки ЦК КПУ⁹⁰. Однак, свого видання й ця книга чекала кілька років⁹¹. Вийшла ж вона 1961 р. під назвою «Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775»⁹².

Монографія В. Голобуцького побудована на солідній джерельній базі, передусім, на неопублікованих архівних документах, що здебільшого вперше вводили в науковий обіг. Виключну цінність, за зауваженням В. Дядиченка, являють собою використані матеріали коша, оскільки вони ще ніким не залучалися «з такою повнотою, як це зроблено автором». Автор використав також матеріали з архівів Дніпропетровська, Краснодару, Москви і Львова.

У названій монографії подібно до «Чорноморського казачества» на багатому фактичному матеріалі викладена концепція В. Голобуцького про буржуазний розвиток на землях Січі. Втім, варто зауважити, що в радянський період проблема раннього зародження капіталістичних відносин на Півдні України була заторкнута українськими істориками ще в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр.⁹³ Так, наприклад, одним з перших досліджував це питання М. Кириченко. Він вважав за можливе вести мову щодо буржуазного характеру запорозького господарства, в основі котрого були «... товарно-промислові підприємства зимовничанського козацтва і посередницька торгівля...»⁹⁴. Його погляди в позитивному контексті розглянуто В. Голобуцьким в історіографічному вступі до монографії, досить розлогому і змістовному (понад 50 сторінок) порівняно з попередніми книгами трилогії⁹⁵ (що і зрозуміло, адже автор вимушений був враховувати зауваження опонентів). Детально автор розглядає погляди радянських істориків, зокрема, полемізує з О. Апанович, О. Дружиніною, О. Пронштейном (нагадаємо, що останній опублікував рецензію на «Чорноморське казачество»). Як і в інших монографіях В. Голобуцький дискутує з попередниками також і на сторінках основних дев'яти розділів. Всі розділи (меншою мірою перший) фактично присвячені розгляду соціально-економічної історії Січі в зазначений період.

У першому розділі розглядається політика царизму стосовно запорозького козацтва впродовж XVIII ст. Автор, зокрема, показує, що царат намагався перетворити козаків на замкнену корпорацію типу нерегулярного війська, заклавши до неї доступ селянам-втікачам і ліквідувавши самоврядування. Окрім політичних, в розділі подаються також і соціально-економічні сюжети: загальна характеристика соціально-економічного розвитку Російської імперії XVIII ст., загальний погляд на економіку Запорожжя, характеристика соціальних протиріч в середовищі козацтва тощо⁹⁶. У другому розділі докладно розкривається тема втеч на Запорожжя⁹⁷. Селяни-втікачі з різних районів України і Росії були основним джерелом поповнення населення Січі на відміну від інших козацьких військ. Втім, вчений наводить лише факти про селян-втікачів з Лівобережної України. Не достатньо аргументована теза В. Голобуцького стосовно того, що поповнення населення відбувалося за рахунок різних соціальних груп селян і козаків, адже він наводить приклади цього явища, які стосуються лише найбільш бідних груп. Історик показує, що значну кількість втікачів неможливо було розшукати і повернути, оскільки всі галузі запорозького господарства (а найбільш зимовничанське господарство старшини і заможного козацтва) потребували робочої сили.

У третьому розділі докладно аналізується запорозький курінь і його роль на Запорожжі⁹⁸. Найбільшу увагу автор приділяє козацькій сіромі, зокрема, її найму заможним козацтвом. З двох питань В. Голобуцький вступає в полеміку з іншими дослідниками: стосовно вступу до козацтва і щодо відносин між козаками різних соціальних груп. Автор стверджує, що бути козаком і найматися на роботу – була звичайна справа у Новій Січі. Різниця ж в соціальному стані окремих груп рядового козацтва йшла не по лінії протиставлення січовика не січовику, а відзначалася економічними ознаками, відносинами того і другого до засобів виробництва.

В наступному розділі історик стверджує, що зимівник був найпоширенішою формою господарювання на Запорожжі і відіграв значну роль в економіці краю⁹⁹. Вчений доводить товарний характер зимівничанського господарства, яке обслуговувалося здебільшого найманою працею. Він робить висновок, що через специфічні особливості історії Запорожжя елементи буржуазного розвитку виникли тут саме в землеробстві. Тут не було сприятливих умов для формування феодального землеволодіння і класу феодально залежних селян, однак виразно

проступала соціальна диференціація населення. Власнику господарства протистояли наймані робітники, здебільшого сірома, яка поступово перетворювалася в основного виробника. З вищенаведеною характеристикою В. Голобуцьким запорозького зимівника погоджується сучасний дослідник цієї проблеми О. Олійник¹⁰⁰.

В окремому розділі В. Голобуцький дає характеристику запорозьким слободам – поселенням козаків і посполитих на території Вольностей¹⁰¹. Населення слобод являло собою строкату масу (як з соціального, так і з юридичного боку). Це були і козаки, і посполиті, і підсусідки, і монастирські піддані. Оскільки під впливом проникнення товарно-грошових зв'язків поглиблювалась майнова нерівність слобідського населення і виникали нові буржуазні відносини, автор робить висновок про те, що належність до тієї чи іншої станової групи визначалась передусім економічними ознаками.

В шостому розділі історик коротко характеризує промисли, ремісництво і чумакування¹⁰², хоча вірніше було б останнє віднести до торгівлі, як слушно зауважує В. Дядиченко¹⁰³. В. Голобуцький майже однозначно показує буржуазний характер промислів. Так, рибний промисел являв собою найпростішу мануфактуру.

Сьомий розділ монографії присвячено запорозькій торгівлі¹⁰⁴. Автор показує, що розвиток виробничих сил приводив до зміцнення торгівлі, яка поживалася не лише між окремими районами Запорожжя, а передусім з областями України і Росії, а також навіть з іноземними державами. Головну роль у привізній торгівлі Запорожжя відігравала Лівобережна Україна і російські області.

В передостанньому розділі вчений докладно аналізує соціально-правове становище різних верств запорозького населення¹⁰⁵. Він приділяє увагу розгляду привілеїв та зловживань старшини, характеризує відповідні аспекти найманої праці тощо. Втім, як слушно зауважує І. Бойко, характеристика старшинських угруповань в книзі подана неповно. Меншою мірою проаналізовано адміністративний устрій (за що йому дорікає І. Бойко¹⁰⁶). Автор також коротко зупиняється на темі побуту старшини, заможного козацтва і сіроми. Аналіз соціально-правових стосунків дає йому підставу стверджувати, що феодальні відносини, які мали місце на Запорожжі, зокрема, в монастирському господарюванні, не відігравали значної ролі в цілому.

Останній розділ присвячено класовій боротьбі на Запорожжі, а також зруйнуванню Нової Січі¹⁰⁷. Вчений, зокрема, розглядає виступи

сіроми, гайдамацький рух, участь у Коліївщині, участь запорожців у селянській війні в Росії тощо. Причини ліквідації Січі царським урядом В. Голобуцький наводить ті ж самі, що і в монографії «Запорожское казачество». Наостанку вчений визначає місце запорозького козацтва в історії українського народу.

Отже, монографія «Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр.» стала другим томом задуманої вченим ще в 1930-х рр. наукової трилогії з історії українського козацтва¹⁰⁸ – головного досягнення історика в галузі козакознавства. Названа книга також отримала належну оцінку спеціалістів¹⁰⁹. Так, наприклад, І. Бойко зазначив, що автор «підніс на вищий теоретичний рівень складні проблеми з історії козацтва 30 – 70 х рр. XVIII ст.»¹¹⁰.

Прикметно, що монографія, хоча і вийшла українською мовою, однак невеликим накладом – 1000 екземплярів. Останній факт відмітив український історик з діаспори Б. Кравців у своїй рецензії, надрукованій в мюнхенському журналі «Сучасність» майже відразу після виходу книги В. Голобуцького¹¹¹. Б. Кравців висуває до монографії в основному дві претензії: акцентування на «бойовому союзі українського і російського народів» і обмежене користування працями попередників у даній ділянці, «що були не раз цілком новим словом в українській історіографії» (йдеться передусім про студії Д. Багалія, Н. Полонської-Василенко, В. Грекова і М. Тищенко). Втім, Б. Кравців визнає багатство наведеного в книзі матеріалу і вважає її в цілому цінною «як причиною до історії Запоріжжя, особливо тими своїми частинами, що написані на основі невикористаних досі матеріалів з фонду Коша Запорізької Січі...»¹¹².

Трилогія з історії українського козацтва стала визначним внеском в історичну науку і зарекомендувала В. Голобуцького як провідного радянського історика-козакознавця¹¹³. М. Брайчевський, оцінюючи на початку 1990-х рр. цей внесок, відносить В. Голобуцького до числа найвизначніших знавців козацької тематики¹¹⁴. Я. Калакура зазначає, що праці вченого відіграли важливу роль у формуванні суспільного погляду на самотність і окремішність козацької історії українського народу, а прихильники українського відродження та шістдесятники зверталися до них за моральною підтримкою¹¹⁵.

Як вірно відмічають дослідники, можливість публікації книг «козацької» трилогії В. Голобуцького була обумовлена хрущовською «відлигою». Проте, звісно і тоді автор не міг не рахуватися з

пануючими ідеологічними доктринами, а іноді з прямим диктатом з боку командно-адміністративної системи. Однак, для В. Голобуцького як історика українського козацтва, останнє було прогресивним явищем, оскільки воно ставало носієм більш передових, ніж феодальні, соціальних відносин. Вчений з марксистських позицій реабілітував козацтво як соціальний феномен, який наближав капіталізм в Російській імперії, а, таким чином, і соціальну революцію як результат «загнивання» останнього. Окрім того, цінність концепції В. Голобуцького про форсований буржуазний розвиток на землях Нової Січі й Чорноморського козацького війська полягає в тому, що вчений підводив до думки (в радянський час він звісно не акцентував увагу на цьому) про те, що саме автономне існування козацьких військ (насамперед – Запорозького Кошу) було необхідним фактором їхнього прогресивного соціально-економічного розвитку.

В. Голобуцький активно полемізує з тими істориками, які розглядають остаточне знищення Запорозької Січі лише під кутом зору вичерпання нею власних військово-охоронних функцій¹¹⁶. В трилогії з історії козацтва вчений в цілому акцентує увагу на традиційних (у російській і радянській історіографіях) причинах ліквідації¹¹⁷. В другому виданні «Запорозького козацтва» на перший план висуюються інші причини.

Так, автор безпосередньо розглядає чужерідність соціального і політичного укладу Нової Січі загальноімперському як одну з головних причин її ліквідації в 1775 р.¹¹⁸ Якщо в центральних регіонах Російської імперії здебільшого панувало кріпацтво, то на Запорозжі переважали і успішно розвивалися передові, буржуазні форми господарства і соціальних відносин. Розвиток буржуазних відносин відбувався в умовах певної політичної автономії, без повного контролю з боку імперської влади. Оскільки царат намагався проводити політику соціальної уніфікації імперії, розповсюдження кріпосницьких відносин, поміщицького землеволодіння, Голобуцький робить висновок про те, що влада не могла терпіти відносно самостійне існування запорозької автономії з іншим соціальним укладом¹¹⁹. На відміну від своїх праць радянського періоду в монографії 1994 р. історик веде мову стосовно потенційної можливості отримання незалежності останнім осередком української державності – Запорозькою Січчю. Саме в такому плані він коментує маніфест Катерини II¹²⁰.

3.3. Дослідження з дипломатичної історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

В середині 1950-х рр. виходять всі основні праці В. Голобуцького (за винятком монографії «Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654гг.», що побачила світ у 1962 р.), присвячені Національно-визвольній війні і проблемі «возз'єднання» України з Росією. Це, передусім, такі монографії і брошури, як «Богдан Хмельницький – великий син українського народу» (кілька видань), «Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого (1648–1654 гг.)» (два видання) і «Воссоединение Украины с Россией» (у співавторстві з І. Бойко і К. Гуслистим) тощо. Враховуючи те, що праці В. Голобуцького зазначеного циклу детально проаналізовано в студіях І. Ковальського і Ю. Назаренка, О. Барзул, В. Горака та ін., то в нашому дослідженні не будемо їх розглядати. Зупинимось лише на історії створення і характеристиці найбільш значної монографії цього напрямку – «Дипломатической истории освободительной войны украинского народа 1648–1654гг.».

Не зважаючи на проблеми (а можливо саме через них) з виходом основних монографій вченого з соціально-економічної (частково і політичної) історії козацтва вчений готує монографію, присвячену дипломатичній підготовці Переяславської ради¹²¹. Цю роботу він розпочав ще з 1930-х рр., коли вийшла перша його стаття з відповідної теми кандидатської дисертації (як пише сам В. Голобуцький у листі до М. Тихомирова від 2 жовтня 1953 р.: над монографією «працював доволі довго в різний час»¹²²). Станом на 1953 р. вона була підготовлена до друку. З цією справою було пов'язано відрядження вченого до московського Інституту історії у кінці вересня – на початку жовтня 1953 р., (в наказі про відрядження підкреслювалося, що воно – за власний рахунок¹²³). Тоді керівництво московського інституту (А. Сидоров і П. Третьяков) прийняло монографію на рецензування¹²⁴.

Як свідчить перший лист (від 2 жовтня 1953 р.) з листування між В. Голобуцьким і М. Рубінштейном, монографія «Дипломатическая подготовка Переяславской Рады 1654 г.» (фігурує й інша її назва російською мовою – «Дипломатическая предистория Переяславской Рады 1654 г.»¹²⁵; остаточний варіант – «Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654гг.»¹²⁶) потрапила на рецензування до названого історика, про що ще до від'їзду з Москви дізнався український вчений і відразу написав листа російському колезі

(в той же день, що і М. Тихомирову!) з подякою за те, що він погодився написати відгук. В листі згадується, що про рецензування книги М. Рубінштейна просили кілька московських науковців, зокрема, найбільш переконливо – директор Інституту історії АН СРСР А. Сідоров¹²⁷. Із контексту листа зрозуміло, що В. Голобуцький не був особисто знайомим з М. Рубінштейном, але знає його праці і поважає як фахівця.

Хоча зазначена вище «дипломатична» монографія вийшла майже через 10 років, однак вона послужила основою для написання вченим низки статей, опублікованих в 1954 р. (чотири) та в 1955 р. (одна); вони були присвячені саме дипломатичній підготовці Переяславської Ради, починаючи від передодня Національно-визвольної війни¹²⁸. Одну з них, що вийшла в 47-у томі академічних «Исторических записок», М. Ковальський, і Ю. Назаренко вважають за «скорочений підсумковий варіант» досліджень В. Голобуцького з вказаної тематики¹²⁹. В одній із статей, що готувалася В. Голобуцьким в 1953 р., а вийшла в 1954 р., зазначається, що вона «являє собою уривок з рукопису монографії про дипломатію визвольної війни 1648–1654 рр., яка написана автором з приводу 300-річчя возз'єднання України з Росією»¹³⁰. До того ж, в 1954 р. у В. Голобуцького вийшло іще чотири брошури і монографії (одна в співавторстві) та одна стаття, присвячені висвітленню широкого кола питань (в тому числі, й проблемам дипломатичної історії), що стосуються Національно-визвольної війни українського народу та приєднання України до Росії¹³¹ (коротку, але ємку загальну оцінку їм дав у своїй студії В. Горак¹³²). Названі історіографи із Дніпропетровська вказують, що основою монографії 1962 р. слугували всі твори В. Голобуцького, які вийшли в 1954 р. і були присвячені подіям середини XVII ст., а також і відповідний розділ монографії «Запорожское казачество» (1957 р.)¹³³.

Наступного року московський історик надіслав В. Голобуцькому свій відгук, в якому високо оцінює його працю, але висловлює деякі не принципи, навіть не зауваження, а скоріше тільки побажання¹³⁴. У листі-відповіді В. Голобуцький висловлює М. Рубінштейну щирі подяку за рецензію, за позитивну оцінку монографії та погоджується врахувати висловлені М. Рубінштейном побажання щодо покращення монографії. Наприкінці В. Голобуцький висловлює надію на подальше співробітництво з московським колегою¹³⁵.

Монографія «Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг.» складається з історіографічного

вступу (як і всі головні монографії вченого) та 11-ти розділів. Слід відзначити вдалу архітектуру книги, передусім детально розроблені анотації до розділів (як і в монографіях «козакознавчої» трилогії історика), що в значній мірі полегшує орієнтування в різноманітті подій дослідженого періоду, а також розкриває концепцію автора. Як слушно зауважив Ю. Назаренко, чіткість структури монографії обумовила стрункість і логічну послідовність у викладі фактичного матеріалу і доказів¹³⁶.

В історіографії тема була мала вивчена, тим більше на такому широкому фоні міжнародних відносин того часу, як це зроблено В. Голобуцьким. В хронологічному діапазоні вчений виконав побажання свого опонента на кандидатському захисті В. Бернадського довести виклад до 1654 р. На відміну від кандидатської дисертації, побудованої на опублікованих джерелах, в названій книзі В. Голобуцький ґрунтовно використав матеріали радянських і польських архівосховищ. Утім, у вступі автор, на жаль, майже їх не характеризує. Як зазначає О. Зимін, «темпераментність і образність викладу» примушують читати книгу із захопленням¹³⁷. У монографії викладено не лише хід україно-польських чи україно-російських взаємовідносин, але відображена також позиція Отоманської Порти і ряду європейських держав. Утім, на думку О. Зими́на, слід було приділити більшу увагу шведсько-польсько-українським протиріччям.

Стосовно ролі Б. Хмельницького в тогочасній українській дипломатії історика вважає, що майбутній гетьман вже напередодні визвольної війни вірно оцінив міжнародне становище Речі Посполитої і тому обрав найбільш вдалий момент для повстання¹³⁸. Б. Хмельницькому вдалося, зокрема, використати польського короля Владислава IV і його прихильників як ширму для своїх планів, а також вдало повести переговори в Бахчисараї, забезпечивши собі тил. Центральне ж місце в книзі займає дипломатична підготовка приєднання України до Росії.

В. Голобуцький на сторінках книги пов'язує зовнішньополітичні акції гетьмана з ходом визвольної війни, з її успіхами і невдачами. Він також розкриває перипетії політичної і класової боротьби у Польщі, складність її міжнародного становища, показує, як ці обставини приймалися до уваги українським керівництвом. Автор використовує нові матеріали для характеристики позиції Франції, її намірів відколоти Польшу від габсбургської коаліції. Так, підтримка Францією кандидатури Яна-Казимира на королівський престол поєднувалася зі згодою допомоги в придушуванні українського повстання¹³⁹.

Докладно аналізуючи хід україно-російських переговорів кінця 1649 р. вчений доходить до висновку, що вони мали набагато важливіше значення, ніж вважалося попередніми дослідниками. В. Голобуцький вважає Зборівський договір 1649 р. «дипломатичним успіхом керівників визвольної війни» в умовах, що склалися¹⁴⁰. Вдалою, на думку вченого, була і політика гетьмана в селянському питанні, що сприяло збереженню «загальнонародного фронту». Історик також показує, що різке загострення внутрішньополітичного становища в Росії в 1650 р. суттєво вплинуло на позицію Москви на переговорах у Варшаві¹⁴¹, котрі закінчилися підтвердженням миру 1634 р. і нічого нового не дали. Автор приділив увагу епізоду присутності в Україні самозванця Т. Анкундінова як ілюстрації одного із засобів тиску Б. Хмельницького на московський уряд.

В ситуації нової військової кампанії кінця 1650 – першої половини 1651 рр. керівники визвольної війни, як показує В. Голобуцький, докладали всіх зусиль для створення союзу з Росією. Вчений трактує навіть Білоцерківський договір (серпень 1651 р.) як певний успіх української дипломатії, оскільки за важких умов після поразки під Берестечком їй вдалося зберегти кордони козацької території і реєстр в 20 тис. осіб¹⁴². По-новому історик трактує і події напередодні та після битви під Батогом¹⁴³. Детально розглядає автор і дипломатичну історію Переяславської ради¹⁴⁴. В цілому характеристика В. Голобуцьким акту «возз'єднання» витримана в дусі тогочасної офіційної парадигми.

Монографія була високо оцінена фахівцями, зокрема, таким добре фахово-обізнаним істориком як О. Зимін¹⁴⁵. Сучасний історіограф О. Ясь вказує, що вона відрізнялася (як і монографії І. Крип'якевича та Ф. Шевченка) від інших тогочасних студій з теми «ґрунтовною джерельною базою, систематичним опрацюванням провідної проблематики та певними новаціями, які перебували на межі, окресленій партійними ідеологічними догматами»¹⁴⁶. Інша вітчизняна дослідниця В. Матях, віддаючи належне працям О. Апанович, О. Компан, Ф. Шевченка та ін. зазначає, що у дослідженні В. Голобуцького, незважаючи на певну заідеологізованість в дусі тодішніх партійних доктрин, проблеми поставлені і вирішені на високому науковому рівні¹⁴⁷.

Наклад книги (3 тис. 700 екземплярів), що знову ж таки вийшла російською мовою, перевищував наклад монографій «Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр.» та «Черноморское казачество», але поступався «Запорожскому казачеству». В наш час

«дипломатична» монографія В. Голобуцького зберігає, як думаємо, лише історіографічне значення.

3.4. «Економічна історія Української РСР».

Дослідження вченого з соціально-економічної історії України, що розпочалися з часу підготовки докторської дисертації і проявилися в його трилогії з історії українського козацтва, а також у багатьох статтях 1940-х – 1960 рр., урешті були узагальнені в окремій монографії, яка формально вийшла у вигляді посібника для студентів економічних спеціальностей вчнз «Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період».

Безпосередньо до створення останнього професора спонукала робота над удосконаленням лекцій з економічної історії України, що їх вчений читав у КІНГУ. По суті, це була ґрунтовна монографія. Власне, так її і називають вітчизняні історіографи¹⁴⁸. Вона була підготовлена В. Голобуцьким у березні 1966 р. і тоді ж рекомендована кафедрою до друку¹⁴⁹. Однак, тоді посібник не вийшов. У 1968 р. відбулося ще одне обговорення. Варто навести відгук професора Г. Марахова, який докладно проаналізував тоді посібник. Він наголосив, що книга написана на основі багаточисленних першоджерел, вперше введених до наукового обігу, і є першим досвідом систематичного викладу економічної історії України з давнини до Жовтневої революції. На думку професора, «праця носить глибоко дослідницький характер», автор «по-новому ставить і вирішує низку найважливіших історико-економічних проблем». Найбільш переконливим, згідно з Г. Мараховим, є виклад у праці В. Голобуцького проблематики зародження капіталістичних відносин, початок якого автор відносить до XVI ст.¹⁵⁰

Монографія вийшла в 1970 р.¹⁵¹ і була високо оцінена спеціалістами¹⁵². В посібнику В. Голобуцький, як слушно відмічає О. Гуржій, певною мірою узагальнив свої попередні погляди на історію вітчизняного народного господарства, глибоко аналізуючи розвиток ремесла, цехового і козачого господарства тощо. Вчений, зокрема, продовжував наполягати на тому, що зародження капіталістичних відносин в Україні простежується у ремеслі в XVI – першій половині XVII ст. До XVI ст. він відносить і виникнення мануфактур¹⁵³ (так само вважала і його колега О. Компан; концепцію В. Голобуцького в цілому підтримував М. Брайчевський¹⁵⁴). Зауважимо, що В. Горак помилково стверджує, що В. Голобуцький відносить визрівання капіталістичних

відносин до XVII ст. Утім, сучасний істориограф справедливо вказує, що В. Голобуцький доводив: «тенденція України до капіталізму не тільки не згасла, а з роками знаходила своє все більш яскраве втілення»¹⁵⁵.

В книзі вчений доказово висловлював чимало цікавих думок. Так, на відміну від В. Маркіної, К. Стецюк та ін., які наполягали на тому, що земельна власність була привілеєм лише феодалів, вчений вважав: після Визвольної війни середини XVII ст. «особиста» власність зберігалася у козаків, міщан, а також у селян¹⁵⁶ (подібної думки дотримувався і В. Дядиченко¹⁵⁷).

Стилістика книги є доступною, але не спрощеною, через що посібник не втратив своєї актуальності й понині. Втім, головною причиною збереження ним актуальності є систематизований, побудований на джерелах, аналітичний виклад історії економіки України¹⁵⁸. О. Гуржій вважає його унікальним для свого часу¹⁵⁹. Наукова значущість посібника призвела до використання його не тільки для навчального процесу, а і в наукових дослідженнях інших авторів¹⁶⁰. Прикметно, що в анотації одного із сучасних підручників сказано, що його основою в галузі економічної історії України до 1917 р. є вказана книга В. Голобуцького¹⁶¹. Інший дослідник – В. Борисенко – відмічає, що в посібнику, зокрема, даються важливі оцінки і документальні данні стосовно положення селянства і козацтва на Лівобережній Україні в першій половині XVIII ст., щодо внутрішньої політики царського і гетьманського урядів. Так, В. Голобуцький навів цікавий фактичний матеріал стосовно зростання земельної власності старшини, показав соціальну диференціацію сільського населення, відзначив поглиблення майнової нерівності серед козаків тощо¹⁶².

Його концепція розвитку економіки України знайшла своє втілення також і в колективних працях Інститутів економіки та історії АН УРСР, що побачили світ у 1970-х – першій половині 1980-х рр. Серед них хронологічно першими будуть три розділи підручника під редакцією В. Чунтулова з економічної історії СРСР, в яких розглядався економічний розвиток давньоруської держави і Росії до XVIII ст.¹⁶³. У 1979 р. було опубліковано другу книгу I-го тому «Історії Української РСР» за співавторством та редакцією історика (видання російською мовою було в 1982 р.), де у відповідних розділах і параграфах за його авторством також розглядалися різні аспекти соціально-економічної історії¹⁶⁴. Однак основний матеріал – в цілому тотожний матеріалу його

посібника з економічної історії 1970 р. – було викладено в розділах I-го тому «Історії народного господарства Української РСР». У них висвітлювалися такі теми: господарська історія українських земель за доби первісно-общинного ладу і зародження класового суспільства, розвиток сільського господарства і еволюція аграрних відносин у XVIII ст., зрушення капіталістичного характеру в розвитку промисловості і початок мануфактурного періоду¹⁶⁵.

Як зауважує В. Яремчук, концепція В. Голобуцького про ранній розвиток капіталізму в Україні (підтримана і розвинена в працях М. Брайчевського, О. Компан, О. Пономарьова), висловлена в його творах (передусім з економічної історії) аргументувала «суголосність плину української і європейської історії», спростовувала тезу офіційної радянської історіографії про тісну інтегрованість України і Росії та ексклюзивне історичне місце у цьому «старшого брата»¹⁶⁶. А, отже, вона мала важливе політично-громадське звучання і значення.

* * *

Отже, за своє довге творче життя В. Голобуцький створив чимало вартісних історичних праць, яких умовно можна віднести до трьох тематичних напрямів. Утім, у цілому в його доробку домінують теми з історії українського козацтва. Хоча наукову творчість історика можна поділити на шість хронологічних періодів, але слід зауважити, що п'ять останніх, коли вчений жив і працював в УРСР, складають один зрілий період його творчості. Варто зазначити, що найбільш плідними були так звані перший (кінець 1940-х – початок 1960-х рр.) і другий (1970-ті – перша половина 1980-х рр.) академічні періоди (тобто, третій і п'ятий згідно нашої періодизації).

Аналіз праць В. Голобуцького дозволяє зробити висновок, що найбільш значущим доробком вченого з усіх його монографій стали три – «Черноморское казачество», «Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період» і «Запорозьке козацтво» (2-е вид.). Вони до цих пір не втратили своєї наукової (а у випадку з останньою книгою – і суспільно-громадської) актуальності і значення. Якщо виділити головні риси в названих книгах, то слід зазначити, що перша з названих монографій характеризується унікальністю джерельної бази, друга – концептуальними підходами, а третя – синтетичністю наративу.

Дві його основні монографії безпосередньо повстали з кандидатської (монографія «Дипломатическая история Освободительной войны

українського народу 1648–1654 гг.») і докторської («Черноморское казачество») дисертацій. Однак, час від задуму до виходу в світ даних монографій зайняв десятки років. Головні положення і висновки цих та інших монографій вченого було викладено в численних статтях, апробовано на наукових форумах і в студентській аудиторії. Робота над основними монографіями призвела історика до створення інших наукових і популярних праць, які стали ніби побічним продуктом.

У цілому, погоджуємося з висновками В. Яремчука про те, що своїми науковими і популярними творами, передусім монографіями, В. Голобуцький (як і ряд інших українських радянських істориків) намагався «розширити інтелектуальні обрії історичної науки в УРСР, поборювати примітивізм». Головне – він захищав «питому українські компоненти в офіційному образі історії України», але враховуючи умови, вдавався до тактичної мімікрії, камуфляжу, приховування поглядів тощо¹⁶⁷.

Наприкінці зауважимо, що затягування з різних причин на довгі роки виходу монографій В. Голобуцького безпосередньо відобразалося на його науковій діяльності і кар'єрі (невчасний вихід книг, зокрема, міг вплинути на шанси проходження його кандидатури на виборах членів-кореспондентів АН УРСР, отримання державних премій), погіршувало його морально-психологічний стан, відповідно послаблювало стимули до подальшої продуктивної праці тощо. Вчений постійно вимушений був коригувати поточні і перспективні плани своєї науково-дослідної роботи, що безумовно не сприяло повнішому розкриттю його талантів і здібностей. Вочевидь, значний негативний вплив на продуктивність дослідної роботи В. Голобуцького, на підготовку ним вартісних праць відіграв фактор перманентних негараздів зі здоров'ям, особливо із зором.

Примітки до III-го розділу

¹ Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький) // Історичний журнал. – 2003. – № 4-5. – С. 123.

² АРАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Ед. хр. 64. – Л. 3.

³ Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – С. 3.

⁴ Голобуцький В.А. К истории дипломатических сношений Московского правительства с Богданом Хмельницким в начальный период (1648 г.) // Ученые записки Ленинградского государственного пединститута им. А. И.

Герцена. – Т. 39. – Л., 1941. – С. 120–133; *Его же*. Уничтожение Запорожской Сечи и начало образования Черноморского казачьего войска // Комсомолец (м. Краснодар). – 1941. – 23 марта; *Его же*. Образование Черноморского казачьего войска // Комсомолец – 1941. – 2 апр.; *Его же*. О социальных отношениях в Черноморьи // Комсомолец. – 1941. – 16 мая; *Его же*. «Персидский бунт» 1797 года // Комсомолец. – 1941. – 1 июня.

⁵ Голобуцкий В.А. Социальные отношения в Запорожье XVIII в. // ВИ. – 1948. – № 9. – С. 71–84; *Його ж*. Чорноморське козацтво за Бугом. (До питання про соціально-економічний розвиток степової України наприкінці XVIII ст.) // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. / Ред. кол.: О. К. Касименко (відп. ред.) та ін. – Т. 4. – К., 1952. – С. 133–157; *Его же*. К вопросу о социально-экономических отношениях на Запорожье во II половине XVIII в. // ИЗ. – Т. 44. – М., 1953. – С. 231–252.

⁶ *Яремчук В*. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – Острог: Вид-во Нац. Ун-ту «Острозька академія», 2009. – С. 167.

⁷ Шмидт С.О. О методике выявления и изучения материалов по истории советской исторической науки // Труды МГИАИ. – Т. 22. – М., 1965. – С. 33.

⁸ *Найденов М.Е*. Проблемы периодизации советской исторической науки // История СССР. – 1961. – №1. – С. 95.

⁹ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 733. – Арк. 1–24; Там само. – Од. зб. 763. – Арк. 33.

¹⁰ Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. – 1966. – №3. – С. 126–127.

¹¹ НАРТ. – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 102. – Л. 9.

¹² Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 28 – Л. 1.

¹³ Там же. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 81.

¹⁴ АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 7.

¹⁵ ГАКК. – Ф. 1700. – Оп. 2. – Ед. хр. 926 г., т. 5. – Л. 119; См. также: *Екатеринодар – Краснодар. Два века города в датах, событиях, воспоминаниях... Материалы к Летописи* / Ред. Составитель И.Ю. Бондарь (ЦДНИКК). Коллектив авторов. – Краснодар, 1993. – С. 661.

¹⁶ ГАКК. – Ф. 1700. – Оп. 2. – Ед. хр. 1056. – Л. 33-58; Там же. – Ед. хр. 1178. – Л. 89.

¹⁷ Див.: *Путеводитель по государственным архивам Краснодарского края* / Под. ред. Г.Т. Чучмай, А.С. Азаренковой. – Краснодар, 1963. – С. 64–66.

¹⁸ *Государственная архивная служба Краснодарская края. К 85-летию создания* / Сост. И.Ю. Бондарь, А.М. Беляев. – Краснодар, 2005. – С. 232.

¹⁹ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 214. – Арк. 26.

²⁰ АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 7.

²¹ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 329. – Арк. 4.

²² Там само. – Од. зб. 295. – Арк. 52.

- ²³ Там само. – Од. зб. 285. – Арк. 26.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само. – Од. зб. 342. – Арк. 83.
- ²⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Од. зб. 2718. – Арк. 21–22.
- ²⁷ АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 7.
- ²⁸ Там же.
- ²⁹ *Брачев В.С., Дворниченко А.Ю.* Кафедра русской истории Санкт-Петербургского университета (1834–2004). – Спб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. – С. 253–255.
- ³⁰ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 365. – Арк. 35–41(зв.).
- ³¹ Там само. – Од. зб. 411. – Арк. 98–101.
- ³² Там само. – Од. зб. 464. – Арк. 28.
- ³³ Там само. – Од. зб. 285. – Арк. 29.
- ³⁴ Там само. – Од. зб. 464. – Арк. 62.
- ³⁵ *Голобуцкий В.А.* Черноморское казачество. – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956. – С. 16–110.
- ³⁶ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 455. – Арк. 363.
- ³⁷ Там само. – Од. зб. 476. – Арк. 164.
- ³⁸ Там само. – Од. зб. 346. – Арк. 58, 82.
- ³⁹ Там само. – Од. зб. 457. – Арк. 83, 108.
- ⁴⁰ Там само. – Од. зб. 521. – Арк. 23–24; Там само. – Од. зб. 519–520. – Арк. 5.
- ⁴¹ Там само. – Од. зб. 596–597. – Арк. 13(зв.).
- ⁴² *Голобуцкий П. В.* Післямова // *Голобуцький В.О.* Чорноморське козацтво. – Дніпропетровськ: Січ, 2008. – С. 479.
- ⁴³ АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 17–17(зв.), 20 (зв.).
- ⁴⁴ *Голобуцкий В.А.* Социальные отношения в Запорожье XVIII в.; *Його ж.* Чорноморське козацтво за Бугом. (До питання про соціально-економічний розвиток степової України наприкінці XVIII ст.); *Его же.* К вопросу о социально-экономических отношениях на Запорожье во II половине XVIII в.; *Его же.* Беглые и крепостные на Кубани в дореформенный период // Ученые записки Казанского государственного университета им. В. И. Ульянова-Ленина. – Т. 114. – кн. 8. / Юбилейный (1804–1954) сборник. – Казань: КГУ, 1954. – С. 267–285; *Його ж.* До історії соціально-економічного розвитку Запоріжжя після зруйнування Січі // Наукові записки ЧДУ. – Т. 18. – Серія історичних наук. – Вип. 1 / Ред. кол.: Алегберлі М. К. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1956. – С. 3–21.
- ⁴⁵ *Козирев В.* Запорізька спадщина Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX століття. – Запоріжжя: Запорізький НТ ім. Я. Новицького, 2006. – С. 18–19.
- ⁴⁶ *Пронштейн А.П.* [Рец.]; *Голобуцкий В.А.* Черноморское казачество. – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956 // ВИ. – 1957. – № 4. – С. 157.

⁴⁷ *Компан О.С.* Книга про чорноморське козацтво. [Рец.: Голобуцкий В.А. Черноморское казачество. – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956] // УІЖ. – 1958. – № 1. – С. 143.

⁴⁸ *Ратушняк В.Н.* В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества // Проблемы историографии и культурного наследия народов Кубани дореволюционного периода. Сб. науч. трудов. – Краснодар: Кубанский государственный ун-т., 1991. – С. 106.

⁴⁹ Див.: *Чунтулов В.Г., Вовк А.А.* Історичне дослідження про чорноморське козацтво. [Рец.: Голобуцкий В. А. Черноморское казачество. – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956] // Вісник Академії наук УРСР. – 1956. – № 11. – С. 74.

⁵⁰ *Компан О.С.* Книга про чорноморське козацтво. – С. 140.

⁵¹ *Шевченко Г.Н.* М.В. Покровский – исследователь истории черноморского казачества // Вопросы историографии и истории Северного Кавказа XVIII – начала XX в. (Памяти М.В. Покровского) / Редкол.: В.Н. Ратушняк и др. – Краснодар: Кубанский государственный ун-т, 1997. – С. 42–43.

⁵² *Пронштейн А.П.* [Рец.]: Голобуцкий В.А. Черноморское казачество. – С. 161; *Ратушняк В.Н.* В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества. – С. 106–107.

⁵³ *Компан О.С.* Книга про чорноморське козацтво. – С. 140.

⁵⁴ *Историография истории Украинской ССР* / Ред. кол. И. С. Хмель (отв. ред.) и др. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 132.

⁵⁵ Див.: *Чунтулов В.Г., Вовк А.А.* Історичне дослідження про чорноморське козацтво. – С. 74.

⁵⁶ *Ратушняк В.Н.* В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества. – С. 99.

⁵⁷ *Ратушняк В.Н.* Исследователь истории казачества // Кубанский краевед. Вып. 3. – Краснодар: Краснодарское книжное изд-во, 1992. – С. 139.

⁵⁸ Див., напр.: *Ратушняк В.Н.* В. А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества. – С. 99–107; *Ратушняк В.Н.* Исследователь истории казачества. – С. 132–141; *Жукова А.С.* О взглядах Ф.Е. Щербины и В.А. Голобуцкого на некоторые вопросы предистории Екатеринодара // Тезисы научно-практической конференции, посвященной 210-летию города Краснодара (13 сентября 2003 г.). «Екатеринодар-Краснодар. 1793–2003. Вчера, сегодня, завтра». – Краснодар: ООО «Фирма «НСС», 2003. – С. 150–153; *Бачинська О.А.* Розділ 17. Козацтво в системах Російської і Турецької імперій // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2. – С. 339; *Авраменко А.М., Фролов Б.Є, Чумаченко В.К.* Розділ 18. Козацьке військо на Кубані // Там само. – С. 367, 372, 373; *Матях В.М.* Розділ 21. Козакознавчі студії в українській історіографії // Там само. – С. 525.

⁵⁹ Авраменко А.М., Фролов Б.Є, Чумаченко В.К. Розділ 18. Козацьке військо на Кубані. – С. 373.

⁶⁰ Ратушняк В.Н. В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества. – С. 100.

⁶¹ Див.: Чунтулов В.Г., Вовк А.А. Историчне дослідження про чорноморське козацтво. – С. 7174; Winter E. Die Geschichte des kozsakcutums // Zeitschrift für slawistik. Bd. I., Heft I. – Berlin, Akademie-Verlag, 1958. – S. 135–136; Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. – Нью-Йорк: Організація оборони 4-х свобод України, 1963. – С. 69–72; Чунтулов В. Серьезный труд по истории казачества [Рец.: Голобуцкий В.А. Черноморское казачество. – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956] // Советская Украина. – 1956. – Кн. 11. – С. 185–187; Литвинов В. Цінна праця з історії чорноморського козацтва. [Рец.: Голобуцкий В. А. Черноморское казачество. – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956] // Радянська Буковина. – 1956. – 8 лютого. – С. 3; Літаш І. Книга про чорноморське козацтво. [Рец.: Голобуцкий В. А. Черноморское казачество. – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956] // Радянський Крим. – 1957. – 31 серпня. – С. 4 тощо.

⁶² Голобуцкий В.А. К вопросу о социально-экономических отношениях на Запорожье во II половине XVIII в. // ИЗ. – Т. 44. – М., 1953. – С. 231–252; Его же. Гайдамацкое движение на Запорожье во время «Коліївщини» и крестьянского восстания под предводительством Е. И. Пугачева // ИЗ. – Т. 55. – М., 1956. – С. 310–343; Его же. Запорожье в XVIII в. // Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во II-й пол. XVIII в. / Под ред. А.И. Барановича и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – С. 585–592.

⁶³ Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – К.: Госполитиздат УССР, 1957. – С. 3; Матях В.М. Розділ 21. Козакознавчі студії в українській історіографії. – С. 497.

⁶⁴ Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – С. 67.

⁶⁵ Сас П.М. Політико-правові засади військової служби запорожців та грошова винагорода їм за участь у Хотинській війні 1621 р. // УІЖ. – 2005. – № 6. – С. 8.

⁶⁶ Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – С. 264.

⁶⁷ Там же. – С. 278.

⁶⁸ Историография истории Украинской ССР. – С. 75.

⁶⁹ Там же. – С. 67.

⁷⁰ Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. – С. 69–71; Голобуцкий В.О. Запорозьке козацтво на початку XVIII ст. // 250 років Полтавської битви. 1769–1959. Зб. ст. / Відп. ред. В. А. Дядиченко. – К., 1959. – С. 106–120.

⁷¹ Дядиченко В. Книга о запорожском казачестве. [Рец.: Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – К.: Госполитиздат УССР, 1957] // Коммунист України. – 1957. – № 8. – С. 78.

⁷² *Олійник Л.В.* Місце і роль Запорізької Січі в історії України [Рец.: В. А. Голобуцький. Запорозьке казачество, Госполитиздат УССР, К., 1957, 462 стор.] // УІЖ. – 1957. – №1. – С. 156–160; *Дядиченко В.* Книга о запорожском казачестве. – С. 71–78; *Winter E.* Die Geschichte des kozsackutums. – S. 135–136; *Лаута С.* Книга про запорізьке козацтво // Вечірній Київ. – 1957. – 8 червня. – С. 4. *Фединишинець Ф., Гонтарев І.* Цінна, потрібна книга // Закарпатська правда. – 1957. – 26 липня. – С. 3.

⁷³ *Bilas L.* How History is Written in Soviet Ukraine (Commen's on V.A. Holobutsky's Book «The Zaporozhian Cossacks, Kyiv, 1957»). – P. 39–47.

⁷⁴ *Оглоблин О.* Думки про сучасну українську советську історіографію. – С. 30–33, 84.

⁷⁵ *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – С. 154–155.

⁷⁶ *Олійник О.Л.* Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734–1775). – Запоріжжя: Дике поле, 2005. – С. 21.

⁷⁷ *Калакура Я.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – С. 349.

⁷⁸ Приватний архів П.В. Голобуцького. – М.Ю. Брайчевський. Рецензія на монографію В.О. Голобуцького «Запорозьке козацтво» (видання друге, перероблене і доповнене). – Машинопис. 18.12.1990 р. – Арк. 2.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Див.: *Голобуцький П.В.* Голобуцький Володимир Олексійович // Джерелознавство історії України. Довідник. – К.: Ін-т археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1998. – С. 159.

⁸¹ Пор.: *Голобуцький В.А.* Запорозьке казачество. – 462 с.; *Голобуцький В.О.* Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.

⁸² Приватний архів П.В. Голобуцького. – М.Ю. Брайчевський. Рецензія на монографію В.О. Голобуцького «Запорозьке козацтво» (видання друге, перероблене і доповнене). – Машинопис. 18.12.1990 р. – Арк. 2.

⁸³ Пор.: *Голобуцький В.О.* Запорозьке козацтво. – С. 121–140; *Винар Л.* Князь Дмитро Вишневецький. – Мюнхен. – 1965. – С. 100–101; *Дзира Я.* Хроніка Мартина та Йоахима Бельських про історію козацтва // Україна: наука і культура. – 1991. – Вип. 25. – С. 134; *Сергійчук В.* Байда-Вишневецький – ратник української землі // Дніпро. – 1989. – №2. – С. 132.

⁸⁴ Приватний архів П.В. Голобуцького. – М.Ю. Брайчевський. Рецензія на монографію В.О. Голобуцького «Запорозьке козацтво» (видання друге, перероблене і доповнене). – Машинопис. 18.12.1990 р. – Арк. 3.

⁸⁵ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 285. – Арк. 29.

⁸⁶ Там само. – Од. зб. 666. – Арк. 2.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само. – Од. зб. 667. – Арк. 73–73(зв.).

- ⁸⁹ Там само. – Од. зб. 730. – Арк. 5; Там само. – Од. зб. 693 – Арк. 5–6.
- ⁹⁰ Там само. – Од. зб. 632. – Арк. 56–56(зв.).
- ⁹¹ *Бенькевич Г.А.* Исторична література в плані видавництва АН УРСР на 1960 р. // УІЖ. – 1960. – №1. – С. 154.
- ⁹² *Голобуцький В.О.* Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775 рр. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 415 с.
- ⁹³ Див., історіографічний огляд на цю тему: *Голобуцький В.О.* Запорозьке козацтво. – С. 64–66.
- ⁹⁴ *Кириченко М.* Соціально-політичний устрій Запорожжя. – Харків; Дніпропетровськ: ДВОУ, 1931. – С. 23.
- ⁹⁵ *Голобуцький В.О.* Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775 рр. – С.5–57.
- ⁹⁶ Там само. – С.58–107.
- ⁹⁷ Там само. – С.108–134.
- ⁹⁸ Там само. – С.135–161.
- ⁹⁹ Там само. – С.162–205.
- ¹⁰⁰ *Олійник О.Л.* Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734–1775). – С. 20–21.
- ¹⁰¹ *Голобуцький В.О.* Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775 рр. – С.206–269.
- ¹⁰² Там само. – С.261–281.
- ¹⁰³ *Дядиченко В.А.* [Рец.]: Голобуцький В.А. Запорожская Сечь в последнее время своего существования. 1734 – 1775. – К.: Изд-во АН УССР, 1961. – на укр. яз. // ВИ. – № 2. – С. 149.
- ¹⁰⁴ Там само. – С.282–314.
- ¹⁰⁵ Там само. – С.315–364.
- ¹⁰⁶ *Бойко І.Д.* [Рец.]: В.О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734 – 1775. К., 1961, 415 стор. // Доповіді АН УРСР. – 1962. – № 7. – С. 978.
- ¹⁰⁷ *Голобуцький В.О.* Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775 рр. – С.365–411.
- ¹⁰⁸ Див.: *Голобуцький В.О.* Запорозьке козацтво. – С. 3.
- ¹⁰⁹ Див.: Бойко І.Д. [Рец.]: В.О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775. – С. 976–978; *Дядиченко В.А.* [Рец.]: Голобуцький В. А. Запорожская Сечь в последнее время своего существования. – С. 148–150; *Кравців Б.* Під безперервним тиском // Сучасність. – 1962. – № 2. – С. 115–117; *Тимошенко В.* Трилогія о запорожских казаках. [Рец.: Голобуцький В. А. Запорожское казачество. – К.: Госполитиздат УССР, 1957; Його ж. Черноморское казачество. – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1956; Його ж. Запорізька Січ в останні роки свого існування. 1734–1775. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1961] // Советская Украина. – 1962. – № 6. – С. 181–183; *Историкография истории Украинской ССР.* – С. 101.

¹¹⁰Бойко І.Д. [Рец.]: В.О. Голобуцький. Запорізьська Січ в останні часи свого існування 1734–1775. – С. 978.

¹¹¹Кравців Б. Під безперервним тиском // Кравців Б. Зібрання творів. Т. 3. Публіцистика, проза / Упор. Б. Бойчук. – К.: Світовид, 1994. – С. 244.

¹¹²Там само. – С. 244, 246.

¹¹³Бойко І.Д. [Рец.]: В.О. Голобуцький. Запорізьська Січ в останні часи свого існування 1734–1775. – С. 976, 978.

¹¹⁴Приватний архів П.В. Голобуцького. – М.Ю. Браїчевський. Рецензія на монографію В.О. Голобуцького «Запорозьке козацтво» (видання друге, перероблене і доповнене). – Машинопис. 18.12.1990 р. – Арк. 1.

¹¹⁵Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. – С. 349.

¹¹⁶Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький). – С. 122.

¹¹⁷Голобуцький В.А. Черноморское казачество. – С. 86–110; *Его же*. Запорозькое казачество. – С. 406–423; *Його ж*. Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734–1775 рр. – С. 396–411.

¹¹⁸Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. – С. 524–537.

¹¹⁹Там само. – С. 528.

¹²⁰Там само. – С. 536–537.

¹²¹Юсов С. Взаємини В. Голобуцького і М. Рубінштейна в контексті наукових зацікавлень вчених (погляд з ракурсу епістолярних джерел) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – К.: ІУ НАНУ, 2005. – Вип. 8. – С. 249.

¹²²АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 11.

¹²³НА ІУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 395. – Арк. 107.

¹²⁴АРАН. – Ф. 693. – Оп. 4. – Ед. хр. 176. – Л. 11(об.).

¹²⁵НИОР РГБ. – Ф. 521. – К. 25. – Ед. хр. 34. – Л. 2.

¹²⁶Голобуцький В.А. Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – К.: Госполитиздат УССР, 1962. – 360 с.

¹²⁷НИОР РГБ. – Ф. 521. – К. 25. – Ед. хр. 34. – Арк. 2.

¹²⁸Голобуцький В.О. Про політичну діяльність Богдана Хмельницького напередодні і на початку визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. // 300 років возз'єднання України з Росією / Науковий збірник Чернівецького держуніверситету. – Львів, 1954. – С. 9–36; *Його ж*. Між Замостям і Зборовом. Із історії дипломатичних відносин у період визвольної війни українського народу проти панської Польщі (листопад 1648 – серпень 1649 рр.) // Доповіді ювілейної наукової сесії Київського держпедінституту ім. О. М. Горького. – К., 1954. – С. 19–38; *Його ж*. Земський собор 1 жовтня 1653 р. і здійснення його рішень про возз'єднання України з Росією. (З історії дипломатичних відносин) // Історичне значення взз'єднання України з Росією. – К., 1954. – С. 67–89; *Его же*. К вопросу о дипломатической борьбе Богдана Хмельницкого за воссоединение Украины с Россией // ИЗ. – Т. 47. – М., 1954. – С. 224–258; *Его же*. Из истории дипломатической борьбы в период освободительной

украинского народа 1648–1654 гг. (Между битвой под Зборовом и Земским собором 19 февраля 1651 г.) // Научные записки Киевского финансово-экономического института. – К., 1955. – №4. – С. 66–193.

¹²⁹Ковальський Н.П., Назаренко Ю.В. Русско-украинские политические связи середины XVII века в исследованиях проф. В.А. Голобуцкого // Некоторые вопросы отечественной историографии и источниковедения: Сб. н. тр. – Днепропетровск, 1976. – Вып. 3 – С. 99.

¹³⁰Голобуцький В.О. Про політичну діяльність Богдана Хмельницького напередодні і на початку визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. – С.9, прим.1.

¹³¹Голобуцький В.А. Россия и освободительная война украинского народа 1648–1654 гг. – К.: Госполитиздат УССР, 1954. – 100 с. (Україномовний варіант: *Його ж.* Росія і визвольна війна українського народу 1648–1654 гг. – К.: Держполітвидав, 1954. – 95 с.); *Его же.* Богдан Хмельницький – верный сын украинского народа. – К.: Госполитиздат УССР, 1954. – 53 с.; *Его же.* Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого (1648–1654 гг.). – М.: Госполитиздат, 1954. – 160 с.; *Бойко И., Голобуцкий В., Гуслистый К.* Воссоединение Украины с Россией. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 112 с.; *Голобуцкий В.А.* Россия и освободительная война украинского народа 1648–1654 гг. // ВИ. – 1954. – № 1. – С.80–95.

¹³²Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький). – С. 119–121.

¹³³Ковальський Н.П., Назаренко Ю.В. Русско-украинские политические связи середины XVII века в исследованиях проф. В.А. Голобуцкого. – С. 100.

¹³⁴Див.: НИОР РГБ. – Ф. 521. – К. 23. – Ед. хр. 13. – 5 лл.

¹³⁵Там же. – К. 25. – Ед. хр. 34. – Арк. 3–4.

¹³⁶Назаренко Ю.В. Освещение русско-украинских связей периода освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. в советской историографии середины 50-х – начала 60-х годов XX в. // Некоторые вопросы социально-экономической и политической истории Украинской ССР. Вып. 4. – Днепропетровск, 1973. – С. 184.

¹³⁷Зимин А.А. [Рец.]: Голобуцкий В.А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа. 1648–1654 гг. – К.: Госполитиздат УССР, 1962 // ВИ. – 1964. – № 2. – С. 138.

¹³⁸Голобуцький В.А. Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – С. 115.

¹³⁹Там же. – С. 135.

¹⁴⁰Там же. – С. 207.

¹⁴¹Там же. – С. 246.

¹⁴²Там же. – С. 268–301.

¹⁴³Там же. – С. 303–333.

¹⁴⁴Там же. – С. 335–355.

¹⁴⁵Зимин А.А. [Рец.]: Голобуцкий В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа. 1648–1654 гг. – С. 137–139; Позняк В. Сторінки славного минулого. [Рец.: Голобуцкий В. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 гг. – К.: Госполитиздат УССР, 1962] // Радянська Україна. – 1962. – 3 жовтня. – С. 3.

¹⁴⁶Ясь О. Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок ХІХ – кінець 80-х років ХХ століття) // Переяславська рада 1654 року. (Історіографія та дослідження) / Редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 590.

¹⁴⁷Матях В.М. Розділ 21. Козакознавчі студії в українській історіографії. – С. 525.

¹⁴⁸Историография истории Украинской ССР. – С. 67.

¹⁴⁹ДАК. – Ф. Р-871. – Оп. 20. – Од. зб. 834. – Арк. 61.

¹⁵⁰Там само. – Од. зб. 1132. – Арк. 48–49.

¹⁵¹Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. [Навч. посібник для студ. економ. спец. вузів]. – К.: Вища школа, 1970. – 298 с.

¹⁵²Див., напр.: Б. В. [Рец.]: Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. – Київ, В-во “Вища школа”, 1970, 299 стор. // Український історик. – 1971. – № 1-2. – С. 130; Голобуцький І.В. Освещеніе проблем промисленого производства на Украине XVI – XVIII вв. в советской экономической литературе 50-х – 70-х годов // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Республ. міжвідом. зб. Вип. 9 / [Редкол.: В.С. Жученко (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 162, 165; Дерев'якин Т. Дослідження з економічної історії Української РСР. [Рец.: Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. [Навч. посібник для студентів екон. спеціальностей вузів]. – К., „Вища школа”, 1970] // Економіка Радянської України. – 1971. – № 3. – С. 89–90; Жученко В. Внесок в історико-економічну науку. [Рец.: Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. [Навч. посібник для студентів екон. Спеціальностей вузів]. – К., «Вища школа», 1970] // Друг читача. – 1971. – 16 лютого. – С. 3; Михайлина П., Пономарьов О. [Рец.]: Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. [Навч. посібник для студентів екон. Спеціальностей вузів]. – К., „Вища школа”, 1970 // Радянська Буковина. – 1971. – 23 січня. – С. 3; *Историография истории Украинской ССР.* – С. 62, 64, 66, 67, 102; Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький). – С. 122; Гуржій О.І. Порини. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. – 2008. – С. 146–147.

¹⁵³Историография истории Украинской ССР. – С. 106.

¹⁵⁴Приватний архів П.В. Голобуцького. – М.Ю. Брайчевський. Рецензія на монографію В.О. Голобуцького «Запорозьке козацтво» (видання друге, перероблене і доповнене). – Машинопис. 18.12.1990 р. – Арк.5.

- ¹⁵⁵ Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький). – С. 122.
- ¹⁵⁶ Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. – С. 113.
- ¹⁵⁷ *Историография истории Украинской ССР.* – С. 102.
- ¹⁵⁸ Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький). – С. 124.
- ¹⁵⁹ Гуржій О.І. Порини. – С. 146.
- ¹⁶⁰ Див., напр.: Гуржій А.И. Эволюция феодальных отношений на Левобережной Украине в первой половине XVIII в. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 11, 17.
- ¹⁶¹ Лукашевич Л.М. Україна: історико-економічний огляд. Монографія. – К.: МАУП, 1997. – С. 2.
- ¹⁶² Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 10.
- ¹⁶³ *Экономическая история СССР. Учебник для экономических вузов /* Под ред. В. Т. Чунтулова. – М.: Высшая школа, 1978. – С. 191–220.
- ¹⁶⁴ Голобуцький В.О. Розд. II. Соціально-політичне становище українських земель і боротьба народних мас проти феодалізму і чужоземного гніту в другій пол. XIV – першій пол. XVI ст.: § 6. Виникнення козацтва. Утворення Запорізької січі // *Історія Української РСР: У 8-и тт. 10 кн. / [Гол. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (гол. ред.) та ін.]*. – Т. I. Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). – Кн. 2. Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної боротьби (друга половина XII – перша половина XVII ст.) / [Ред. кол.: В.О. Голобуцький (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 116–125; *Його ж.* Розд. V. Антифеодальна і визвольна боротьба народних мас України (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.): § 3. Реєстрове козацтво і соціальні суперечності в його середовищі // Там само. – С. 207–214; *Його ж.* Розд. V. Антифеодальна і визвольна боротьба народних мас України (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.): § 4. Селянсько-козацькі повстання кінця XVI ст. // Там само. – С. 214–228; *Його ж.* Розд. V. Антифеодальна і визвольна боротьба народних мас України (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.): § 6. Боротьба Українського народу проти панської Польщі та турецьких і татарських загарбників на початку XVII ст. // Там само. – С. 237–252; *Його ж.* Розд. V. Антифеодальна і визвольна боротьба народних мас України (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.): § 7. Селянсько-козацькі повстання в 20-30-х рр. XVII ст. // Там само. – С. 252–271.
- ¹⁶⁵ Голобуцький В.О. Розділ I. Господарська історія українських земель за доби первісно-общинного ладу і зародження класового суспільства // *Історія народного господарства Української РСР: В 3-х тт., 4-х кн. / [Гол. ред. кол.: І.І. Лукінов (гол. ред.) В.О. Голобуцький та ін.]*. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. I: Економіка досоціалістичних формацій / [Ред. кол.: Б.І. Дерев'янкін (відп. ред.), В.О. Голобуцький та ін.]. – С. 22–58; *Його ж.* Розділ V. Економічний розвиток України в умовах розкладу феодально-кріпосницької системи

господарства і розвитку капіталістичних відносин (XVIII ст.): § 2. Розвиток сільського господарства. Еволюція аграрних відносин // Там само. – С. 169–178; *Його ж.* Розділ V. Економічний розвиток України в умовах розкладу феодально-кріпосницької системи господарства і розвитку капіталістичних відносин (XVIII ст.): § 3. Прогресивні зрушення в розвитку промисловості. Початок мануфактурного періоду // Там само. – С. 180–200.

¹⁶⁶*Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. – С. 340–343.

¹⁶⁷Там само. – С. 164.

Висновки

Соціально-культурні фактори і оточення від початку життя вченого і впродовж його молодих років відігравали кардинальну роль у формуванні його особистості, світогляду, майбутніх наукових зацікавлень. Початкове формування особистості В. Голобуцького відбувалося в освіченому середовищі, оскільки його батьки були вчителями. Особливості цьому формуванню надавало те, що батько був священиком, а мати – дворянкою. Дотичність В. Голобуцького до церковного середовища (а точніше – до його негараздів) у дитинстві та юності вплинула на формування його світоглядних уявлень як анти-релігійних.

Встановлено, що соціальне походження історика більшу частину його життя тяжіло як «дамоклів меч» над його науковою і педагогічною кар'єрою. Воно певною мірою вплинуло на життєві колізії зі здобуттям вищої освіти, а також визначило його довготривалий (порівняно) шлях у науку. Необхідність здобуття вищої освіти для здійснення омріяних планів стати викладачем і науковцем призвело до камуфлювання В. Голобуцьким свого соціального походження. Заслужити «путівку до життя» він міг, зокрема, активною роботою в органах політпросвіти. Обставини часу, пов'язані з політикою більшовиків і соціальним походженням В. Голобуцького, визначили зміну місць проживання майбутнього вченого та перипетії з отриманням ним вищої освіти. Остання дісталася історикові у важкій боротьбі зі штучно створеними режимом перепонами.

У становленні В. Голобуцького як вченого і педагога велику роль відіграли російські виз, де він навчався у 1926–1930 рр., розташовані в центрах козацьких регіонів – Краснодарі і Ростові-на-Дону. Уже в рік навчання в Краснодарському педінституті (1926–1927 рр.) починають визначатися наукові преференції історика (соціальна історія

козаччини), адже, він, зокрема, мав можливість познайомитися з документальною історією Чорноморського козачого війська. Подальше їх формування відбувається у ПКДУ (1927–1930 рр.), де В. Голобуцький зміг приступити під час краєзнавчої роботи до вивчення історії Донського і Кубанського козачих військ. Навчання в ПКДУ стало значним етапом у формуванні В. Голобуцького як історика, закріпило захопленість історією народного господарства (ще один напрям його майбутніх наукових досліджень). В ті роки почалося формування соціологічного стилю наукового мислення, притаманного вченому. Тут він мав можливість отримати різнобічну фундаментальну підготовку з соціально-економічної історії і з методики її викладання. Вагомий вплив на формування історика справили професори й викладачі цього вчз, зокрема, І. Козловський, М. Любич, С. Лозинський та ін. Більшість з них продовжували «шкільні» традиції Варшавського університету. Особливо значну роль у становленні В. Голобуцького як науковця відіграв І. Козловський. Останній, а також М. Любич були вихідцями з наукової історичної школи Київського університету Св. Володимира, а, отже, долучили В. Голобуцького до методичних та інших її надбань.

Кристалізація професійних уподобань молодого науковця, а саме історії козацтва, відбулася в роки навчання в аспірантурі та педагогічної роботи в Ленінграді в 1934–1937 рр. Вирішальну роль у закріпленні наукових пріоритетів В. Голобуцького відіграв його науковий керівник Б. Греков. Навчання в аспірантурі і праця на заочному секторі ЛДПІ завдяки викладачам і колегам (Є. Тарле, В. Струве, М. Лавров, В. Мавродін та ін.) стали для історика школою лекторської майстерності і науково-дослідницької роботи, а накопичені в цей час знання відкрили йому перспективи наукової творчості. На цьому етапі біографії вченого, він зав'язує дружні контакти з рядом провідних вчених СРСР, що мало свої наслідки в його подальшій науковій і педагогічній діяльності.

Іншим напрямом формування наукових інтересів В. Голобуцького став початок розробки теми Визвольної війни українського народу середини XVII ст., що її складова – дипломатична історія, стала предметом його кандидатської дисертації. В останній В. Голобуцький одним з перших долучився до створення нової історичної парадигми стосовно україно-російських взаємин середини XVII ст.: він, зокрема, дав оцінку україно-російському союзу 1654 р. в дусі формули

«найменшого зла», випередивши у часі появу цієї партійної конструкції.

Під час роботи у вчн РРСФР відбулося подальше формування і зростання професійних навичок і знань історика як педагога і науковця. Вчений під час роботи в 1937–1941 рр. в Краснодарі, одночасно з завідуванням і викладанням на кафедрі історії народів СРСР КрДП, впритул зайнявся архівними пошуками, що надали йому матеріал як для реконструкції соціальної історії Чорноморського війська, так і з історії інших козачих військ, зокрема й Запорізького Коша часів Нової Січі. Цей матеріал ліг в основу його докторської дисертації і найбільш вагомої монографії «Черноморское казачество», архівні напрацювання також були використанні і в інших його наукових працях, в тому числі – у монографіях.

В Краснодарі В. Голобуцький продовжив шліфування методики лекційної майстерності, навчаючись цьому у місцевих колег. Передусім, вагому роль у зростанні історика як педагога і лектора відіграв краснодарський науковець М. Покровський. Він же суттєво допоміг В. Голобуцькому у розшуку архівних матеріалів Чорноморського війська. Приклад співробітництва і допомоги з боку місцевого історика М. Покровського наглядно ілюструє роль та вплив соціокультурного (чи інтелектуального) середовища на становлення вченого.

Повернувшись на роботу до Ленінграда, В. Голобуцький приступив до написання другої кваліфікаційної роботи – на здобуття докторського ступеню. Проте війна надовго затримала завершення дисертації істориком. У результаті перебування його в блокадному місті погіршився стан здоров'я вченого (голод, контузія, малярія, погіршення зору тощо), що мало свої довготривалі наслідки.

У Казані, де опинився під час евакуації вчений, він продовжив поєднання своєї дослідницької роботи з викладанням у вищій школі. Він знову став завідуючим кафедри, що розширювало обсяги його праці, оскільки на додачу до наукової і викладацької діяльності йому доводилося займатися також адміністративно-організаційною, з чим він успішно справлявся. Окрім прямої науково-педагогічної роботи історик читав лекції колегам з інших факультетів, населенню міста, парт-апарату, бійцям радянської армії і т. п. Слід відзначити, що в Казані вчений читав спецкурс з історії України, що було його ініціативою і свідченням українського патріотизму.

Фаховий рівень колективу і традиції КазДУ були достатньо високими, щоби посприяти підвищенню професійно-педагогічного рівня В. Голобуцького. Соціально-культурне оточення в Казані в цілому сприяло зростанню історика як науковця і педагога. На В. Голобуцького мали інтелектуально-культурний вплив (очевидно – взаємний) О. Вознесенський, В. Адо, В. Отамановський, М. Чеботарьов та інші казанські колеги.

В Казані вчений удосконалив свій педагогічний хист та лекторську майстерність, а також методику викладання предметів. Під його керівництвом широко була поставлена самостійна робота студентів, зокрема, студентського наукового гуртка і кабінету історії СРСР. Збагаченню педагогічного досвіду вченого сприяли, зокрема, загальносоюзні наради істориків, у яких він постійно брав участь. На конференціях КазДУ він передусім апробував положення своєї докторської дисертації, яку успішно захистив 1947 р. у Ленінграді, де широко оприлюднив тези своєї концепції розвитку капіталістичних відносин на околицях Російської імперії, беручи за приклад розгляд окреслених процесів у Новій Запорозькій Січі і Чорноморському війську.

Наукова і педагогічна діяльність В. Голобуцького в Казані відбувалась у доволі несприятливих умовах, спричинених війною, холодними зимами, хворобами вченого, незадовільними побутовими умовами та іншими екстремальними і нормативними повсякденними та соціальними чинниками, що є промовистою ілюстрацією їх значення й ролі в історіографічному процесі, їхнього впливу на інтелектуальну біографію історика. Обставини, котрі ускладнювали його діяльність, стали, зокрема, фактором затримки написання докторської дисертації.

З 1947 р. розпочалася друга половина життя В. Голобуцького, пов'язана з роботою у вчн і в академічних інститутах УРСР. Хоча в Україну історик прибув як зрілий вчений і педагог, повністю його таланти і здібності розкрилися вже на Батьківщині. В цю добу найбільш плідними для наукової і педагогічної діяльності вченого стали відповідно періоди його роботи в Інституті історії АН УРСР (1947/49–1961 рр.) та в КІНГУ (1961–1971 рр.). В цілому наукова діяльність і творчість історика досягла великих успіхів в роки хрущовської «відлиги».

В чернівецький період В. Голобуцькому довелося ближче познайомитися з традиціями європейського університету. Етап роботи в ЧДУ став для вченого знаковим. Тут він отримав формальне

підтвердження свого статусу доктора наук і професора. Ще більш зрілих форм набрала його лекторська майстерність. Соціально-культурне середовище і побутові умови в цілому було позитивними для життя і діяльності В. Голобуцького. Однак, фактор його соціального походження в умовах повоєнних ідеологічних кампаній і репресій зберігав за собою перманентну загрозу стосовно нього і його родини. Також перебування на Буковині затьмарилося погіршенням здоров'я дружини і самого вченого. За таких обставин його морально-психологічне самопочуття було далеким від нормального стану, а це, в свою чергу, позначалося на його науковій і педагогічній діяльності.

Вирішення проблем з роботою і житлом у Києві в 1949 р. призвело до переїзду історика до столиці УРСР, де він тяжів працювати в зв'язку з своїми науковими зацікавленнями. Однією з причини переїзду стала також необхідність постійного лікування його дружини в столиці. Відтоді розпочалася його наукова і педагогічна діяльність у київських вnz – спочатку в КПДІ, а згодом у КФЕІ/КІНГ, що поєднувалася з роботою в Інституті історії та (до 1954 р.) з виїзним викладанням в ЧДУ.

Працюючи в київських вnz, у добу свого сумісництва історик проявив себе як талановитий педагог, лектор, методист, організатор наукової роботи. Він сприяв якісному зростанню рівня підготовки студентів, приділяючи особливу увагу організації можливостей для їх самостійної роботи. У КФЕІ/КІНГ історик розпочав свою продуктивну працю зі складання методичних розробок, підручників і посібників, публікувався у наукових виданнях вnz. Взаємно-корисною була співпраця професора В. Голобуцького зі своїми колегами, з частиною яких він підтримував дружні стосунки протягом багатьох років. Серед викладачів КПДІ, з якими в нього були найбільш дружні стосунки, слід назвати М. Марченка, а з викладачів КФЕІ/КІНГ – В. Чунтулова.

Наукова діяльність В. Голобуцького в Інституті історії АН УРСР у перший академічний період (1947/49–1961 рр.) була багатоаспектною і різноплановою. Вона припала на роки творчого злету вченого, коли він опублікував чи підготував більшість своїх фундаментальних праць. В інституті В. Голобуцький проявив себе не лише як продуктивний науковець, але й адміністратор і організатор науки, фахівець з підготовки наукових кадрів. Більшість років він пропрацював у відділі історії феодалізму.

Робота в академічному інституті розширила і поглибила досвід історика в науковій діяльності. Участь в різних формах наукової праці відшліфувала фахову майстерність В. Голобуцького. Адміністративні і організаторські його здібності найбільш розкрилися на посаді заввідділу історії феодалізму. Подальшому зростанню В. Голобуцького як науковця і організатора науки чимало сприяли його різнопланові контакти з колегами, передусім з Інституту історії. Плідним і взаємнокорисним було спілкування вченого з такими українськими істориками як М. Петровський, І. Крип'якевич, В. Отамановський, І. Гуржій, І. Бойко, В. Дядиченко, О. Касименко, О. Апанович, О. Компан, Ф. Шевченко та ін. Важливими для В. Голобуцького зокрема, і для вітчизняної науки в цілому, були його взаємини з російськими вченими – В. Мавродіним, М. Тихомировим, М. Рубінштейном та ін.

Наукова діяльність В. Голобуцького в Інституті історії – це передусім розробка планових науково-дослідних тем і підготовка монографій. За період роботи в академічному інституті він розробляв теми з історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст., соціально-економічних відносин на Запоріжжі (1734–1775 рр.), соціально-економічного розвитку Лівобережної України в другій половині XVIII ст. тощо. На початку 1950-х рр. вчений очолював міжвідомчу комісію з наукової підготовки відзначення 300-річчя приєднання України до Росії, попервах керував науковим колективом з підготовки багатотомного збірника документів і матеріалів «300-річчя приєднання України до Росії». Він також керував колективом з вивченням проблеми «Історія селянства і селянського руху на Україні», очолював науковий колектив зі створення I-го тому «Історії Києва» тощо.

В першу академічну добу біографії В. Голобуцького виходять (або були в цілому підготовлені до друку) його праці з усіх трьох тематичних напрямів його наукової творчості. Всього ж за роки наукової діяльності в Інституті історії В. Голобуцький опублікував біля тридцяти вартісних наукових і науково-популярних праць. Багато чого з запланованого вчений через колосальні навантаження в інституті і внз, а також через проблеми зі здоров'ям так і не зміг до кінця реалізувати.

Найбільше суспільно-громадське значення мали його праці з історії козацтва. Вони стали виявом «націоналізації» образу вітчизняної історії в добу хрущовської «відлиги», а В. Голобуцькому належала честь провідного інтерпретатора козачини в УРСР, щоправда речника

офіційної версії. Втім, він був одним з активних опонентів терміну «возз'єднання», але під тиском партійного диктату змушений був приєднатися до нової термінології.

В. Голобуцький брав дієву участь у різних формах обговорення наукових проблем: дискусіях, конференціях, нарадах тощо. Серед дискусій, що проходили на базі Інституту історії, вчений відзначився, зокрема в дебатах щодо виникнення Запорозької Січі і ролі Д. Вишневецького (1955 р.). Найбільш важливими республіканськими нарадами, в яких брав активну участь вчений, були такі: працівників суспільних наук (1958 р.), істориків-архівістів (1958 р.) та з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін (1959 р.).

Лібералізація радянського режиму в добу М. Хрущова сприяла також і можливості участі В. Голобуцького в закордонних наукових форумах. Так, вчений працював на двох наукових конференціях польських істориків (в 1957 р. та в 1958 р.). Найбільш значною подією в його науковому житті стала участь в роботі XI МКІН у Стокгольмі (1960 р.).

Окремим періодом у житті вченого стала його робота в КІНГУ на посаді завідуючого кафедрою історії народного господарства (1961–1971 рр.). Варто зазначити, що одним з головних факторів переходу історика на штатну посаду в цей заклад стала можливість отримання квартири. Дане десятиліття, що припало на його зрілі роки, стало вищим етапом його науково-педагогічної і педагогічної діяльності; воно характеризується надзвичайною ефективністю і результативністю практично у всіх напрямках. Історик, зокрема, розкрився як адміністратор, педагог і методист. Значних успіхів досягла його координаційна діяльність в ділянці науково-методичної роботи як на республіканському, так і на всесоюзному рівнях. Його наукова й науково-організаційна робота в цей період в цілому стала суттєвим внеском ученого у розвиток науки в КІНГУ і вітчизняної історії економіки.

Серед важливих досягнень В. Голобуцького і керованої ним кафедри у ділянці науково-педагогічної і методичної роботи були такі: розробка ним програми «Економічна історія СРСР», ініціювання і розробка разом с колегами спецкурсу «Історія народного господарства Української РСР», розробка і впровадження ним проблемного курсу історії народного господарства СРСР, створення ним посібника «Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період», розробка ним методичних вказівок з економічної історії для загальнонаукових

факультетів УРСР та ін. Вчений і його кафедра брали участь в організації наукових форумів. З них найважливішою стала ініціатива і сама організація проведення на базі КІНГУ Всесоюзної науково-методичної наради з економічної історії (травень 1965 р.).

Під час роботи в КІНГУ В. Голобуцький зміцнив наукові зв'язки не лише з дослідниками України й інших республік СРСР, але й з вченими соціалістичних країн. Серед українських і радянських вчених варто назвати професорів С. Борового (ОФЕІ), Д. Вірника (Інститут економіки АН УРСР) В. Мавродіна (ЛДУ), А. Погребинського (МФЕІ), І. Шемякина (МІНГ ім. Г.В. Плеханова) та ін. У самому КІНГУ щільно співпрацював з В. Голобуцьким професор В. Чунтулов. Найбільш тісні зв'язки серед зарубіжних науковців у В. Голобуцького були з Інститутом славистики Німецької АН і з його директором, професором Е. Вінтером.

Вчений проводив значну виховну роботу зі студентами, в тому числі – з іноземними. Вів також провів чимало заходів для покращення підготовки студентів у галузі науково-дослідної і самостійної роботи. Історик, зокрема, неодноразово брав участь в організації студентських наукових конференцій і/або ж керував на них секціями, налагоджував роботу студентського наукового гуртка тощо. Високим рівнем відрізнялася лекційна майстерність професора.

На роки роботи в КІНГУ припадає також апофеоз суспільно-громадської діяльності вченого, безпосередньо пов'язаної з його науковою і педагогічною працею. Значними були його заслуги у збереженні національно-культурної спадщини, зокрема, так званих «мість пам'яті», в першу чергу – тих, що мали стосунок до історії козаччини. В. Голобуцький брав активну участь в історико-пам'яткоохоронному русі. Свідченням авторитету і плідності вченого у цій галузі вітчизняної культури є його робота в Українській комісії ЮНЕСКО.

Другий академічний період (1972–1984 рр.) у науковій діяльності В. Голобуцького характеризується його продуктивною роботою в Інститутах економіки і історії АН УРСР. Окрім наукових текстів, опублікованих у вигляді статей і розділів в колективних творах, історик проводить значну редакторську роботу. Найбільшими досягненнями цього періоду стала участь у створенні (як редактора і автора) багатотомників – «Історії Української РСР» та «Історії народного господарства Української РСР».

Покинувши роботу в академічних закладах, у свої останні роки життя (1984–1993 рр.) В. Голобуцький, будучи майже сліпою людиною (хвороби очей переслідували його все життя в науці), не покидає улюблену науково-дослідницьку і наукову-популяризаторську роботу, а також продовжує готувати й художні твори. Лише смерть зупинила його діяльність на ниві української історичної науки і культури.

Передання досвіду науково-дослідної роботи молодшому поколінню істориків В. Голобуцький розпочав у Краснодарі. Залучення студентів до названої діяльності мало більші наслідки вже в казанський період. У КазДУ починають створюватися зачатки наукової школи вченого, але внаслідок від'їзду в Україну цей процес не мав вагомих наслідків. Учні В. Голобуцького стали відомими казанськими істориками – Г. Вульфсон, М. Муньков, М. Софронів, Г. Елерт та ін. Наукова і педагогічна школа В. Голобуцького на українському ґрунті розпочала формуватися в ЧДУ – на студентському рівні. Її подальший розвиток відбувалося вже в Києві – в Інституті історії і столичних виш. у 1950-х рр. Характерними рисами його роботи з учнями стало залучення їх до творчої лабораторії вчителя, різнопланова допомога їм на всіх стадіях підготовки кваліфікаційних робіт тощо. З числа відомих істориків – учнів вченого, що захистили кандидатські дисертації у цей період, слід назвати М. Алекберлі, П. Михайлину, О. Пономарьова, І. Рознера, І. Шульгу.

Завершальний етап складання наукової і педагогічної школи В. Голобуцького на українському ґрунті припадає на 1960-ті рр., коли він працював у КІНГУ. Наукова-дослідна робота його учнів проводилася під керівництвом вченого у річищі його наукових зацікавлень з соціально-економічної історії України XVIII ст. і здебільшого підпорядковувалася напрямкам колективних досліджень керованої ним кафедри. В цей період захистили докторські дисертації такі його учні, як І. Шульга і І. Рознер, а П. Михайлина і О. Пономарьов підготували відповідні дослідження. Названі науковці стали найбільш яскравими представниками школи В. Голобуцького. У своїх працях вони (а також й інші його учні) розвивали погляди вчителя на ті чи інші проблеми історії України, поглиблювали розробку окремих питань тощо.

Стосовно класифікації і періодизації наукової творчості вченого зауважимо таке. Нами уточнено класифікацію тематичних напрямів наукової творчості В. Голобуцького, вироблену В. Горакком. Замість чотирьох, запропонованих ним напрямків, обґрунтовано достатність

виокремлення трьох: а) праці, присвячені національно-визвольній війні на чолі з Б. Хмельницьким; б) праці присвячені історії українського козацтва; в) праці, присвячені деяким важливим аспектам економічної історії України. Наукову творчість історика вважаємо доречним поділити на шість хронологічних періодів, причому, п'ять останніх, коли вчений жив і працював в УРСР, складають один зрілий період його творчості. Найбільш плідними були третій (кінець 1940-х – початок 1960-х рр.) і п'ятий (1970-ті – перша половина 1980-х рр.).

Аналіз праць В. Голобуцького дозволяє зробити висновок, що найбільш значущим доробком вченого з усіх його монографій стали три – «Черноморское казачество», «Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період» і «Запорозьке козацтво» (2-е вид.). Вони до цих пір не втратили своєї наукової (а у випадку з останньою книгою – і суспільно-громадської) актуальності і значення. Якщо виділити головні риси в названих книгах, то слід зазначити, що перша з названих монографій характеризується унікальністю джерельної бази, друга – концептуальними підходами, а третя – синтетичністю наративу.

Дві його основні монографії безпосередньо повстали з кандидатської (монографія «Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг.») і докторської («Черноморское казачество») дисертацій. Однак, час від задуму до виходу в світ даних монографій зайняв десятки років. Головні положення і висновки цих та інших монографій вченого було викладено в численних статтях, апробовано на наукових форумах і в студентській аудиторії. Робота над основними монографіями призвела історика до створення інших наукових і популярних праць, які стали ніби побічним продуктом.

Затягування з різних причин на довгі роки виходу монографій В. Голобуцького безпосередньо відображалося на його науковій діяльності, погіршувало його морально-психологічний стан, відповідно послаблювало стимули до подальшої продуктивної праці тощо. Вчений постійно вимушений був стихійно корегувати поточні і перспективні плани своєї науково-дослідної роботи, що очевидно не сприяло повнішому розкриттю його талантів і здібностей.

Варто наголосити, що історик творив у рамках «прокрустового ложа» тоталітарного ідеологічного монізму, що суттєво позначалося на його працях. В них наявні типові для радянської історіографії хиби як-то: замовчування (або тенденційна інтерпретація) ряду процесів, явищ, фактів, котрі не відповідали комуністичним методологічним ідеолог-

гемам; висування на перший план процесів і подій, що не мали важливого значення для історичного процесу, але підносилися комуністичною ідеологією на рівень кардинальних (наприклад, споконвічне прагнення українців до «возз'єднання» з росіянами; класові антагонізми) тощо. У цілому, погоджуємося з висновками В. Яремчука про те, що своїми науковими і популярними творами, передусім монографіями, В. Голобуцький намагався «розширити інтелектуальні обрії історичної науки в УРСР, поборювати примітивізм». Головне – він захищав «питому українські компоненти в офіційному образі історії України», але вразовуючи умови, вдавався до тактичної мімікрії, камуфляжу, приховування поглядів тощо.

Зроблений нами аналіз наукової діяльності і творчості вченого дає змогу стверджувати, що на них мали великий, здебільшого негативний вплив певні політичні, соціальні і побутові фактори. Зрозуміло, що в умовах тиску державного ідеологічного диктату, історик не міг себе повністю реалізувати як український патріот і дослідник. Це наклало відбиток на його опубліковані праці, а також змушувало його багато що писати в «шухляду». Доленосну роль в житті і діяльності вченого та його родини грали побутові фактори, насамперед, так зване «квартирне питання» (пов'язані з ним умови роботи, здоров'я, зміна місця роботи і переїзди до інших міст). На якість і ефективність роботи історика впливали зобов'язання перед родиною, піклування про її добробут, виживання, здоров'я тощо. Значний негативний вплив на продуктивність дослідної праці В. Голобуцького, на підготовку ним вартісних праць відіграв фактор його перманентних хвороб, особливо пов'язаних з зором.

* * *

У перспективі подальших досліджень біографії історика одним з напрямів вбачаємо у розробці теми взаємовідносин В. Голобуцького з колегами, з залученням відповідного епістолярію. Більш поглибленого вивчення заслуговує період навчання історика в ПКДУ (зокрема, його громадська діяльність), обидва ленінградських періоди, другий академічний період біографії вченого (на основі розробки матеріалів архівів ІУ і Інституту економіки НАН України), а також (на основі залучення здебільшого усних джерел) – останній період його життя.

Хронологічний покажчик опублікованих праць В. Голобуцького

Для комплексного вивчення наукової спадщини В. Голобуцького безумовно стане у нагоді пропонований в цьому виданні хронологічний покажчик опублікованих праць вченого. Це не перше видання подібного покажчика. Автор даної монографії є укладачем брошури «Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія» (К.: ІУ НАНУ, 2006). В ній поряд з хронологічним покажчиком серед іншого було вміщено абетковий покажчик праць вченого і покажчик праць дослідників його життя та наукової творчості. Втім, у цьому виданні, оскільки воно не є спеціально бібліографічним, вважаємо не доцільним вмішувати абетковий покажчик. Також, враховуючи посилення в монографії на праці дослідників життя та наукової творчості В. Голобуцького, зайвим було б републікувати відповідний покажчик (зауважимо, що у посиланнях враховано і кілька нових робіт, котрі не фігурують у ньому).

Доцільність перевидання хронологічного покажчика опублікованих праць вченого пов'язана як з малим накладом названої книги, так і з тим, що за час після її виходу вдалося віднайти ще ряд праць В. Голобуцького, а також перевірити деякі *de visu*. Зауважимо, що в 2008 р. вийшло перевидання українською мовою монографії історика «Чорноморське козацтво». Переклад зробив старший син вченого – Ігор, а редагування молодший син – Петро.

Відправною книгою для евристичного пошуку укладача при створенні бібліографії став біобібліографічний довідник «Вчені інституту історії України», де міститься відповідна стаття за авторством

С. Білоконя¹. Література до неї стала першим орієнтиром для подальшої роботи. Тут, зокрема, був вказаний довідник «Учені вузів УРСР», котрий видано в 1968 р. При перегляді вміщеної в ньому статті про В. Голобуцького² виявлено цифру, що відображала кількість наукових публікацій вченого на той період – понад сто. Зрозуміло, що праці історика (помер у 1993 р.), публікувалися й надалі, але ця цифра вказала перспективу обсягів роботи укладача.

Основними архівними джерелами для складання бібліографії стали дві особові справи з НА ПУ НАНУ. У них подано кілька списків як опублікованих праць В. Голобуцького, так і тих, що ним були підготовлені або передані до друку³. Окрім того, в справах виявлено і деякі інші документи, як-то – різні характеристики на вченого, листки обліку кадрів тощо, в яких на певний рік зазначалася кількість публікацій історика⁴, що теж слугувало орієнтиром для більш ретельного пошуку. Список праць В. Голобуцького, вміщений в особистій справі Ф. 7240 в ЦДА СПб⁵, суттєвої ролі не відіграв, але став додатковим підтвердженням вірності знайденої бібліографічної інформації стосовно раннього періоду наукової творчості В. Голобуцького. Це ж стосується і списку, вміщеного в особистій справі професора КПДІ⁶. Реєстри, які зберігаються в особистій справі в Архіві КНЕУ ім. В.Гетьмана, доповнили по 1960-м рокам інформацію по працям, вмішену в переліках з НА ПУ НАНУ⁷.

Слід наголосити, що всі праці історика в зазначених переліках не мають чітко вказаних та повних вихідних реквізитів, котрі є необхідною умовою для повноцінного їх представлення у бібліографії. Окрім

¹ Білоконя С. Голобуцький Володимир Олексійович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. – Вип. 1. – К.: ПУ НАНУ, 1998. – С. 58–60.

² Голобуцький Володимир Олексійович // Учені вузів УРСР. – К., 1968. – С. 119.

³ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 16–23, 50–57, 58–60; Там само. – Од. зб. 1327. – Арк. 8–18, 28–29.

⁴ Див., напр.: Там само. – Од. зб. 329. – Арк. 8, 31; Там само. – Од. зб. 1327. – Арк. 4 (зв.).

⁵ ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 6.

⁶ ДАК. – Ф. Р-346. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – 23 арк.

⁷ Архів КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Ф. Р-871. – Оп. 34. – Од. зб. 56. – 76 арк.

того, значна кількість праць В. Голобуцького в авторських реєстрах взагалі не зазначена. Це з'ясувалося при використанні інших джерел, а також з ретельного перегляду різних енциклопедій, де віднайшлися статті вченого, не вказані в жодному з попередньо наведених джерел. До того ж останній архівний список, яким довелося користуватися, датовано приблизно 1978 р., а публікації вченого виходили і після вказаного терміну. З цього цілком зрозуміло, що постала потреба звертатися і до джерел бібліографічної інформації, аби наблизитися до більш-менш повної картини відносно публікацій історика. Втім, необхідність такого звертання впливає уже навіть з наукових вимог до складання бібліографій, як і обов'язковий перегляд *de visu* всіх публікацій. Без цього не можливо було би дати повний бібліографічний опис кожної праці, як того вимагає історична бібліографія. Отже, укладач переглянув спеціалізовані бібліографічні покажчики, як-то: республіканські «Літописи газетних статей», «Літописи журнальних статей», «Книжковий літопис» і т. п. й аналогічні союзні видання з кінця 1930-х – по початок 1990 рр. включно. Проблему розшуку суттєво прискорили – іменні покажчики, які є майже в кожному такому довіднику. Знайдені в їх реєстрах опубліковані праці вченого значно доповнили архівні списки, що складені навіть самим вченим. У списках здебільшого відсутні дані про ті праці, де В. Голобуцький був редактором чи членом редколегії (у випадку публікації колективних праць). Також відсутньою у переліках є більша частина рецензій за його авторства та ін. Однак, навіть у спеціалізованих довідниках наявні деякі лакуни, які заповнити вдалося, як користуючись, вказівками архівних авторських реєстрів, так і бібліографічними картками з домашнього архіву В. Голобуцького, котрі надав його син П. Голобуцький.

Архівні списки й картки з бібліографічними посиланнями, отримані з домашнього архіву також допомогли встановити авторство низки праць В. Голобуцького, де воно або не зазначено (наприклад, – у першому виданні УРЕ), або ж вказано тільки криптонім. Трапляються випадки, коли В. Голобуцького названо серед членів авторського колективу, але не вказано чого саме (наряду чи, приміром, розділу) він є автором. Про його конкретне авторство в таких випадках теж вдалося дізнатися з названих вже джерел. Чималу кількість статей в різних енциклопедіях, що їх не зазначено у списках чи картках, було віднайдено методом пошуку аналогічних гасел, котрі присутні за авторством вченого в інших енциклопедичних виданнях. Утім, є чимало

статей, що за тематикою мусили б належати В. Голобуцькому, але їх авторство встановити не вдалося. Тому їх, звичайно, не включено до бібліографії.

У даному виданні з метою економії обсягу бібліографічний опис не включає в себе зазначення у кожному випадку прізвища В. Голобуцького. Виключення лише для 2-х праць латинським шрифтом. У випадках, коли є співавтори, їхні прізвища вказані після бібліографічного опису в дужках. Якщо у певній праці авторство історика позначено, окрім прізвища, лише першим ініціалом, то в нашому покажчику перед назвою вказано скорочення імені «Володимир» таким чином: (В). У випадку, коли авторство праці позначено тільки ініціалами, то вони наводяться обидва без дужок напівжирним курсивом. Коли ж в певній публікації не зазначено авторства В. Голобуцького (але джерела вказують на те, що праця належить вченому), то в покажчику перед назвою вказано (А), тобто – анонім.

У покажчику назви праць розміщені відповідно до року опублікування, а також і за абетковим принципом. Позиції з працями вченого розташовано по таких рубриках: оригінальні наукові та науково-популярні праці; рецензії; енциклопедичні статті; наукові колективні праці, де вчений є редактором; популярні чи художні твори; інформаційні повідомлення і замітки. Кожна з названих рубрик відділена одна від одної через потрійний астериск [***]. Позиції, інформація яких подає відомості про статті чи рецензії в періодиці, розміщено в хронологічному порядку (за датами виходу газет). У покажчику праці на іноземних мовах розміщені після україномовних (спочатку – з кирилическим шрифтом, а потім – з латинським) через потрійний астериск [***]. Ті праці, що їх до цих пір не вдалося проглянути de visu, позначаються астериском [*].

1941

1. К истории дипломатических сношений Московского правительства с Богданом Хмельницким в начальный период (1648 г.) // Ученые записки Ленинградского государственного пединститута им. А.И. Герцена. – Т. 39. – Л., 1941. – С. 120–133.

2. Уничтожение Запорожской Сечи и начало образования Черноморского казачьего войска // Комсомолец. [м. Краснодар, РФ]. – 1941. – 23 марта. – № 36 (522). – С. 3.

3. Образование Черноморского казачьего войска // Комсомолец. [м. Краснодар, РФ.]. – 1941. – 2 апреля. – № 40 (526). – С. 3.

4. О социальных отношениях в Черноморьи // Комсомолец. [м. Краснодар, РФ.]. – 1941. – 16 мая. – № 59 (545). – С. 3.

5. «Персидский бунт» 1797 года // Комсомолец. [м. Краснодар, РФ.]. – 1941. – 1 июня. – № 66 (552). – С. 2.

1947

6. (В) О научной работе кафедры истории СССР Казанского государственного университета // ВИ. – 1947. – №9. – С. 152–153.

7. Безнен данлы башхалабыз (Москванин 800 еллы) // Кызыл Татарстан, [м. Казань]. – 1947. – 6 июля (*татар. мовою*).

1948

8. (В) Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі під проводом Богдана Хмельницького // Радянська Буковина. – 1948. – 7 травня. – С. 3.

* * *

9. (В) Социальные отношения в Запорожье XVIII в. // ВИ. – 1948. – № 9. – С. 71–84.

1949

10 (В) Полтавська битва // Радянська Буковина. – 1949. – 8 липня. – С. 3.

* * *

11. (В) Социальные отношения в Задунайской Сечи // ИЗ. – Т. 30. – М., 1949. – С. 211–231.

1952

12. Чорноморське козацтво за Бугом. (До питання про соціально-економічний розвиток степової України наприкінці XVIII ст.) // Наукові записки Інституту історії АН УРСР. / Ред. кол.: О.К. Касименко (відп. ред.) та ін. – Т. 4. – К., 1952. – С. 133–157.

1953

13. (В) Богдан Хмельницький – великий син українського народу. – К.: Держполітвидав, 1953. – 48 с.

* * *

14. К вопросу о социально-экономических отношениях на Запорожье во II половине XVIII в. // Из. – Т. 44. – М., 1953. – С. 231–252.

1954

15. (B) Богдан Хмельницький – великий син українського народу. – К.: Держполітвидав, 1954. – 97 с., 1 портрет.

16. (B) Росія і визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. – К.: Держполітвидав, 1954 – 95 с.

17. До 300-річчя Возз'єднання України з Росією. [Передмова] // 300 років возз'єднання України з Росією / Науковий збірник Чернівецького держуніверситету / Ред. кол.: В.О. Голобуцький (від. ред.) та ін. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1954. – С. 3–8.

18. Земський собор 1 жовтня 1653 р. і здійснення його рішень про возз'єднання України з Росією. (З історії дипломатичних відносин) // Історичне значення возз'єднання України з Росією. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 67–89.

19. Між Замостям і Зборовом. Із історії дипломатичних відносин у період визвольної війни українського народу проти панської Польщі (листопад 1648 – серпень 1649 рр.) // Доповіді ювілейної наукової сесії Київського держпедінституту ім. О.М. Горького. – К.: Вид-во Київського педінституту, 1954. – С. 19–38.

20. Про політичну діяльність Богдана Хмельницького напередодні і на початку визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. // 300 років возз'єднання України з Росією / Науковий збірник Чернівецького держуніверситету / Ред. кол.: В.О. Голобуцький (від. ред.) та ін. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1954. – С. 9–36.

* * *

21. (B) Славні сторінки минулого. [Рец.: Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах / Ред. кол. П.П. Гудзенко др. – М.: Изд-во АН СССР, 1954] // Київська правда. – 1954. – 3 квітня. – С. 2–3.

22. (B) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. I – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Закарпатська правда. – 1954. – 2 березня. – С. 2. (З цієї позиції по 37 – у співавтор. з М. Марченко).

23. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Радянська Донеччина. – 1954. – 2 березня. – С. 2.

24. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Вільна Україна. – 1954. – 3 березня. – С. 2–3.

25. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Вільна Україна. – 1954. – 3 березня. – С. 2–3.

26. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Кіровоградська правда. – 1954. – 3 березня. – С. 2–3.

27. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Ленінська правда. – 1954. – 3 березня. – С. 2–3.

28. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Південна правда. – 1954. – 3 березня. – С. 3.

29. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Радянське Поділля. – 1954. – 3 березня. – С. 2–3.

30. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Прикарпатська правда. – 1954. – 3 березня. – С. 3–4.

31. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Червоне Запоріжжя. – 1954. – 3 березня. – С. 2.

32. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. –

Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.]// Червоний прапор. – 1954. – 3 березня. – С. 3–4.

33. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.]// Черкаська правда. – 1954. – 3 березня. – С. 2–3.

34. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.]// Чорноморська комуна. – 1954. – 3 березня. – С. 2–3.

35. (В) Наукова праця по історії Української РСР. (До виходу в світ I тому Української РСР). [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.]// Радянська Житомирщина. – 1954. – 7 березня. – С. 3–4.

36. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.]// Деснянська правда. – 1954. – 17 березня. – С. 2–3.

37. (В) Наукова праця по історії Української РСР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. І. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.]// Соціалістична Харківщина. – 1954. – 23 березня. – С. 2–3.

* * *

38. 300 років возз'єднання України з Росією / Науковий збірник ЧДУ / Ред. кол.: **В.О. Голубуцький** (від. ред.) та ін. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1954. – 136 с., 1 портр., *ред.*

* * *

39. 300-річчя возз'єднання України з Росією // Література в школі. – 1954. – № 1. – С. 3–7.

* * *

40. (В) Воссоединение Украины с Россией. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 112 с. (У співавтор. з *І. Бойко і К. Гуслистим*).

41. Беглые и крепостные на Кубани в дореформенный период // Ученые записки Казанского государственного университета им. В. И. Ульянова-Ленина. – Т. 114. – кн. 8. / Юбилейный (1804–1954) сборник. – Казань, 1954. – С. 267–285.

42. Богдан Хмельницкий – великий сын украинского народа. – К.: Госполитиздат УССР, 1954. – 53 с., 1 портрет.

43. Богдан Хмельницкий – великий сын украинского народа. – М.: Воениздат, 1954. – 52 с.; 2 лит.-порт. и карт.

44. К вопросу о дипломатической борьбе Богдана Хмельницкого за воссоединение Украины с Россией // ИЗ. – Т. 47. – М., 1954. – С. 224–258.

45. Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого (1648 – 1654 гг.). – М.: Госполитиздат, 1954. – 160 с.

46. Россия и освободительная война украинского народа 1648–1654 гг. – К.: Госполитиздат УССР, 1954. – 100 с.

47. Россия и Освободительная война украинского народа 1648–1654 гг. // ВИ. – 1954. – № 1. – С. 80–95.

* * *

48. (В) Научный труд по истории Украинской ССР. [Рец.: История Украинской ССР. В 2-х тт. / Ред. кол.: А.К. Касименко (гл. ред.) и др. – Т. I. – К.: Изд-во АН УССР, 1953.] // Советское Закарпатье. – 1954. – 2 марта. – С. 2–3. (З цієї позиції по 52 у співавтор. з М. Марченко).

49. (В) Научный труд по истории Украинской ССР. [Рец.: История Украинской ССР. В 2-х тт. / Ред. кол.: А.К. Касименко (гл. ред.) и др. – Т. I. – К.: Изд-во АН УССР, 1953.] // Социалистический Донбасс. – 1954. – 2 марта. – С. 2–3.

50. (В) Научный труд по истории Украинской ССР. [Рец.: История Украинской ССР. В 2-х тт. / Ред. кол.: А.К. Касименко (гл. ред.) и др. – Т. I. – К.: Изд-во АН УССР, 1953.] // Ворошиловградская правда. – 1954. – 3 марта. – С. 2–3.

51. (В) Научный труд по истории Украинской ССР. [Рец.: История Украинской ССР. В 2-х тт. / Ред. кол.: А.К. Касименко (гл. ред.) и др. – Т. I. – К.: Изд-во АН УССР, 1953.] // Львовская правда. – 1954. – 3 марта. – С. 2–3.

52. (В) Научный труд по истории Украинской ССР. [Рец.: Історія Української РСР. В 2-х тт. / Ред. кол.: О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – Т. I. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953.] // Красное знамя. – 1954. – 11 мая. – С. 2.

1955

53. (B) Запорізька Січ і її роль в історії українського народу // Комуніст України. – 1955. – № 7. – С. 62–73.

* * *

54. (B) Слобожанщина в XVII–XVIII ст. [Рец.: Слюсарський А.Г. Слобідська Україна. Історичний нарис XVII–XVIII ст. – Харків: Книжково-газетне вид-во, 1954.] // Комуніст України. – 1955. – № 1. – С. 70–75.

* * *

55. Из истории дипломатической борьбы в период освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. (Между битвой под Зборовом и Земским собором 19 февраля 1651 г.) // Научные записки Киевского финансово-экономического института. – К.: Изд-во АН УССР. – 1955. – № 4. – С. 166–193.

1956

56. До історії соціально-економічного розвитку Запоріжжя після зруйнування Січі // Наукові записки ЧДУ. – Т. 18. – Серія історичних наук. – Вип. 1 / Ред. кол.: Алегберлі М.К. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1956. – С. 3–21.

* * *

57. (A) Богдан Хмельницький // Календар колгоспника на 1957 р. – К., Держвидав сільськогосподар. літ. УРСР, 1956. – С. 22–23.

* * *

58. Гайдамацкое движение на Запорожье во время «Колиивщины» и крестьянского восстания под предводительством Е.И. Пугачева // ИЗ. – Т. 55. – М., 1956. – С. 310–343.

59. Запорожье в XVIII в. // Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во II-й пол. XVIII в. / Под ред. А.И. Барановича и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – С. 585–592.

60. Черноморское казачество. – К.: Изд-во АН УССР, 1956 – 414 с.

1957

61. Запорожское казачество. – К.: Госполитиздат УССР, 1957. – 462 с.

* * *

62. [Рец.]: Stökl G. Die Entstehung des Kosakentums. Bd. 3. München, 1953 // ВИ. – 1957. – № 2. – С. 172–175.

1958

63. Корисний посібник. [Рец.: Українська РСР за 40 років. К., 1957] // УІЖ. – 1958. – № 3. – С. 162.

64. Нариси історії Львова. [Рец.: Нариси історії Львова. Львів, 1956] // УІЖ. – 1958. – № 6. – С. 122–127.

* * *

65. Творча співдружба істориків Польщі і Радянської України // Наша культура (літ. додаток до газ. «Наше слово»). – Варшава, 1958. – № 6. – С. 7–8. (У співавтор. з *П.М. Калениченко*).

* * *

66. Ремесла и зарождение капиталистического производства на Украине в XVI – первой половине XVII вв. // Вісник АН УРСР. – 1958. – № 8. – С. 34–42.

67. [Рец.]: Фадеев А.В. Экономическое развитие степного Предкавказья в дореформенный период // ВИ. – 1958. – № 9. – С. 152–155.

68. [Рец.]: Kuła W. Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku. – Warszawa, 1956 // История СССР. – 1958. – № 3. – С. 242–245.

1959

69. Запорозьке козацтво на початку XVIII ст. // 250 років Полтавської битви. 1769 – 1959. 3б. ст. / Відп. ред. В.А. Дядиченко / Інститут історії АН УРСР. – К., 1959. – С. 106–120.

* * *

70. Нова праця з історії України. [Рец.: Дядиченко В.А. Нариси соціально-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. К., 1959] // УІЖ. – 1959. – № 6. – С. 148–150.

71. Цінна наукова праця з історії України. [Рец.: Касименко О.К. Російсько-українські взаємовідносини 1648 – початку 1651 рр. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955] // Вісник АН УРСР. – 1959. – № I. – С. 68–70. (У співавтор. з *І.О. Гуржієм*).

* * *

72. Історія Київа: В 2 т. / Редкол.: **В.О. Голобуцький**, О.К. Касименко (голов. ред.) та ін. – Т. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 802 с., з іл. та карт., *ред.*

* * *

73. На VIII загальному з'їзді польських істориків // УІЖ. – 1959. – № 1. – С. 160–162. (У співавтор. з *П.М. Калениченко*).

74. **В. Г.** Праці дослідників Німецької Демократичної Республіки з питань історії німецько-слов'янських зв'язків // УІЖ. – 1959. – № 4. – С. 169.

* * *

75. О начале «нисходящей» стадии феодальной формации // ВИ. – 1959. – № 9. – С. 123–137.

76. О цеховом ремесле и зарождении капиталистического производства в XVI – первой половине XVII века на Украине // Научные записки Киевского финансово-экономического института. – К.: Изд-во АН УССР, 1959. – № 7. – С. 203–213.

* * *

77. После урагана. [Рец.: Махеев В. З ранку промчав ураган. Роман-щоденник / Переклад з польської М. Пригара // Всесвіт. – 1959. – № 6, 7] // Советская Украина. – 1959. – Кн. 10. – С. 166–168.

* * *

78. *Леценко Н.Н.* Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформ 1861 г. (60-е годы XIX в.). / Под ред. **В.А. Голобуцкого**. – К., Изд-во АН УССР. – 1959. – 524 с., *ред.*

1960

79. Проблема козацтва в українській та іноземній історіографії XVI – першої половини XVIII ст. // УІЖ. – 1960. – № 1. – С. 109–117.

* * *

80. Одвічний ворог. [Рец.: Кизя Л., Коваленко М. Вікова боротьба українського народу проти Ватікану. – К., Вид-во КДУ, 1959. – 290 с.] // Войовничий атеїст. – 1960. – № 1. – С. 61–63.

* * *

81. (А) Возз'єднання України з Росією // УРЕ. – Т. 2. – К.: УРЕ, 1960. – С. 545–546.

82. (А) Гетьманщина // УРЕ. – Т. 3. – К.: УРЕ, 1960. – С. 227.

* * *

83. Історія Київ: В 2-х тт. / Редкол.: **В.О. Голобуцький**, О.К. Касименко (голов. ред.) та ін. – Т. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960.– 947 с. з іл. та карт.; *ред.*

* * *

84. (В) Богдан Хмельницький // Книга для читання з історії Української РСР. – К.: Радянська школа, 1960. – С. 114–120.

85. (В) Виникнення Запорозької січі // Книга для читання з історії Української РСР. – К.: Радянська школа, 1960. – С. 56–61.

86. (В) Виступ запорозької сіроми в 1768 році // Книга для читання з історії Української РСР. – К.: Радянська школа, 1960. – С. 218–224.

* * *

87. **В.Г.** XI Міжнародний конгрес істориків // УІЖ. – 1960. – №6. – С. 171.

* * *

88. Максим Железняк. – М.: Соцэґиз, 1960. – 72 с., с илл., 4 карты.

* * *

89. Славная страница истории. (О романе Ивана Ле «Хмельницкий») // Советская Украина. – 1960. – № 12. – С. 176–180.

1961

90. Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734 – 1775 рр. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 415 с.

* * *

91. (А) Донські козаки // УРЕ.– Т. 5. – К.: УРЕ, 1961. – С. 302–303.

92. (А) Задунайська Січ // УРЕ. – Т. 5. – К.: УРЕ, 1961. – С. 127–128.

93. (А) Запорізька Січ // УРЕ. – Т. 5. – К.: УРЕ, 1961. – С. 181–186.

94. (А) Запорізькі козаки // УРЕ. – Т. 5. – К.: УРЕ, 1961. – С. 188–189.

95. (А) Золота Орда // УРЕ. – Т. 5. – К.: УРЕ, 1961. – С. 306–307.

96. (А) Казанське ханство // УРЕ. – Т. 6. – К.: УРЕ, 1961. – С. 60–61.

97. (А) Козацтво // УРЕ. – Т. 6. – К.: УРЕ, 1961. – С. 534–536.

* * *

98. (B) Слово – зброя. (Книги Держполітвидаву України) // Радянська Україна. – 1961. – 30 серпня. – С. 3. (У співавтор. з Ф. Лавровим).

* * *

99. К вопросу о промышленном предпринимательстве в помещицком хозяйстве Левобережной Украины во второй половине XVIII в. // Вопросы истории сельского хозяйства, крестьянства и революционного движения в России. Сборник статей к 75-ти летию акад. Н.М. Дружинина. / Ред. кол.: В.И. Яцунский (отв. ред.) – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 88–95.

1962

100. (A) Нова Січ // УРЕ. – Т. 10. – К.: УРЕ, 1962. – С. 151–152.

101. (A) Олешківська Січ // УРЕ. – Т. 10. – К.: УРЕ, 1962. – С. 316.

* * *

102. (B) Ліквідація Запорізької Січі // Український календар на 1963 р. – Варшава, Українське сусп.-культ. тов-во в Польщі, 1962. – С. 164–170.

103. Гомін, гомін по діброві. Історичні розповіді про запорізьке козацтво. / Мал. А. Базиловича. – К.: Дитвидав УРСР, 1962. – 175 с.; з іл.

* * *

104. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 гг. – К.: Госполитиздат УССР, 1962. – 360 с.

* * *

105. [Рец.]: Winter E. Russland und das Papsttum. Bd. 1-2. Berlin, 1961 // ВИ. – 1962. – № 7. – С. 169–174.

* * *

106. *Golobuskij V.A.* Die “Reise” von Pallasals Quelle für das Studium der sozial-ökonomischen Verhältnisse in Rußland // Lomonosov, Schlözer, Pallas: Deutsch-russische Wissenschaftsbeziehungen im 18. Jh. / Hrsg. Von E. Winter u.a. – Bd. XII. – Berlin, Akademie-Verlag, 1962. – S. 258–262.

1963

107. (А) Польська і шведська інтервенція початку 18 ст. // УРЕ.– Т. 11. – К.: УРЕ, 1963. – С. 365.

108. (А) Реєстрові козаки // УРЕ.– Т. 12. – К.: УРЕ, 1963. – С. 180–181.

109. (А) Російсько-турецькі війни 18–19 ст. // УРЕ.– Т. 12. – К.: УРЕ, 1963. – С. 394–396.

110. (А) Сірко Іван Дмитрович // УРЕ.– Т. 13. – К.: УРЕ, 1963. – С. 186.

* * *

111. [Рец.]: Международные связи России до XVII в. // Сб. ст. / Ред. кол.: А.А. Зимин, В.Т. Пашуто. – М.: Изд-во АН СССР, 1961 // ВИ. – 1963. – № 5. – С. 118–120.

* * *

112. Вишневецкий Дмитрий Иванович // СИЭ. – Т. III. – М.: СЭ, 1963. – Стб. 518.

113. Вишневецкий Иеремия Михайлович // СИЭ. – Т. III – М.: СЭ, 1963. – Стб. 518–519.

114. Гадячский договор 1658 // СИЭ. – Т. IV. – М.: СЭ, 1963. – Стб. 28.

* * *

115. История Киева: В 2-х т. / Редкол.: доктора ист. наук **В.А. Голобуцкий**, А.К. Касименко (глав. ред.) и др. – Т.1. – К.: АН УССР, 1963. – 664 с.; *ред.*

1964

116. (В) Хорошая книга. [Рец.: Івченко В.П. Становище трудящих у капіталістичних країнах на сучасному етапі. – К.: Держполітвідат, 1963.] // Радуга. – 1964. – № 12. – С. 179–181. (У співавтор. з В. Чунтуловим).

* * *

117. История Киева: В 2-х т. / Редкол.: доктора ист. наук **В.А. Голобуцкий**, А.К. Касименко (глав. ред.) и др. – Т.2. – К.: АН УССР, 1963. – 820 с.; *ред.*

1965

118. (В) Справжня суть Реформації. [Рец.: Winter E. Der Iosefinismus. – ЮBerlin, 1962.] // Людина і світ. – 1965. – № 1. – С. 62–64.

* * *

119. (B) На зміну ідолам ... // Радянська освіта. – 1965. – 29 травня. – С. 4.

* * *

120. (B) Кількість і якість. (Обговорюємо статтю «На рештуваннях вищої школи»). // Радянська освіта. – 1965. – 22 вересня. – С. 2. (У співавтор. з В. Чунтуловим).

* * *

121. *(B) Соціально-економічні причини посилення кріпосництва в країнах Східної Європи XV–XVII ст // Тези доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу по підсумках науково-дослідної роботи за 1964 рік. – К.: Київський ін-т народного господарства, 1965.

122. *О зарождении капиталистических отношений в России // Тезисы докладов на научно-методическом совещании по экономической истории. – К.: КИНХ, 1965. – С. 162–165.

123. *О некоторых требованиях, которые следует предъявлять к учебникам по экономической истории // Тезисы докладов на научно-методическом совещании по экономической истории. – К.: КИНХ, 1965. – С. 254–256.

124. *(B) О содержание и некоторых вопросах методики преподавания курса экономической истории // Тезисы докладов на научно-методическом совещании по экономической истории. – К.: КИНХ, 1965. – С. 27–40. (У співавтор. з В. Чунтуловим).

* * *

125. *(B) [Рец.]: Чунтулов В. Т. Экономическая история СССР: Дооктябрьский период. Изд-во КГУ // Радянська освіта. – 1965. – 20 листопада.

* * *

126. (B) Межвузовское совещание историков-экономистов // Экономические науки. – 1965. – № 6. – С. 115–119. (У співавтор. з І. Шемякіним).

1966

127. (B) Наймана праця в сільському господарстві і промисловості на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. // Тези доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу по

підсумках науково-дослідної роботи за 1965 рік. – К.: Київський ін-т народного господарства, 1966. – С. 72–74.

* * *

128. Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. Возз'єднання України з Росією. Переяславльська рада 1654 р. // УРЕ. – Т. 17. – К.: УРЕ, 1966. – С. 81–84.

* * *

129. (В) Героїчне минуле України: «Богдан Хмельницький» // Новини кіноекрана. – 1966. – № 6. – С. 4.

* * *

130. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. – 1966. – № 3. – С. 115–123.

* * *

131. *Holobuckyj V.A.* *Güldenstädt's «Reisen durch Russland» und ihre Bedeutung für die Erforschung der sozialökonomischen Entwicklung der Linksufrigen Ukraine im 18. Jh. // Ost und West in der Geschichte des Denkens und der Kulturellen Beziehungen. Festshrift für E. Winter zum 70. geburtstag / Hrsg. von W. Steinits u.a. – Berlin, Academie-Verlag, 1966. – S. 406–416.*

1967

132. Освободительная война 1648–1654 гг. Воссоединение Украины с Россией. Переяславская Рада 1654 г. // Украинская Советская Социалистическая Республика / Глав. ред. кол.: Н.О. Бажан (глав. ред.) и др. – К.: УСЭ, 1967. – С. 74.

133. Освободительная война украинского и белорусского народа в середине 17 в. // СИЭ. – М.: СЭ, 1967– Т. X. – Стб. 635–638.

134. «Ординація» 1638 // СИЭ. – М.: СЭ, 1967. – Т. X. – Стб. 602.

1968

135. Гомін, гомін по діброві: Історичні розповіді про запорізьких козаків / Для серед. та старш. шкільн. віку. Мал. А. Базилевича Вид. 2-е (доп. та виправл.). – К.: Веселка, 1968. – 224 с.; з іл.

* * *

136. Переяславская Рада 1654 // СИЭ. – М.: СЭ, 1968. – Т. XI. – Стб. 35–36.

1969

137. Богун Іван // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1969. – Т. I. – С. 168–169.

138. Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1969. – Т. I. – С. 275–279.

* * *

139. Сагайдачний (Конашевич) Петро // СИЭ. – М.: СЭ, 1969. – Т. XII. – Стб. 453–454.

140. Самойлович Іван // СИЭ. – М.: СЭ, 1969. – Т. XII. – Стб. 517.

141. Сечевая Рада // СИЭ. – М.: СЭ, 1969. – Т. XII. – Стб. 816.

142. Сечь Задунайская // СИЭ. – М.: СЭ, 1969. – Т. XII. – Стб. 816–817.

143. Сечь Запорожская // СИЭ. – М.: СЭ, 1969. – Т. XII. – Стб. 817–818.

144. Сечь Новая // СИЭ. – М.: СЭ, 1969. – Т. XII. – Стб. 818–819.

1970

145. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. [Навч. посібник для студ. економ. спец. вузів]. – К.: Вища школа, 1970. – 298 с.; з іл., карт.

* * *

146. (В) Значний вклад в історико-економічну літературу [Рец.: Ленін і Україна. В 4-х книгах / Ред. кол.: С.М. Ямпольський (відп.ред.) та ін. – Кн. 3.: Ленінський план соціалістичної індустріалізації та його здійснення. – К.: Наукова думка, 1969.] // Економіка Радянської України. – 1970. – № 2. – С. 88–90. (У співавтор. з Л. Хилуком.).

* * *

147. Задунайська Січ // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1970. – Т. II. – С. 163–164.

148. Запорізька Січ // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1970. – Т. II. – С. 189–193.

149. Козацтво // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1970. – Т. II. – С. 406–409.

* * *

150. Богдан Хмельницький // Трибуна лектора. – 1970. – № 6 – С. 56–57.

* * *

151. [Рец.]: Чунтулов В.Т. Экономическая история СССР. – М: Высшая школа, 1969 // История СССР. – 1970. – № 4. – С. 187–188.

* * *

152. Запорожская Сечь // ВИ. – 1970. – № 12. – С. 93–106.

1971

153. Нова Січ // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1971. – Т. III. – С. 242–244.

154. Олешківська Січ // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1971. – Т. III. – С. 286.

* * *

155. Запорожская Сечь // ВИ. – 1971. – № 1 – С. 108–121.

* * *

156. Вишневецкий Дмитрий Иванович // БСЭ. 3-е изд. – М.: СЭ, 1971. – Т. 5. – Стб. 380—.

157. Вишневецкий Иеремия Михайлович // БСЭ. 3-е изд.– Т. 5. – М.: СЭ, 1971. – Т. 5. – Стб. 381.

158. Слободские казаки // СИЭ. – М.: СЭ, 1971. – Т. XIII. – Стб. 43.

159. Старшина // СИЭ. – М.: СЭ, 1971. – Т. XIII. – Стб. 806–807.

1972

160. Хмельницький Богдан (Зіновій) Михайлович // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1971. – Т. IV. – С. 430–432.

161. Сіроми повстання на Запорізькій Січі 1776 // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1971. – Т. IV. – С. 192–103.

162. Січова Рада // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1971. – Т. IV. – С. 103.

163. Чорноморське козацьке військо // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1971. – Т. IV. – С. 499–500.

164. Шляхта // РЕІУ. В 4-х тт. – К.: УРЕ, 1971. – Т. IV. – С. 527–528.

1973

165. Актуальні питання історії доби феодалізму і завдання радянських істориків // УІЖ. – 1973. – № 9. – С. 25–39.

* * *

166. Походы Богдана Хмельницкого в 1648 – 1653 гг. // Военно-исторический журнал. – 1973. – № 11. – С. 88–95.

* * *

167. Тетеря (Моржковский) Павел // СИЭ. – М.: СЭ, 1973. – Т. XIV. – Стб. 203.

168. Украинские (малороссийские) казаки // СИЭ. – М.: СЭ, 1971. – Т. XIV. – Стб. 777.

1974

169. В.И. Ленин об образовании всероссийского рынка // Вопросы экономической истории в трудах В. И. Ленина / Под ред. проф. В.Т. Чунтулова и др. Сб. ст. – М.: Высшая школа, 1974. – С.7–15.

* * *

170. [Рец.]: Экономическая история капиталистических стран. (Учебное пособие для экономических специальностей вузов.) / Под ред. В.Т. Чунтулова. – М.: Высшая школа, 1973 // Вісник АН УРСР. – 1974. – № 1. – С. 109–111. (У співавтор. з *В.В. Петровим*.)

* * *

171. «Ординація» 1638 // БСЭ. 3-е изд. – М.: СЭ, 1974. – Т. 18. – Стб. 1475.

172. Освободительная война украинского народа 1648–54 // БСЭ. 3-е изд. – М.: СЭ, 1974. – Т. 18. – Стб. 1644–1646.

173. Хмельницкий Богдан (Зиновий) // СИЭ. – М.: СЭ, 1974. – Т. XV. – Стб. 602–603.

174. Хмельницкий Тимофей (Тимош Богданович) // СИЭ. — М.: Главная редакция «Советской энциклопедии», 1974. – Т. XV. – Стб. 603–604.

175. Хмельницкий Юрий (Богданович) // СИЭ. – М.: СЭ, 1974. – Т. XV. – Стб. 604.

1975

176. Золота орда // УРЕ. Вид. 2-е. – Т. IV. – К.: УРЕ, 1975. – С. 293–294.

* * *

177. *Михайлина П.В.* Визвольна боротьба трудового населення міст України (1649–1654 рр.) / Відп.ред. **В.О. Голубуцький**. – К.: Наукова думка, 1975. – 259 с., *ред.*

1976

178. Сечь Задунайская // БСЭ. 3-е изд. – М.: СЭ, 1976. – Т. 23. – Стб. 967.

179. Сечь Запорожская // БСЭ. 3-е изд. – М.: СЭ, 1976. – Т. 23. – Стб. 968–970.

1977

180. Історія Української РСР: У 8-й тт. 10 кн. / Гол. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (гол. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. I. Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). – Кн. 1. Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства. Київська Русь (до другої половини XII ст.) / Ред. кол.: **В.О. Голобуцький** (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1977. – 443 с., іл., факсиміле; *ред.*

1978

181. Визвольна війна українського народу (1648–1954) // УРЕ. Вид. 2-е. – К.: УРЕ, 1978. – Т. II. – С. 223–224.

* * *

182. Гл. 20. Экономическое развитие Древнерусского государства – Киевской Руси (IX – XII вв.) // Экономическая история СССР. Учебник для экономических вузов / Под ред. В.Т. Чунтулова. – М.: Высшая школа, 1978. – С. 191–198.

183. Гл. 21. Хозяйство русских княжеств и земель в период феодальной паздробленности (XII – первой пол. XV в.) // Там же. – С. 199–205.

184. Гл. 22. Экономическое развитие Русского централизованного государства (вторая пол. XV – XVII вв.) // Там же. – С. 206–220.

* * *

185. Хмельницький Богдан (Зиновий) Михайлович // БСЭ. 3-е изд. – М.: СЭ, 1978. – Т. 28. – Стб. 948–949.

186. Черноморское казачье войско // БСЭ. 3-е изд. – М.: СЭ, 1978. – Т. 29. – Стб. 299–300.

1979

187. Передмова // Історія Української РСР: У 8-и тт. 10 кн. / Гол. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (гол. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. I. Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму (з

найдавніших часів до середини XVII ст.). – Кн. 2. Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної боротьби (друга половина XII – перша половина XVII ст.) / Ред. кол.: В. О. Голобуцький (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 5–7.

188. Розд. II. Соціально-політичне становище українських земель і боротьба народних мас проти феодалізму і чужоземного гніту в другій пол. XIV – першій пол. XVI ст.: § 6. Виникнення козацтва. Утворення Запорізької січі // Там само. – С. 116–125.

189. Розд. V. Антифеодальна і визвольна боротьба народних мас України (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.): § 3. Реєстрове козацтво і соціальні суперечності в його середовищі // Там само. – С. 207–214.

190. Розд. V. Антифеодальна і визвольна боротьба народних мас України (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.): § 4. Селянсько-козацькі повстання кінця XVI ст. // Там само. – С. 214–228.

191. Розд. V. Антифеодальна і визвольна боротьба народних мас України (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.): § 6. Боротьба Українського народу проти панської Польщі та турецьких і татарських загарбників на початку XVII ст. // Там само. – С. 237–252.

192. Розд. V. Антифеодальна і визвольна боротьба народних мас України (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.): § 7. Селянсько-козацькі повстання в 20-30-х рр. XVII ст. // Там само. – С. 252–271.

193. Висновки // Там само. – С. 320–322.

194. Соціально-економічна політика гетьманської адміністрації (1648–1652 рр.) // УІЖ. – 1979. – № 1. – С. 25–35.

* * *

195. Запорізька Січ // УРЕ. Вид. 2-е. – К.: УРЕ, 1979. – Т. IV. – С. 206–209.

196. Запорізькі козаки // УРЕ. Вид. 2-е. – К.: УРЕ, 1979. – Т. IV. – С. 211–212.

* * *

197. Історія Української РСР: У 8-и тт. 10 кн. / Гол. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (гол. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. I. Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму (з найдавніших часів до середини XVII ст.). – Кн. 2. Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної боротьби (друга половина XII – перша половина XVII ст.) / Ред. кол.: **В.О. Голобуцький** (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 343 с., іл., факсиміле; *ред.*

1980

198. Козацтво // УРЕ. Вид. 2-е. – К.: УРЕ, 1980. – Т. V. – С. 260.

* * *

199. Запорожская Сечь // УСЭ. – К.: УСЭ, 1980. – Т. IV. – С. 99–101.
200. Запорожские казаки // УСЭ. – К.: УСЭ, 1980. – Т. IV. – С. 101.
201. Золотая орда // УСЭ. – К.: УСЭ, 1980. – Т. IV. – С. 170–171.
202. Казачество // УСЭ. – К.: УСЭ, 1980. – Т. IV. – С. 402–403.

1982

203. Нова Січ // УРЕ. Вид. 2-е. – К.: УРЕ, 1982. – Т. VII. – С. 397.

204. Олешківська Січ // УРЕ. Вид. 2-е. – К.: УРЕ, 1982. – Т. VIII. – С. 5.

* * *

205. Гл. III. Антифеодальная и освободительная борьба на Украине во второй пол. XIV – первой пол. XVI в.: § 4. Возникновение казачества. Образование Запорожской сечи // История Украинской ССР. В 10 тт. / Глав. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (глав. ред.) ... С.В. Кульчицкий (отв. секр.) и др. – Т. II. Развитие феодализма. Наростание антифеодальной и освободительной борьбы. (II половина XIII – I половина XVII вв.) / Ред. кол.: И.С. Слабеев (отв. ред.), В.А. Голобуцкий и др. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 183–185.

206. Гл. V. Политическое положение украинских земель под властью иноземных захватчиков во второй пол. XVI – первой пол. XVII в.: § 3. Реестровое казачье войско и его социальный состав // Там же. – С. 247–254.

207. Гл. VII. Усиление антифеодальной освободительной борьбы на Украине во второй пол. XVI – первой пол. XVII в.: § 2. Крестьянско-казачьи восстания конца XVI в. // Там же. – С. 353–365.

208. Гл. VII. Усиление антифеодальной освободительной борьбы на Украине во второй пол. XVI – первой пол. XVII в.: § 3. Борьба против агрессии Турции и Крымского ханства во второй пол. XVI – начале XVII в. // Там же. – С. 366–376.

209. Гл. VII. Усиление антифеодальной освободительной борьбы на Украине во второй пол. XVI – первой пол. XVII в.: § 5. Народное движение на Украине в годы первой крестьянской войны в России и польской интервенции // Там же. – С. 390–406.

210. Гл. VII. Усиление антифеодальной освободительной борьбы на Украине во второй пол. XVI – первой пол. XVII в.: § 6. Усиление борьбы против агрессии Турции и Крымского ханства в 20-40-е годы XVII в. Хотинская война 1621 г. // Там же. – С. 407–422.

211. Гл. VII. Усиление антифеодальной освободительной борьбы на Украине во второй пол. XVI – первой пол. XVII в.: § 7. Крестьянско-казацкие восстания в 20–30-х годах XVII в. // Там же. – С. 423–442.

* * *

212. Новая Сечь // УСЭ. – К.: УСЭ, 1982. – Т. VII. – С. 327.

213. Олешковская Сечь // УСЭ. – К.: УСЭ, 1982. – Т. VII. – С. 479–480.

214. Освободительная война украинского народа 1648–1654 // УСЭ. – К.: УСЭ, 1982. – Т. VII. – С. 584–589.

* * *

215. История Украинской ССР: В 10 тт. / Глав. ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфор (глав. ред.) ... С.В. Кульчицкий (отв. секр.) и др. – Т. II. Развитие феодализма. Наростание антифеодальной и освободительной борьбы. (II половина XIII – I половина XVII вв.) / Ред. кол.: И.С. Слабеев (отв. ред.), **В.А. Голобуцкий** и др. – К.: Наукова думка, 1982. – 592 с.; *ред.*

1983

216. Розділ I. Господарська історія українських земель за доби первісно-общинного ладу і зародження класового суспільства. // Історія народного господарства Української РСР: В 3-х тт., 4-х кн. / Гол. ред. кол.: І.І. Лукінов (гол. ред.) В.О. Голобуцький та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. I.: Економіка досоціалістичних формацій / Ред. кол.: Б. . Дерев'янкін (відп. ред.), В.О. Голобуцький та ін. – 463 с. – С. 22–58.

217. Розділ V. Економічний розвиток України в умовах розкладу феодально-кріпосницької системи господарства і розвитку капіталістичних відносин (XVIII ст.): § 2. Розвиток сільського господарства. Еволюція аграрних відносин // Там само. – С. 169–178.

218. Розділ V. Економічний розвиток України в умовах розкладу феодально-кріпосницької системи господарства і розвитку капіталістичних відносин (XVIII ст.): § 3. Прогресивні зрушення в розвитку промисловості. Початок мануфактурного періоду // Там само. – С. 198–200 (заг. кількість сторінок § 3. – С. 180–200).

* * *

219. Реєстрові козаки // УРЕ. Вид. 2-е. – К.: УРЕ, 1983. – Т. IX – С. 318.

* * *

220. Історія народного господарства Української РСР: В 3-х тт., 4-х кн. / Гол. ред. кол.: І.І. Лукінов (гол. ред.) В.О. Голобуцький та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. I.: Економіка досоціалістичних формацій / Ред. кол.: Б.І. Дерев'янкін (відп. ред.), **В.О. Голобуцький** та ін. – 463 с.; *ред.*

* * *

221. Реестровые казаки // УСЭ. – К.: УСЭ, 1983. – Т. IX – С. 225.

1984

222. Історія народного господарства Української РСР: В 3-х тт., 4-х кн. / Гол. ред. кол.: І.І. Лукінов (гол. ред.), **В.О. Голобуцький** та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. II. Створення соціалістичної економіки (1917–1937 рр.) / Ред. кол.: Б.І. Дерев'янкін (відп. ред.). – 439 с.; *ред.*

1985

223. Про одну легенду з історії України XVII ст.: (Документальна розповідь) // УІЖ. – 1985. – № 9. – С. 82–83.

* * *

224. Хмельницький Богдан (Зіновій) Михайлович // УРЕ. Вид. 2-е. – К.: УРЕ, 1985. – Т. XIII. – С. 154.

* * *

225. Історія народного господарства Української РСР: В 3-х тт., 4-х кн. / Гол. ред. кол.: І.І. Лукінов (гол. ред.), **В.О. Голобуцький** та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. III. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті рр.) / Ред. кол.: Б.І. Дерев'янкін (відп. ред.). – Кн. I. Будівництво економіки розвинутого соціалізму. – 464 с.; *ред.*

* * *

226. Хмельницький Богдан (Зиновий) Михайлович // УСЭ. – К.: УСЭ, 1985. – Т. XII – С. 154.

1986

227. Визвольна війна українського народу 1648-54. Возз'єднання України з Росією // Українська Радянська Соціалістична Республіка. Енци. дов. – К.: УРЕ, 1986. – С.79–81.

1987

228. Історія народного господарства Української РСР: В 3-х тт., 4-х кн. / Гол. ред. кол.: І.І. Лукінов (гол. ред.), **В.О. Голобуцький** та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. III. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвиненого соціалізму (1938–80-ті рр.). / Ред. кол.: Б.І. Дерев'янкін (відп. ред.). – Кн. 2. Соціалістична економіка в 60–80 роки. – 440 с.; *ред.*

* * *

229. Освободительная война украинского народа 1648–54. Восоединение Украины с Россией // Украинская Советская Социалистическая Республика. Энциклопедический справочник. – К.: УСЭ, 1987. – С. 82–85.

1988

230. *Одісея Марка Якимовського // Україна. – 1988.

1994

231. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.

1997

232. З листа доктора історичних наук професора **В.О. Голобуцького** заступнику Голови Ради Міністрів України П. Т. Троньку про історичне значення Запорізької Січі та необхідність увічнення сторінок історії українського козацтва / Збережемо тую славу. Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х – 80-х років ХХ ст. Збірник документів та матеріалів. – К.: Рідний край, 1997. – С. 27–32.

2003

233. Гомін, гомін по діброві: Історичні розповіді про запорізьких козаків / Для серед. та старш. шкільн. віку. Мал. А. Базилевича Вид. 3-є. – Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 208 с.; з іл.

2004

234. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.). – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с.

2008

235. Чорноморське козацтво / Передмова і післямова П.В. Голобуцького. – Дніпропетровськ: Січ, 2008. – 496 с.

Іменний покажчик*

- Адо В. 78, 92, 293
Алекберлі М. 120, 123, 125, 168,
213, 298
Алепський П. 145
Андрєв М. 21, 165, 167
Андрій (персонаж) 40
Анкундінов Т. 277
Апанович О. 15, 150, 153, 155,
156, 170, 172, 173, 175, 198,
211, 258, 266, 274, 295
Афанасій, отець (персонаж) 40
Ачмізов Давлет 47
- Багалій Д. 269
Балига Е. 199
Барабой А. 62, 257
Бамбуряки 13
Бардах Ю. 161, 162
Барзул О. 271
Батурина С. 175
Бачинський А. 25, 88, 175, 177,
201, 202
Безлюдна І. 12
Беніков Д. 131
Березов Б. 178, 199
- Березовчук М. 126
Бернадський В. 62, 63, 273
Білас Л. 263
Білецький С. 173
Білокінь С. 12, 302
Блашук С. 12
Бойко І. 131, 146–148, 156, 172,
211, 266, 268, 271, 295
Бондар Т. 202
Бондаревський А. 181
Бондарчук П. 12
Боплан Г. 145
Борис Ю. 166
Борисенко В. 276
Боровий Я. 181, 184, 214, 297
Брайчевський М. 153, 159, 198,
264, 265, 269, 275, 277
Брачов В. 60
Булавін К. 263
Булгакова О. 12
- Васильєва Н. 12
Введенський А. 113, 125, 139, 156
Величко С. 263
Виговський І. 265

* В даному покажчику не враховано таке: а) прізвище головного героя монографії – В. Голобуцького, оскільки він зустрічається на кожній сторінці; б) прізвища та імена в примітках, що є в бібліографічному опису джерел і літератури; в) прізвища, що фігурують в назвах різних закладів.

Винар Л. 265
Винокур І. 12, 19, 119, 120, 123,
183
Вишневецький Д. 155, 156, 213,
262, 264, 265, 296
Вінтер Е. 163, 187, 188, 214, 297
Вірник Д. 181, 214, 297
Владислав IV 273
Вовк А. 126, 129, 169
Вовчок Марко 39
Вознесенський О. 78, 92, 293
Володимир Великий 36
Вульфсон Г. 23, 25, 79, 80, 114,
298

Габсбурги 113
Газов Л. 67
Галайчук Т. 166
Герасимова Г. 12
Гермайзе О. 112
Гетьман Г. 199
Главка Й. 115
Гоголь М. 43, 60
Голін Е. 191, 200
Голіцин С. 44
Голубєв В. 135, 138, 139, 191, 199
Голубничий І. 181
Голубуцька Н.В. 74, 177, 209
Голубуцький В.Т. 36, 37
Голубуцький І.В. 39, 65, 74,
Голубуцький І.О. 37, 42, 52, 177
Голубуцький І.Т. 36
Голубуцький О.О. 37, 52
Голубуцький О.Т. 36, 37, 42, 44
Голубуцький П.В. 12, 19, 20, 36,
37, 44, 59, 67, 69–71, 73, 74,
84, 113, 121, 132, 140, 147,
148, 167, 175, 177, 205, 209,
301

Голубуцький Т.М. 36
Голобуцькі 36, 37
Горак В. 61, 63, 249, 250, 271, 272,
275
Гофман Б. 55
Гошко Ю. 173
Грабовецький В. 173
Греков Б. 21, 43, 56, 60–62, 65, 66,
75, 76, 85, 90, 91, 121, 153,
159, 291
Греков В. 269
Гречко А. 131, 140
Грищенко І. 120
Грушевський М. 61–64, 70, 117,
139
Грушевський С. 70, 71
Гудзенко П. 125
Гуляницький В. 157
Гуржій І. 156, 169, 170–174, 198,
201, 211, 295
Гуржій О.І. 2, 12, 25, 275, 276
Гусєва Р. 81
Гулистий К. 125, 126, 147, 148,
150, 153, 155, 169, 258, 262,
265, 271

Даниленко В.М. 2, 11
Дашкович О. 265
Дворниченко А. 60
Державін М. 76, 77, 154
Дзира Я. 25, 175, 265
Дихан М. 175
Дмитрев О. 122
Довженок В. 153
Дорошенко П. 265
Драгоманов М. 183
Дружинін М. 159
Дружиніна О. 256, 266

Дядиченко В. 125, 156, 171, 172,
175, 198, 211, 257, 266, 268,
276, 295

Дьяконов М. 86

Елерт Г. 81, 298

Єкельчик С. 127, 147, 203

Єфімов О. 55

Жилинська Л. 126, 130, 131

Заболотний 178

Залевський А. 138, 139, 199

Залозний Я. 127

Зацепіліна Л. 178, 199

Зимин О. 189, 273, 274

Ібрагімова Н. 81

Іван (*персонаж*) 41

Іванов І. 37

Іванова Є. 37

Іващенко

Іванови 37, 44

Іоненко І. 79, 80

Ісаєвич Я. 12, 19, 20, 24, 25, 165,
166, 175, 208, 233

Каганович Л. 117

Калакура Я. 264, 269

Калениченко А. 131

Калениченко П. 162, 163

Кампанієць А. 125

Каниболоцький П. 119

Карапиш Б. 202

Карпенко В. 119

Касименко О. 132, 141, 148, 163,
172, 211, 253, 257, 295

Катерина II 270

Кентржинський Б. 166

Кизя Л. 123

Кириченко М. 258

Кіров С. 59

Клименко П. 122

Клоков В. 174

Клочков М. 86, 255

Коба Г. 178, 199

Коваль М. 126

Ковальський І. (*учень В. Голобу-*
цького) 135, 171, 197

Ковальський І. (*історіограф*) 271,
272

Ковальчук О. 12

Козирев В. 258

Козловський І. 55, 56, 91, 291

Колесник І. 12

Колчигин А. 199

Компан О. 171, 172–174, 183, 198,
211, 258–261, 274, 275, 277,
295

Компанієць І. 173, 183

Кондратенко О. 140, 144

Кононенко В. 69

Константинеску Н. 187

Кордуба М. 69

Корнійчук О. 147

Короленко П. 258, 260

Королюк П. 162

Котляревський І. 46, 60

Коцюбинський М. 203

Кравців Б. 269

Кравченко І. 120–123, 127, 133,
147

Кребс Х. 203

Кривень П. 134, 136

Кривченко Г. 138

Крип'якевич І. 21, 24, 25, 116,
148, 158, 163, 169, 172, 173,
176, 211, 274

Кроник А. 125

- Крупина В.** 12
Кульчицький С. 183
Курносів Ю. 173
Куценко І. 45, 46
- Лаас Н.** 12
Лавров М. 65, 76, 91, 271
Лаута С. 136, 138, 178, 190
Левенко А. 46, 47
Ленін В. 45, 87, 184, 191, 197
Лепунова Р. 191
Лещенко М. 143, 257
Липинський В. 166
Лисяк-Рудницький І. 24, 25, 166, 167, 168
- Литвиненко А.** 124
Литвинов В. 122, 125
Лихолат А. 147
Лісничий І. 190
Лозинський С. 55, 57, 91, 291
Лола О. 172, 173
Лутченко А. 69
Любович М. 55–57, 91, 291
Ляпунова Р. 199
Лященко П. 55
- Мавродін Валентин** 66
Мавродін Володимир 21, 62, 63, 65, 66, 76, 79, 86, 88, 91, 154, 173, 188, 198, 199, 211, 214, 255, 256, 291, 295, 297
- Мазепа І.** 166, 265
Мазовка (Голобуцька) Г. 65, 74, 124, 140
Мазовка О. 65
Марахов Г. 184, 275
Маркіна В. 276
Маркович О. 39
Марр М. 77, 153, 154
Марусик Т. 114
- Марченко М.** 126, 128, 130, 131, 148, 211, 294
Матях В. 262, 274
Мацьков Т. 166
Меженко Ю. 74
Мишко Д. 156, 157
Михайлина П. 11, 15, 120, 122–125, 168, 170, 176, 197, 198, 208, 210, 213, 215, 298
- Міллер І.** 160
Мільков І. 69
Міхневич П. 125
Муньков М. 25, 80, 81, 298
Мусієнко К. 123
- Назаренко І.** 146, 147
Назаренко Ф. 183
Назаренко Ю. 64, 271, 272
Найденов М. 253
Наливайко С. 151, 262
Насонов А. 154
Нечкіна М. 159
Новосельський О. 143
- Оглоблин О.** 122, 263
Окунь С. 256
Олійник Л. 262, 268
Отамановський В. 21, 23, 77, 78, 92, 173, 211, 293, 295
- Паллас П.** 164
Пеленський Я. 12, 19, 166, 167
Петрик 263
Петровський М. 39, 62, 90, 117, 139, 172, 211, 295
Писарєв В. 55, 57
Письменний Г. 132
Питов В. 191, 192
Пічета В. 23, 76–78, 84, 85, 88, 120, 121, 154

- Погребинський А. 181, 184, 185,
214, 297
- Подколзін Л. 184
- Подраз А. 161
- Покровський В. 20, 22, 67
- Покровський М.В. 19, 21, 22, 67,
69, 70–73, 81, 92, 254, 259,
292
- Покровський М.М. 55, 62
- Полонська-Василенко Н. 269
- Поляков Ю. 164
- Пономарьов Б. 185
- Пономарьов В. 79, 80
- Пономарьов О. 123, 149, 168, 170,
197, 198, 201, 210, 213, 215,
277, 298
- Попко І. 258, 260
- Похилевич Д. 170
- Предтеченський А. 86, 87, 173,
255
- Пресняков О. 68
- Прижогін М. 138, 139, 178, 191,
199–201
- Прилуцький В. 58
- Приходько Є. 168–170, 197
- Пронштейн О. 184, 260, 261, 266
- Прохоренко О. 113, 128
- Прохоров І. 191
- Пугачов О. 86
- Путро О. 12
- Пушкін О. 136
- Рабенчук О. 12
- Раснко Я. 53
- Ратушняк В. 20, 24, 53, 54, 68, 98,
209, 258, 260
- Рева І. 127
- Репіна Л. 25
- Рибаків Б. 153, 157, 166
- Рогов О. 233
- Рожков О. 44, 51, 53, 55
- Розенберг 118
- Рознер І. 123, 130, 158, 168, 169,
175, 191, 196–199, 200, 205,
210, 213, 215, 298
- Романцов В. 19
- Рубач М. 125, 139, 143
- Рубінштейн М. 24, 211, 271, 272,
295
- Рубльов О.С. 2
- Руднев В. 157
- Рудомьоткіна Л. 130, 170, 191,
197, 200
- Рузін М. 138, 178
- Рябченко О. 44, 53
- Савченко М. 119
- Сагайдачний П. 262, 265
- Сапсга А. 82
- Сахаров А. 159
- Светозаров Всеволод (персонаж)
51
- Светописьський А. 136
- Сергійчук В. 208
- Серчик В. 171, 187, 197
- Сидоренко Н. 174, 266
- Сидоров А. 271, 272
- Симоненко Р. 169
- Ситніков К. 90
- Сірко І. 204, 208
- Скальковський А. 66
- Скибинські Із
- Слабєєв І. 257
- Сливак А. 199
- Слущкий А. 21
- Слюсарський А. 184
- Смирнова В. 81
- Смольницька М. 12
- Софронов М. 81, 82, 298
- Спатарь М. 138, 178, 193

Сталін Й. 59, 130, 131, 144, 147,
153, 154, 229

Степанов І. 184

Степови 37

Стефан, отець (*персонаж*) 40

Стецюк К. 172, 276

Струве В. 65, 91, 123, 291

Стус Д. 16

Супруненко М. 174

Тарле Є. 21, 65, 75, 91, 291

Тарунін А. 186

Телегін Д. 123

Теличко П. 136

Терещенко І. 138

Терещенко Ю. 138

Тимошук Б. 123

Титенко А. 199

Тихомиров М. 23, 85, 121, 126,
127, 133, 166, 173, 174, 211,
255–257, 271, 272, 295

Тищенко М. 269

Тішина З. 19, 58

Топчів А. 90, 112

Третьяков П. 153, 271

Тронько П. 24, 204

Трушков В. 51

Удод О. 27

Фадєєв А. 151

Феденко П. 166

Фесенко І. 125

Флоринський В.М. 81

Халютін П. 37

Халютін С. 37

Хилюк М. 138

Хіоні І. 175

Хоменко Н. 12

Хмельницький Б. 62–64, 135, 144,
147, 148, 173, 208, 212, 249,
263, 265, 273, 274, 299

Хрушов М. 141, 160, 213, 296

Чаадаєва О. 55

Чеботарьов М. 75, 76, 92, 293

Червоненко С. 132

Черезов Є. 120, 123

Черепнін Л. 159

Чубатий М. 166

Чумаченко В. 70

Чунтулов В. 133, 134, 136, 138,
178–181, 186, 190, 191, 193,
194, 205, 206, 211, 214, 276,
294, 297

Чучмай Г. 22, 23, 254

Чухліб Т. 11

Швидкий В. 12

Шаповалов В. 123

Шевченко А. 27

Шевченко Т. 43, 60

Шевченко Ф. 24, 25, 123, 146,
154, 169, 172, 175, 176, 211,
253, 255, 257, 274, 295

Шекера І. 171

Шелест П. 180, 203

Шемякін І. 186, 214, 297

Шепель Л. 12

Шимко-Шмага П. 126, 127

Шмідт С. 253

Шмурло Є. 86

Шолохов М. 60

Штернберг Я. 162

Штекль Г. 163

Шульга І. 149, 170, 171, 197, 198,
208, 213, 215, 298

Щапов А. 89

Щербак В. 199
Щербина Ф. 258, 260

Юсова Н.М. 4, 13, 19
Юркова О. 12

Яворський Г.
Яковенко Н. 12
Янковська О. 12
Ян-Казимир 273
Яремчук А. 178, 199
Яремчук В. 141, 252, 263, 277,
278, 299
Ястребов Ф. 255
Ясь О. 12. 274
Яцкевич Є. 127, 173
Яцунський В. 159, 160

Sviatoslav Yusov

**THE HISTORIAN VOLODYMYR HOLOBUTSKY (1903–1993):
THE LIFE, SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITY.**

Biography of the known Ukrainian historian, specialist on kozaks theme and socio-economic history of Ukraine Volodymyr Golobutsky is reproduced in the current work on the basis of the archived and verbal sources primarily and published documents. According to researcher's periodization of Holobutskiyi biography, two main chapters shed light on 10 periods of life and activity of the historian.

Scientific and pedagogical activity of Volodymyr Golobutsky is reflected in detail for high school and academic establishments of the USSR; forming of his scientific school is traced; influence of social and cultural surrounding factors elucidated; influence extreme and regular everyday factors is found in intellectual biography. Based on the specific materials (from Holobutskiyi life) the problem of forming the mechanism of Soviet identity has gotten its further development; it was discovered the range of biographical strategies, which were used by the person of "class hostile" background to survive under the condition of totalitarian reality and get the high social position. The chapter 4 dedicated to history of creation and analysis of main works of Holobutskiyi.

Святослав Юсов

**ИСТОРИК ВЛАДИМИР ГОЛОБУЦКИЙ (1903–1993):
ЖИЗНЬ, НАУЧНАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Монография является комплексным исследованием жизненного пути, научной и педагогической деятельности видного украинского советского историка, специалиста в области истории казачества и экономической истории Украины профессора В. Голобуцкого (1903–1993 гг.). Работа выполнена на основе привлечения большого комплекса архивных (обработано фонды 18 архивов и рукописных отделов библиотек Украины и России, а также – 4 частных архивов) и устных источников, впервые введённых в научный оборот, а также с использованием опубликованных документов и материалов.

В соответствии с разработанной автором периодизацией биографии В. Голобуцкого, в двух разделах последовательно раскрываются 10 этапов жизни и деятельности учёного. Ещё в одном разделе исследуется история создания основных монографий историка, даётся их характеристика и оценка. Большое внимание уделено выяснению влияния социокультурного окружения, экстремальных и нормативных повседневных факторов на интеллектуальную биографию и педагогическую деятельность учёного.

На конкретном материале (из жизни В. Голобуцкого) дальнейшее развитие получила проблема формирования механизмов советской идентичности; выявлено ряд биографических стратегий, к которым прибегала личность с «классово-враждебным» происхождением, чтобы выжить в условиях тоталитаризма и обеспечить себе относительно высокое социальное положение.

Наукове видання

Святослав ЮСОВ

**ІСТОРИК ВОЛОДИМИР ГОЛОБУЦЬКИЙ (1903–1993):
ЖИТТЯ, НАУКОВА І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Верстка: *С. М. Блащук*

Підписано до друку 03.11.2011 р. Формат 60×84/16
Ум. друк. арк. 19,41. Обл. вид. арк. 17,63.
Тираж 300 прим. Зам. 42–2011.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1. Грушевського, 4